De correspondentie van Desiderius Erasmus. Deel 6. Brieven 842-992

Desiderius Erasmus

Vertaald door: Tineke ter Meer

bron
Desiderius Erasmus, *De correspondentie van Desiderius Erasmus. Deel 6. Brieven 842-992* (vert. Tineke L. ter Meer). Ad. Donker, Rotterdam 2010

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/eras001corr07_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

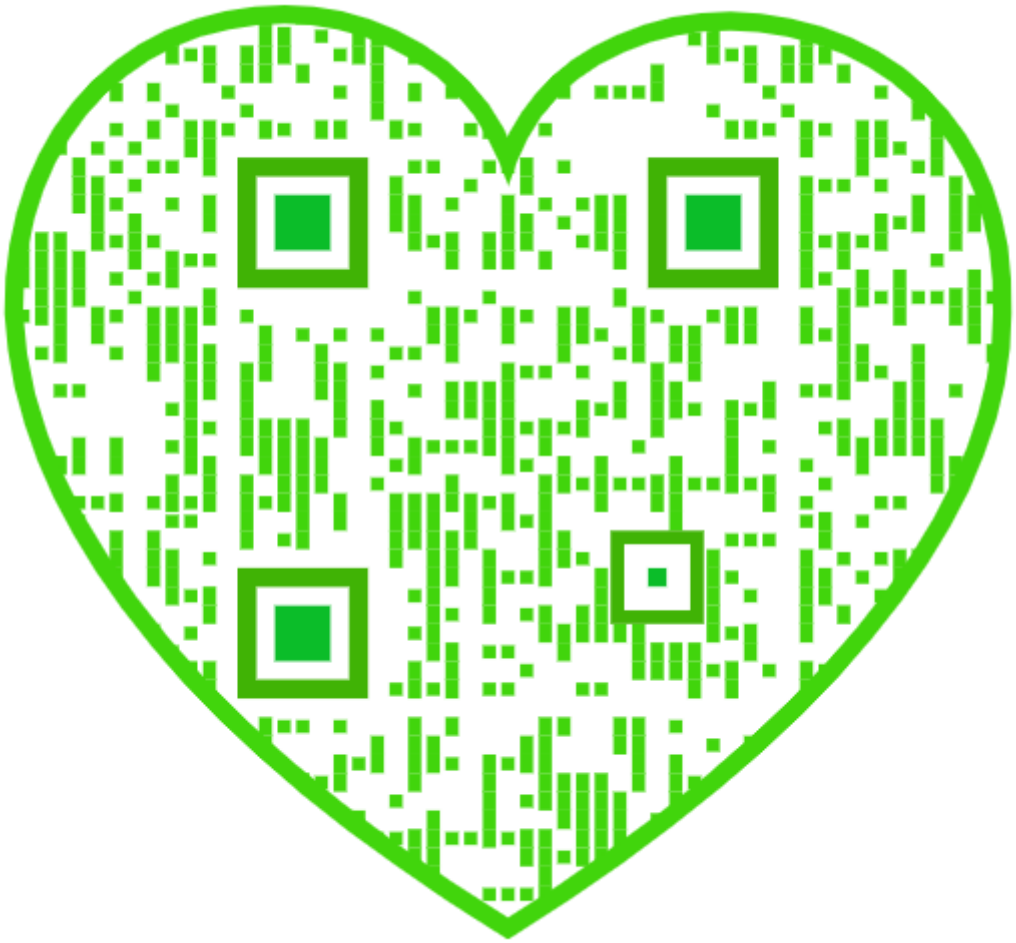

Inleiding

Erasmus van mei 1518 tot juni 1519

Deel 6 van de correspondentie van Erasmus bevat 151 brieven uit de periode mei 1518-juni 1519 (brieven 842-992). Dit deel opent met een brief waarvan het onderwerp, het apocriefe vierde boek der Makkabeeën, misschien niet iedere lezer zal aanspreken. Toch ademt deze eerste brief meteen volop de geest van Erasmus: allereerst omdat er sprake is van het herzien en verbeteren van een tekst uit de Oudheid en vervolgens omdat Erasmus een visie op de verering van relikwieën geeft die typerend voor hem is.

Het contact met de Keulse geestelijke dat tot herziening van de tekst door Erasmus leidde, deed zich mogelijk voor toen hij in mei 1518 naar Bazel reisde, of op de terugreis in september van hetzelfde jaar. Doel van de reis was het verzorgen van een nieuwe druk van zijn uitgave van het Nieuwe Testament. Tijdens de heenreis schreef of voltooide hij een uitgebreide brief waarin hij zich verdedigde tegen kritiek van een onbekend persoon, onder meer naar aanleiding van passages uit de brief aan Maarten van Dorp uit 1515 (nr. 337). Een verdediging is ook de daaropvolgende brief aan Johannes Eck, Luthers toekomstige tegenstander, waarin Erasmus zijn voorkeur voor Hieronymus boven Augustinus toelicht. In beide brieven komt de kwestie aan de orde in hoeverre men met betrekking tot de Heilige Schrift van een goede stijl kan spreken.

Naast het werk aan het Nieuwe Testament wist Erasmus in Bazel ook nog een omvangrijke opdracht bij een nieuwe editie van het *Enchiridion militis christiani* (Handboekje van de christensoldaat) te voltooien. Deze indrukwekkende brief (nr. 858) bevat signalen dat Erasmus niet zonder instemming had kennis genomen van de opvattingen van Luther, zoals deze ook zelf constateert in brief 933. De hoeveelheid werk die Erasmus in deze Bazelse maanden verzet heeft, is ongelofelijk en het wekt geen verbazing dat zijn gezondheid daaronder leed. Toen hij in september op de boot stapte om over de Rijn terug naar het noorden te reizen, was hij amper hersteld van een hardnekkige ziekte. Een brief aan Beatus Rhenanus (nr. 867) geeft een gedetailleerd verslag wat zich onderweg voordeed, bijvoorbeeld toen het schip aanlegde in Boppard, bij Koblenz. De tolbeambte daar blijkt een liefhebber

van Erasmus' boeken te zijn. De man, die de dag van zijn leven heeft, troont Erasmus mee naar zijn huis. Ondertussen worden de schippers ongeduldig, maar enkele kannen wijn doen wonderen. Een tolbeambte leest boeken, terwijl priesters en monniken alleen maar aan eten denken, schrijft Erasmus enkele weken later vanuit Leuven (brief 879).

Zoals het reisverslag tot in detail vertelt, werd Erasmus onderweg wederom ziek. Bij aankomst in Leuven gaat hij niet naar zijn kamer, om geruchten over de pest te voorkomen die het college zouden kunnen schaden. Hij vindt tijdelijk onderdak bij Dirk Martens, de Leuvense drukker over wie Maarten van Dorp in brief 852 schrijft dat hij aan tafel flink dronk en, meer schreeuwend dan pratend, alle talen door elkaar sprak, zodat je zou denken ‘dat in hem iemand met apostolische gaven was herboren; hij zou zelfs Hieronymus, hoe veeltalig ook, zo niet in goede stijl, dan toch in aantal talen durven uitdagen.’ Het is deze man die Erasmus in zijn huis liet verplegen terwijl sommige artsen meenden dat de patiënt aan de pest leed.

Bij Martens verscheen begin 1519 de parafrase op Paulus' brieven aan de Corinthiërs. Eind 1517 had al een parafrase op de brief aan de Romeinen het licht gezien, met een opdracht aan Domenico Grimani. Dit keer droeg Erasmus zijn werk op aan de bisschop van Luik, Érard de la Marck, met een brief die een goede illustratie is van de omgang met de Schrift die Erasmus voorstond. De parafrase ontlokte Richard Pace, secretaris van Hendrik VIII, een enthousiaste reactie: nu pas begrijp ik Paulus een beetje. Pace toont bovendien waardering voor de onopgesmukte stijl, die de lezer toch weet te boeien. Een andere brief met een reactie van een lezer is nr. 850 van Johannes Thurzo, bisschop van Wrocław. Hij vergelijkt Erasmus' boeken met de ‘lotus’ uit Homerus, waaraan de makkers van Odysseus verslaafd raakten. Sommigen raakten zo in de ban van de grote schrijver, dat ze hem beslist een keer wilden ontmoeten. Een beschrijving van zo'n ontmoeting geeft de jurist Udalricus Zasius in brief 857. Hij wist van te voren wel dat zijn eigen reputatie er onder zou lijden - op het moment zelf ontschoot hem alles wat hij van te voren bedacht had om te zeggen -, maar dat had hij er wel voor over. Zasius hoefde slechts van Freiburg naar Bazel te reizen. Anderen legden een grotere afstand af om Erasmus in levenden lijve te zien - iets waar de laatste overigens minder gelukkig mee is: laten ze toch zijn boeken lezen, dan leren ze hem beter kennen. Bovendien storen ze hem bij zijn werk. De brief die Johann Werter bij zijn vertrek uit Leuven meekreeg (nr. 875), vergelijkt diens reis zelfs met de pelgrimstochten naar Santiago de Compostella en Jeruzalem, wat gezien Erasmus' ideeën daarover geenszins als een compliment beschouwd kon worden. Dit zal Werter niet verwacht hebben toen hij de grote geleerde - blijkens diens antwoord nogal dwingend - om een

brief had gevraagd. Het slot zal een opluchting zijn geweest: ‘Maar het zou weinig vriendelijk van me zijn als ik werkelijk boos op je was.’

Met deze laatste zin krijgt de brief aan Werter iets van literair spel. Iets dergelijks komt voor in het postscriptum aan het eind van brief 906 aan Guillaume Budé: na verschillende brieven gewisseld te hebben vol gekibbel over de vraag of Erasmus zich wel of niet terecht in een pamflet tegen kritiek van de Parijse theoloog Jacques Lefèvre had verdedigd, stelt Erasmus voor op zoek te gaan ‘naar een ander onderwerp dat meer aanspreekt’. In welke verhouding ernst en scherts gemengd zijn, is in de brieven van en aan de beroemde Franse geleerde niet altijd vast te stellen - niet alleen voor ons, maar, zo blijkt uit de brieven, ook al voor de correspondenten zelf. Een feit is in elk geval dat Budé altijd geweigerd heeft zich bij de schare bewonderaars te voegen die in gloedvolle bewoordingen hun enthousiasme voor Erasmus uiten. Dit deel bevat overigens een interessante beschrijving van de stijl van beide literatoren, van de hand van Christophe de Longueil, vervat in een brief aan Jacques Lucas die P.S. Allen heeft opgenomen in zijn uitgave van Erasmus' correspondentie (brief 914).

Erasmus had in brief 906 geklaagd over Edward Lee, die zijn uitgave van het Nieuwe Testament bekritiseerde en in de ogen van zijn tegenstander ten onrechte prat ging op zijn kennis van het Hebreeuws en Grieks - de noodzaak daarvan ontkende hij blijkbaar niet. Budé, die ongemeen scherp en geestig kan zijn, moedigt Erasmus vervolgens aan vooral toch zijn pijlen op dit nieuwe slachtoffer te richten, zodat hij zelf in het vervolg buiten schot blijft. Dat niet iedereen hem welgezind is, wordt in dit deel steeds duidelijker. De brief aan Petrus Mosellanus is een aaneenschakeling van anekdoten over personen die hem hadden aangevallen. Mosellanus had in een oratie voor de studie van de talen gepleit, waarop een reactie volgde van de Leuvense theoloog Jacobus Latomus. Hoewel hijzelf niet genoemd wordt, voelde Erasmus zich aangesproken en ging hij over tot het schrijven van een repliek. Steeds meer ziet Erasmus de theologische faculteit van Leuven als een groep samenzweerders onder leiding van Jan Briart.

Aan het eind van de periode die dit deel beslaat, op 27 juni 1519, begint de disputatie te Leipzig tussen Johannes Eck en Andreas Karlstadt en vervolgens ook Luther. Mosellanus beschrijft een half jaar van te voren hoe men zich opmaakt voor de strijd. Luther zelf richt zich op 28 maart 1519 voor het eerst tot Erasmus, in een ‘ietwat boers listige en half ironische brief’, zoals Johan Huizinga het uitdrukt. In zijn antwoord heeft Erasmus het over waardering voor Luther van de kant van Érard de la Marck (brief 980). Voor de druk werkte Erasmus de verwijzing naar de bisschop weg, maar in een ongeautoriseerde uitgave was de oorspronkelijke aanduiding blijven staan,

wat tot gevolg had dat Érard zich tegenover de Leuvense theologen moest verantwoorden. Met zijn uitlatingen over de aflaathandel in de opdracht bij het *Enchiridion* en de onverbloemde, opzettelijk deels in het Grieks geformuleerde kritiek op de alleenheerschappij van de paus in de brief aan Johann Lang (nr. 872) lijkt Erasmus zich aan Luthers zijde te scharen. Enkele maanden later benadrukt hij hem niet persoonlijk te kennen en zijn werk nog nauwelijks gelezen te hebben (brieven 939, 961, 967). De verdere ontwikkelingen zullen te volgen zijn in deel 7.

De Latijnse tekst die ten grondslag ligt aan de vertalingen in deze reeks is die van de kritische editie van Erasmus' correspondentie door P.S. Allen (voor dit deel: *Opus epistolarum Desiderii Erasmi Roterodami*, deel 3). Voor de voetnoten en de herdatering (en soms hernummering) van sommige brieven is gebruik gemaakt van deel 6 van de *Collected Works of Erasmus*, uitgegeven door de University of Toronto Press. Uitgever en redactieraad danken de University of Toronto Press voor de toestemming haar uitgave vrijelijk te benutten. Ook is de annotatie bij de Franse vertaling geraadpleegd in deel 3 van *La correspondance d'Érasme* (Brussel, 1975).

842 *Aan Helias Marcaeus*
[Keulen?, 1518?]

Deze brief is de opdracht bij een Latijnse versie van *Peri autokratoros logismou* (Over de soevereiniteit van de rede), die Erasmus op verzoek van de geadresseerde had herzien. De Griekse tekst komt voor in de Septuagint als het vierde boek der Makkabeeën en is lange tijd toegeschreven aan de Joodse geschiedschrijver Flavius Josephus. Het boekje, dat nog enkele andere teksten bevat, verscheen in Keulen, zonder jaartal. Het is in elk geval gedrukt na 5 juni 1517, omdat het een brief van iemand anders met die datum bevat. Het is mogelijk dat Erasmus de tekst heeft herzien in 1518, toen hij via Keulen naar Bazel reisde en weer terug. Het convent in Keulen waarvan Helias Marcaeus rector was, bezat relikwieën van de Makkabeeërs.

Erasmus van Rotterdam groet de zeer rechtschapen en geleerde vader Helias Marcaeus van de Makkabeeërs, rector van het zeer gerespecteerde convent van de Makkabeeërs

Niet ongaarne besteedde ik er een dagje werk aan, rechtschapen vader, om voor u het boekje van Josephus over het martelaarschap van de zeven Makkabeeërs[1] en hun dappere moeder te herzien en voor zover mogelijk te verbeteren. Had ik maar in ruimere mate aan uw wens kunnen voldoen! Nu heb ik, omdat geen Griekse tekst voorhanden was, het Grieks afgeleid uit het Latijn en zo enkele plaatsen gewijzigd, maar niet heel veel. Niet ten onrechte zegt Josephus[2] over zichzelf, dat hij zich de Griekse taal zozeer eigen had gemaakt, dat hij over een wonderbaarlijke welsprekendheid beschikte. Dat was zelfs al te zien aan dit boekje, waarin hij een bijzonder krachtige en rijke stijl aan de dag legde: hij heeft, zo lijkt het, een schitterende daad willen eve-

1. De Makkabeeërs waren zeven broers die samen met hun moeder weigerden te gehoorzamen aan het bevel van koning Antiochus IV (ca. 215-164 voor Chr.) om varkensvlees te eten. Zij verkozen het martelaarschap (zie 2 Makkabeeën 7).
2. Flavius Josephus, *Antiquitates Judaicae* XX, 11, 263.

naren met stilistische verfraaiing. Daarom prijst de heilige Hieronymus[3] speciaal dit werkje als ‘zeer goed van stijl’, en noemt Suidas[4] het ‘zeer waardevol’. Op grond van deze beide bronnen heb ik de bedorven lezing van de titel verbeterd in *Peri autokratoros logismou*, dat wil zeggen *Over de soevereiniteit van de rede*, omdat de kern van dit verhaal is dat de rede alles bij een mens kan bewerkstelligen, als zij heerst over de begeerten. De stof is te vinden in de boeken der Makkabeeën, die de Hebreeërs weliswaar niet opnemen in de canon, maar wel als heilig beschouwen.

Hoewel dit convent om nog vele andere redenen befaamd is, vind ik het toch vooral een felicitatie waard, dat het met een zo bijzondere schat werd verrijkt. Ja, eigenlijk vind ik dat men heel Keulen moet feliciteren, een stad die in zoveel opzichten gelukkig is, maar om geen enkele andere reden gelukkiger dan dat ze zo veel en zo uitnemende bewijzen van vroomheid in haar schoot omsluit. Nog gelukkiger zal ze zijn, als ze de deugden overneemt van hen van wie ze de relikwieën bewaart, en zich niet afkerig toont van de levenswandel van hen van wie ze de lichamelijke overblijfselen bezit. Dat is het geval als ze in oprechte godsdienstigheid de vroomheid van de Drie Koningen[5] navolgt; als ze in sobere levenswijze wedijvert met de kuisheid van de elfduizend maagden die daarvoor het martelaarschap overhadden;[6] als ze in standvastige volharding de dappere Makkabeeërs en die onoverwinnelijke heldin in herinnering brengt. Dit beslist belangrijker deel van haar geluk kan zij zichzelf schenken, of verdubbelen.

Ga voort met wat u doet: maak de glorie van de martelaren zichtbaar; op die manier brengt u een voorbeeld van deugdzaamheid onder de aandacht en tegelijk verschaft u uw roemrijke stad nog meer luister en eerbiedwaardigheid. Het ga u goed.

3. Hieronymus, *De viris illustribus* 13.
4. Erasmus bedoelt de *Suda*, een encyclopedisch werk, ontstaan in de 10e eeuw na Chr. Het lovende oordeel is te vinden in het artikel over Josephus (ed. Adler, dl. 2 p. 655, I 503).
5. De relikwieën van de Drie Koningen bevinden zich in de dom van Keulen.
6. De elfduizend maagden komen voor in de legende over Sint-Ursula, patroonheilige van Keulen.

843 *Aan Maarten Lips*
[op de Rijn?], 7 mei 1518

In deze brief reageert Erasmus op kritiek van iemand wiens naam hij niet vermeldt. Allen's veronderstelling dat het Edward Lee was, is onjuist, zoals door latere onderzoekers is aangetoond. Wie het wel was, is niet bekend.

Erasmus van Rotterdam groet Maarten Lips

Vind je niet dat ik enorm geluk heb, omdat ik vanzelf krijg wat anderen nauwelijks voor elkaar krijgen met veel moeite en kosten? Iedereen biedt zich aan als leermeester van Erasmus. Daarom kan het niet anders (tenzij ik een volslagen sukkel ben), of ik zal een keer vooruitgaan. Toch ben ik in zoverre als pechvogel te beschouwen, dat de meesten van hen op zo'n manier opmerkingen maken, dat ze eerder de rol vervullen van kleingeestige vitter dan van leermeester. Sommigen zijn er niet op uit om me geleerder of beter te maken, maar om met me slaags te raken en op die manier een glimp van roem te bemachtigen. Allemaal gaan ze te keer, maar vooral degenen die helemaal niets te bieden hebben. Zo doen bepaalde schoolmeesters, die graag schreeuwen en slaan, om hun leerlingen te folteren, terwijl ze niets te bieden hebben behalve literatuur van ongeletterden, die weldra afgeleerd moet worden. Tot dat slag behoort de schrijver van het door jou toegestuurde stuk, zo onkundig dat ik me schaam het te lezen, zo lachwekkend dat ik het niet kan laten het toch te lezen, maar dan wel onderweg op de boot. Ik ben even dwaas als hij als ik probeer me te verdedigen tegen zulke kleingeestige vitterijen. Maar ik zal zijn dwaasheden per hoofdstuk van aantekeningen voorzien, op zo'n manier dat iemand ze desgewenst ook nog kan nummeren.

1. Eerst - na zijn verklaring dat hij zijn oordeling (de tuin van zijn taal staat immers vol met dit soort bloempjes) eerder in tien puntige conclusies heeft samengevat - veronderstelt hij, alsof dit buiten kijf staat, dat de vertaling van het Nieuwe Testament die wij plegen te gebruiken, van Hieronymus is. Terwijl het toch vaststaat dat ze niet van Cyprianus of Hilarius of Ambrosius of Augustinus of Hieronymus is, omdat hij andere lezingen heeft; laat staan dat het de vertaling is die hij naar zijn zeggen verbeterd heeft, omdat we hier lezingen aantreffen die hij verwerpt, niet alleen wat betreft de formulering, maar ook wat betreft de betekenis. Dit nu is het uitgangspunt van zijn theologische uiteenzetting.

2. Hij denkt, en veronderstelt alsof het bewezen is, dat ik openlijk verbeteringen en wijzigingen aanbracht in de Vulgaat, terwijl ik die in de oorspronkelijke staat en onaangeroerd liet. Ik vertaalde in het Latijn wat in de Griekse handschriften stond en wees in het voorbijgaan aan, waar er overeenkomst of verschil was met onze Vulgaat. Daarbij gaf ik niet zelden de

voorkeur aan wat in mijn handschriften stond, verbeterde ik als iets bedorven was, legde ik uit wat niet eenduidig was, gaf ik toelichting bij duistere plaatsen, wijzigde ik wat wel erg barbaars was geformuleerd. Dit immers weerhoudt, naar ik heb begrepen, veel mensen ervan de heilige boeken te lezen, omdat ze zich ergeren aan de wonderlijke taalfouten, die toch meestal van de vertaler afkomstig zijn, niet van de schrijvers. Niet alle mensen hebben zo'n sterke maag dat ze deze stijl kunnen verdragen. Als we onkundige en eenvoudige mensen tegemoet komen met eenvoudig taalgebruik, waarom zouden we niet ook de geleerden tegemoet komen met zuiver taalgebruik? Als deze criticus van ons volstrekt niet wil dat lezingen worden gepubliceerd die afwijken van de Vulgaat, zal het niet geoorloofd zijn het Nieuwe Testament in het Grieks te publiceren zoals het door de Grieken wordt gelezen, tenzij de tekst eerst gecorrigeerd is aan de hand van de Vulgaat, omdat iemand wel eens uiteenlopende lezingen zou kunnen ontdekken. Wie is echter zo dwaas dat hij zoiets zou beweren? Verder moet er een streep door de vertaling of de manier van lezen van Ambrosius bij de brieven van Paulus, die sterk afwijkt van de door ons gebruikte versie; en ook een streep door die van Hieronymus, die op heel wat plaatsen verschillend is. Ten slotte moet er een streep door het merendeel van onze handschriften, omdat ze meestal onderling verschillen. Kijk eens hoe anders hij hierover denkt dan Augustinus, een auteur die hij alleen meent gelezen te hebben! Augustinus[1.] immers verklaart dat hij juist baat had bij de verscheidenheid van de handschriften, omdat wat de een onduidelijk vertaalt, helder is weergegeven door de ander, zoals wij allemaal niet alles kunnen.[2.] Hij daarentegen meent dat het gedaan is met de geloofwaardigheid van de heilige boeken, als een variant bekend wordt gemaakt; hij wil liever dat zelfs de meest evidente fouten in de heilige boeken gehandhaafd worden dan dat twee, drie knorrige oudjes zonder verstand zouden kunnen gaan mopperen. De heilige Hieronymus evenwel hield vast aan zijn streven, ook toen ergens bijna de gehele gemeente haar bisschop de rug toekeerde wegens de wijziging van een of ander woordje bij de profeet Jona.[3.] Hij drijft de spot met die hoogmoedige pompoenenplanters die zich door zo'n kleinigheid van de wijs lieten brengen, ook al had Augustinus het in zijn brief aan Hieronymus als een serieus verhaal gepresenteerd. Vooruit, laat die strenge criticus mij in elk geval hierop antwoord geven: is

1. Augustinus, *De civitate Dei* XI, 19.
2. Vergilius, *Eclogae* 8, 63.
3. Het protest betrof de naam van de plant die Jona schaduw gaf (Jona 4:6). Hieronymus verving de vertaling ‘cucurbitam’ (pompoen) door ‘hederam’ (klimop). Zie Hieronymus, *Epistulae* 112, 22, waarmee hij brief 71 van Augustinus beantwoordde.

het wenselijk voor Gods kerk dat zij beschikt over zo goed mogelijk gecorrigeerde boeken met de Heilige Schrift of niet? Als hij zegt dat dit inderdaad wenselijk is, laat hij dan hierop antwoorden: geeft hij toe dat er dagelijks allerlei fouten in terechtkomen door de onwetendheid van de correctoren of de slordigheid van de kopiïsten? Als hij dat niet kan ontkennen, waarom juicht hij mijn werk niet toe, dat bovenal ertoe dient om te verbeteren wat bedorven is en te voorkomen dat bedorven wordt wat juist is? Hij kan immers niet ontkennen dat in de meeste, wat zeg ik, in bijna alle handschriften die we hebben, bedorven passages voorkomen. Laat hij vervolgens antwoord geven op de vraag of het uitmaakt of de Heilige Schrift goed wordt begrepen of niet. Als hij zegt dat het inderdaad uitmaakt, waarom veroordeelt hij mijn werk, waardoor zoveel plaatsen zijn verklaard die zelfs hij, hoe geleerd hij ook is, nooit eerder had begrepen? Laat hij het werk doorlezen en ontkennen, als hij kan, dat ik de waarheid spreek.

3. Hij zegt dat velen hebben geprobeerd de Vulgaat te ondermijnen en af te danken, sommigen met de bedoeling stilistische verfraaiing aan te brengen, anderen met de bedoeling onwaarheid uit te sluiten, maar dat al hun pogingen vergeefs waren. Schaamt de man zich niet voor zo evidente kletspraat? Laat hij één persoon noemen die dit heeft geprobeerd, tenzij hij mij misschien het ene geval van Lefèvre zal voorhouden.

4. Hij schrijft dat onder al die deskundigen op het gebied van Latijn en Grieks, die er in Parijs, Duitsland, Engeland, Schotland in overvloed zijn, niemand het aandurfde daartoe een poging te ondernemen; terwijl Lefèvre dat onlangs wel aandurfde, toen hij mijn editie op tal van plaatsen aanviel en van kritiek voorzag.[4.]

5. Wie heeft niet door dat het een aperte leugen is, dat in die landen zoveel mensen rondlopen die verstand hebben van Grieks en Latijn? Vooral in Schotland, terwijl hij Italië onvermeld laat! Hierdoor komt bij mij het vermoeden op, dat de man een 'Schot'[5.] is.

6. Wat is er verder dommer dan deze redenering: 'Er zijn in Parijs massa's geleerde filosofen; daarom is het ongeoorloofd voor deze of gene iets nieuws op het gebied van de filosofie te proberen'! Ook al zijn er vele duizenden, één moet beginnen. En toch meen ik onder al die mensen niet helemaal de geringste te zijn, als het gaat om kennis van de beide talen.

4. In zijn *Novum Instrumentum* had Erasmus kritiek geuit op Lefèvre's interpretatie van Hebreeën 2:7. De reactie van Lefèvre hierop werd door Erasmus beantwoord met de *Apologia ad Iacobum Fabrum Stapulensem* (1517).
5. Het Latijn heeft 'Scotus', wat 'Schot' betekent, maar ook naar de scholasticus Johannes Duns Scotus kan verwijzen.

7. Hij zegt dat Lorenzo[6] de bron van dit kwaad is: alsof hij het Nieuwe Testament vertaald heeft, en alsof Hieronymus niet ditzelfde vóór hem gedaan heeft!

8. Vervolgens is hij zo dom zich boos te maken over het feit dat ik de woorden van Christus onderwerp aan de regels van Donatus:[7] alsof Christus zo heeft gesproken zoals de vertaler weergaf! Ja, terwijl het vaststaat dat de apostelen in het Grieks schreven, en ook nog een Grieks dat niet foutloos was, heb ik geen letter veranderd aan hun formuleringen, laat staan dat ik de woorden van Christus aan regeltjes heb willen onderwerpen.

9. Ook is het belachelijk dat hij aan mij de taalregels toeschrijft: alsof de Latijnse taal op mij teruggaat en niet veeleer op schrijvers uit de tijd vóór Christus.

10. 'Erasmus vindt dit een onwaardig decreet,' zegt hij. Integendeel, pauselijke decreten[8] verordenen dat een document waarin een duidelijke taalfout wordt aangetroffen, als namaak moet worden verworpen. Een ander decreet[9] geeft nauwgezette bepalingen omtrent het publieke onderwijs in de drie talen, als iets wat noodzakelijk is voor de kennis van de heilige boeken.

11. Hij meet de zuiverheid van het Latijn af aan het taalgebruik van de oude schrijvers, zoals Augustinus schreef: alsof wij ergens anders aan afmeten; alsof de vertaler zich uitdrukte op de manier van die oude schrijvers! Hier zou hij volgens mij kunnen eisen dat we allemaal zijn stijlbloempjes gebruiken.

12. Verder gooit hij in dit hele betoog correct taalgebruik, wat het gebied van de grammatici is, op één hoop met welsprekendheid en dichtkunst, alsof daar geen verschil tussen is. Hij verzekert dat de hele manier van zeggen berust op het voorbeeld van de Heilige Schrift, wat een beschuldiging is aan het adres van al die heilige mannen die zich heel anders uitdrukten en niet het taalgebruik van de apostelen als voorbeeld namen. Maar als je je niet op een andere manier mag uitdrukken, waarom waagde hij het dan zelf zo te stamelen, zoveel wanstaltige frasen te gebruiken, waarvan niets voorkomt in de apostolische geschriften?

13. Ondertussen verkeert hij in de waan dat de Latijnse vertaler door inblazing van de Heilige Geest de weergave tot stand bracht die wij nu hebben.

6. Lorenzo Valla gebruikte Griekse handschriften voor zijn aantekeningen bij het Nieuwe Testament. Deze *Adnotationes* zijn in 1505 uitgegeven door Erasmus.
7. Latijnse grammaticus uit de 4e eeuw na Chr.
8. Vgl. brief 182, noot 16.
9. Vgl. brief 337, noot 54.

Maar Hieronymus zelf verklaart openlijk in zijn voorrede[10.] dat vertalers ieder naar hun vermogen weergeven wat ze kunnen bevatten. Anders was Hieronymus zelf een buitengewoon goddeloos man, omdat hij er niet voor terugdeinsde verschillende keren te bekritiseren wat er in deze versie staat.

14. Om te bewijzen dat alle welsprekendheid gezocht moet worden in de heilige boeken, voert hij het getuigenis van Hieronymus aan. Maar Hieronymus schrijft enkele profeten[11.] een onbeholpen stijl toe, en Paulus[12.] gebrekkige kennis van het Grieks, en dat op meer dan één plaats.

15. We geloven dat ook Augustinus werd bijgestaan door de Heilige Geest toen hij de goddelijke boeken verklaarde. Toch verbetert hij zijn eigen werk[13.] en wil hij dat het met oordeel wordt gelezen.

16. Verder, wat hij zichzelf tegenwerpt op grond van Hieronymus, dat de heiligen welsprekender waren in hun eigen taal dan in een vreemde taal, ontkracht deze dialecticus als volgt: ‘Als het gaat om de opgeblazen en ijdele praatzucht van deze wereld, heb ik er beslist geen moeite mee de heiligen stamelaars te noemen. Maar als de heiligen spraken over menselijke onbeholpenheid toen ze de profeten bekritiseerden, behoren wij nu een hogere dunk van hen te hebben.’ Alsof het woord welsprekendheid een andere betekenis zou krijgen door verkeerd gebruik; alsof ik de apostelen dwaasheid of onbeholpenheid van gedachten toeschrijf, waarin het belangrijkste deel van de welsprekendheid is gelegen; alsof de welbespraaktheid van Cyprianus[14.] ijdele praatzucht is, omdat ze niet lijkt op het taalgebruik van de profeten!

17. Ten slotte beëindigt hij dit fraaie syllogisme als volgt: hij wil dat we alle dwaasheden en leugens van dichters verwerpen, om te zorgen dat zijn conclusie klopt. Die luidt als volgt (om ook een letterlijk citaat te geven, anders denkt hij dat ik hem belaster): ‘Men vindt zuiverheid van taal, stilistische verfraaiing, een goede stijl of welsprekendheid alleen in de Heilige Schrift’. Maar wat heeft welsprekendheid of dichtkunst van doen met grammatica? Want daarmee begon de amfora, die nu plotseling een vat is![15.] Maar de heilige Augustinus,[16.] naar wie hij verwijst, geeft zijn vriend Licentius opdracht terug te keren naar diens Muzen. Hieronymus[17.] hield zich met de

10. Hieronymus, *Praefatio in Pentateuchum*; id., *Adversus Rufinum* II, 25.
11. Hieronymus, *Prologus in Ieremiam*.
12. Hieronymus, *Adversus Rufinum* I, 17.
13. In de *Retractationes*.
14. In 1520 verscheen een door Erasmus verzorgde uitgave van de werken van Cyprianus (zie brief 1000).
15. Horatius, *Ars poetica* 21-22.
16. Augustinus, *De ordine* I, 8, 24.
17. Hieronymus, *Adversus Rufinum* I, 16.

dialogen van Cicero bezig om zijn taal rijker te maken. Was er onder de oude schrijvers iemand die zijn welsprekendheid niet uit de boeken van redenaars en dichters putte? Wie haalde ooit zijn woordenschat uit de heilige boeken? Ten slotte, is het soms zo dat iedereen die de dichters verachtte, meteen die heilige en profetische welsprekendheid verwierf?

18. Wie heeft verder niet in de gaten dat zijn uitstekende conclusie overduidelijk godslasterlijk is? Hij zegt dat een goede stijl alleen in de Heilige Schrift te vinden is. Is daar dan uitsluitend een goede stijl te vinden? Augustinus[18.] evenwel, op wie hij zich hier beroept, zegt iets anders dan hij meende - ook al kon hij wegens zijn gestamel niet uitdrukken wat hij meende. Augustinus trekt immers niet de conclusie dat alleen in de heilige boeken welsprekendheid te vinden is, maar dat daarin welsprekendheid niet ontbreekt, omdat wijsheid aanwezig is, waarvan zij volgens zijn opvatting de dienares is, ook al erkent hij dat het een andere soort welsprekendheid is. Desalniettemin stelt hij de vraag of er in het geheel enige welsprekendheid aan toegeschreven kan worden, zonder te twijfelen aan de andere kwaliteiten.

19. Daarbij laat ik nog buiten beschouwing dat, als je enige stijlfiguren kunt aanwijzen in de apostolische geschriften, hier niet zonder meer uit volgt dat daar meteen volmaakte welsprekendheid te vinden is. Hieronymus, Origenes en Chrysostomus immers ergeren zich geregeld aan gevallen van hyperbaton, zinnen zonder apodosis en andere ongelukkige wendingen. Maar, zoals we bij de apostelen geen Aristotelische of Platonische filosofie zoeken, evenmin macht of bescherming, zo zoeken we bij hen ook geen welsprekendheid.

20. Meteen daarop verbindt hij drie onmiskenbare leugens met elkaar. Doelend op mij zegt hij: ‘Iemand die moeite doet de ooit veroordeelde vertaling van Lorenzo Valla in het volle licht te laten schitteren, waar is zo iemand anders op uit dan de welsprekendheid van de Heilige Schrift in een kwaad daglicht te stellen en belachelijk te maken?’ In de eerste plaats, iedereen weet dat het niet waar is dat de Heilige Schrift door Lorenzo is vertaald. Nog minder waar is het dat diens aantekeningen[19.] ooit zijn veroordeeld. Het minst waar is zijn bewering dat ‘degene die ze verbreidt, probeert de welsprekendheid van de Heilige Schrift in een kwaad daglicht te stellen’. Zij wint veeleer aan glans en aanzien als iemand de wanstaltigheden en fouten die zijn handlangers introduceerden, uit de weg ruimt.

21. Vervolgens gaat hij met veel misbaar tegen me tekeer, omdat ik ergens terloops in een spreekwoord de Heilige Schrift heb vergeleken met de sile-

18. Vgl. misschien Augustinus, *De doctrina christiana.* IV, 6, 9-4, 7, 21.
19. Zie boven, noot 6.

nen van Alcibiades,[20] terwijl er niemand onder de orthodoxe schrijvers is die niet hetzelfde zegt, maar dan in andere bewoordingen. Kon het treffender worden geformuleerd? Hier spreekt hij op een manier alsof hij als enige de Schrift verstaat, omdat hij volstrekt onbekend is met een goede stijl; en alsof ik niet in staat ben iets van het soort dingen te begrijpen waarvan hij vol trots zegt ze begrepen te hebben.

22. En wat een kleingeestige vitter is hij door te beweren dat ik met die vergelijking de spot drijf met de Heilige Schrift, terwijl ik met dit alles zowel Christus als zijn Schrift heb willen loven en aanprijzen, wat duidelijk is voor iedereen die leest wat ik heb geschreven. Dit is natuurlijk die hemelse welsprekendheid, die alleen hij uit de heilige boeken leerde zonder kennis te nemen van de dichters. De kracht daarvan is dat men zonder enige terughoudendheid dingen bedenkt om vol razernij andermans goede naam te belasteren.

23. Even ongegrond is zijn bewering dat ik de heilige boeken welsprekendheid ontzeg, terwijl ik die toch op zoveel plaatsen prijs. Ik heb alleen met de vertaler te maken. Als ik bij de apostelen iets vind wat beter zou kunnen, zeg ik duidelijk dat het om de bewoordingen gaat, maar ik val hen niet aan en verbeter hen niet.

24. Hier verordent hij als een censor dat alle dichters overboord gegooid moeten worden. Zoals gezegd roept Augustinus zijn vrienden juist op naar hen terug te keren en hij citeert hen geregeld met betuiging van respect, en hij niet alleen. Waar sloeg de vermelding van de dichters op, alsof ik met behulp van hen het Nieuwe Testament verbeterde, en niet op grond van het getuigenis van de oude orthodoxe schrijvers, die door de hele kerk worden goedgekeurd en gelezen?

25. Hierna gebruikt hij het gewichtige getuigenis van een of andere Thomas (want ik geloof niet dat het Thomas van Aquino is), die een commentaar schreef op *De troost der wijsbegeerte* van Boëthius,[21] om zijn bewering aannemelijk te maken dat de dichters overboord gegooid moeten worden, omdat Boëthius sprak van Muzen ‘gehuld in lompen’.[22] Maar hij heeft niet in de gaten dat zij ‘gehuld in lompen’ de auteur gedicteerd hebben wat hij moest schrijven en dat hij het hele werk door voor zijn genoegen lyrische versmaten gebruikt, en dat hij ze niet allemaal verjaagt, maar slechts de Muzen van het theater, en dat hij ze niet voor altijd verjaagt, maar slechts toen hij in diepe rouw was, wat een effectievere remedie vereist. Ik zal het iemand niet kwa-

20. Zie *Adagia* III, 3, 1. In Plato's *Symposium* vergelijkt Alcibiades Socrates met beelden van silenen, die open konden en godenbeeldjes bevatten.
21. Dit commentaar wordt toegeschreven aan Thomas Wallensis.
22. Boëthius, *De consolatione philosophiae* I, 1, 3.

lijk nemen als hij de Muzen versmaadt op de wijze van Boëthius; maar hij versmaadt hier de dichtkunst zoals ezels goud en edelstenen.

26. Verder, Boëthius schreef over de Muzen van het elegisch vers, die in de rouw zijn, dat ze 'gehuld in lompen' waren. Hij past dit toe op de gehele dichtkunst en zegt dat 'gehuld in lompen' twee betekenissen heeft: een actieve, omdat ze de geest van de mensen uiteenscheuren, en een passieve, omdat ze niet steunen op het fundament van de rede, wat allebei even dwaas is.

27. Hij laat zich verder meeslepen en daagt mij uit - aangezien een goede stijl niet afhangt van de rede maar van gezag - twee voorbeelden aan te dragen, een uit de dichters, een uit de heilige boeken, en te overwinnen of overwonnen te worden. Ik neem dan dit citaat uit Openbaring: 'die is, die was en die komt'.[23.] Deze woorden worden toegeschreven aan Johannes, zodat men niet de spot mag drijven met de vertaler. En dan dit citaat uit de dichters: 'het begin is het halve werk'.[24.]

28. Overigens zag hij hierbij over het hoofd, dat gezegd wordt dat de oude schrijvers, zoals Plautus, Sallustius, Cicero en soortgelijken, Augustinus overtreffen; hun autoriteit bepaalt wat een goede stijl is, niet de Heilige Geest. Tegen die autoriteit is de taal van de apostelen echter niet opgewassen.

29. Om er maar niet van te spreken dat hij aan Thomas toeschrijft wat Augustinus in navolging van Quintilianus uiteenzet,[25.] namelijk dat een goede redevoering drie dingen doet: onderrichten, vermaken en beïnvloeden. Wie evenwel zou beweren dat de Heilige Geest dit niet kan bewerkstelligen? Hoewel deze man zonder de Heilige Geest bijzonder vermaakt, al onderwijst hij niet en weet hij ons nergens toe te vermurwen behalve tot lachen.

30. Bovendien komt hij met een uitermate domme redenering: 'De kerk heeft tot nu toe deze vertaling gebruikt; als die wordt afgeschaft, heeft zij de Heilige Geest niet gekend.' Ik zou op mijn beurt kunnen concluderen: Ambrosius heeft deze vertaling niet gekend; hij heeft dus de Heilige Geest niet gekend.

31. Ja, des te overvloediger is de gave van de Geest, naarmate meer goede dingen de kerk ten deel vallen. Ooit kende de kerk geen literatuur en welsprekendheid, ooit kende ze geen rijkdom en macht. Nu is dit alles haar ten deel gevallen, maar Christus verliet Zijn bruid daarom niet.

23. Openbaring 4:8. Het Grieks heeft letterlijk 'de zijnde, die was, en de komende'.
24. Horatius, *Epistulae* I, 2, 40.
25. Augustinus, *De doctrina christiana* IV, 12, 27. Augustinus lijkt eerder Cicero (*Orator* 69) dan Quintilianus (*Institutio oratoria* III, 5, 2) gevolgd te hebben.

32. Die onbeholpen en eenvoudige taal waarin het Nieuwe Testament is overgeleverd door de apostelen, paste bij die tijd. Nu is het misschien goed dat het in verzorgder taal wordt verteld, mits die eenvoudig blijft.

33. En met deze hele redenering voert hij intussen de taalfouten die zich in het Latijnse Nieuwe Testament voordoen, en ook de onjuistheden die zijn handlangers in groten getale introduceerden, terug op de Heilige Geest als bron. Dat is wel zeer brutaal, want zelfs bij de apostelen behoort men dit niet te doen.

34. Ten slotte rondt hij de kwestie af met een syllogisme waar Chrysippus[26.] trots op had kunnen zijn: 'Welsprekendheid is gebaseerd op autoriteit; het is dus geen wetenschap. Maar op de autoriteit van de jongeren of de ouderen? Niet op het gezag van de jongeren; dus van de ouderen. Niemand is evenwel ouder dan de Heilige Geest; dus is het niet toegestaan iets te vernieuwen in het Nieuwe Testament.' Wie zou bij het lezen hiervan niet in lachen uitbarsten?

35. Bovendien heeft hij kritiek omdat ik in een brief aan Van Dorp[27.] zeg dat de kerkelijke leiders meer gaven om kennis van de talen dan om sofistiek of Aristotelische filosofie. Zij gaven immers uitdrukkelijk regels omtrent de talen, alsof die absoluut noodzakelijk waren, niet omtrent sofistiek of filosofie. Integendeel, deze wordt in de Decreten in twijfel getrokken, omdat gezaghebbende personen haar afkeuren. Hier schuift hij me een drievoudige leugen in de schoenen. 'Integendeel,' zegt hij, 'ieder wijs man zegt dat de Heilige Schrift niet zonder filosofie begrepen kan worden.' Maar van al die wijze mannen noemt hij er niet een. En als hij er een noemt, raakt het me niet, omdat ik het over een bepaling uit de Decreten heb.

36. Dan geeft hij toe dat er twijfel bestond over de beoefening van de filosofie, maar zonder dat er sprake was van afkeuring. Ik zeg hetzelfde. We hebben dus meer zekerheid als het gaat om iets waarover een decreet is opgesteld en nooit twijfel bestond.

37. Evenzo ontkent hij dat de beoefening van de filosofie door de grote auteurs werd afgekeurd. Dat zal hij niet meer ontkennen, als hij Origenes, Hieronymus en Ambrosius leest.

38. Verder gaat hij hier met me in discussie alsof ik de beoefening van de filosofie verwierp, terwijl ik die slechts vergelijk met kennis van de talen. Het valt beslist niet te ontkennen dat de gave van de talen is geschonken aan de apostelen als iets noodzakelijks voor de verkondiging van het evangelie; maar er staat niet dat hun kennis van de filosofie van Plato of Aristoteles is

26. Grieks filosoof uit de 3e eeuw voor Chr. die de Stoïsche leer verder heeft uitgewerkt. Cicero zinspeelt op diens voorliefde voor dit soort redeneringen in *Lucullus* 96.
27. Brief 337, p. 116.

geschonken, al ben ik een groot voorstander van gematigde beoefening daarvan.

39. Zijn bewering dat de interpretator, dat wil zeggen de vertaler, zijn goede stijl zoekt bij de Heilige Geest zonder iets van de oude schrijvers te lezen, is werkelijk belachelijk. En aan de verklaring, die een verhevener taak is, omdat het om de profetie gaat, mag zich volgens hem niemand wagen zonder de steun van de Aristotelische filosofie.

40. Deze eerste conclusie - zoals hij het noemt - sluit hij af met de bewering dat alle dichters dieven en rovers waren omdat ze later kwamen. Maar de meeste dichters kwamen vóór Christus. Ook maakt hij binnen de groep van dichters geen onderscheid, zodat het lijkt alsof hij Damasus,[28.] Gregorius van Nazianze en Prudentius tot deze klasse degradeert.

41. Ten slotte beweert hij, zichzelf ontrouw, dat in de heilige boeken geen goede stijl te vinden is, maar dat God besloten heeft door dwaasheid de mensheid te redden; dat verder niemand van de heiligen gedurfd heeft de stijl van de vertalers te wijzigen, terwijl Hieronymus dat wel gedaan heeft, op een moment dat de Septuagint al ongeveer vijfhonderd jaar algemeen door de kerk was gebruikt en aldus aanvaard. Bovendien deinsde hij er niet voor terug een voor het gehoor ondraaglijk hebraïsme te wijzigen, dat we nog tegenkomen in de boeken die Augustinus schreef over de manier van uitdrukken in het Oude Testament.[29.]

42. ‘Wie ontkent dat deze vertaling van Hieronymus is,’ zegt hij, ‘verwerpt de hele wereld, elke ordening, iedere vastheid. De Roomse Kerk zelf zegt ook dat haar vertaling van Hieronymus is en gebruikt zijn voorwoorden als inleiding.’ Dit zegt hij. Laat hij dan aantonen wat hij met zoveel nadruk beweert. Ook deed de Roomse Kerk hier nooit een uitspraak over en zijn de geleerden het erover eens dat de vertaling niet van Hieronymus is.

43. Waar slaat dan het verwijt op dat hij me naar het hoofd slingert: ‘Zijn het niet allemaal leugenaars, spreekt hij niet als enige de waarheid?’ Alsof ik de enige ben die dit gezegd heeft, terwijl vele duizenden geleerden hetzelfde beweren.

44. De voorwoorden van Hieronymus worden toegevoegd. Wat is daar bijzonder aan, gezien hun nuttige inhoud? Sommige daarvan zijn overigens niet van Hieronymus.

45. Vervolgens eist hij dat ik aantoon dat sommige lezingen die in de door ons gebruikte versie voorkomen, door Hieronymus worden bekritiseerd. Laat hij liever zelf Hieronymus lezen en, als hij kan, mijn leugens weerleggen.

28. Paus Damasus I, gestorven in 384, beoefende, evenals Gregorius van Nazianze en Prudentius, de dichtkunst.
29. Augustinus, *De locutionibus.*

46. Hij ontkent dat de kerk kan dwalen. Is er meteen sprake van een dwaling van de kerk als jouw handschrift bedorven is? Toch kan de kerk met iets nieuws in aanraking komen, wat zij daarvoor niet wist. Ook beweer ik niet dat er in de huidige vertaling iets staat wat het rechtzinnige geloof ondermijnt, wel dat er dingen zijn die het waard zijn onder de aandacht gebracht te worden. Lees mijn werk en als je niet talloze passages vindt die tevoren door een zo geleerd man als jij niet begrepen werden, mag je me voor het gerecht dagen.

47. 'Je bent voor de wereld een steen des aanstoots,' zegt hij, 'omdat je vernieuwt wat algemeen aanvaard is.' Integendeel, de belangrijkste en meest gerespecteerde personen brengen mij dank, en zij die eerst protesteerden, lieten hun protest varen toen ze het werk hadden gelezen. Een paar zuurpruimen evenwel ergeren zich, mensen die de indruk willen vermijden dat ze iets niet wisten.

48. 'Ook al geef ik toe dat er fouten in zitten,' zegt hij, 'dan behoort dat niet in de openbaarheid gebracht te worden.' Integendeel, je moet vooral in de openbaarheid brengen wat iedereen behoort te weten.

49. 'Een ambteloos persoon zonder bevoegdheid kan geen nieuwe vertaling maken en de oude verbeteren.' In de eerste plaats meen ik dat het ook mij vrijstaat, als ik iets bereikte op het gebied van de Heilige Schrift, er bekendheid aan te geven, aangezien ik ben toegelaten tot de theologische faculteit. Verder maak ik geen nieuwe vertaling, maar vertaal ik het Grieks; de oude versie blijft wat mij betreft voor iedereen zoals ze was. Ten slotte, ook al heb ik geen enkele bevoegdheid, als ongeletterden de heilige boeken mogen bederven, mag ik dan geen verbeteringen aanbrengen zonder dat een synode wordt uitgeschreven? Maar laat hij zich indenken dat ik een bisschop of kardinaal ben, wat heeft dat met deze kwestie te maken, die niet afhangt van mijter of kardinaalshoed, maar van talenkennis!

50. Ja, zelfs deze belachelijke bewering vindt men bij hem, dat dit de vertaling is waarmee Hieronymus Hus en Wycliffe[30.] werden weerlegd; terwijl de een op de brandstapel terechtkwam zonder dat van weerlegging sprake was, en de boeken van de ander pas na zijn dood zijn veroordeeld. Gesteld al dat het waar was, zal het daarom niet geoorloofd zijn een fout die er misschien is ingeslopen uit de heilige boeken te verwijderen?

51. 'Als er misschien een fout te vinden is,' zegt hij, 'had die volgens de oude getuigenissen van de kerkvaders verbeterd moeten worden.' En toch is

30. De namen van Hieronymus van Praag en Johannes Hus lijken hier samengevoegd. Beiden werden veroordeeld tijdens het Concilie van Konstanz (1414-1418), dat ook de opvattingen van John Wycliffe (ca. 1330-1384) verwierp.

dit juist wat ik heb gedaan; maar dat is deze man ontgaan, omdat hij het boek niet heeft bekeken.

52. Hij zegt: ‘Lepra moet aan de priester gemeld worden; het is aan hem erover te oordelen.’[31] Inderdaad; daarom stuurde ik mijn werk aan Leo X, op wiens aansporing ik het begonnen was. En hij gaf, via twee kardinalen,[32] zijn goedkeuring aan mijn streven. Wanneer het hem goeddunkt, zal hij iemand naar eigen keuze opdragen onze handschriften door geleerden te laten verbeteren. Die taak neem ik niet op me, ook al effende ik de weg daartoe.

53. Verder begrijpt hij niet dat wat hij aanvoert over de zeventig kamertjes, neerkomt op het hoofd van Hieronymus,[33] die ermee spot alsof ze gebouwd zijn door iemands leugen. Als hun vertaling aan de Heilige Geest wordt toegeschreven, is Hieronymus een goddeloos man, die haar ergens een leugen noemt. En toch volgt de kerk hier de mening van Hieronymus voor de meeste boeken van het Oude Testament.

54. Even verstandig is zijn uitspraak dat de Grieken hun boeken hebben vervalst toen ze zich afscheidden van de Roomse kerk. Vertel eens, om welke reden maakten ze die allemaal corrupt? Hoe komt het verder dat ze zich pas laat afscheidden van de Roomse kerk en hun nieuwe handschriften toch met de oudste overeenstemmen? Hoe komt het dat Origenes, dat Basilius, dat Chrysostomus, dat ook de Latijnse vaders - Ambrosius, Hieronymus, Hilarius, Cyprianus - met hun vervalste boeken overeenstemmen en van de onze verschillen? Vervalsten de Grieken in een keer de boeken van hen allemaal?

55. Verder, wat betreft mijn tegenwerping op grond van de pauselijke decreten,[34] dat de betrouwbaarheid van het Nieuwe Testament moet worden getoetst aan de Griekse handschriften, geeft hij toe dat dat in die tijd gold, maar ontkent hij stellig dat dat in deze tijd zo is. Hij geeft als reden dat ze zich afscheidden. Alsof de afscheiding van de Grieken het evangelie van de Grieken veranderde!

56. Maar als de boeken van de Grieken niet te vertrouwen zijn omdat ze zich van de Roomse kerk losmaakten, was het ook niet in de tijd van Hieronymus geoorloofd verbeteringen aan te brengen in het Oude Testament op grond van de boeken van de Hebreeërs. Immers, toen al had het Joodse volk zich niet van de Roomse kerk, maar van Christus losgemaakt, wat ik heel wat verschrikkelijker vind.

31. Leviticus 13.
32. Zie brief 835.
33. Hieronymus, *Praefatio in Pentateuchum*; id., *Adversus Rufinum* II, 25.
34. Vgl. boven, bij 10.

57. Ten slotte, als slechts de boeken te vertrouwen zijn van Grieken die geen schismatici zijn: ik volg vooral hun afschriften, die evenwel niet verschillen van de boeken van de schismatici.

58. Maar dit is wel het meest schaamteloos van alles. Ik had geschreven dat de boeken van de Grieken minder gauw corrupt raken dan de onze.[35] Hij maakt daarvan dat ik heb gezegd dat op geen enkele wijze Griekse handschriften verknoeid kunnen worden. En terwijl ik de moeilijkheid van het Griekse schrift als reden had aangevoerd, die niet alleen bestaat in de vorm van de letters, maar ook in diftongen en accenten, verzint hij dat ik als reden heb genoemd dat de Griekse taal geen vervalsing toelaat. Wat een brutaliteit! Vooral omdat mijn brief al meer dan eens gedrukt is en daarom nog steeds te lezen is.

59. En hij zegt hier dat ik Augustinus tegenspreek, die schreef dat Griekse ketters alleen het evangelie van Lucas aanvaardden.[36] Wat gaat ons dat aan, dat er wellicht onder de Grieken ketters waren? Zijn de Latijnse boeken soms corrupt geworden omdat er in de Latijnse wereld ketters waren? Ik volg in dit werk alleen rechtzinnigen; het kan evenwel voorkomen dat het redelijk is ook de ketters aan het woord te laten. Wat voor ongehoorde scherpzinnigheid is dit?

60. Hij valt me aan omdat ik schreef[37] dat de Grieken niet van de Roomse kerk afwijken op punten die in de boeken van het Nieuwe Testamen- aan de orde komen; dat de discussie vroeger alleen over het woord ‘homoousios’ (gelijk in wezen)[38] ging, nu over bepaalde ceremoniën, over de bevoegdheden en de armoede van de Roomse paus. ‘Laat hij Augustinus' werk *Over ketterijen* lezen,’ zegt hij, ‘en hij zal kennis nemen van wat hij al die tijd niet wist.’ Wat is dat in vredesnaam voor redenering? Wie weet niet dat er bij de Grieken verschillende vormen van ketterij voorkwamen, ook voordat de Grieken de Roomse kerk erkenden, terwijl ze toch als rechtzinnigen werden beschouwd? Ik heb het over het schisma en de punten waarop de Grieken nu afwijken na zich verwijderd te hebben van de stoel van Rome.

61. Als de handschriften door de Grieken zijn vervalst, zoals hij volhoudt, zouden ze in elk geval die plaatsen hebben bedorven, die het dogma dat tot het schisma leidde leken te ontkrachten. Laat hij dan tenminste één passage geven die om die reden verdacht zou kunnen zijn. Ja, als iets in de boeken van de Grieken verdacht kan zijn, zijn het vooral die plaatsen die voor de

35. Brief 337, p. 118.
36. Dit heeft misschien betrekking op de Marcionieten, die van de evangeliën alleen dat van Lucas aanvaardden, in een aangepaste vorm.
37. Brief 337, p. 117.
38. Deze term heeft betrekking op het wezen van de Vader en de Zoon.

aanhangers van Arius of Origenes leken te pleiten. De hele Griekse wereld lijkt hen zo eensgezind gehaat of benijd te hebben, dat de schrijvers daar, hoewel ze zo ongeveer alles uit Origenes haalden wat ze aan wetenswaardigheden meedelen, toch kennelijk niets met meer ijver nastreefden dan de volledige vernietiging van al zijn werken. Die alleen al waren voor ons genoeg geweest om de Heilige Schrift te leren kennen. Ik zal het maar niet hebben over de manier waarop hij me gebiedt Augustinus' *Over ketterijen* te lezen, alsof hij alleen het heeft gelezen, alsof ik het niet had kunnen lezen zonder dat hij opdracht had gegeven, alsof ik niet verschillende keren bewijsplaatsen uit dat boek aanhaal.

62. Ik kan het niet nalaten, op dezelfde manier als we reeds 's mans scherpzinnigheid en welsprekendheid nader bekeken, evenzo een staaltje van diens humor te geven. Met dit soort geestigheden maakt hij zich vrolijk over mij, deze gevatte man en voedsterling van de Gratiën. Hij zegt: 'Volgens Hieronymus[39.] zijn er zoveel teksten als handschriften. Sommigen lezen deze, anderen die. Op welke zal die vertaler van ons zich baseren? Zonder twijfel, heilige Hieronymus, liet paus Damasus u voor niets zwoegen, wanneer er een Grieks handschrift was en wel zeer goed gecorrigeerd, dat die vertaler van ons heeft opgedoken. Arme Hieronymus! U had toen ogen als van een nachtreiger, dat u niet zo'n goede versie kon vinden als onze nieuwkomer heeft gevonden.' Einde citaat. Ik moet hierbij denken aan het verhaal over Hercules toen hij in Lindus[40.] was en onder het eten genoegen schepte in de scheldpartij. Vroeger waren er zoveel teksten als handschriften, maar vandaag de dag niet. Welke tekst dan volgde Hieronymus bij zijn correcties? En verder, baseerde ik me soms op een enkel handschrift?

63. Dan hervat hij zijn eerdere aanname, dat ik met een nieuwe vertaling de oude buiten spel zet, waarna hij ons de richtlijn van Augustinus[41.] voorhoudt, die 'met betrekking tot de canonieke geschriften het gezag van zeer veel kerken volgt; waaronder zeker die welke een apostolische zetel waard waren en het verdienden brieven te ontvangen. Hij zal dan deze regel aanhouden met betrekking tot de canonieke geschriften, dat hij die welke door alle katholieke kerken worden aanvaard, stelt boven die welke door sommige niet worden aanvaard. Met betrekking tot die welke niet door alle kerken worden aanvaard, dient hij die welke door meer, en meer gezaghebbende wor-

39. Hieronymus zegt dit in het voorwoord bij de vier evangeliën, gericht aan paus Damasus I.
40. Stad op Rhodos. Hercules, die aldaar twee ossen had geslacht die van een boer waren, beweerde dat hij tijdens de maaltijd plezier had in de boze woorden van de eigenaar. Vgl. *Adagia* II, 5, 19.
41. Augustinus, *De doctrina christiana* II, 8, 12.

den aanvaard, te stellen boven die waaraan minder, en minder gezaghebbende kerken vasthouden. Als hij de situatie zou tegenkomen dat sommige door meer, andere door meer gezaghebbende worden gebruikt, hoewel hij dit niet gauw zou kunnen tegenkomen, enz.'. Daaruit leidt hij af dat mijn vertaling van generlei betekenis is. Wat heb ik daarentegen te maken met uitspraken over het verwerpen of aanvaarden van boeken, en niet over de correctie ervan? Behalve dat, waarom aanvaardt Augustinus zelf de volledig nieuwe vertaling van Hieronymus? Bovendien, waar zal deze richtlijn van Augustinus toegepast kunnen worden, als alle kerken alleen dat mogen aanvaarden wat door de ene Roomse kerk wordt aanvaard? Het is niet zo dat ik Augustinus aanval, maar hieruit blijkt dat hij zich niet bewust was van het gezag van de Roomse stoel, zoals wij dat in deze tijd eraan toekennen. Vooral omdat hij, als hij aan Innocentius[42.] schrijft, deze met broeder aanspreekt en nergens diens buitengewone verhevenheid laat blijken, maar met hem omgaat als met een ambtgenoot.

64. Hierna doet hij alsof ik van mening ben dat er vervalsingen en domheden in de Heilige Schrift voorkomen, waarvan ik zeg dat er onduidelijkheden in voorkomen. Maar al wat aan vervalsingen of domheden voorkomt in de handschriften, is niet toe te schrijven aan de apostelen, maar aan de handlangers van deze kleingeestige vitter. Verder verander ik niets wat de vastheid van het geloof raakt.

65. Hij wijst er dus op dat het boek naar de paus gestuurd had moeten worden, om overeenkomstig diens beslissing achtergehouden of uitgegeven te worden. Volgens die redenering zouden alle boeken aan de paus gestuurd moeten worden, omdat in allemaal iets kan voorkomen waaraan sommigen aanstoot zouden kunnen nemen. Maar dat deed Thomas niet en evenmin Scotus, ja, Augustinus niet en evenmin Hieronymus. Ze hebben eerst hun werk verspreid; de goedkeuring volgde, zonder dat erom gevraagd was. Voorts ondermijn ik de oude versie niet, maar door een herziening uit te geven zorg ik dat we die in een gecorrigeerde vorm tot onze beschikking hebben en beter kunnen begrijpen. Hoe kon ik dan vermoeden dat kleingeestige vitters zoals deze zouden opstaan, die aanstoot nemen aan een werk waar iedereen baat bij heeft? Als er bezwaren te vrezen waren, zouden ze afkomstig zijn van de zwakken. Maar bij hen is geen enkel bezwaar opgekomen. Het zijn er maar een paar - die tot de besten in hun vak worden gerekend - die dit kwaad veroorzaakten, doordat ze voor verschijning van het werk alom eenvoudige mensen met hun ideeën vergiftigden en veroordeelden wat nog niemand kende, zodat ze het werk gehaat maakten voordat het nut ervan werd opgemerkt. Hun moet het daarom worden aangerekend, niet mij, als iemand aanstoot nam.

42. Augustinus, *Epistulae* 175-177.

66. Verder noemt hij het vermetelheid dat ik het aan Leo X durfde op te dragen. ‘Dichters dragen zonder blikken of blozen de meest obscene werken op aan geestelijken met de hoogste rangen,’ zegt hij. Waarom introduceert deze kleingeestige vitter hier opeens dichters? En wie zijn die dichters die hun obsceniteiten aan pausen opdragen? Integendeel, ik droeg het op aan de paus naar aanleiding van een brief[43.] aan mij van hemzelf. Hij nam de moeite het werk grotendeels zelf te lezen. En volgens het getuigenis van zeer gezaghebbende mannen prees hij wat hij had gelezen uitbundig ten overstaan van zijn kardinalen en van geleerden. Ook antwoordde hij mij, zoals gezegd, via twee kardinalen.

67. Wat bedoelt hij dan met autoriseren? Goedkeuring die zo ver gaat dat er geen enkele fout in zit? Op die manier hebben we behalve de canonieke geschriften niets dat geautoriseerd is. Dat is ook niet wat ik van paus Leo vroeg. Ik breng slechts dingen onder de aandacht, waarbij ik het oordeel overlaat aan de geleerden, voor het geval ze iets beters vinden.

68. Na deze geslaagde retoriek betreedt hij een lieflijk veld en beschrijft hij voor ons de gaven van een vertaler aan de hand van Augustinus en Thomas. Daarbij verwart hij voortdurend de gave van de talen of vertalingen en de gave van de profetie, die voor Paulus[44.] verschillende gaven zijn. Hij zegt dat iemand de Heilige Schrift niet kan vertalen als hij niet begiftigd is met de gave van de Heilige Geest. Maar ik heb aangetoond dat de heilige Hieronymus hier anders over dacht, terwijl hijzelf toch de vertaler van het Oude en Nieuwe Testament is.

69. Bovendien, zoals er tegenwoordig niemand zo brutaal is, neem ik aan, dat hij zich aanmatigt de gave van de profetie of van de talen te bezitten, evenzo getuigt het van vermetelheid over de geest van een ander te oordelen. Ik heb mij ingespannen om het allerbeste door te geven, in het voetspoor van de oude orthodoxe schrijvers; niets anders had ik voor ogen dan het belang van de lezer en de glorie van Christus. Tijdens de moeizame arbeid smeekte ik voortdurend om de hulp van de Heilige Geest; in elk geval ontbrak het niet aan de juiste gezindheid. Voorts, wat voor engel fluisterde jou[45.] in dat het mij aan de hulp van de Geest heeft ontbroken toen ik van nut wilde zijn, terwijl jij je verbeeldt hem als raadgever te hebben gehad toen je deze kleingeestige vitterijen aan het schrijven was? En nog wel gericht tegen een werk dat je zelfs niet onder ogen hebt gehad! Maar het ontgaat me niet wie jou tot parakleet was.[46.] Iemand die het werk hekelde toen het er nog niet was, die

43. Zie brief 338.
44. 1 Corinthiërs 12:10.
45. Erasmus richt zich hier rechtstreeks tot de onbekende criticus.
46. Erasmus doelt mogelijk op de Leuvense theoloog Jan Briart.

heeft je ingeblazen het te bekritiseren zonder het gelezen te hebben; als dat al bekritiseren is: iets willekeurigs uitbraken over iets dat je niet kent.

70. Hij zegt dat het niet een willekeurig iemand geoorloofd is te onderrichten zonder officiële bevoegdheid. Is het voor hem niet voldoende dat ik dezelfde bevoegdheid heb als Thomas had - al wil ik me niet met hem vergelijken? Is het niet voldoende dat ik dit doe op dringend verzoek van de meest gerespecteerde bisschoppen, dat ik dit doe op aansporing van de paus? Het gaat bij Thomas evenwel niet over het uitgeven van boeken, maar over openbare preken of lessen.

71. Hij zegt dat Hieronymus zich niet aan de vertaling van de Heilige Schrift had gewaagd als het niet in opdracht van Damasus was. Wat een brutaliteit! Op wiens aansporing vertaalde hij de Pentateuch? Was het niet op verzoek van een zekere Desiderius? Was het op instigatie van Damasus dat hij de boeken Esdras vertaalde? Lees zijn voorwoord en wees beschaamd over je leugenachtigheid! Vertaalde hij Tobias niet op aandringen van Chromatius en Heliodorus? Maar waarom zou het nodig zijn per gedeelte zijn leugen te weerleggen, aangezien Hieronymus alleen het Nieuwe Testament heeft herzien op verzoek van paus Damasus?

72. Het staat dus vast dat het Nieuwe Testament in opdracht van Damasus is herzien, maar het staat niet vast dat de herziene versie van Hieronymus door hem is goedgekeurd. Je kunt immers niet de waarheid aantonen van iets wat je niet weet; vooral omdat deze man meent dat alles verworpen moet worden wat niet met officiële documenten werd geautoriseerd - als ik ook eens zijn stijlbloempjes mag gebruiken.

73. Overigens legt Damasus deze taak niet op als almachtig paus. Of hij dat was, laat ik in het midden; deze aanduiding was in elk geval in die tijd nog onbekend, voorzover men uit de geschriften van alle oude schrijvers kan opmaken. Maar hij legt die op als bisschop van Rome aan Hieronymus die in zoverre Romein was, dat hij daar gedoopt was en het ambt van presbyter had verworven.

74. Het is intussen merkwaardig dat deze kleingeestige vitter, of de geest die hem dit alles inblaast, met geen woord rept over Lefèvre d'Étaples, die het eerder aandurfde en ook meer aandurfde dan ik. Hij steunde daarbij op geen enkele bevoegdheid, niet van de paus, aan wie ik had geschreven dat ik aan dit werk zou beginnen voordat ik begon,[47.] en evenmin de bevoegdheid die men ontvangt bij toelating tot het college van hoogleraren in de theologie. Hieruit blijkt duidelijk dat hij geen aanstoot neemt aan wat ik deed, maar de persoon wilde aanvallen.

75. Na, kortom, dit alles naar wens te hebben afgehandeld, vervolgt hij

47. Vgl. brief 338.

zijn betoog met kritiek op wat ik in mijn brief aan Van Dorp schreef,[48] dat Hieronymus zich niet altijd wist te beheersen en in woede uitbarstte tegen Vigilantius, onbeperkt tekeerging tegen Jovinianus en hevig uitvoer tegen Rufinus. Dit vat hij op als een ernstig verwijt aan het adres van Hieronymus: alsof ik had geschreven dat het niet juist was dat Hieronymus dit deed, alsof Hieronymus tijdens zijn leven geen menselijke ondeugden kende, alsof, ten slotte, de meest gerespecteerde personen niet een enkele keer bij Hieronymus deze milde houding missen.

76. In een poging mijn opmerking[49] te weerleggen dat in mijn geschriften niemand wordt gebrandmerkt, werpt hij mij vervolgens voor de voeten dat ik op sommige plaatsen een andere mening heb dan Thomas, dan de meester van de Sententiën, dan Nicolaas van Lyra, dan Hugo van Saint-Cher:[50] alsof iedereen die een andere mening heeft, wil krenken of de reputatie aantasten van degene met wie hij van mening verschilt. Kan iemand zich een dommere uitspraak voorstellen? Toch geef ik mijn eigen mening niet zonder betuiging van respect jegens hen aan wie ik die achting verschuldigd ben; ik vind dat dit niet geldt voor Lyra en Saint-Cher. Als er nu mensen zijn die een minder hoge dunk van hen hebben dan men vroeger had, mag het niet zo zijn dat we allemaal wegens hun gezaghebbendheid aan een dwaling vasthouden.

77. Hij zegt dat ze dat niet geduld zouden hebben, als ze nog leefden. Laat hij zelf dan, die hen als een nieuwe Elisa[51] naar de geest opvolgt, hun taak waarnemen, als hij kan.

78. Als doorslaggevend bewijs beschouwt hij, dat ik in de aantekeningen bij Hieronymus terloops een grapje maak over een franciscaan;[52] terwijl ik dat toch deed zonder iemand bij de naam te noemen en er een enorm aantal franciscanen is op wie dat grapje toepasbaar is. Als iemand zonder een naam te noemen zou vertellen over de onwetendheid van een of andere persoon, zou dat dan beledigend zijn voor iedereen?

79. Het vervolg evenwel begrijp ik, om eerlijk te zijn, volstrekt niet, maar ik zal zijn eigen woorden in die typisch bloemrijke stijl van hem hier overnemen: ‘Ik zou ook kunnen toevoegen,’ zegt hij, ‘dat hij ten onrechte tegen deze franciscaan ten strijde trekt. Want uit verlangen naar eer of faam, uit

48. Brief 337, p. 97.
49. Brief 337, p. 97.
50. Thomas van Aquino, Petrus Lombardus, Nicolaas van Lyra en Hugo van Saint-Cher zijn belangrijke representanten van de middeleeuwse scholastische theologie.
51. 2 Koningen 2:9, 15.
52. Henry Standish; vgl. brief 337, p. 115.

geldgebrek, zonder inhoud, breedsprakig en opgeblazen zorgen ze ervoor dat we een Hieronymus hebben die aldus verminkt, aldus bedorven is. Als sommige boeken bedorven zijn door de schuld van de kopiisten, laten we ze verbeteren aan de hand van oude manuscripten - ik neem aan dat er nog gevonden kunnen worden die zijn geschreven in de tijd van Hieronymus -, laten we geen nieuwe vervaardigen, die de goede stijl, de welsprekendheid en de bedoeling van Hieronymus tenietdoen.' Dat schrijft hij.

80. Mijn eerste vraag is of hij met dergelijke kleuren de franciscanen afschildert: uit geldgebrek, zonder inhoud, breedsprakig, opgeblazen, enz.?

81. Vervolgens, hij bedoelt toch niet dat ik Hieronymus verminkt heb? Ik voegde zeer veel toe aan de eerdere uitgaven, maar haalde niets weg behalve onechte opschriften op enkele plaatsen.

82. Verder, vervaardigde ik een nieuwe Hieronymus of herstelde ik de oude? Zijn er zo domme mensen dat ze denken dat wat ze nu lezen van Erasmus is en niet van Hieronymus?

83. En dan, geloven ze dat ik Hieronymus verbeterd heb op grond van iets anders dan van zeer oude manuscripten, die zelfs in de tijd van Hieronymus geschreven konden zijn, als die er nog waren? En toch beperkte ik me nooit tot een enkel manuscript. Het is ongelofelijk hoe daarop door de geleerdste mannen is gezwoegd.

84. Welke dingen zijn dat evenwel die de goede stijl, de welsprekendheid en de bedoeling van Hieronymus ondermijnen? Tenzij jou niets goed geschreven lijkt behalve wat smaakt naar jouw stijl.

85. Daarna haalt hij als een rondkruipende spin het nodige venijn uit de *Zotheid*, die hij eveneens wil beschadigen; maar ik mag doodvallen als hij het boek gelezen heeft. Maar aangespoord door zijn parakleet zegt hij dat ik niet voldoende kon rechtvaardigen, dat ik in de rol van de Zotheid de hoogste beloning van de onsterfelijkheid omschreef als een soort dwaasheid.[53.] Maar dat verzacht ik daar meteen uitvoerig genoeg om te voorkomen dat iemand er aanstoot aan zou nemen. Hij wil dat ik volgens een bepaalde richtlijn spreek. Welke? Niet van Augustinus, Hieronymus, Cyprianus, Thomas of Petrus Lombardus: hun formuleringen vinden amper genade bij theologen. Zullen we die richtlijn zoeken bij de scholastici van deze tijd? Zij zelf zijn het onderling niet eens. Ik geef toe dat we met omzichtigheid moeten spreken over heilige zaken, maar niet met angstvalligheid of muggenzifterij.

86. Als het ongeoorloofd is woorden te gebruiken die niet in de Heilige Schrift voorkomen, waarom durfde Thomas met zoveel nieuwe woorden en begrippen, deels overgenomen uit Aristoteles, deels door hem zelf bedacht, over goddelijke zaken niet alleen te spreken maar ook uitspraken te doen?

53. Brief 337, p. 110.

Waar evenwel in de Schrift lezen we dat de kerk van Christus wezenlijk bestaat in de samenkomst van alle gelovigen, veraanschouwelijkt bestaat in de kardinalen, denkbeeldig bestaat in de paus van Rome - om dit ene voorbeeld te geven uit duizenden? Maar als het niet geoorloofd is een vergelijking te gebruiken die niet in de Heilige Schrift voorkomt, wat zullen we dan doen met al de oude orthodoxe schrijvers, die talloze nieuwe vergelijkingen invoeren om iets duidelijk te maken? Er is niemand die protesteert tegen een volkomen dwaas werk van een of andere dominicaan,[54.] waarin alle verhalen van Ovidius worden aangepast, of liever verdraaid, in de richting van Christus. Zij snateren tegen mij, omdat ik de silenen[55.] verdraaide in de richting van Christus en de apostelen, op wel wat eerbiediger wijze dan zijzelf met de Heilige Schrift omgaan.

87. Hoe zondig is het verder als ik God of Christus dwaasheid toeschrijf, wat voor mij Paulus[56.] deed en na hem Augustinus op meer dan een plaats? Is het zelfs niet geoorloofd de woorden van Paulus te gebruiken? Konden we maar de dwaasheid die we toeschrijven aan Christus en de apostelen inderdaad toeschrijven aan al onze bisschoppen!

88. Maar nu moet je opletten: de man heeft iets gevonden waarmee hij me de nekslag kan toebrengen. Omdat ik duidelijk wilde maken hoe Christus zich tot onze zwakheid had vernederd, had ik geschreven[57.] dat in Christus een zekere zwakte was en ruimte voor de emoties die wij kennen. Daardoor komt bij hem het dwaze denkbeeld op dat ik Christus verdorven hartstochten toeschrijf. Hier houdt hij als overwinnaar een zegetocht, waarbij hij voortdurend roept dat ik vlek of rimpel[58.] leg op Christus; het hele betoog van de man laat hier niets anders horen dan vlekken en rimpels.

89. Vervolgens, nadat hij aan de hand van Thomas heeft aangetoond dat de gemoedsbewegingen bij Christus anders zijn geweest dan bij de apostelen, roept hij: ‘Als Erasmus het onderscheid had gekend tussen de hartstochten van Christus en de apostelen, zou hij niet tot die mening zijn gekomen.’ Alsof ik dit niet zo'n twintig jaar geleden uitvoerig heb uiteengezet in een discussie met Colet;[59.] alsof ik dit niet zelf had kunnen weten, zelfs als Thomas het niet had aangetoond!

54. De *Ovidius moralizatus* van Pierre Bersuire, vaak toegeschreven aan Thomas Wallensis, een Engelse dominicaan.
55. Zie boven, noot 20.
56. 1 Corinthiërs 1:18-25. Vgl. brief 337, p. 109-110.
57. In zijn *Disputatiuncula de tedio, pavore, tristicia Iesu* (zie brief 108 aan Colet). Vgl. brief 337, p. 109.
58. Efeziërs 5:27.
59. Zie boven, noot 57.

90. Hierna begint hij ook te tornen aan wat ik schreef over de extase van de vromen, die Plato heilige dwaasheid noemt: dat dit ‘een zeker voorproeffe is van de toekomstige gelukzaligheid waardoor we zullen opgaan in God en meer in Hem zullen zijn dan in onszelf’.[60.] Hier houdt hij mij allerlei Turlupijnen en Begarden[61.] voor, die verkondigden dat de ziel opgaat in de goddelijkheid, zoals een druppeltje water dat in een vat met wijn valt opgaat in de wijn; die ook een theorie hebben dat alles zal zijn zoals het was voor de schepping van de wereld. Wat heeft dat met mij te maken als zijn Turlupijnen en Begarden wartaal uitslaan? Ik zei dat de ziel opgaat in God, omdat ze door de liefde volledig naar Hem toe wordt getrokken; ook is de ziel eerder waar ze liefheeft dan waar ze leven geeft. Ze wordt evenwel niet om te verdwijnen meegetrokken, maar om vervolmaakt te worden.

91. Hij verlaat de *Zotheid* en gaat over op het *Enchiridion*, waar ik onder andere het volgende schreef,[62.] als aansporing om de geest te volgen, niet het lichaam, omdat wij in dat deel Gods beeld dragen: ‘Naar de ziel kunnen wij de goddelijkheid bevatten, zozeer dat het mogelijk is boven de geesten van de engelen uit te stijgen en één met God te worden.’ Eveneens iets met deze strekking (want ik heb het boek niet bij de hand): ‘Als je geen geest zou hebben, was je een stuk vee; als je geen lichaam zou hebben, was je een godheid.’ Hij lijkt dit te willen bekritiseren, alsof ik bedoelde dat de menselijke ziel een deeltje is van de goddelijke natuur. Maar waarom zou ik iets weerleggen wat overduidelijk kleingeestige vitterij is?

92. Weer terug bij de *Zotheid* zegt hij dat dit geen logische gevolgtrekking is: ‘Iets dwaas is God eigen, dus is God dwaas.’ Alsjeblieft, beste lezer, erger je niet aan de formulering (aangezien de betekenis vroom is); want door hem word ik hiertoe gebracht. Een logische gevolgtrekking is evenwel: ‘Dwaasheid is God eigen, dus kan God in zekere mate dwaas genoemd worden. Zwartheid is een raaf eigen, dus is een raaf zwart.’ Het ‘dwaze’ staat daar namelijk in de plaats van ‘dwaasheid’, zoals ik heb aangetoond en wel op grond van wat ik las bij Augustinus.

93. Maar intussen slaat hij geen acht op de hyperbool bij Paulus,[63.] die Gods dwaasheid gebruikt als vergelijking voor Zijn eeuwige en onuitsprekelijke wijsheid; aangezien hij ons toonde wat wij in elk geval zullen kunnen bevatten. Zoals evenwel Christus onze zwakte aannam, zo aanvaardde hij ook in zekere mate onze dwaasheid.

60. Brief 337, p. 110.
61. Benamingen van twee middeleeuwse sekten.
62. Zie Erasmus, *Opera omnia*, dl. V (Leiden, 1704), 11F; het tweede citaat in 11F-12E.
63. Zie boven, noot 56.

94. Zijn kritiek ten slotte aangaande de extase van de drie discipelen[64.] is het naar mijn oordeel niet waard weerlegd te worden. Hij stelt zich de extase voor wanneer iemand geheel ontrukt is aan zijn lichamelijk waarnemingsvermogen. Mensen spreken wartaal uit angst en uit vreugde, zodat ze niet weten wat ze zeggen, of als ze om andere redenen buiten zichzelf zijn. Er staat over Petrus[65.] dat hij niet wist wat hij zei. Dat was voor mij voldoende in een lichtvoetig werk, want ik behandelde niet een onderwerp op het gebied van de theologie, maar van de Zotheid.

95. Hij zegt dat leraren zijn aangesteld om verklaringen te geven bij Hieronymus en Augustinus, niet bij Erasmus. Alsof hun meer toegeeflijkheid verschuldigd is, omdat ze groter waren dan wij; terwijl dat eerder aan zwakkeren verschuldigd is. We vergeven immers een jongen eerder iets dan een man; we zijn toegevender jegens Augustinus en Hieronymus als het gaat om wat ze op jonge leeftijd lieten verschijnen. Een fraaie taak hebben de theologen, als ze alleen maar moeite doen om welke uitspraak dan ook bij de oude schrijvers, onder enig voorwendsel te verdedigen. Als hun uitspraken juist zijn, waarom is het mij niet geoorloofd op dezelfde manier te spreken? Waarom wordt bij mij afgekeurd wat bij hen wordt goedgekeurd? Als ze onjuist zijn, waarom verdedigen ze hen en beschuldigen ze mij in dezelfde discussie? Wat een manier van doen, om alles wat door de schrijvers uit de oudheid is gezegd in bescherming te nemen, of in elk geval voor veel dingen de ogen te sluiten, maar bij boeken uit later tijd niets onbekritiseerd te laten!

Zie toch, mijn beste Maarten, wat een onzinnigheden in zo'n klein boekje! En dan heb ik nog maar een paar van de vele dingen die hij zegt van commentaar voorzien - ik heb waarachtig nu al spijt van de moeite die ik heb gedaan. En toch durft hij vol zelfvertrouwen jou tot rechter te maken, of hij soms iets dwaas heeft geschreven, terwijl hier heel wat meer dwaasheden dan woorden zijn te vinden. Wat een leermeesters heeft Erasmus! En dit dan is dat uitstekende boek, dat hij na die tien conclusies, die volgens zijn zeggen door vele handen gingen, tot stand bracht, om het aan een of ander uitnemend man op te dragen; en hij vraagt zoiets nuttigs te delen met trouwe vrienden met een goed karakter. Ten slotte daagt hij iedereen die de strijd zou aandurven uit de ring te betreden en is hij op zoek naar een bokser; maar niet ten koste van de uitnemende wetenschappelijke arbeid van een zo groot man, die niet onderbroken kan worden zonder dat de wereld daaronder lijdt. Liever gezegd, de arme stakker heeft de schurft en vergaat van de jeuk: daarom zoekt hij iemand om tegenaan te wrijven. Elk verstandig mens zal uit zijn buurt blijven. Ik haat de man nog niet zo erg dat ik hem voor de hele

64. Mattheus 17:1-13. Vgl. brief 337, p. 110.
65. Lucas 9:33.

geleerde wereld te kijk wil zetten, ook al vraagt hij daar zelf om. Jij, Lipsius, moet de man vooral aanraden zijn vrije tijd in het vervolg wat beter te besteden. Als hij een goed karakter heeft, zal hij door die raad zijn verstand terugkrijgen; als hij niet te verbeteren is, mag hij in zijn eigen sop gaarkoken. Houd jij je liever bezig met het lezen van de gewijde schrijvers dan je tijd te verdoen met dit soort nonsens.

Het ga je goed. 7 mei 1518

844 *Aan Johannes Eck*
Bazel, 15 mei 1518

Desiderius Erasmus van Rotterdam groet de voortreffelijke theoloog Johannes Eck

Ik ben u erkentelijk, waarde Eck, voor uw vriendelijke houding, geheel op het niveau van die brief van u, die van een absoluut zeldzame geleerdheid getuigt.[1] Uit eigen beweging draagt u aan wat ik alleen met inzet van al mijn krachten had kunnen bereiken; en ik stel het ook des te meer op prijs, omdat het uit eigen beweging wordt aangeboden. Kennelijk gaat niet altijd het spreekwoord[2] op dat gratis koopwaar stinkt. Maar wat betreft de lofprijzingen die u me meer uit welwillendheid dan naar verdienste toezwaait, dat wijs ik allemaal af en stel ik niet op prijs, behalve uw vriendelijke gezindheid jegens mij. U en mensen zoals u past het te streven naar die erepalmen van de groten; nietig als ik ben, houd ik me met nietige dingen bezig. Wat betreft de Zoïlussen (als er al iemand is die zo'n onbeduidend persoontje zou kunnen benijden), ik verbaas me er vooral over, dat niemand op onaangenamer manier protesteert tegen mijn werk - indien niet bijster nuttig, in ieder geval voor niemand schadelijk - dan degenen die mijn pennenvruchten volstrekt niet hebben aangeraakt, of die er bij uitstek baat bij konden hebben, als ze het niet belangrijker vonden te protesteren dan iets van een ander te leren. Maar u, zeer geleerde vriend, verzacht tegenover mij uw opmerkingen met grotere zorgvuldigheid dan nodig is, hoewel u mij zoveel vriendelijkheid toeschrijft - als u dat tenminste meent. Ik vind het niet erg door wie dan ook te worden terechtgewezen, laat staan dat ik verlang door een uitnemend man als u daarbij met eerbied behandeld te worden. En toch is er heel wat meer eerbied, of beleefdheid, te vinden in uw inleidingen en onder-

1. Brief 769, waarop deze brief het antwoord is.
2. *Adagia* I, 9, 53.

brekingen dan in uw opmerkingen; zo immers legt u een kwestie voor alsof u andermans kritiek weergeeft, zo valt u aan alsof u uw eigen mening verdedigt.

Allereerst de passage die u geeft uit mijn aantekeningen bij het tweede hoofdstuk van Mattheus: u ziet dat zich een disjunctieve, tweeledige uitspraak voordoet, ook al wordt het tweede deel verworpen. Die lieden hekelen slechts het ene deel, en wel het slechtste. Maar het is zondig, zult u zeggen, op dit punt twijfel te hebben. Hoe weet u of ik twijfel? Ik geef de mening van anderen weer. Alles wat onzeker is, is niet meteen ook voor mij onzeker. Daarnaast haal ik een plaats aan, namelijk het vijfde hoofdstuk van Micha, waar de heilige Hieronymus bij zijn interpretatie hetzelfde overweegt als ik - onder de naam van iemand anders, zegt u: inderdaad, maar niet van ketters - en wel op zodanige wijze dat hij geen van beide mogelijkheden verwerpt. Naar mijn oordeel zou ook niet, zoals u schrijft, meteen het gezag van de gehele Schrift wankelen, als een evangelist ergens omdat hem iets ontschoten is een naam omwisselt, bijvoorbeeld Jesaja voor Jeremia, omdat dit niet de spil is waar alles om draait. Immers, we oordelen ook niet meteen ongunstig over het hele leven van Petrus, omdat Augustinus en Ambrosius beweren dat hij ook na het ontvangen van de hemelse Geest wel eens een fout heeft gemaakt. Evenzo ontzeggen we een boek niet direct alle geloofwaardigheid als het ergens een oneffenheid bevat. Augustinus en Hieronymus worden niet alleen als gezaghebbende auteurs, maar ook met eerbied gelezen, terwijl toch niemand ontkent dat hun boeken veel dingen bevatten die niet overeenstemmen met de waarheid. Laat dergelijke lichtgeraaktheid ver blijven van de houding van christenen. Maar toch ontnemen we hun niet onmiddellijk de Heilige Geest. Maar misschien is het niet aan ons vast te leggen hoe de Geest het instrument dat de discipelen waren, leidde. Hoe Hij ook leidde, Hij deed dat op een manier waarvan Hijzelf wist dat die het meest tot heil strekte van de mensheid. Hij was bij hen voor zover het de zaak van het evangelie betrof, zodat Hij hen toch verder mens liet zijn. Maar ik heb dit niet gezegd omdat ik meen dat de apostelen ergens een fout maakten, maar omdat ik ontken dat de betrouwbaarheid van de gehele Schrift moet wankelen om een of andere fout.

En dan dit punt: u vindt het ongepast dat de apostelen boeken als hulpmiddel gebruikt zouden hebben. Maar wat doet u dan met Paulus,[3] die vraagt tegelijk met zijn mantel de boeken aan hem terug te sturen, vooral de perkamenten? Christus verbood immers niet dat ze de heilige boeken lazen (waartoe Paulus zijn geliefde Timotheus aanspoort),[4] maar dat ze met voor-

3. 2 Timotheus 4:13.
4. 2 Timotheus 3:14-17.

af bedachte redevoeringen voor de rechters zouden verschijnen.[5.] Maar hierop ga ik uitgebreider in in de nieuwe uitgave van het werk, die ik voorbereid; daarom meen ik dat het overbodig is een brief met een al te breedvoerig betoog te belasten.

Hetzelfde geldt voor uw tweede bezwaar, naar aanleiding van Handelingen 10,[6.] waar ik de zaak van de apostelen bepleit en als verontschuldiging aanvoer dat zij hun kennis van het Grieks niet ontleenden aan de redevoeringen van Demosthenes, maar aan de spreektaal. Ik ontken de gave van de talen niet, maar toch is het geen logische gevolgtrekking dat zij geen Grieks konden leren aan de hand van de spreektaal. Stellig leerden ze Syrisch aan de hand van de spreektaal; waarom dan geen Grieks? Immers, door de overwinningen van Alexander en de Romeinse overheersing werd Grieks gesproken in Egypte, het grootste deel van Syrië en geheel Klein-Azië, ja, bijna het gehele oosten, zoals Hieronymus zegt. Ik geloof namelijk niet dat de Geest uit hun geheugen wiste wat ze eerder hadden geleerd. Als u volhoudt dat het Grieks zoals we dat vinden in de apostolische brieven een hemelse gave is, waar komt dan zoveel ongepolijstheid, ja, onzuiverheid vandaan, die we niet kunnen ontveinzen? En dat terwijl de werken van de Heilige Geest volmaakter zijn dan die van de natuur of de menselijke werkzaamheid, volgens Chrysostomus. Maar, zult u zeggen, Hij schonk zoveel kennis van die taal als naar Zijn oordeel paste bij de evangelische eenvoud. Maar als dat bij de apostelen aanwezig was, waarom was het nog nodig het te schenken? Er staat niet dat de apostelen door een wonder Grieks spraken; er staat - als ik me niet vergis - dat ze één taal spraken, welke dat ook was, en dat ze door iedereen werden verstaan. Zelfs al zou dat het geval zijn geweest, dan is het toch niet noodzakelijk onafgebroken wonderen bij de apostelen aan te nemen. Zo vaak als de zaak van het geloof het vereiste, was de gave van de talen bij hen, maar niet gelijkelijk bij allen en niet altijd; er staat dat dit de apostelen één keer is overkomen. Ook is er de gave van de profetie; maar toch zou het degene wie het gegeven was deze of gene plaats te verklaren, niet mogelijk zijn geweest op elk willekeurig moment elke willekeurige andere plaats te verklaren. De Geest deelde deze gaven uit naar de mate van het geloof, zoals Paulus[7.] schrijft.

Hoe kan het ten slotte dat Hieronymus[8.] er niet voor terugdeinst herhaaldelijk Paulus gebrekkige kennis van de Griekse taal toe te schrijven? Hij

5. Mattheus 10:19; Lucas 12:11-12.
6. Zie Erasmus' uitgave van het Nieuwe Testament, de aantekening bij Handelingen 10:33.
7. Romeinen 12:3.
8. Hieronymus, *Adversus Rufinum* I, 17.

beweert ook dat Lucas[9.] beter Grieks kende dan Hebreeuws, omdat hij uit Antiochië kwam; verder dat Paulus[10.] in zijn eigen taal welsprekender was dan in het Grieks, omdat hij uit Cilicië kwam. Paulus verlangt in de tweede brief aan de Corinthiërs naar zijn broeder Titus,[11.] omdat deze die taal beter beheerste, volgens de interpretatie van de oude Griekse schrijvers. Stellig namen Origenes en de Griekse interpretatoren op verschillende plaatsen bij Paulus aanstoot aan ongelukkige wendingen, evenzo Hieronymus. Daarom is het niet noodzakelijk dat we al wat in de apostelen was, meteen tot een wonder maken. Christus duldde dat de zijnen dwaalden, ook na ontvangst van de Parakleet, maar niet tot op een punt dat het geloof gevaar zou lopen; zoals we ook nu toegeven dat de kerk ergens kan falen, zonder gevaar evenwel voor de vroomheid en het geloof. Hoe weet u überhaupt of Christus deze in alle opzichten volmaakte reputatie niet voor zich alleen wilde bewaren? Hij noemde alleen zichzelf de waarheid; zoals Hij alleen, vrij van enige vlek, zonder schuld is volgens de opvatting van de oude schrijvers, is wellicht Hij alleen, zonder enige uitzondering, verkondiger van de waarheid.

In de derde plaats hanteert u de zweep omdat ik schreef[12.] dat het me verbaasde dat de evangelist het werkwoord *therapeuein*, dat 'behandelen met geneesmiddelen' betekent, in oneigenlijke zin wilde gebruiken. Allereerst betreft dit meer de vertaler dan Mattheus, omdat deze volgens de overlevering in het Hebreeuws schreef. Verder betekent 'in oneigenlijke zin gebruiken' niet altijd 'in ongunstige zin gebruiken'; want we gebruiken ook in oneigenlijke zin door iets te gebruiken dat ergens aan ontleend is, en het heeft iets aantrekkelijks wanneer we woorden in oneigenlijke zin gebruiken door ze in een andere richting om te buigen. Tenslotte houdt verbazing niet altijd meteen kritiek in. We verbazen ons ook over wat we bewonderen, we verbazen ons over wat nieuw is, we verbazen ons ook over dingen waarvan we de oorzaak niet kennen; we verbazen ons er bijvoorbeeld over dat ijzer door een magneet wordt aangetrokken, we verbazen ons erover dat de Nijl midden in de zomer buiten haar oevers treedt, dat de stroming van de Euripus zo vaak van richting verandert.[13.] Daarom, wat voor mij niet duidelijk was, legde ik voor nader onderzoek aan anderen voor. U weet dat sommige dingen op een nog onaangenamer manier worden voorgelegd op de universiteiten.

9. Hieronymus, *Commentarii in Isaiam* III, 6, 9.
10. Hieronymus, *Epistulae* 121, 10.
11. 2 Corinthiërs 2:13.
12. Zie Erasmus' uitgave van het Nieuwe Testament, de aantekening bij Mattheus 4:23. Vgl. brief 769, p. 220-221.
13. Zeeëngte tussen Boeotië en Euboia, bekend om haar wisselende stroming. Vgl. *Adagia* I, 9, 62.

Het is nu vanzelf duidelijk hoe weinig relevant het is wat u vervolgens op onaangename toon schrijft, alsof ik probeer de evangelisten iets voor te zeggen of de onzorgvuldigheid van de Heilige Geest weer goed te maken! Ik heb trouwens de indruk dat u dit opdreunt alsof u de kritiek van anderen opsomt en niet uw eigen gevoelen laat blijken. Anders, wat vijandigers kon men zelfs tegen een vijand zeggen? Wat u dan aan het slot naar voren brengt, erkent u als geheel van uzelf; u wilt dus dat ik hieruit opmaak hoe groot Ecks vriendelijkheid en belangstelling voor Erasmus is. Maar zelf zou ik dit deel juist het allermeest aan anderen toeschrijven, als u er niet met zoveel woorden aanspraak op had gemaakt. U bent ontstemd over mijn oordeel, omdat ik Hieronymus wat betreft kennis van de Heilige Schrift boven Augustinus stel en het zelfs een onbeschaamdheid vind als je de een met de ander vergelijkt. Ik zal hier niet eerder op antwoorden, zeer geleerde Eck, voordat u toegeeft dat wie achtergesteld wordt bij de beste, geen smaad wordt aangedaan, omdat u over allebei zeer gunstig oordeelt. Ik oordeel over Augustinus zoals gepast is over een heilig man met uitzonderlijke gaven te oordelen. En ik verduister zijn roem niet, zoals u schrijft, maar ik duld niet dat de roem van Hieronymus in vergetelheid raakt, omdat hem duidelijk onrecht aangedaan zou worden als hij achtergesteld werd bij degene die hij ver overtreft. Zeg nu zelf: beledigt iemand Petrus door Christus boven hem te stellen? Of doet iemand soms de aartsbisschop van Canterbury onrecht door de paus van Rome boven hem te stellen? Of ontneemt iemand zilver zijn glans door goud te verkiezen? Maar gesteld nu dat het onzeker is wie van beiden de ander overtreft. Als ik enige voorliefde zou hebben waardoor Hieronymus mij meer bevalt, vind ik dat ik niet aangevallen hoef te worden - omdat Paulus[14.] wil dat ieder wat deze dingen betreft toegeeft aan zijn gezindheid -, mits ik over Augustinus buitengewoon gunstig oordeel, zoals ik doe. Want dat u na de canonieke geschriften en de onaantastbare decreten van de kerk, na de eerste steunpilaren van de kerk, het hoogste gezag toekent aan Augustinus, wie zou niet toegeven dat u daarmee een gedurfde uitspraak deed? Die eer eist hij ook zelf niet voor zich op en niemand kende hem die ooit toe, vooral omdat de hoofdprijs aan de Grieken toebehoort op dit gebied, zoals ook op alle andere.

Maar laten we precies nagaan welke argumenten u gebruikt in de discussie met mij. U confronteert mij met een uitspraak van Filelfo, die Hieronymus weliswaar welsprekendheid als verdienste toekent, maar op het gebied van de dialectiek aan Augustinus de voorkeur geeft; voor eigen rekening doet u er nog bij: ‘op het gebied van de filosofie in al haar aspecten beschouwt hij hem als de beste’. Ik heb, zeer geleerde Eck, niet zoveel ontzag voor Filelfo

14. 1 Corinthiërs 7:6-7.

- vooral waar hij oordeelt over gewijde stof -, dat ik me door een uitspraak van hem in het nauw laat brengen. Zelfs op zijn eigen terrein zou ik, als het moet, niet veel voor hem onderdoen, om eens over mezelf op te scheppen, aangezien hij zo vaak over zichzelf de loftrompet stak. Bovendien, wat hij al babbelend in een brief aan een onbeduidende vriend toevertrouwde, werpt u me tegen alsof het vanaf de drievoet[15.] verkondigd is. Iedereen weet toch dat de universiteiten er voortdurend op hamerden dat, onder de oude schrijvers, Augustinus een belangrijk theoloog, een bewonderenswaardig filosoof, een onovertroffen dialecticus is. Alsof we al wat daar bij gelegenheid beweerd werd, als een orakel moeten beschouwen! Iedere categorie kent een middenmoot en altijd krijgt het beste het minste applaus. En ik twijfel er niet aan of u zelf bent het oneens met veel dingen waar de universiteiten juist het meest op hamerden. Alle geleerden, zegt u, kennen Augustinus de plaats toe op het gebied van de theologie, die Filelfo hem op het gebied van de filosofie toekent. Helemaal niet, voor mij staat het vast dat voortreffelijke geleerden Augustinus een veel lagere plaats toekennen dan ik. Bovendien, dat de kliek van scholastici Augustinus een hogere plaats toekent dan Hieronymus of Ambrosius, komt voor een deel hierdoor dat hij vaker wordt aangehaald door de schrijvers die op de universiteiten de alleenheerschappij hadden, óf omdat ze hem beter begrepen dan hen, óf omdat hij scherper omlijnt dan zij. Bij Hieronymus kom je allerlei hobbels tegen, Ambrosius is door zijn allusies aardig wat duisterder; beiden zijn naar het voorbeeld van de Grieken zoveel genuanceerder in hun oordeel als ze geleerder zijn.

Ik moet bekennen dat ik bij de passage uit uw brief die dan volgt, mijn lachen niet kon inhouden: ‘Iedereen,’ zegt u, ‘kan goed beoordelen wat hij goed kent, aldus de Stragiriet.[16.] Welnu, niets wat bij u ontbreekt wordt zozeer door al uw aanhangers betreurd, als het feit dat u A. Augustinus niet hebt gelezen.’ Ik voor mij herken niets in mijzelf, uitnemende vriend, waarom iemand een aanhanger van Erasmus zou willen zijn; bovendien heb ik een grondige hekel aan dat soort termen die onenigheid impliceren. Wij zijn allen van Christus en ieder van ons zwoegt naar het hem gegeven is tot eer van Hem alleen. Maar wie zijn dan wel die aanhangers van Erasmus die mij zo toegewijd zijn dat ze, zeker uit bovenmatige genegenheid, menen dat ik nooit in de boeken van Augustinus heb gekeken? Als ze zouden zeggen dat ik zijn werk niet heb begrepen, zou dat een verwijt zijn dat mensen elkaar wel vaker maken, en dat met mij vele anderen treft. Maar wat een brutaliteit

15. Hierop was de priesteres gezeten die in Delphi de orakels van Apollo uitsprak.
16. Erasmus herhaalt opzettelijk Ecks schrijffout (zie brief 769, noot 12).

zou het zijn de ene schrijver met de andere te willen vergelijken, wanneer je de een in het geheel niet gelezen hebt! En hoe kan die gissing in het hoofd van de aanhangers van Erasmus zijn opgekomen? Ze kunnen immers niet met zekerheid weten wat ik wel of niet gelezen heb. Ja, als u nog op jonge leeftijd, naar verluidt, Augustinus kon lezen terwijl u zich bezighield met schrijvers als Durandus en Gabriel,[17.] met de worstelperken van de scholastici, zou ik als vijftiger, die altijd meer die oude theologie toegedaan was, nooit tijd hebben gehad om Augustinus te lezen? Wat! Ik citeer hem zo vaak in boeken die verschillende jaren geleden zijn uitgekomen; wek ik desondanks de indruk niets van Augustinus te hebben gelezen? Ze geloven natuurlijk dat ik geen boeken van Hieronymus las voordat ik zijn werk uitgaf. Helemaal niet, Augustinus was de eerste van allemaal die ik las en ik herlees hem dagelijks, zo vaak als dat vereist is. En naarmate ik hem meer lees, des te meer staat me mijn oordeel over beiden aan.

Vindt u het goed, zeer geleerde vriend, dat ik op mijn beurt een vermoeden uit over u? Als u meent wat u schrijft, hebt u mijn werk niet gelezen. In elk geval is er bijna geen werk van Augustinus dat ik niet als getuigenis aanhaal, op honderden plaatsen, als ik het wel heb. En na dat alles spoort u me aan om zijn boeken ter hand te nemen! Ik stel me welwillender op tegenover u, omdat ik ervan uitga dat u geen boek ongelezen liet. Ik raad u echter toch aan Hieronymus met meer aandacht te lezen, dan zult u zich bij mijn mening aansluiten. Maar misschien zal hier dat citaat uit Horatius[18.] van toepassing zijn: ‘Het lijken haast drie gasten die het niet met elkaar eens zijn; hun smaken verschillen en daarom vragen ze allemaal om iets anders’, of uit Terentius:[19.] ‘Zoveel hoofden, zoveel zinnen’. Laten we het bij de feiten houden. Niemand zal ontkennen dat herkomst en opvoeding van groot belang zijn. Hieronymus is geboren in Strido, een plaats die zo dicht bij Italië is gelegen, dat de Italianen hem voor zich opeisen. Hij groeide op in Rome, een van de belangrijkste steden, omringd door de grootste geleerden. Augustinus is geboren in Afrika, een barbaars gebied, waar de studie van de literatuur niets voorstelde, wat Augustinus zelf ook niet verhult in zijn brieven. Hieronymus, christen en zoon van christenen, dronk de filosofie van Christus in met de moedermelk. Augustinus was al bijna dertig toen hij, zonder leraar, de brieven van Paulus begon te lezen. Hieronymus, met zoveel talent, besteedde vijfendertig jaar aan de bestudering van de Heilige Schrift. Augustinus werd meteen tot het ambt van bisschop geroepen en was gedwongen aan anderen door te geven wat hijzelf nog niet had geleerd. Als u mij niet gelooft, lees dan

17. Durand de Saint-Pourçain en Gabriel Biel.
18. Horatius, *Epistulae* II, 2, 61-62.
19. Terentius, *Phormio* 454.

zijn brief aan bisschop Valerianus,[20] waarin hij smeekt dat hem enige tijd wordt gegund zodat hij kan leren wat hij aan anderen door moet geven.

Stel nu desgewenst dat ze wat betreft vaderland, talent, leraren en opvoeding gelijk staan, laten we afwegen hoeveel beter toegerust Hieronymus die taak op zich nam; tenzij u wellicht meent dat kennis van de Griekse en Hebreeuwse literatuur weinig gewicht in de schaal legt. De gehele filosofie, de gehele theologie was toentertijd het terrein van de Grieken. Augustinus kende geen Grieks, en als hij er iets van proefde, hielp dat weinig bij het lezen van de Griekse commentaren. Ik vraag me verder af op grond waarvan sommigen Augustinus perfecte kennis van de Aristotelische filosofie toeschrijven, terwijl hijzelf in zijn *Belijdenissen*[21] zegt slechts één werk te hebben gelezen, en dan ook nog in een Latijnse vertaling. Op verschillende plaatsen maakt hij gebruik van de dialectiek, waarvoor hij de aanleg had en waarin hij bovendien een geweldig genoegen schepte, zoals in zijn werk over *De christelijke leer*, de boeken over *De Drie-eenheid* en enkele kleinere werken die hij als catechumeen schreef. Desalniettemin laat hij niet blijken iets gelezen te hebben behalve Porphyrius' *Quinque voces*, ook wel ‘praedicabilia’ genoemd, en *Decem rerum genera*, ook wel ‘praedicamenta’ genoemd, en het boek *De enuntiatione.* Afgezien daarvan, toon me ook maar één woord waarvan men het idee zou kunnen hebben dat het uit de boeken *Priora* of *Posteriora*, de *Elenchi* of *Topica* afkomstig is, om maar te zwijgen van de *Physica* of *Metaphysica* en de andere zo talrijke werken van deze filosoof; vooral omdat hij in de boeken die hij als catechumeen schreef, zelfs vol jeugdig zelfbewustzijn prat gaat op al wat hij van de filosofie had geproefd; boeken waarvan hij zelf toegeeft dat ze nog smaakten naar de school van de hoogmoed.[22] Was er evenwel in de gehele bibliotheek van de Grieken iets te vinden wat niet door Hieronymus was uitgeplozen, wat hij niet als het ware voorzien van trefwoorden contant op zak[23] had? Als men beiden naar de inhoud wil beoordelen, wanneer Hieronymus in discussie gaat met Iovinianus, met Rufinus, met Pelagius, met de Luciferianen, zeg nu zelf, mist u ergens bij hem dialectische puntigheid? Als in deze tijd dezelfde onderwerpen behandeld zouden worden door mensen die met de dialectiek oud zijn geworden, dan zou duidelijk worden hoezeer Hieronymus uitblinkt - behalve dat hij geen taalfouten maakt en geen kinderlijke onzin uitkraamt. En toch noemt Augustinus[24] Cicero een schijnfilosoof, omdat hijzelf namelijk de ware filosoof was;

20. Augustinus, *Epistulae* 21.
21. Vgl. misschien Augustinus, *Confessiones* IV, 16 en VII, 9.
22. Zie Augustinus, *Retractationes*, prologus 3.
23. Quintilianus, *Institutio oratoria* VI, 3, 111; vgl. *Adagia* IV, 3, 82.
24. Augustinus, *De civitate Dei* II, 27.

terwijl Cicero, tenzij ik me vergis, heel wat meer had gelezen op het gebied van de Griekse filosofie dan Augustinus op het gebied van de heilige boeken.

Ik zou dit standpunt tegenover u kunnen verdedigen door vele passages met vindplaats aan te voeren uit de boeken van beiden. Maar de omvang van een brief laat dit niet toe; ook zou ik het risico lopen dat ik bij iemand de indruk wek dit uit partijdigheid te doen, bij hen die fervente aanhangers van Augustinus zijn. Ik ben hem niet minder goed gezind dan zij, maar misschien heb ik hem nauwkeuriger gelezen en heb ik wat beter inzicht in de talenten van de man dan zij, die, niet onderwezen in enige goede literatuur, slechts een paar waarheden, zoals ze dat noemen, zonder systeem bij elkaar plukten. Hoe het anderen vergaat weet ik niet; maar als het om mij gaat, voor mij staat het volgende vast: van één bladzijde bij Origenes leer ik meer over de christelijke filosofie dan van tien bij Augustinus. En naast Origenes heeft Hieronymus nog zoveel andere leraren. En toch ben ik zo'n groot liefhebber van Augustinus dat ik bij het uitgeven van zijn werken[25.] zal nastreven wat ik bij Hieronymus bereikte.

Tot besluit, zeer geleerde Eck, nog dit. Zoals u mij de raad geeft niet de roem van Augustinus van zijn glans te beroven - wat ik niet doe, integendeel, ik wil zelfs dat die aan glans wint -, zo geef ik u op mijn beurt de raad de roem van Hieronymus niet van zijn glans te beroven, van iemand die Augustinus zelf glans verleende, daar Augustinus juist enorme vooruitgang begon te maken nadat hij met Hieronymus in conflict was gekomen. Ja, laten we liever met gelijk enthousiasme ernaar streven beiden zo veel mogelijk glans te verlenen of, liever nog, hen na te volgen. Ikzelf was op jongere leeftijd dezelfde mening toegedaan als u. Ik meen dat met het toenemen van de jaren, besteed aan studie, ook het inzicht enigermate is toegenomen. Ik wijzigde mijn mening, niet omdat ik minder gunstig over Augustinus denk, die ik hoger acht nu ik op leeftijd ben dan toen ik jonger was, maar omdat ik Hieronymus van dichterbij heb bekeken. Misschien zal het u evenzo vergaan. Als dat niet gebeurt, zult u mij toch toestaan met u ergens over van mening te verschillen met behoud van onze vriendschap, aangezien de vriendschap tussen Augustinus en Hieronymus ondanks uiteenlopende opvattingen over een aantal zaken niet werd verbroken.

En dan nog iets. U belooft ook verder ijverig aanwijzingen te zullen geven als u merkt dat u mij met deze dienst een plezier deed. Welnu, mijn beste Eck, ik heb geen tijd om op alle kleingeestige vitterijen in te gaan - niemand immers heeft zo weinig geleerd dat hij niet op enig punt andermans boek kan bekritiseren - en u wens ik het niet toe dat u uw beste uren aan iets anders besteedt dan het beste. Opmerkingen van wie dan ook aanvaard

25. Erasmus' uitgave van Augustinus zou pas in 1528-1529 verschijnen.

ik graag; maar sommige mensen zijn te weinig geleerd om mij met hun opmerkingen tot voordeel te zijn; toch zijn zij het die het hardst tekeergaan. Sommigen maken zulke opmerkingen dat ze mij voor schut zetten, om zichzelf een glimp van roem te verschaffen. Weer anderen, die zich laten meeslepen door hun lust tot kritiek, maken zulke opmerkingen dat ze vergeten dat ze ook maar mensen zijn. Toch komt iemand die berispt minder toegevendheid toe dan iemand die onderwijst.

Ik dank u voor de boekjes die u me stuurde. Ik feliciteer u met het succes, juich uw triomftochten en ovaties toe. Nog meer zal ik u echter feliciteren, wanneer u tijd en lust heeft om die mystieke filosofie van Christus in de diepste stilte en geestelijke afzondering te overdenken, wanneer de Bruidegom u zal leiden naar zijn kamer en het binnenste van het huis. Wat betreft het feit dat u in uw werken Erasmus overlaadt met zoveel lofprijzingen, dat wijs ik allemaal af behalve uw belangstellende houding jegens mij; al dat applaus en die prijzen als in een theater laat ik aan anderen over, ikzelf heb genoeg van dergelijke eerbewijzen. U moet me het wel zeer geïmproviseerde karakter van deze bladzijden niet kwalijk nemen. Toen ik dit schreef, ging ik gebukt onder de dubbele last van ziekte en intensieve studie. Maar het tekort aan plichtsbetrachting nu zal ik een andere keer vereffenen.

Doet u vooral de hartelijke groeten aan Urbanus Rhegius; zijn geleerdheid is mij bekend uit zijn brief,[26.] zijn vriendelijkheid is gebleken uit de dienst die hij me bewees. De illustere hertog Ernst heb ik Q. Curtius gewijd, die onlangs bij Schürer verscheen,[27.] om niet zonder enig bewijs te getuigen dat ik zijn belangstelling voor mij indachtig ben. Het ga u goed.

Bazel, 15 mei 1518

845 *Van Thomas More*
[Engeland, ca. mei 1518]

Fragment van een brief, afgedrukt in Thomas Stapleton, *Tres Thomae* (Douai, 1588). Beatus Rhenanus schreef de voorrede voor Frobens uitgave van de *Epigrammata* van More uit 1518.

Ik vind Rhenanus bijzonder aardig en ben hem zeer verplicht om zijn prachtige voorrede. Ik zou hem al lang per brief bedankt hebben, als die onvermijdelijke handjicht, namelijk traagheid, me niet had tegengehouden.

26. Brief 386.
27. Zie brief 704.

846 *Van Pieter Gillis*
Antwerpen, 24 mei [1518]

P. Gillis groet Erasmus

Nu gaat het, God zij dank, beter met me. Als jij het goed maakt, ben ik de gelukkigste van de wereld. Laat ons alsjeblieft weten hoe je gezondheid is en wat voor succes je boekt. Sinds je vertrek uit Keulen hebben we niets meer over je gehoord. Ongetwijfeld heb je het bundeltje brieven van Budé ontvangen. Franz,[1.] de boekhandelaar, berichtte ons bij zijn aankomst uit Parijs dat Glareanus is gekozen als opvolger van de overleden Fausto.[2.] Ik ben beslist blij voor de dichterlijk aangelegde man, van wie jij ons altijd zo'n gunstig beeld schetst.

Zorg alsjeblieft goed voor de Athanasius, dat hij niet uit elkaar wordt gehaald.[3.] Ik zou het vertrouwen van de kanunnik van wie ik het te leen kreeg, niet graag beschamen; want als het niet terugkomt, zou ik niet weten hoe ik dat goed kan maken. Ik zou willen dat het Nieuwe Testament op de manier die jij voor ogen had was afgerond en je bij ons kon zijn. De mensen hier en in Leuven zijn zonder twijfel allemaal zeer op je gesteld. Sommige van onze magistraten vragen zeer geregeld naar je gezondheid, zo bezorgd zijn ze om je welbevinden.

Men verwacht hier Ferdinand, de broer van Karel. Het gerucht gaat dat de Heer van Veere, admiraal en aanvoerder van de vloot, aan land is gekomen. Het ga je goed.

Je moet namens mij de groeten doen aan Beatus Rhenanus, mijn allerdierbaarste vriend, ja zeker, mijn allerdierbaarste, vooral omdat hij jou zo dierbaar is, en ik voor jou de beste en zuiverste Pylades[4.] ben. Antwerpen, de dag na Pinksteren.

Aan de uitnemende theoloog, de heer Erasmus van Rotterdam, deskundig op elk gebied van de wetenschap, een vader en leraar die groot respect verdient.

Te Bazel

1. Franz Birckmann.
2. Fausto Andrelini.
3. Waarschijnlijk gaat het om de Latijnse vertaling van Theophylactus' commentaar op de brieven van Paulus, dat ten onrechte werd toegeschreven aan Athanasius. Erasmus gebruikte dit commentaar voor de uitgave van het Nieuwe Testament. Het kon gebeuren dat te drukken materiaal uit elkaar gehaald werd, met de bedoeling het werk van de zetters te bespoedigen.
4. De vriendschap tussen Orestes en Pylades was spreekwoordelijk.

847 *Aan Pierre Barbier*
Bazel, 31 mei 1518

Erasmus groet zijn vriend Barbier zeer hartelijk

Ik ben precies op Hemelvaartsdag in Bazel aangekomen, na een behoorlijk zware reis, vooral wegens de hitte. We zijn al aan het werk met het Nieuwe Testament en het drukken is begonnen. Er woedt hier evenwel in heel Duitsland een nieuw soort besmettelijke ziekte, die gepaard gaat met hoest, hoofdpijn en heftige darmkrampen. Talloze mensen krijgen het, velen sterven eraan, maar de meesten herstellen. Ook ik kreeg het na tien dagen en al verschillende dagen ben ik er slecht aan toe. Ik had hier binnen drie maanden weg kunnen zijn, als mijn gezondheid goed was geweest. Zover was het werk al; maar voor het lot moet men buigen.[1.] Als mijn zeer gerespecteerde mecenas het goed maakt en jij ook, zal dat mijn ongelukkige toestand draaglijker maken. Het ga je goed. Bazel, de dag na Trinitatis, 1518.

Ik heb jou en de heer kanselier[2.] al een tijd geleden geschreven uit Leuven, omdat jij dat had gevraagd. Ik wens Guy[3.] alle mogelijke voorspoed toe.

848 *Aan Thomas More*
Bazel, 31 mei [1518]

Erasmus groet zijn vriend More

We zijn precies op Hemelvaartsdag in Bazel aangekomen, na een behoorlijk zware reis wegens de hitte, maar toch behouden en wel. Er woedt hier evenwel in heel Duitsland een nieuw soort besmettelijke ziekte, die gepaard gaat met tegelijk hoest en hoofdpijn, bij sommigen tot aan een delirium toe, en heftige darmkrampen. Vrienden hadden geschreven dat het niet meer heerste. Ik kreeg het na tien dagen en al verschillende dagen ben ik er slecht aan toe. Maar toch ben ik...[1.] Veel mensen sterven eraan, maar de meesten herstellen. We zijn al volop aan de gang met het Nieuwe Testament. Ik laat drie exemplaren op perkament drukken. Eén is op verzoek van Tunstall. Als mijn

1. Vgl. brief 848, noot 2.
2. Jean le Sauvage. Bedoeld zijn brieven 793 en 794.
3. Guy Morillon.
1. De tekst is niet compleet.

gezondheid ook maar twee maanden naar wens was geweest, was het zover gevorderd geweest dat het ook in mijn afwezigheid afgemaakt had kunnen worden. Maar door het lot worden we geleid, voor het lot moeten we buigen.[2.] Als de goden goedgunstig zijn, zullen we in september naar Brabant terugkeren. Maar het werk zal niet afgemaakt kunnen worden voor de komende jaarbeurs. Wil je dat ook aan Tunstall laten weten? Het ga je goed, dierbaarste van alle vrienden. Bazel, de dag na Trinitatis

849 *Van Pieter Gillis*
Antwerpen, 19 juni [1518]

Pieter Gillis groet zijn vriend Erasmus van Rotterdam

Kennelijk heb je het vreselijk druk, want je reageerde niet op het viertal brieven van mij. Onlangs arriveerde hier een bode met je brief aan Jan de Neve. Franz[1.] was in Engeland toen hij er was; de brief is uiteindelijk aan mij overhandigd met een brief van Froben, waar ik bijzonder blij mee was.

Borssele[2.] heeft een decanaat, zoals dat heet, verworven. Hij bezocht ons op doorreis naar Zeeland en vertelde dat je in Bazel was aangekomen, waarover ik uitermate verheugd was. Zou ik dan soms niet verheugd zijn, ik, die telkens als jouw naam wordt genoemd sta te juichen, dansen en springen? Als zich een gelegenheid voordoet, zou je dan alsjeblieft, mijn beste Erasmus, zo vriendelijk willen zijn je Pylades (want zo noem je me in alle oprechtheid en evenzeer naar waarheid) een paar regels te schrijven? Het verbaasde me zeer dat je niet terugschreef dat je de brieven van Budé die ik je zond hebt ontvangen, vooral omdat je in de tussentijd twee keer een brief aan De Neve hebt gestuurd.

Bade was bij ons op bezoek, dat was heel gezellig. Bij het eten kwam Lefèvre ter sprake; het spijt hem dat hij ooit Erasmus boos maakte, en hij zal niet antwoorden tot sint-juttemis. Paolo Emilio heeft de overige boeken van zijn geschiedwerk aan Bade gegeven om ze door hem te laten drukken. Ik begrijp dat Budé eveneens zijn brieven aan het verzamelen is. Hij zal ze ongetwijfeld laten uitgeven, niet zonder bewondering van alle geleerden en tot hun voordeel.

Bij ons bevindt zich - God beware me - die kleingeestige vitter van een

2. Naar Seneca, *Oedipus* 980: ‘Fatis agimur: cedite fatis’.
1. Franz Birckmann.
2. Jan Becker van Borssele.

Hoogstraten, bij iedereen gehaat als een zwarte kat. Hij doet nu iets wat volstrekt niet past bij zijn orde. Hij verkoopt die malle boekjes van hem, waaraan hij de titel *Apologie* gaf. Daar lopen van die rondreizende boekverkopertjes mee te venten; maar de winst, hoe gering ook, strijkt die schurftige en miserabele Hoogstraten op. Niemand verwaardigt zich met hem een gesprek aan te gaan, niemand groet hem ook maar, behalve misschien een paar halfgare en aftandse bordeelhoudsters; hoewel zelfs die zich te goed voelen voor de omgang met die schoft. Hij schraapt overal waar hij kan geld bijeen, maar het is allemaal goud van Toulouse.[3.]

Hier kun je overal een dialoog over Julius kopen, van een onbekende auteur, maar beslist een geleerd man. Iedereen koopt hem, iedereen heeft het er over. Ik zou heel graag willen dat jij die ook had gezien; hoewel hij ongetwijfeld daar ook te koop is. De illustere prins Ferdinand is onder gunstige voortekenen aan land gekomen, begeleid door enkele mensen van hier. Betrouwbare bronnen zeggen dat hij vriendelijk en minzaam van aard is, zeer welgemanierd, met een wonderbaarlijke kennis van het Latijn en niet zonder enige welsprekendheid.

Marcus Laurinus bracht enkele dagen bij mij door. We spraken, we babbelden over niets anders dan jou. Hij vroeg me jou de allerhartelijkste groeten te doen. Sixtinus stuurde me een brief. Over More hoor ik niets. Franz is van Engeland naar Parijs gegaan. Het zou me zeer verheugen als Beatus Rhenanus het goed maakt. Het ga je goed, mijn beste Erasmus. Mijn lieve vrouw, die nu op haar laatste dagen loopt, groet je meer dan duizend keer. Antwerpen, 19 juni [1519]

850 *Van Johannes Thurzo*
[Wrocław, ca. 20 juni 1518]

Een groet aan Desiderius Erasmus van Rotterdam, de belangrijkste op het gebied van welsprekendheid en theologie

Dat ik niet heb getwijfeld u nu meteen te schrijven, voortreffelijke Erasmus, komt door uw grote deugdzaamheid, die ongelofelijk is, uw uitzonderlijke geleerdheid, uw sublieme aanleg en indrukwekkende welsprekendheid, die mij deels door het lezen van uw werken, deels door het even uitzonderlijke als waarheidsgetrouwe getuigenis van geleerden bekend zijn geworden. Ik

3. D.w.z. onrechtmatig verkregen goud waar geen zegen op rust (Gellius, *Noctes Atticae* III, 9, 7; vgl. *Adagia* I, 10, 98).

heb altijd bewondering gehad voor allen die om hun geestelijke arbeid roem hadden verworven en boven de overige stervelingen uitstaken, maar vooral wil ik beschouwd worden als iemand die achting heeft voor hen die de Romeinse welsprekendheid verbinden met de zuiverheid van het christelijk geloof. Met u viel onze tijd zo iemand als een godsgeschenk ten deel, uniek binnen de gehele mensheid. Daarom doet onze tijd volstrekt niet onder voor die van onze voorouders en vele eerdere generaties; in die mate zelfs dat wij nu iemand hebben, en met recht naar voren schuiven, die we de overigens te respecteren Oudheid kunnen voorhouden als iemand die gelijk is aan de besten en beter dan de anderen. Toekomstige generaties ontneemt hij echter bijna iedere hoop; in die mate zelfs dat ze zichzelf nauwelijks iets dergelijks in het vooruitzicht durven te stellen.

Ik verzeker u, bij het horen van de naam Erasmus sta ik altijd te juichen en te dansen. Dit nu gebeurt niet zelden; zelfs in deze oorden hebt u namelijk aardig wat mensen die uw zeldzaam talent bewonderen en uitstekende herauten van uw roemrijke naam zijn. Een van hen is Johannes Piso,[1.] met wie u vroeger in Rome kennis hebt gemaakt, die de leraar is van koning Lodewijk van Hongarije, verder Caspar Ursinus Velius, de schrijver van dat gedicht in hendecasyllaben op uw geboortedag, dat gepubliceerd is. Verder is het voor ons onmogelijk ooit onze oren dicht te stoppen bij het lezen van werken van Erasmus;[2.] aangezien er volgens mij onder al degenen die uw pennenvruchten lazen, niemand is die niet eerder gedwongen dan vrijwillig stopte. Er is absoluut niemand voor wie een onderbreking bij het lezen van dergelijke boeken, ontsproten aan uw pen, niet vervelend is; het is heerlijk door te blijven gaan en de voortdurende concentratie is een genoegen. Die zo vele en zo prachtige geschriften van u bevatten namelijk de lotus uit Homerus,[3.] die de geest van de lezers zo in bezit neemt, dat hij zich op generlei wijze los kan maken van dat onuitsprekelijk verlangen. Met die schrijver hebt u deze eigenaardigheid gemeen dat de lezer van uw werken nooit een gevoel van weerzin bekruipt; en als misschien enige verzadiging binnendringt, gebeurt dat bij uw lezer zoveel later als uw werken vromer zijn dan de gedichten van de ander.

Zo komt het dat ik, denkend aan uw persoon, dat meesterwerk, gemaakt

1. Bedoeld is Jacobus Piso.
2. Allen verwijst hierbij naar Horatius, *Epistulae* II, 2, 105, waar sprake is van het dichtstoppen van de oren om geen dichters te hoeven horen die eigen werk voordragen. De Engelse vertaling (*Collected Works of Erasmus*, dl. 6, p. 46) stelt voor *obsaturo* (‘verzadigen’) te lezen i.p.v. *obturo* (‘dichtstoppen’).
3. Homerus, *Odyssee* IX, 94-97, vgl. *Adagia* II, 7, 62.

door de natuur tot haar eigen tevredenheid en in alle opzichten volmaakt, bevangen word door een wonderbaarlijk verlangen u te ontmoeten. Daarom, als ik ooit met zekerheid zou weten dat u zich op een plaats bevindt die ook maar binnen acht dagen te bereiken is, zou ik me meteen van alles hier losmaken en er naartoe snellen. Ook verder, zelfs naar de Belgen zal ik reizen, als mijn werk het toelaat. De inwoners van Cadiz kwamen in groten getale naar Rome om Livius te zien.[4.] Zou dan iemand die over Erasmus hoorde en van diens goddelijke geleerdheid proefde, zich niet van welke uithoek op aarde dan ook naar Erasmus haasten, waar onder de volkeren hij zich ook bevindt, om hem vol bewondering te aanschouwen? Verder, telkens als ik overweeg hoeveel nut en genoegen ik put uit de lectuur van uw boeken, merk ik dat ik u onuitspreekbaar veel verschuldigd ben, beslist meer dan ik ooit kan teruggeven. Maar om mijn achting voor u tastbaarder te maken, had ik besloten een geschenk te sturen, veel te gering weliswaar gelet op uw verdiensten, maar misschien aanvaardbaar voor u gezien uw uitzonderlijke bescheidenheid. Dit zal ik binnenkort in orde maken, zodra ik betrouwbare informatie heb en weet waar u zich ophoudt. Intussen zal ik mij vermeien in zoete gedachten aan u, samen met Caspar Ursinus, een leerling van mij en vooral een groot bewonderaar van u. Ten slotte is het mijn grootste wens dat de onsterfelijke God u voor zichzelf en voor ons allen gezond en wel mag bewaren, zo lang en gelukkig als mogelijk is. Het ga u goed.

Johannes Thurzo, bisschop van Wrocław, eigenhandig geschreven

851 *Van Caspar Ursinus Velius*
Wrocław, 20 juni 1518

Caspar Ursinus Velius groet Erasmus van Rotterdam

Vorig jaar, toen ik me verscholen hield in een of ander stadje in Beieren, had ik vrije tijd, niet die van een literator, maar van een hoveling en volstrekt onverenigbaar met de hogere wetenschappen. De kardinaal van Gurk,[1.] tot wiens personeel ik toen behoorde, was namelijk met de keizer naar België. Verstoken van elk hulpmiddel op het gebied van de literatuur heb ik het er toen met veel risico en met gevaar voor naam en faam op gewaagd die oude gewoonte waaraan ik in Rome gewend was, namelijk iets te schrijven, weer

4. Plinius, *Epistulae* II, 3, 8; Hieronymus, *Epistulae* 53, 1, 3. Vgl. brieven 401, 661, 943.
1. Matthäus Lang.

op te pakken en al te zeer op goed geluk en vol overmoed wat te bazelen. Daar heb ik toen, met gelukkiger uitkomst dan pen, een verjaardicht geschreven voor u: in onze dagen is in heel Europa nauwelijks iemand te vinden die belangrijker en eerbiedwaardiger is, en beslist niemand die geleerder is, volgens ieders getuigenis. Het ontbrak mij op dat moment aan geestelijke rust, overladen als ik was met zorgen rond het hof. De scherpte om te oordelen en de creativiteit - als die er ooit was - waren verslapt, nog meer door onderbreking van de studie. Het ontbrak aan kritiek van de geleerdste mensen en tenslotte had ik niet de beschikking over boeken, waardoor ik voortijdig zonder kurk moest zwemmen.[2.] Wat moet ik u verder zeggen? Zo snel als asperges worden gekookt,[3.] was dit door mij gefabriceerde gedicht me ontvallen en ik baarde voordat ik zwanger was. Daarom kan iedereen vaststellen dat ijverig moeite is gedaan voor een ontijdige geboorte. Maar ik schreef het niet met de bedoeling dat een zo onbetekenend en onafgewerkt gedicht door overhaaste publicatie in de handen van de mensen zou komen, aangezien het alleen aan Riccardo Bartolini te lezen was gegeven, aan wie ik altijd mijn niemendalletjes liet zien en toevertrouwde. Hij, een en al gedienstigheid op dit punt, aarzelde niet het u te doen toekomen. Ursinus schaamt zich, schaamt zich vreselijk dat het gedicht gepubliceerd is. Hij behoorde zijn middelmatig talent te oefenen met stof van generlei waarde, niet met zo'n groot man. Wat een overduidelijke zelfoverschatting, wat een stommiteit! Ik ben aan een lofzang op Aeneas begonnen, terwijl ik nog niet eens goed genoeg ben om een mug te prijzen![4.]

Een dubbele fout heb ik begaan, allebei ernstig en onverdraaglijk; zo duidelijk als ik dat inzie, zo intens betreur ik het. Allereerst kom ik erachter dat zo onvolwassen dwaasheden voor u zo weinig lofprijzing inhouden, dat ik uw roem zelfs flink lijk af te zwakken door de schuld van dit ongeoefende en lompe verstand. Vervolgens, wat veel ernstiger is, toen ik aan dit voor mij ongebruikelijke genre begon, was ik nog onvoldoende op de hoogte van de voortreffelijke dingen die u tijdens uw zuivere en verheven leven had gedaan. Ook had ik nog niet de veelsoortige en onwaardeerlijke werken van die uiterst productieve Erasmus allemaal gezien. Zo komt het dat ik nu en dan het plan opvat om de ontijdige hendecasyllaben om te werken, zodat ze, naar mijn beste vermogen verfraaid en gecontroleerd, in een imposanter en rijker vorm verschijnen; vooral omdat ik hiertoe ten zeerste word aangespoord door de eerwaarde heer en illustere vorst Johannes Thurzo, bisschop

2. Horatius, *Sermones* I, 4, 120; vgl. *Adagia* I, 8, 42.
3. Suetonius, *Augustus* 87; vgl. *Adagia* III, 7, 5.
4. Aan Vergilius, die de daden van Aeneas bezong, werd ook een gedicht over een mug (*Culex*) toegeschreven.

van Wrocław, een zeer daadkrachtige mecenas voor allen die zich op de studie toeleggen, zelf een man van bovengemiddelde geleerdheid. Hij acht u zeer hoog om uw buitengewone kwaliteiten en voortreffelijke geleerdheid, hij is u uitzonderlijk genegen en heeft groot respect voor u. Ik moet beslist aan zijn wens tegemoet komen, want dan doe ik de eerwaarde vader, aan wie ik alles te danken heb, een groot plezier en lijkt het meteen alsof ik me wilde bekommeren om mijn reputatie. Intussen, zeer geleerde Erasmus, smeek ik u bij uw zeer gezegende genius en uw onsterfelijke en verheven werken, dat u voor lief neemt wat eerder buiten mijn weten en zonder mijn wil is uitgegeven tot eer van uw naam; bovendien dat u het gedicht dat ik nu stuur, dat misschien nog veel dwazer is dan het andere en verschenen is bij een gewone drukkerij, ontvangt met een gezindheid die past bij uw beminnelijke verhevenheid; en dat u uw zeer liefhebbende en dienstwillige Ursinus een plaats wilt geven bij uw vrienden, al was het maar helemaal achteraan, en hem op uw beurt genegen wilt zijn. Het ga u goed. Wrocław. 20 juni 1518

852 *Van Maarten van Dorp*
Leuven, 14 juli 1518

Maarten van Dorp groet Erasmus van Rotterdam, zonder meer toonaangevend op het gebied van alle geleerdheid

Het valt niet te beschrijven, zeer geëerde Erasmus, hoe gretig ik je brief aanpakte, hoe ik stond te juichen toen ik hoorde dat zelfs jouw eigen Jacobus[1] was gekomen, verder hoe ik onze Dirk,[2] priester van Bacchus, opdroeg hem onder geen beding te laten gaan zonder dat we met elkaar gesproken en samen gegeten hadden. Ik wilde dat hij zich te goed zou doen aan eten, en ik mezelf te goed zou doen aan verhalen en goed nieuws. Daarom vroeg ik tot in detail hoe het met je ging en hoe het al die tijd met je was gegaan; hoever dat belangrijke werk gevorderd was; wat Froben op stapel heeft staan, van Erasmus of van iemand anders; kortom, niets sloeg ik over. Jacobus beantwoordde die vragen op een zeer adequate manier. En kijk, terwijl wij vooral aan het vertellen waren, was Dirk vooral aan het drinken, een taak die hij met voortvarendheid uitvoerde, waarbij hij ondertussen ook de verhalen niet schuwde. In bijna alle talen was hij, wat zal ik zeggen, aan het praten of aan

1. Jacobus Nepos.
2. Dirk Martens.

het schreeuwen. Duits, Frans, Italiaans, Latijn: je zou denken dat in hem iemand met apostolische gaven was herboren; hij zou zelfs Hieronymus, hoe veeltalig ook, zo niet in goede stijl, dan toch in aantal talen durven uitdagen.

Verder vroeg ik hoe het gaat met al die voortreffelijke mensen, Baer, Fabricius Capito, Rhenanus, zeer gezegend en gezegend[3] genaamd; bij hun namen alleen al, mijn beste Erasmus, spring ik op van vreugde. Al ben ik hun genegenheid zeer zeker niet waard, toch zijn zij niet alleen mijn genegenheid, maar ook mijn respect zeer zeker waard. Werkelijk, wat zou ik graag willen dat ze wisten wat ik voor hen voel! Wat Rhenanus betreft, alle geleerden verklaren dat ze bij uitstek profijt hebben van zijn toewijding en oplettendheid bij het corrigeren van de allerbeste schrijvers. Hoeveel licht wierp Fabricius' uiterst nauwgezette leerboek over de grondbeginselen van het Hebreeuws niet op wat ze de heilige taal noemen! En dan Baer: het is absoluut zeker dat hij tot de getalenteerden hoort, sinds alle stemmen hem in Parijs de eerste plaats toekenden.[4] Zou je, Erasmus, mij alsjeblieft bij dit vermaarde driemanschap, als het ware, bijzonder willen aanbevelen? Zeg maar dat er een Van Dorp is, die een vurig bewonderaar van hen is. Wat heb je toch een geluk, mijn beste Erasmus, dat je met die grote mannen dagelijks zo vriendschappelijk, zo vertrouwelijk om kunt gaan! Maar dan zij! Ware goden zijn het, die de kans hebben in jouw gezelschap te verkeren! Ik mag sterven als je tijdens je leven iets kunt meemaken dat heerlijker, vrolijker, ongeveinsder, ongekunstelder is.

Zo erg als ik het vond dat je ziek was geworden, zo blij was ik dat je weer beter bent. Ik feliciteer je van harte met de grote eer (naar ik hoor) die jou door Pucci, de pauselijke gezant, volkomen terecht is bewezen.[5] Wat je schreef was allemaal buitengewoon welkom nieuws. Dit alleen is vervelend, dat de brand die bij de Keulenaars was begonnen nog niet gedoofd is, wat zeer zeker hoorde te gebeuren; ik verbaas me zeer hoe een zo dwaas idee bij hen kon opkomen, dat ze die belachelijke, zotte, dwaze *Lamentationes* schreven of uitgaven. Bovendien, nergens was minder behoefte aan dan aan deze dwaze dialoog, die ervoor zorgde dat de wond, die al bijna met nieuwe huid bedekt was, weer openging. Een treurig lot wacht hen die zich op de studie toeleggen als de geleerden zo doorgaan onverstandig te doen. Van de aanhangers van Lefèvre zie of hoor ik nog niets. Maar hoe staat het met jou, mijn beste Erasmus? Zal de situatie ooit zo ongunstig en zo onvermijdelijk zijn dat je daarom de studie de deur wijst? Zo is je aanleg, je opleiding, je houding, dat jij als enige al de lastige, vervelende, ingewikkelde dingen die zich voordoen op het gebied van de wetenschap, op je neemt, verdraagt, slikt met

3. *Beatus* betekent ‘gelukkig’.
4. Baer was in 1511 als beste gepromoveerd in de theologie.
5. Zie de eerste alinea van brief 855.

het oog op het algemeen belang van de studie. Het boekje over paus Julius die de hemel niet in mag, wordt overal door iedereen gelezen en op een of andere manier maar door weinigen veroordeeld; ook al bent jij terecht boos op de schrijver ervan, die maakt dat de literatuur, indien nooit eerder, dan toch zeker in deze tijd gehaat is.

Verder, wat zal ik hierover zeggen, mijn beste Erasmus? Jij verbiedt dat je brief wordt beantwoord, omdat je gauw hier zult terugkeren tenzij de situatie vereist dat je naar Italië gaat? Veronderstel dat de situatie dat vereist, zeg eens, hoeveel kans zal er zijn per brief met je te spreken - want persoonlijk zal niet kunnen? Wie zal een zo betrouwbare bode zijn? Als je regelrecht terugkeert, wat verlies ik met het schrijven? Ik weet namelijk dat je, hoe druk je het ook hebt, stiekem zoveel tijd zult stelen, al was het maar onder het eten, als nodig is om deze brief te lezen, ook al is hij niet zoals het moet en onverzorgd. Wat betreft de Engelsen, ik zal ervoor zorgen. Ik heb je uitgebreid aanbevolen bij de eerwaarde heer, onze magister Atensis, zoals je gevraagd had. Werkelijk, Erasmus, de man sprong ter plekke op van vreugde toen hij jouw naam hoorde. Hij sprak een hele tijd over jou en wel op bijzonder eervolle wijze, waarna hij vroeg of ik omgekeerd hem zo veel als ik kon bij jou wilde aanbevelen, zodat je verzekerd zou zijn van elke gunst van zijn kant.

Ik weet dat je van anderen bericht hebt ontvangen over de dood van de doorluchtige heer, de kanselier van Bourgondië, zodat het onnodig is je verdriet weer erger te maken. Het onderwijs in de talen zou flink vooruitgaan, als de honoraria eindelijk uitbetaald werden en de colleges gratis zouden zijn; je weet ook van andere dingen dat de Leuvenaren niet graag iets geven. Daarvan ondervindt onze Matthaeus ongetwijfeld de gevolgen, een man met een zo grote hekel aan geld dat hij zelfs niet instemt met één nacht logies, ook al houdt hij zich totaal niet met geld bezig! Jouw, of liever onze, uiterst integere, waarachtige, trouwe vriend uit Borssele[6.] verliet ons, omdat hij benoemd is tot deken van Veere. De taak die hij op zich had genomen, Latijn doceren, is aan Barlandus overgedragen. Er was daar bij jou nog niet zo lang geleden een jongeman uit Metz, met grote belangstelling voor de wetenschap, kandidaat in de beide rechten, een groot vriend van me, Claudius Cantiuncula genaamd. Ongetwijfeld heeft hij zijn opwachting bij jou gemaakt, als hij, in de tijd dat jij daar was, er zelf ook was. Ik was van plan hem te schrijven, maar toen ik jouw Jacobus vroeg of hij hem niet kende, zei hij van niet. Als hij daar bij jou is, zou je zo vriendelijk willen zijn hem namens mij allerhartelijkst te groeten? Zou je hem verder willen berichten dat de hele zaak waarover hij telkens weer schreef in veilige wateren is, zoals ze

6. Jan Becker van Borssele.

zeggen, zodat hij zich vanaf nu niet te veel zorgen maakt. Waarover je uit Keulen schreef (waarvoor ik je hartelijk dank) vordert beetje bij beetje; ik hoop ten zeerste dat het naar wens zal zijn.

Ik weet hier verder niets dat het schrijven waard is; want ik twijfel er niet aan of elk van je vrienden heeft uitvoerig geschreven over hoe het met henzelf is en wat hier verder speelt. Voor het overige, mijn dierbare Erasmus, aangezien voor mij niet geldt wat jij volkomen terecht schreef, dat vriendschap meer genoegen geeft als die ook met velen wordt gedeeld, zorg alsjeblieft - zo vraag ik bij je genius - dat ik op enigerlei wijze bekend word bij die vermaarde elite van de literatuur; niet om op die manier mijn reputatie te bevorderen, maar om hun duidelijk te maken dat ze om hun deugd en geleerdheid ieders genegenheid verdienen. Verder, hoewel iedereen jou, allerdierbaarste Erasmus, alles gunt, gun ik je dit toch in geen geval: dat jij me op de renbaan van de vriendschap voorbijgaat. Ik merk dat het inderdaad waar is wat je ooit zei, dat het leven, de tijd, de ervaring de mensen zeer verrijkt. Vroeger verbaasde ik me daarover, nu spijt me dat en schaam ik me. Let goed op je gezondheid, die onderhevig is aan geregelde aanvallen van ziekten. Zorg er ook voor dat de ziekte niet erger wordt of terugkomt, zodat je gedurende lange tijd opgewassen bent tegen al dat werk (rotsblok[7] zou ik het noemen, of tredmolen, als het niet zo uitermate eervol en groots zou zijn). Voor het geval je naar Italië reist, juist dan moet je rekening houden met je gezondheid, waar je niet alleen voor zorgt ten behoeve van jezelf, maar ook in het belang van de hele christenheid. Maar als je spoedig de terugtocht aanvaardt, wat een geluksdag zal het zijn wanneer jij terugkeert in Leuven!

Maar wacht eens even, bijna vergat ik wat ik allerminst zou mogen vergeten, dat je aan Froben, de grootste van alle drukkers (zonder onze Dirk voor het hoofd te willen stoten), mijn hartelijke groeten moet overbrengen; aan hem hebben wij, die ons op de studie toeleggen, allemaal ongewoon veel te danken. Moge de Here God hem vele gelukkige jaren schenken, zodat hij opgewassen is tegen zijn prachtige taak op een gebied waar hij naar mijn mening zelfs Aldus achter zich laat. Wat anders geeft hij uit behalve wat uitzonderlijk geleerd is, en met hoeveel zorg! Het ga je goed, Erasmus, feniks onder de geleerden.

Leuven, 14 juli 1518

7. Zoals Sisyphus moest voortduwen.

853 *Aan Jean le Sauvage*
Bazel, 15 juli 1518

Deze brief is de opdracht bij de tweede druk van de *Institutio principis christiani* uit 1518. De eerste druk, verschenen in 1516, was opgedragen aan de latere Karel V.

De doorluchtige heer Jean le Sauvage, grootkanselier van de katholieke koning Karel, wordt gegroet door Erasmus van Rotterdam, de minste onder de raden van dezelfde koning

Voortdurend word ik door Pierre Barbier, uw kapelaan, mijn Pylades,[1] bestookt met beschuldigende brieven, omdat ik, na mijn weigering mee te reizen naar Spanje, nalaat Uwe Hoogheid tenminste met een stroom brieven op te zoeken. Als ik zeker zou weten dat u in uw wijsheid behoefte hebt aan een brief als blijk van respect, of aan dat soort alledaagse beleefdheden de gezindheid van zijn beschermeling jegens u zou afmeten, zou ik niet willen dat mij in deze zaak enig excuus, hoezeer gerechtvaardigd, als toevlucht dient; al kan ik naar waarheid zeggen dat ik tot nu toe evenzeer in beslag werd genomen door intensieve studie, als u in beslag wordt genomen door de beslommeringen van een zo groot vorst en van meer dan een enkel rijk. Ook al zou ik niet willen ontkennen dat u een last torst die meer aanzien heeft, toch denk ik niet dat hij zwaarder is, om even een mug met een olifant te vergelijken. Maar ik weet heel goed dat u - een halfgod en bovenmenselijk, maar toch maar alleen - van alle kanten bestookt wordt door massa's beslommeringen, en daarom meen ik u op geen andere wijze beter van dienst te kunnen zijn dan door af te zien van een begroeting omwille van de beleefdheid. Ja, als ik u telkens stoor met mijn brieven, handel ik in mijn ogen zelfs in alle opzichten onrechtvaardig: in de eerste plaats tegenover de katholieke koning, de Atlas voor wie u de rol van Hercules vervult, of zo u wilt, de Hercules voor wie u een Theseus bent;[2] bovendien tegenover het gehele rijk van de almachtige vorst, waaraan u door de goedgunstigheid van de goden geschonken lijkt te zijn om de voorspoed ervan te bevorderen. Dit geldt vooral als die brieven alleen maar getuigen van mijn gezindheid jegens u. Want daarvan zou ik, als mijn vermogen gelijke pas houdt met mijn streven, graag

1. Zie brief 846, noot 4.
2. Hercules was enige tijd plaatsvervanger van Atlas, die als taak had het hemelgewelf te dragen. Theseus trad op als helper van Hercules en andere helden (Meleager, Pirithous); zie *Adagia* I, 5, 27.

een blijvender getuigenis willen geven, en met Christus' hulp zal ik dat op enig moment ook inderdaad doen, als de goddelijke genade mij nog voor enkele jaren leven en gezondheid schenkt.

Nu moet ik enkele maanden rondlopen in deze tredmolen waartoe ik mezelf veroordeeld heb, en zelf opeten wat ik in de vijzel heb gebrokkeld.[3] Toch doe ik daarmee niets anders dan Uwe Hoogheid, met hetzelfde enthousiasme, zij het met verschillend succes en ongelijke luister. U, werkzaam als het ware op het schouwtoneel van de gehele wereld onder luid applaus van allen, regelt de zaken van een vorst wiens genius bij uitstek de toestand van de mensheid lijkt te bepalen, en u regelt die zo dat het lijkt alsof u met hem een soort nobele strijd bent aangegaan: of hij meer oprechtheid toont bij het uitoefenen van de opperheerschappij over zovele rijken, of u bij het uitoefenen van het hoogste ambt ten behoeve van één. Ik daarentegen, opgesloten en mompelend tussen mijn boeken, doe mijn uiterste best te handelen in het belang van de hoogste soort studie, terwijl ik intussen tegelijk handel in het belang van de vorst. Ik weet immers dat het zijn liefste wens is dat onder zijn leiding christelijke vroomheid en bij christenen passende geleerdheid bij ons steeds meer tot bloei komen en zich wijd en zijd verbreiden. Maar een machtsgebied kan men misschien met wapens uitbreiden, de ware godsdienst dient men met andere troepen en andere hulpmiddelen te verbreiden. Als ik op dat gebied, dat ik beslist het belangrijkst vind, ik zal niet zeggen als leider maar in elk geval als een gewoon soldaat dienst heb gedaan, zal het me niet spijten gestreden te hebben. Ik bid slechts dat de grote en almachtige Christus onze gezamenlijke pogingen wil begunstigen. Maar dat zal Hij, als wij met een zuiver gemoed niet onze eigen, maar zijn belangen behartigen; en wij zullen het meest onze belangen behartigen als wij zijn belangen behartigen. Ik voor mij, belaagd als ik word door een slechte gezondheid en de aanvallen van kleingeestige vitters, leef meer geestelijk dan lichamelijk.

Verder ben ik erg blij en dank ik Christus, onze Heiland, dat ik uit brieven van vrienden mag vernemen dat Uwe Hoogheid temidden van die enorme golven van zorgen en gevaren, die normaal gesproken amper voor een stalen gemoed te dragen zijn, voortdurend een goede gezondheid hebt genoten. Daarbij laat ik in het midden of die kracht u, met voorbijgaan van uw leeftijd, verschaft wordt door een gelukkige speling van de natuur, dan wel voortkomt uit opmerkelijke trouw aan de voortreffelijke vorst en het vaderland, of dat die kracht u - en via u ons allen - geschonken wordt omwille van de vorst door de goedgunstigheid van een godheid die zich bekommert om de mensheid. Ja, iedere keer als ik denk aan u op die hoge leeftijd, zo vi-

3. *Adagia* I, 1, 85.

taal en opgewassen tegen zoveel taken, meen ik een Massinissa of Cato[4] te zien, behalve dat u hen niet alleen evenaart in uithoudingsvermogen, maar ook nog overtreft in wijsheid en gematigdheid. Als ons een flink aantal van dergelijke mensen ten deel zou vallen, was er hoop dat de christelijke wereld in korte tijd volop zou bloeien met de hoogste wetenschappen, onbedorven zeden en vreugdevolle vrede.

Ik hoor dat de zeer doorluchtige Ferdinand onder gunstige omstandigheden bij ons aan land is gekomen. Voor hem heb ik het boekje over de opvoeding van de vorst opnieuw bekeken; aangezien het voor Karel allang overbodig is geworden, zowel door zijn aanleg, die uit zichzelf de weg wijst naar alles wat een groot vorst waardig is, als door uw even trouwe als verstandige raadgevingen. Het ga u goed.

Bazel, 15 juli 1518

854 *Van Ambrogio Leoni*
Venetië, 19 juli 1518

Ambrogio Leoni van Nola, arts, groet Erasmus van Rotterdam

Tot nu toe, mijn dierbare Erasmus, vond ik het maar onzin wat ze in de Oudheid schreven over Pythagoras en Proteus, dat de een vaak naar de wereld van de levenden terugkeerde en evenveel keren de dood tegemoet trad, en dat de ander zich in verschillende gedaanten veranderde, wanneer hij maar wilde - je weet immers dat wat de een deed weinig verschilt van wat de ander deed. Maar nu lach ik niet meer om die onzin, die sprookjes, ik geloof dat het waar gebeurde verhalen zijn, aangezien ik weet dat we in jouw ene persoon elk van beiden bezitten. Want jij bent in korte tijd niet alleen vaak gestorven en weer teruggekeerd naar de levenden, maar ook veranderd van de ene vorm in een andere, nieuwe vorm. Allereerst hoorde ik namelijk, bovendien nog van Aldus, dat je in Frankrijk was overleden en na enkele jaren herrezen was in Duitsland. Vervolgens werd verteld dat men in Duitsland treurde over je dood, maar kort daarna dook je op in Italië. Ten slotte begreep ik dat je gestorven was in Engeland, en nu op je schreden was teruggekeerd uit de onderwereld[1] en in Frankrijk was, vanwaar je mij en mijn landgenoten brieven stuurde en de hartelijke groeten deed. Daarom meende ik

4. Cato Maior bereikte een hoge leeftijd, evenals zijn tijdgenoot Massinissa, koning van Numidië.
1. Leoni zinspeelt op Vergilius, *Aeneis* VI, 128.

een tweede Pythagoras te ontwaren. Ja, zelfs veranderde je niet alleen van een Italiaan in een Fransman en van een Fransman in een Duitser - als het ware van een kalf in een vogel en van een vogel in een soort graan, waarvoor ze bij Plinius abusievelijk ‘zaad’ lezen;[2] maar ook werd je van dichter theoloog, ging je van een theoloog over in een cynisch filosoof en verruilde je ten slotte evenzo de cynicus voor een redenaar: wonderbaarlijke metamorfosen die alleen aan Proteus voorbehouden leken! Ik zag namelijk talloze in druk verschenen boeken van je, waarin je de genoemde rollen en gedaanten óf van je persoon óf van je creativiteit afwisselde, en wel zo dat alle mensen je prijzen, bewonderen en willen lezen, en zich zelfs heel vaak op jou en je uitspraken beroepen; niet dat je een en dezelfde persoon met belangwekkende ideeën zou zijn, maar alsof er drie of vier van die personen waren.

Ja, zelfs overkwam me het volgende door die metamorfosen van je. Sinds lange tijd al nam ik Pythagoras namelijk niet serieus, die bij zijn wedergeboorte beseft zou hebben en zich herinnerd zou hebben dat hij in een andere tijd had geleefd. Aristoteles had immers betoogd dat bij de dood geen enkele herinnering overblijft aan wat daarvoor tijdens het leven had plaatsgevonden. Nu ik evenwel weet dat jij zo vaak kon sterven en weer terugkeren in het licht van de zon zonder mij en je vrienden te vergeten en met behoud van je geheugen, heb ik de bedrieglijke nauwgezetheid van Aristoteles verworpen. Ook al staan de zaken zo, toch ben ik bezorgd, mijn beste Erasmus, als je die veranderingen zelfs tot je genoegen ondergaat, dat het anders afloopt dan je je had voorgesteld en ook anders dan bij andere metamorfosen het geval was. Daarom zou ik je willen aanraden dat je blijft bij het soort leven dat je nu geniet, met alle mogelijke middelen zorgt dat je behouden blijft en niet de risico's van veranderingen neemt. Dan kan je niet overkomen wat bij duikers geregeld is gebeurd, die soms, daar ze al te vaak waren opgedoken uit het water waar ze onbevreesd in sprongen, hoewel ze zonder angst onder water zwommen, nergens meer te voorschijn zijn gekomen. Denk ook aan je eigen adagium: ‘denk na voordat je naar Abydos gaat’,[3] want ik ken geen gevaarlijker verandering dan van leven naar dood of van de ene gedaante in de andere.

Ik kan je hiervandaan niets schrijven wat je graag van ons zou horen. Behalve literaire voortbrengselen is er immers niets wat voor jou interessant

2. Leoni verbindt *Italus* (‘Italiaan’) met *vitulus* (‘kalf’, vgl. Gellius, *Noctes Atticae* XI, 1, 1) *Gallus* (‘Fransman’) met *gallus* (‘haan’) en *Germanus* (‘Duitser’) met *germen* (‘kiem’). Plinius vermeldt een soort graan die *semen* (‘zaad’) wordt genoemd (*Naturalis historia* XVIII, 82 en 198). Leoni zegt schertsend dat dit *germen* zou moeten zijn, vanwege het woordspel.
3. *Adagia* I, 7, 93. Abydos ligt aan het smalste stuk van de Dardanellen.

lijkt te zijn. De literatuur nu ligt waar ook ter wereld stil en huivert alsof ze weldra ten onder zal gaan. Een luid gekletter van Turkse wapens is hoorbaar in Italië, wapens die gesmeed werden in Egype, Syrië en Perzië. De Muzen, die gezien de situatie in angst zitten (want het zijn zoals je weet weerloze meisjes), verwachten hun ondergang; met hen is ook alle literatuur gedoemd te sneuvelen. Maar, om een ander geluid te laten horen, ik kan je vertellen dat in de Venetiaanse senaat verordend is en zelfs door een heraut bekend is gemaakt dat een opvolger benoemd moet worden voor Marcus Musurus, die openbare lessen in de Griekse literatuur moet gaan geven; besloten is tot een salaris van honderd goudstukken. Daarom maken zich zo veel mogelijk mensen gereed om te solliciteren. Er is immers een termijn vastgesteld van twee maanden, waarin kandidaten zich kunnen opgeven en door het lezen en verklaren van Griekse schrijvers kunnen laten zien wie ze zijn en wat hun kennis van de taal en hun talent waard zijn. Als er daarom wellicht iemand is die in jouw streek opvalt om zijn reputatie en kennis op het gebied van de Griekse literatuur, wijs hem op het genoemde besluit; zodat hij, als het voor hem vaststaat dat hij wil solliciteren en Griekse teksten verklaren, zich binnen twee maanden hierheen begeeft. Bovendien, je kent de grote schare toehoorders, die als kuikens piepten onder de hoede van de klokkende hen Musurus. Velen van hen zijn al jonge vogels geworden en piepen niet meer, maar tsjilpen en kwinkeleren; zij hebben zelfs het stellige plan het spreekgestoelte van hun leraar te bestijgen. Tot degenen onder hen met een betere stijl hoort Pietro Alcionio, die een groot aantal vertalingen maakte uit het Grieks in uitstekend geschreven Latijn. Hij gaf immers verschillende redevoeringen van Isocrates en Demosthenes zo Arpinatisch[4.] weer, dat je toch zou denken Cicero zelf te lezen; zijn vele vertalingen van Aristoteles zijn zo helder dat Latium in triomf zou kunnen zeggen: ‘Kijk toch! Wij hebben onze eigen Aristoteles!’ Deze zelfde jongeman is niet alleen de meest getalenteerde leerling op het gebied van de beste literatuur in de beide talen, maar jou ook zeer genegen en een groot bewonderaar van je werk.

Op de valreep een paar nieuwtjes over mij, een oud man reeds en nog steeds je vriend. Sinds je hiervandaan bent vertrokken, heb ik geleefd zoals ik leefde toen je bij me was, je weet wel, voortdurend fluisterend met boeken in beide talen, met de bedoeling dat ik zwanger zou raken van een vrucht die Leoni bij het ouder worden waardig is;[5.] niet zoals vrouwen, die, nog jong, meteen zwanger willen zijn en blij zijn korte tijd later kinderen voort te brengen: de zonen die zij voortbrengen zijn zwak en hebben geen kans op een lang leven. Ik raakte zwanger van enkele vruchten, waarvan ik sommige

4. Arpinum was de geboorteplaats van Cicero.
5. Woordspel: Leoni - *leo* (‘leeuw’).

nog aan het baren ben, andere ter wereld bracht en in het licht gaf. Ik schreef immers een werkje verdeeld in drie boeken over mijn geboortestad Nola; dit is in druk verschenen.[6.] Verder voltooide ik een omvangrijk werk in 46 boeken gericht tegen Averroës, op grond van de Peripatetische leer; ook dit is gedrukt.[7.] Je zult dan ook begrijpen dat ik evenmin mijn nachten in bed heb gesleten!

Ik zou het fijn vinden als je me zelfs in antwoord hierop een paar regels zou sturen; daar kijk ik immers zeer naar uit, niet alleen om te horen dat je het goed maakt, wat ik van harte hoop, maar ook om van jou iets te vernemen van wat zich afspeelt daar bij hen die dit leven achter zich hebben gelaten, en welke streek een geschikter verblijfplaats biedt. Jij weet namelijk van allebei hoe het er is, als iemand die al vaak het leven voor de dooden de dood voor het leven hebt geruild. Het ga je goed, en blijf me volgens je gewoonte genegen.

Venetië, 19 juli 1518, in de kruidenwinkel met de Koraal

855 *Aan Paolo Bombace*
Bazel, 26 juli 1518

Des. Erasmus van Rotterdam groet zijn vriend Paolo Bombace

Waar zou Bombace, zoon van Mars, en om het in de trant van Homerus uit te drukken, een wakker[1.] man, juist beter op zijn plaats zijn dan bij de Zwitsers?[2.] Je hoefde daar niet bang te zijn dat je zoals Trebatius bij de Britten[3.] het koud zou hebben, omdat ze er zelfs midden in de winter overal zweten in opgestookte vertrekken. Ik heb gewacht met het beantwoorden van je brief, omdat ik ervan uitging dat ik je persoonlijk zou kunnen begroeten, in Rome, of bij de Zwitsers. Ik trof hier de voortreffelijke Antonio Pucci, pauselijk gezant, een man achtenswaardig om zijn vele uitnemende gaven, maar mij om geen enkele andere reden dierbaarder dan dat hij Bombace van harte genegen is. Zodra hij zich naar Bazel had begeven, liet hij terstond zijn groeten overbrengen door zijn dienaren en nodigde hij me nadrukkelijk uit te komen praten en de maaltijd te gebruiken. Om een lang verhaal kort te ma-

6. Venetië, 1514.
7. Venetië, 1517. Blijkens Erasmus' antwoord (brief 868) was het werk nog niet in omloop.
1. Erasmus gebruikt het Griekse woord *daiphrôn.*
2. Vgl. brieven 729 en 800.
3. Cicero, *Ad familiares* VII, 10, 1-2; zie brief 800.

ken, hij ontving mijn schaduwen, dat wil zeggen hen die hij omwille van mij had uitgenodigd omdat ze vertrouwde en geliefde vrienden van mij zijn, in de eerste plaats Beatus en de broers Amerbach, die jij ook goed kent. De grote man moest zich persoonlijk verlagen tot deze tredmolen, wilde hij Erasmus begroeten. ‘Vanwaar zo'n arrogante houding bij Erasmus?’ zul je vragen. Mijn beste Bombace, ik was zo onbeleefd en uit de hoogte, niet omdat ik dat wilde, maar door een ziekte, de gemeenste die er is. Die kwelde me meer dan een maand en kwam na geruime tijd in zo'n erge vorm terug dat ik artsen liet komen, wat niet mijn gewoonte is, behalve wanneer ik zo ongeveer genoeg van het leven heb. Zo hardnekkig was de kwaal, alsof ze het stellige voornemen had me eronder te krijgen.

Pace die weer terug was groette me geregeld niet met brieven, maar met hele boekwerken. Toch kregen we niet de gelegenheid elkaar te spreken, omdat hij kort daarop door de koning naar Engeland werd geroepen. Dat je aan hem gehecht was, verbaast me absoluut niet: soort zoekt soort. Het valt niet uit te drukken hoe geliefd hij in zijn eigen land is bij iedereen, vooral bij de koning, die zeer minzaam is, en de kardinaal, een onvergelijkelijk man. Je weet, mijn beste Bombace, hoe ik altijd gruwde van de vorstenhoven; het leven daar is naar mijn oordeel niets anders dan prachtvolle ellende en gespeeld geluk. Maar aan zo'n hof zou ik graag willen leven, als ik opnieuw jong kon worden. De koning, de verstandigste van alle vorsten die deze tijd kent, schept behagen in goede boeken. De koningin is, niet alleen onder vrouwen, een wonder van belezenheid en niet minder achtenswaardig om haar vroomheid dan om haar geleerdheid. Zij die uitblinken op het gebied van de literatuur, die uitblinken in rechtschapenheid of inzicht, zijn bij hen zeer in aanzien. Thomas Linacre is arts; het is overbodig deze man tegenover jou op te hemelen, aangezien hij zelf laat zien wat voor iemand hij is in de boeken die hij uitgaf. Cuthbert Tunstall beheert het staatsarchief, een ambt dat daar in zeer hoog aanzien staat. Je kunt niet geloven, mij beste Paolo, wat een onbegrensde wereld aan goede dingen ik uitdruk door zijn naam te noemen. Thomas More heeft de functie van raad; hij is de lieveling niet alleen van de Muzen, maar ook van de scherts en de Gratiën. Zijn werk heeft je enigszins een indruk kunnen geven van zijn talent. Pace, bijna een broer voor hem, is secretaris. William Mountjoy is hoofd van de hofhouding van de koningin. John Colet is predikant. Ik heb alleen maar de belangrijkste personen genoemd. John Stokesley, niet alleen bedreven in de huidige scholastische theologie, waarin hij voor niemand onderdoet, maar ook een bijzonder goed kenner van de drie talen, is kapelaan. Zijn paleis is vol met dit soort mensen en eerder een tempel van de Muzen dan een koninklijk hof: aan welk Athene, welke Stoa, welk Lyceum zou je de voorkeur geven boven zo'n hof?

Je gelukwens met betrekking tot Lefèvre is even welkom als dat het conflict vervelend was. Had hij zijn aanval maar gematigd! Maar zo gaat dat, iedereen denkt wel eens een keer niet na. Alles wat hier ongelukkig aan is, zou ik willen toeschrijven aan mijn noodlot. Want wat kan ik anders? Lefèvre is een goed man, geleerd, vriendelijk, ja zelfs een oude vriend. Maar het lijkt wel alsof een kwade genius me dat geluk benijdde; nu is mijn verhouding tot hem zo, dat het me veel leed zal doen als iemand omwille van mij ongunstig over Lefèvre oordeelt. Sommige lieden, die genoegen beleven aan dit soort tweegevechten, verspreiden geruchten over een tegenbeschuldiging. Verder zijn we gelijkgestemd; we zullen het niet laten gebeuren dat een zo oude en hartelijke vriendschap kennelijk door één wolkje onenigheid verdwenen is. Als er tussen Barnabas en Paulus verbittering ontstond,[4.] is het zo vreemd als zich tussen ons iets menselijks voordeed? Hoeveel waarde de geleerden daar aan mijn geschriften hechten, weet ik niet; hier in elk geval meer dan ik gepast vind. En toch ontbreekt het niet aan lieden die hard tegen me grommen, maar meestal van dat soort dat ze mijn boeken niet lezen, of ze vergeefs zullen lezen, hoe ze ook zijn. Als ik niet de welwillendheid van zoveel voortreffelijke mannen tot troost had, had ik al lang spijt van al die doorwaakte nachten die ik naar mijn beste vermogen besteed aan de bevordering van de studie in het algemeen, maar vooral van de gewijde.

De geruchten die men onder het volk verspreidt over de Turken, worden door de meesten niet serieus genomen, omdat ze al zo vaak hebben ervaren dat de roeiers de ene kant op kijken en de boot de andere kant op gaat, en dat hier bij uitstek het gezegde geldt dat de oorlog veel loze geruchten kent.[5.] Maar wat daar ook gaande is, ik bid dat het voor iedereen goed afloopt; want er staat een enorme verandering van de wereldorde te gebeuren, en dat is niet zonder risico. Je brengt me bitter nieuws over Marcus Musurus en Paleotti; en ondertussen zal ‘de man bij de ingang’ wedijveren met alle kraaien.[6.] Maar dat ligt in de schoot der goden.[7.] In Frankrijk is Fausto[8.] gestorven,

4. Handelingen 15:39.
5. *Adagia* II, 10, 19.
6. Met ‘de man bij de ingang’ is Giambattista Pio bedoeld. Erasmus zinspeelt op een vertaalfout van Pio, vermeld door Bombace in brief 729. De ouderdom van kraaien was spreekwoordelijk; zie *Adagia* I, 6, 64. Erasmus toont zich verontwaardigd over het feit dat grote geleerden sterven, terwijl iemand met minder capaciteiten zoals Pio wellicht zeer oud zal worden. Paleotti was geboren in ca. 1482, Musurus in ca. 1470. Pio (geboren ca. 1460) zou overlijden in 1540.
7. Homerus, *Ilias* XVII, 514; *Odyssee* I, 267.
8. Fausto Andrelini.

in Engeland Andrea Ammonio; de een was lange tijd een succesvol man in Parijs, de ander zou tot de hoogste waardigheid zijn opgeklommen, als hem een langer leven beschoren was geweest. Zorg jij vooral dat het goed met je gaat.

Bazel, 26 juli 1518

856 *Aan Willibald Pirckheimer*
Bazel, [juli-augustus] 1518

Erasmus van Rotterdam groet zijn vriend Willibald

Ik weet niet wiens schuld het is dat die uitvoerige brief van jou[1] me zo laat is bezorgd. Die maakte me duidelijk dat Willibald, wiens wellevendheid, integriteit en eruditie ik al eerder had leren kennen, een man is die ook begiftigd is met uitzonderlijke wijsheid en een grootmoedigheid die past bij iemand die geenszins van plebejische afkomst is. De vorsten zouden ongetwijfeld zorgen dat me een hoge positie ten deel viel, als mijn vrijheid me niet te lief was. Alles wat daarmee gekocht wordt, is te duur gekocht. Sinds ik met dit lot, hoe gering ook, tevreden ben, zal het me om het even zijn, of ze iets geven of helemaal niets. Was ik maar niet nog minder voorzien van die ware rijkdom waarom jij me gelukkig prijst! De verklaring voor je handelwijze is volkomen overtuigend. Het past bij een beleefd iemand als jij dat je me zelfs bedankt voor mijn overmoedige en onvoldoende gerijpte opmerking.

Wanneer ik, mijn beste Willibald, denk aan de onrust onder deze mensen en hun samenzweringen, vraag ik me het ene moment af waar ze op uit zijn, voel ik het andere moment verontwaardiging, heb ik soms ook medelijden met hun blindheid en waanzin. Astrologen leren dat bepaalde besmettelijke ziekten, zowel van de geest als van het lichaam, door de sterren worden veroorzaakt, volgens dichters gebeurt dat door de onderwereld; Homerus schuift de schuld van dit soort onlusten op Ate;[2] sommigen schrijven iets soortgelijks toe aan de god Pan.[3] Wat de herkomst ook is, het kwaad is noodlottig. Over de besnedene[4] wil ik het niet hebben; alleen het noemen van zijn naam brengt volgens mij al ongeluk. Wat bezielde Gratius om zijn kennis van de literatuur in dienst te willen stellen van de dwaasheid of liever eer-

1. Brief 747.
2. De verblinding, ook als godin bij Homerus (*Ilias* XIX, 91-92).
3. De god Pan kon ‘paniek’ veroorzaken; vgl. *Adagia* III, 7, 3.
4. Johann Pfefferkorn.

zucht van sommige lieden? Terwijl hij toch zoveel aanleg lijkt te bezitten dat hij, als hij voldoende toewijding had gecombineerd met een oprecht oordeel, tot de welsprekenden en geletterden gerekend had kunnen behoren. Nu is hij nergens anders om bekend dan dat hij Reuchlin en diens vrienden lasterde en kennelijk optrad als huurling en ghostwriter voor zijn brood, in dienst van bepaalde lieden met slechte bedoelingen die zelf geen woorden kunnen vinden. Hoe vaak nam ik me niet voor de eerwaarde vader Jacob van Hoogstraten te waarschuwen dat hij niet zoveel jaren werk moest stoppen in deze netelige kwestie en zich niet in de ogen van de geleerden belachelijk moest maken met zijn pamfletten. Hoe vaak dacht ik niet bij het lezen daarvan bij mezelf: kon je jezelf eens zien met mijn ogen! Maar er is geen vertrouwelijk contact tussen hem en mij, het is zelfs zo dat geen van beiden let op de ander. En ik weet uit ervaring hoe vaak een al te vrijpostige waarschuwing zelfs onder vrienden verkeerd uitpakt. Daarom was ik bang dat ik, ijverend voor zijn reputatie, de verdenking op me laadde, alsof ik de belangen van Reuchlin behartigde; er is een vriendschappelijke relatie tussen ons, maar die is van dien aard dat ik zo ver afsta van zijn zaak als maar mogelijk is.

Sommige mensen beweren dat Hoogstraten niet geheel van fatsoen verstoken is; maar er zijn er ook die iets anders vertellen. Ik geloof altijd liever de mensen die iets goeds beweren dan iets kwaads. Maar om openlijk de waarheid te spreken, toen ik de pamfletten van de man doorkeek, zag ik mij gedwongen minder gunstig over hem te denken dan daarvoor, namelijk door de inhoud zelf. Hij heeft een aantal medestanders, die hem toejuichen, die olie op het vuur gieten, die hem 'bravo' toeroepen. Aan hun oordeel of vleierij meet hij de mening van de hele wereld af. Hij had ook hier aanhangers, maar van het soort dat heimelijk en met trucs te werk gaat; ook al begonnen ze onlangs hun schaamte te verliezen en de lang verborgen gebleven ziekte van hun geest kenbaar te maken. Nog steeds kan ik niet achterhalen wat hen zozeer verontrust, behalve dat ze - dat is mijn mening - zichzelf op een dwaze manier wijsmaken, dat als de betere literatuur overal tot bloei komt, zoals nu gebeurt, dit regelrechte ondermijning is van het gezag van hen die behalve de huidige nieuwe theologie niets hebben geleerd en niets verwachten. Van dat kwaad zijn we in zekere zin zelf de oorzaak, door hun werk al te scherp te bekritiseren en zo hoog op te geven van het onze dat we jaloezie opwekken, door liever hen na te volgen in het kwaad dan te overwinnen in het goede, door eerst te bedenken welke straf hun verdorvenheid verdient en pas daarna wat onszelf past. Ikzelf heb het op sommige plaatsen over niet waarachtige theologen, die deze naam niet waard zijn, maar zoals ze volgens mij bij ons niet voorkwamen. Van dat soort heb ik er enkele meegemaakt, zo erg dat ik niet zou hebben geloofd dat er ergens ter wereld zul-

ke pooiers waren. Christus' ongenade mag over mij komen, als er één woord gelogen is. Bij al die kleingeestige vitterijen, zo vol van gif, waarmee ik van alle kanten word aangevallen, troost ik me allereerst met een zuiver geweten, vervolgens met het oordeel van verschillende mensen van wie niemand ontkent dat ze een waardig leven leiden, uitmunten in geleerdheid en met zorg oordelen.

Het Nieuwe Testament zal binnenkort wederom verschijnen, in vernieuwde vorm: flink uitgebreid, maar heel wat minder nog dan ik zou willen, wegens mijn slechte gezondheid; daaraan moet ik afmeten wat ik kan doen. Dat zich tussen mij en Lefèvre een conflict voordeed, doet mij evenveel leed als jou, om vele redenen, maar vooral omdat ik het betreurde dat deze geschiedenis op een warm onthaal kan rekenen bij mensen die de literatuur buiten de deur houden. Toch wordt ernaar gestreefd en is er hoop dat dit wondje zich ooit zal sluiten en een litteken vormt. Lefèvre is me dierbaar en ik meen dat hij geen al te grote hekel aan mij heeft. Wat betreft een bezoek aan jou, mijn zeer geachte Willibald, zo graag als jij dat wilt, zo uitvoerbaar zou ik willen dat het voor mij was. Het ga je goed. Bazel, 1518

857 *Van Udalricus Zasius*
Freiburg, 13 augustus 1518

Udalricus Zasius, hoogleraar in het keizerlijk recht, groet Erasmus van Rotterdam

Terecht, grote Erasmus, is onze Julianus[1] van mening dat onmogelijk en al helemaal niet makkelijk is, wat alleen met de vorst tot stand gebracht kan worden. Dat ervaar ikzelf immers, ik, die ervan afzie met jou iets op het gebied van het schrijven tot stand te brengen, omdat ik weet dat ik te maken heb met de vorst van de hoogste wetenschappen; hem te benaderen is, zo niet onmogelijk, dan toch beslist niet makkelijk. Acht me dan ook niet het brandmerk van onbeleefdheid waardig, omdat ik je tot nu toe niet schreef. Je mag je niet zo maar tot een vorst wenden; ook al merkte ik tijdens ons samenzijn heel wat op aangaande jouw persoon, en ondervond ik heel wat, waarover je bladzijden vol zou kunnen schrijven. Eerst was ik zozeer onder de indruk van de majestueuze aanblik van je gelaat en ogen en ik weet niet wat voor halfgod, dat ik, terwijl ik toch van te voren helemaal uitgedacht had

1. Het citaat is niet gevonden. Julianus zou de Romeinse rechtsgeleerde Salvius Julianus (2e eeuw na Chr.) kunnen zijn.

hoe ik je zou begroeten, amper mijn lippen bewoog toen ik eenmaal tegenover je stond. Als een stotteraar, telkens haperend, sprak ik met moeite een paar half afgekapte woorden. Het allereerste moment van onze ontmoeting was ongelukkig verlopen en ook daarna volgde niets waarmee ik toonde de man te zijn die jij je voorstelde.

Ik vermoedde wel dat het zo zou lopen, maar ik wilde je hoe dan ook een keer zien, zelfs met verlies van mijn reputatie. Jou een keer te ontmoeten was me, zelfs als ik me daarmee kleiner maakte, meer waard dan de valse voorstelling die jou, op afstand, een overdreven gunstig beeld van de persoon Zasius voorloog. Je kalme gebaren, vloeiend taalgebruik, vol gevatheid stromend als een beekje uit een opwellende bron, verbazingwekkende vriendelijkheid, waardigheid gekruid met exquise vrolijkheid: wie zou die niet willen zien, niet willen bewonderen, daardoor niet in vervoering willen raken, ongeacht welk verlies dan ook? Oordeel daarom over mij zoals je wilt; ik moet immers mijn plaats weten. Toch meen ik dat de tijd die ik op deze wereld doorbreng, de levensadem die ik bezit, mij iets opgeleverd hebben, omdat ik deze ene Erasmus, deze ene godheid heb ontmoet: na de tijd van Cicero en Quintilianus kende geen enkele eeuw iemand die geleerder was en jou voorging op het gebied van gewijde en profane wetenschappen en wonderbaarlijke welsprekendheid. Door jou te worden afgekeurd, met wellevendheid als censor, acht ik meer waard dan de lofprijzing van anderen, zolang je me niet ontrouw wordt, zolang je me toestaat een van je beschermelingen te zijn. Het ga je goed, en blijf Bonifacius,[2.] een echte aanhanger van Erasmus, welgezind. Beatus Rhenanus, een uiterst wellevend en vriendelijk man, en de familie Amerbach - lieve hemel, wat een uitnemende, wat een welbespraakte lieden! - wens ik alle mogelijke voorspoed.

Uit Freiburg, 13 augustus 1518

Vergeef me mijn ongepolijste stijl; ik werd gepijnigd door wat ik aan het voorbereiden ben over het gebruiksrecht bij leningen,[3.] wat misschien nieuw is, zodat ik mezelf niet ben, afgeleid als ik word.

2. Zasius was via Bonifacius Amerbach, die bij hem studeerde, met Erasmus in contact gekomen.
3. In 1535 verscheen een werk van Zasius getiteld *In usus feudorum epitome* (Bazel, 1535).

858 *Aan Paul Volz*
Bazel, 14 augustus 1518

Deze brief is als opdracht afgedrukt in een nieuwe uitgave van het *Enchiridion militis christiani* (Handboekje van de christensoldaat), verschenen bij Froben in 1518.

De eerwaarde vader in Christus, Paul Volz, zeer godsdienstig abt van het klooster dat men gewoonlijk Hugshofen noemt, wordt gegroet door Desiderius Erasmus van Rotterdam

Over het boekje dat ik de titel *Handboekje van de christensoldaat* gaf, dat ik ooit alleen voor mezelf en voor een volstrekt ongeletterde kennis[1] had geschreven, was ik al wat minder ontevreden geworden, zeer rechtschapen vader, toen ik merkte dat het door u en mensen zoals u werd goedgekeurd. Aangezien u zelf de gaven van vrome geleerdheid en geleerde vroomheid bezit, weet ik immers dat u niets goedkeurt wat niet even vroom als erudiet is. Echter, ik begin er bijna zelfs genoegen aan te beleven, nu ik merk dat er ondanks de vele eerdere uitgaven telkens weer vraag naar is alsof het nieuw is, als de drukkers me tenminste niet alleen maar willen vleien. Maar aan de andere kant verontrust mij telkens de geestige opmerking die een geleerde vriend ooit maakte - weliswaar bedoeld als grapje, maar ik zou willen dat het minder waar was dan geestig -, dat men meer deugdzaamheid vindt in het boekje dan bij de auteur. Dit steekt me des te meer, omdat hetzelfde van toepassing is op de persoon voor wie dit in de eerste plaats op touw werd gezet, met de bedoeling hem tot inkeer te brengen. Ook hij immers keerde zich niet af van het hof, integendeel, hij zinkt er dagelijks dieper in weg, uit een of ander plichtsgevoel, maar in elk geval tot grote schade, zoals hij zelf toegeeft. Toch heb ik niet veel medelijden met deze vriend, die ooit nog eens wijs zal worden, al was het maar door de lessen van de fortuin, als hij niet naar mijn raadgevingen wil luisteren. Maar ik, ondanks mijn voortdurende pogingen daartoe, werd door mijn genius met zoveel lotswisselingen, zoveel stormen bestookt, dat Homerus' Odysseus vergeleken met mij voor een Polycrates[2] zou kunnen doorgaan.

Toch heb ik volstrekt geen spijt van deze arbeid, als zovelen erdoor worden aangezet naar ware vroomheid te streven. Ook heb ik niet het idee dat ik zelf zonder meer aangevallen mag worden als mijn leven weinig beantwoordt aan mijn eigen raadgevingen. Allereerst, een belangrijk deel van de vroom-

1. Johann Poppenruyter.
2. Polycrates, tiran van Samos van ca. 535 tot 522, genoot zoveel voorspoed, dat hij het ongenoegen van de goden vreesde. Om hen tevreden te stellen wierp hij een ring in zee, maar die werd weer teruggevonden in een vis die was gevangen.

heid bestaat erin oprecht vroom te willen worden; ik meen dat iemand die zich met dergelijke gedachten bezighoudt, niet afgewezen mag worden, ook al volgt op de poging niet altijd het gewenste resultaat. Je hele leven moet je daar voortdurend mee bezig zijn, eens zullen de herhaalde pogingen resultaat hebben. Iemand heeft al een flink stuk van een ingewikkelde tocht volbracht als hij de juiste weg weet. Daarom word ik niet warm of koud van de hatelijkheden van sommige lieden, die dit boekje als weinig geleerd van de hand wijzen, als een boekje dat door iedere schoolmeester geschreven had kunnen worden, omdat het geen enkel scotistisch vraagstuk behandelt; alsof dat een voorwaarde voor geleerdheid is! Laat het inderdaad weinig spitsvondig zijn, als het maar vroom is! Het hoeft mensen niet voor te bereiden op de worstelschool van de Sorbonne, als het maar voorbereidt op de christelijke gemoedsrust. Het hoeft niet bij te dragen aan een theologische discussie, als het maar bijdraagt aan een theologische levenswijze. En bovendien, waartoe dient het iets te behandelen wat iedereen behandelt? Wie houdt zich tegenwoordig niet bezig met theologische vraagstukken? Waar anders hebben de zwermen die de universiteiten bevolken het over? Er zijn bijna evenveel commentaren op de boeken Sententiae[3.] als er theologen zijn. Welke grens kennen de makers van summa's of wat is hun aantal, lieden die het een uit het ander mengen en weer opnieuw mengen en, zoals kwakzalvers doen, uit nieuwe dingen oude, uit oude dingen nieuwe, uit verschillende dingen één, uit één ding verschillende vervaardigen en opnieuw vervaardigen? Hoe kan een toren van dergelijke boekwerken ons leren hoe we moeten leven, terwijl zelfs een heel mensenleven niet genoeg is om ze door te lezen? Alsof een arts iemand die aan een acute ziekte lijdt, voorschrijft dat hij de boeken van Jacques Desparts[4.] en andere soortgelijke boeken allemaal doorleest, om daar het middel te vinden dat hem zijn gezondheid kan teruggeven. Intussen zal de dood hem voor zijn geweest en hij zal er niet meer zijn om geholpen te kunnen worden.

Gezien de snelheid waarmee het leven voorbijgaat is een kant en klaar middel nodig dat direct bij de hand is. In hoeveel boeken geven ze niet voorschriften over herstel, belijdenis, gebeden, aanstoot en talloze andere onderwerpen? Iedere kwestie pluizen ze tot in detail uit, iedere kwestie omschrijven ze op een manier alsof ze twijfelen aan het het verstand van ieder ander mens, ja, alsof ze twijfelen aan de goedheid van Christus, door expliciet voor te schrijven wat Hij bij iedere daad verschuldigd is aan beloning of straf. Desalniettemin zijn ze het onderling niet eens, en ook komt het verschillen-

3. Bedoeld zijn de *Sententiae libri quattuor* van Petrus Lombardus.
4. Jacques Desparts (ca. 1380-1458) schreef een commentaar op het werk van de Perzische medicus Avicenna.

de keren voor dat ze iets niet duidelijk uitleggen, als je ze preciezer raadpleegt. Zo groot is de verscheidenheid óf aan karakters óf aan omstandigheden. En dan, zelfs al hebben ze alles naar waarheid en naar behoren gedefinieerd, nog afgezien van het feit dat ze die onderwerpen op een droge en saaie manier behandelen, hoe weinig mensen hebben de tijd om zoveel boekwerken door te lezen? Wie kan het tweede gedeelte van het tweede deel van Aquino[5.] overal met zich ronddragen? En toch, het is voor iedereen van belang goed te leven en Christus wilde dat de weg daarheen voor allen open stond, niet door discussies die als doodlopende doolhoven zijn, maar door een zuiver geloof, oprechte liefde, vergezeld van hoop die niet beschaamd maakt.[6.] Ten slotte, van mij mogen gewichtige rabbijnen zich buigen over gewichtige boekwerken: zij horen er in een gering aantal te zijn; maar dat neemt niet weg dat intussen gezorgd moet worden voor de onkundige massa, waarvoor Christus is gestorven. De christelijke vroomheid wordt vooral verbreid wanneer iemand liefde daarvoor doet ontvlammen. Die wijze koning,[7.] die zijn zoon opleidt tot de ware wijsheid, doet veel meer moeite om aan te sporen dan te onderwijzen, alsof je met het liefhebben van wijsheid al bijna wijsheid vergaard hebt. Wat een schande is voor juristen en medici, die allebei hun vak opzettelijk ingewikkeld hebben gemaakt met als oogmerk tegelijk overvloediger winst te maken en grotere roem te verwerven bij de onkundigen - als ditzelfde werd gedaan bij de filosofie van Christus, zou het een veel groter schande zijn. Integendeel, we moeten er juist naar streven die zo toegankelijk te maken als maar mogelijk is, en voor iedereen beschikbaar. Laat het niet ons doel zijn zelf geletterd te lijken, maar zo veel mogelijk mensen te winnen voor een christelijke levenswijze.

Men is nu bezig een oorlog tegen de Turken voor te bereiden. Met welke bedoeling men die ook begonnen is, we moeten bidden dat hij niet voor een bepaalde kleine groep, maar over het geheel voor iedereen goed uitvalt. Maar wat denken we dat er zal gebeuren, als we de overwonnenen (want we zullen ze, lijkt me, niet allemaal over de kling jagen) auteurs als Ockham, Durandus, Scotus, Gabriel of Álvaro[8.] voorleggen met de bedoeling dat ze Christus zullen liefhebben? Wat zullen ze voor gedachten, wat voor gevoelens

5. Het tweede deel van het tweede boek van de *Summa theologiae* van Thomas van Aquino, dat handelt over de ethiek, werd ook apart uitgegeven.
6. Vgl. 1 Corinthiërs 13:13 en Romeinen 5:5.
7. Koning Salomo in het bijbelboek Spreuken.
8. Willem van Ockham, Durandus van Saint-Pourçain, Johannes Duns Scotus, Gabriel Biel en Álvaro Pelayo zijn representanten van de scholastiek.

hebben (want ook zij zijn, zo niets anders, in elk geval mensen), wanneer ze horen van die doornige en onontwarbare spitsvondigheden over instanten, formaliteiten, quidditeiten, relaties? Vooral wanneer ze merken dat hierover onder die gewichtige godsdienstleraren zo grote onenigheid bestaat, dat ze geregeld met elkaar de degens kruisen, waarbij de emoties hoog oplopen, ze elkaar uitschelden, elkaar in het gezicht spuwen, en soms ook te lijf gaan. Of wanneer ze merken dat de dominicanen van man tot man of op afstand vechten voor hun Thomas, de minderbroeders daarentegen met aaneengesloten schilden de uiterst subtiele en serafijnse[9] geleerden verdedigen, waarbij sommigen als nominalisten, anderen als realisten praten. Of als ze merken dat de zaak zo ingewikkeld is dat men nooit uitgediscussieerd raakt over de vraag met welke woorden over Christus gesproken moet worden - alsof je van doen hebt met een of andere humeurige boze geest, die je tot je eigen ondergang te voorschijn roept, als je je vergist in de voorgeschreven woorden, en niet eerder met een Heiland die vol genade is, die van ons niets anders vraagt dan een rein en eenvoudig leven. Zeg me, bij God, wat zal men daarmee bereiken, vooral als gedrag en levenswijze overeenkomen met de hooghartigheid van hun leer? Als ze uit het kabaal dat we maken, erger dan van tirannen, onze eerzucht kunnen opmaken, uit onze roofzucht onze gierigheid, uit alle ontucht onze wellust, uit de gevallen van onderdrukking onze wreedheid, welk een onbeschaamdheid is het hun de leer van Christus voor te houden die daar oneindig ver van afstaat! De effectiefste manier om de Turken te verslaan zal zijn wanneer ze in de gaten krijgen dat in ons Christus' leer en voorbeeld zichtbaar zijn; dat ze merken dat wij niet loeren op hun gebied, niet dorsten naar hun goud, niet uit zijn op hun bezittingen, maar volstrekt niets anders willen dan hun heil en de glorie van Christus. Dat is die ware, eigenlijke, werkzame theologie, die eens trotse filosofen en onoverwinnelijke vorsten onderwierp aan Christus. Als we dat ene maar doen, zal Christus zelf aan onze zijde staan.

Maar het is niet gepast dat wij ons tot echte christenen verklaren als we ze zoveel mogelijk mensen hebben gedood, maar wel als we zoveel mogelijk mensen hebben gered; niet als we vele duizenden goddelozen aan Orcus[10] hebben geofferd, maar wel als we zoveel mogelijk goddelozen tot vrome mensen hebben gemaakt; niet als we hen met gruwelijke verwensingen vervloeken, maar wel als we in vrome gebeden de hemel vragen hun heil en een andere geest te schenken. Maar als die houding ontbreekt, zal het eerder gebeuren dat wij tot Turken verworden dan dat we de Turken naar onze

9. Scotus werd ‘doctor subtilis’, Bonaventura ‘doctor seraphicus’ genoemd.
10. De god van de onderwereld, later gelijkgesteld met Pluto.

kant lokken. En al pakt de oorlog, waarvan de uitkomst altijd onzeker is, gunstig uit, dan zal het rijk van de paus, of diens kardinalen, misschien groter zijn, maar niet dat van Christus. Zijn rijk bloeit pas, als vroomheid, als liefde, als vrede, als kuisheid in aanzien staan. We hebben er vertrouwen in dat dit onder leiding en bevel van de voortreffelijke Leo X werkelijkheid zal worden, als de stroming van het aardse bestaan hem niet in een andere richting meevoert, ook al is zijn streven gericht op wat het beste is. Christus zelf noemt zich de beschermende vorst van het koninkrijk der hemelen, dat maar op één manier schittert: als het hemelse zegeviert. Niet daarom is Christus immers gestorven, dat macht, vermogen, wapens en al dat verdere spektakel van het aardse koningschap, ooit te vinden bij heidense of in elk geval niet gewijde vorsten die niet zoveel van de heidense verschilden, nu bij een groepje priesters is te vinden.

Naar mijn mening zal het verstandig zijn hun houding met brieven en pamfletten te beïnvloeden, lang voordat we ons met wapens met hen meten. Maar wat voor brieven? Geen dreigende, geen dwingende, maar brieven die een geest ademen van waarlijk vaderlijke liefde, die herinneren aan de gezindheid van Petrus en Paulus; brieven die niet alleen de apostolische[11] titel laten zien, maar smaken naar apostolische kracht. Natuurlijk weet ik dat de bronader van de christelijke filosofie volledig besloten ligt in de evangeliën en de brieven van de apostelen, maar de vreemde taal, vaak ook nog verward, bovendien de stijlfiguren en het overdrachtelijk taalgebruik, leveren zoveel moeilijkheden op dat ook wij niet zelden moeten zwoegen voordat we het begrijpen. Daarom lijkt het mij geheel op zijn plaats als men enkele personen die tegelijk vroom en geleerd zijn, de taak geeft, op basis van de zuiverste bronnen van de evangelisten en apostelen, en op basis van de beste commentatoren, de gehele filosofie van Christus samen te vatten in een kort begrip, eenvoudig en toch geleerd, kort en toch helder. De punten die het geloof betreffen dienen in zo min mogelijk artikelen afgehandeld te worden. Die de leefwijze betreffen dienen eveneens kort vermeld te worden, en wel zo dat ze begrijpen dat het juk van Christus aangenaam en passend is, niet hardvochtig; dat ze begrijpen dat ze vaders hebben gekregen en geen tirannen, herders en geen rovers, dat ze geroepen worden tot hun heil en niet meegevoerd worden in slavernij. Ook zij zijn mensen, ze hebben geen ijzer of staal in hun borst. Ze zijn te vermurwen, ze laten zich overhalen door vriendelijkheden, waarmee zelfs wilde dieren te temmen zijn. Werkzaam bij uitstek is de christelijke waarheid. De paus van Rome zal degenen aan wie hij deze taak wil toevertrouwen, tegelijk opdragen niet af te wijken van het voorbeeld van Christus en zich nergens om de emoties of verlangens van de mensen te bekommeren.

11. D.w.z. pauselijke.

Van iets dergelijks, in enigerlei vorm, ging mijn geest zwanger toen ik dit *Handboekje* maakte. Ik merkte dat het gros van de christenen niet alleen door emoties maar ook door onjuiste denkbeelden van het rechte pad af was geraakt. Ik bedacht dat zij die zich herders en leraren noemen, meestal tot hun eigen voordeel benamingen van Christus misbruiken. Om maar te zwijgen over hen, die door ja te knikken of nee te schudden het aardse bestaan op en neer laten gaan, die misstappen doen waarbij je, hoe evident ze ook zijn, amper een zucht mag slaken. Temidden van zoveel duisternis, zoveel onrust in de wereld, zoveel verschillende opvattingen onder de mensen, waar kan men beter zijn toevlucht nemen dan bij het plechtanker van de evangelische leer? Welk waarachtig vroom mens verzucht niet dat deze eeuw verreweg het meest verdorven is? Wanneer heerste tirannie en hebzucht ooit zo algemeen en zo ongestraft? Wanneer werd meer waarde gehecht aan ceremoniën? Wanneer trad de onrechtvaardigheid met groter vrijheid buiten haar oevers? Wanneer was de liefde zo verkild? Wat wordt er aangedragen, gelezen, gehoord, besloten zonder dat het naar eerzucht en gewin riekt? Ach, wat een ongelukkige mensen waren we, als Christus ons niet enkele vonkjes van zijn leer en als het ware levende en nimmer opdrogende bronadertjes van zijn geest had nagelaten. Hierop moeten we ons dus richten, dat we de vurige kolen van de mensen laten varen en die vonkjes aanwakkeren - want ik gebruik graag dat woord bij Paulus[12.] -, dat we die bronaders doorzoeken, tot we het levende water vinden dat opspringt tot het eeuwige leven.[13.] We doorzoeken onze aarde tot op grote diepte om voedsel voor ondeugden op te delven, en we zoeken niet in de rijke grond van Christus om ons zielenheil naar boven te halen? Nooit maakt enige koude van ondeugden de gloed van de liefde zo zwak, dat die niet met deze vuursteen weer tot leven gewekt kan worden. Een rots is Christus,[14.] maar deze rots bezit de beginselen van het hemels vuur, de bronaders van levend water. Eens groef Abraham[15.] door de gehele streek waterputten, overal zoekend naar bronaders van levend water. Maar nadat ze door de Filistijnen met aarde waren dichtgestopt, groef Isaäk ze weer op, samen met zijn knechten; niet tevreden met het herstellen van de oude, groef hij ook nieuwe. Opnieuw zorgden de Filistijnen voor onenigheid en twist, maar toch hield hij niet op met graven.

Ook in deze tijd ontbreekt het beslist niet aan Filistijnen, die liever de grond hebben dan de opwellende bronnen vol levenskracht; mensen namelijk die thuis zijn in aardse zaken en de evangelische leer ombuigen in de

12. 2 Timotheus 1:6
13. Johannes 4:14.
14. 1 Corinthiërs 10:4.
15. Genesis 26:15-22.

richting van aardse emoties, door haar te dwingen dienstig te zijn aan menselijke eerzucht, door haar te dwingen hun schandalige winsten en hun tirannie te bevorderen. Als iemand zoals Isaäk of als iemand uit zijn huisgezin al gravend een zuivere bronader heeft ontdekt, beginnen ze meteen ophef te maken en te protesteren, omdat ze wel snappen dat die bronader hun winsten in de weg zal staan, hun eerzucht in de weg zal staan, ook al handelt hij om Christus' glorie. Ze gooien er gauw aarde in en stoppen de bronader dicht met een valse interpretatie en verjagen de man die gegraven had, of ze vervuilen het water in elk geval zo met modder en smerigheid, dat wie er van drinkt meer drab en smerigheid binnenkrijgt dan helder water. Ze willen niet dat zij die dorsten naar gerechtigheid[16] van het zuivere vocht drinken, maar voeren hen naar hun verbrijzelde waterbakken,[17] die puin bevatten in plaats van water. Maar toch mogen de echte knechten van Isaäk, dat wil zeggen zij die Christus waarlijk liefhebben, dit werk niet moe worden. Want als zodanig willen ook zij beschouwd worden die aarde werpen in de bronnen van het evangelie, zelfs zo erg dat het onder christenen niet langer veilig is de zuivere leer van Christus te verkondigen. Zo machtig zijn de Filistijnen geworden, die strijden om land, die aardse zaken in plaats van hemelse, menselijke in plaats van goddelijke verkondigen; dat wil zeggen niet de dingen die tot eer van Christus, maar die tot voordeel strekken van hen die tegen betaling zorgen voor aflaten, kwijtscheldingen, dispensaties en soortgelijke handelswaar. Het is des te gevaarlijker wat ze doen, omdat ze als dekmantel van hun begeerten de namen van machtige vorsten, de paus en zelfs Christus zelf gebruiken. Maar niemand voert beter de opdracht van de paus uit dan degene die in alle zuiverheid de hemelse filosofie van Christus doorgeeft, waarin Hij als eerste de mensen onderwezen heeft. Niemand maakt zich verdienstelijker tegenover de vorsten dan degene die er moeite voor doet dat een land een zo groot mogelijke bloei kent en zo min mogelijk door tirannie wordt onderdrukt.

Maar iemand uit de gelederen van de scholen zal nu protesteren: ‘Het is makkelijk iedereen in het algemeen voor te schrijven wat hij wel en niet moet doen, maar wat voor antwoord zal men daarentegen geven aan mensen die raad vragen over allerlei gebeurtenissen en situaties?’ Allereerst zijn er zoveel soorten menselijke aangelegenheden, dat men niet bij iedere afzonderlijke soort een definitief antwoord kan hebben. Vervolgens is de verscheidenheid aan omstandigheden zo groot, dat men zonder kennis daarvan zelfs onmogelijk een definitief antwoord kan geven. Ten slotte weet ik niet of het voor hen vaststaat wat ze antwoorden, vooral omdat ze over de mees-

16. Mattheus 5:6.
17. Jeremia 2:13.

te dingen onderling van mening verschillen. Degenen die in dit opzicht verstandiger zijn, antwoorden gewoonlijk niet met: 'Dit moet je wel, dit moet je niet doen,' maar met: 'Volgens mij is dit verstandiger,' 'Ik denk dat dit redelijk is.' Als wij beschikken over dat zuivere en heldere oog waarover het evangelie spreekt,[18.] als in de woning van de geest de lamp van het zuivere geloof op de standaard staat,[19.] zullen deze nietigheden al gauw als nevels verdreven worden. Als we de christelijke liefde als richtlijn nemen, zal alles zich makkelijk daarnaar richten. Maar wat te doen wanneer dat richtsnoer strijdig is met wat door algemeen gebruik door de eeuwen heen geaccepteerd is en door de wetten van vorsten bekrachtigd is? Want ook dat komt niet zelden voor. Veroordeel niet wat vorsten overeenkomstig hun taak doen. Aan de andere kant, houd die hemelse filosofie van Christus vrij van menselijke verordeningen. Laat Christus blijven wat Hij is, het middelpunt, omgeven door enkele cirkels. Haal het doelwit niet van zijn plaats. Zij die het dichtst bij Christus zijn, de priesters, bisschoppen, kardinalen, pausen, wier plicht het is het Lam te volgen waar het ook heen gaat, horen dat zuiverste deel lief te hebben en zo veel mogelijk over te brengen op degenen die na hen komen. De tweede cirkel bevat de niet gewijde vorsten, die met hun wapens en wetten op hun bepaalde wijze Christus dienen, door óf in rechtvaardige oorlogen de vijand ten val te brengen en de rust in het land te bewaren, óf met wettelijke straffen misdadigers in te tomen. En toch, aangezien zij zich noodzakelijkerwijs bezighouden met zaken die samenhangen met het onderste bezinksel op aarde en met wereldse aangelegenheden, lopen zij gevaar dat ze te ver wegglijden; dat ze oorlog voeren, niet overeenkomstig het landsbelang, maar overeenkomstig hun eigen behoefte; dat ze onder het mom van rechtvaardigheid wreed optreden tegen mensen die men met een zachte hand op het rechte pad had kunnen brengen; dat ze, zich verschuilend achter de heerschappij, het volk bestelen waarvan ze juist de belangen behoorden te verdedigen.

Verder, zoals Christus als de bron van het eeuwig vuur de klasse van de priesters dicht naar zich toe trekt en als het ware vol van vuur maakt, vrij van iedere aanraking met het aardse bezinksel, evenzo is het de taak van de priesters, en vooral de hoogst geplaatste, de vorsten zo dicht mogelijk naar zich toe te trekken. Als ergens oorlog dreigt, dienen pausen zich ervoor in te spannen dat zonder bloedvergieten overeenstemming wordt bereikt of, als dat niet mogelijk is, aangezien het menselijk bestaan nu eenmaal stormen kent, althans er naar te streven dat de oorlog op minder bloedige wijze wordt gevoerd en niet langdurig gerekt wordt. Vroeger bemiddelde het bisschop-

18. Lucas 11:34.
19. Lucas 11:33.

pelijk gezag ook bij rechtmatige straffen en wist af en toe een schuldige uit de handen van de rechters los te krijgen, zoals Augustinus met zoveel woorden getuigt in zijn brieven.[20.] Bepaalde dingen zijn immers zo noodzakelijk voor een geordende staat, dat Christus sommige daarvan negeerde, andere van zich wierp, weer andere zonder afkeuring of goedkeuring als het ware oogluikend duldde. Hij vindt dat het geldstuk van de keizer en diens opschrift zijn zaak niet zijn. Hij geeft opdracht de belasting, als die verschuldigd is, te betalen, alsof dat Hem weinig aangaat, mits men Gode geeft wat Gods is.[21.] Hij veroordeelt de overspelige vrouw[22.] niet en evenmin spreekt Hij haar met zoveel woorden vrij, Hij draagt haar slechts op niet meer te zondigen. In het geval van hen die door Pilatus waren veroordeeld, wier bloed hij met hun offers vermengd had,[23.] doet hij geen uitspraak of zij dit lot al dan niet terecht hebben ondergaan. Hij dreigt slechts dat allen evenzo zullen omkomen, als ze zich niet bekeren. Verder, als Hij gevraagd wordt scheidsman te zijn bij het verdelen van een erfenis,[24.] wijst Hij die taak met zoveel woorden af, alsof het onwaardig is dat Hij, die in hemelse zaken onderricht, een uitspraak doet over zo grove dingen. Aan de andere kant zijn er dingen die Hij ronduit verfoeit. Tegenover de geldzuchtige farizeeën, de huichelaars, de opgeblazen rijkaards klinkt een luid ‘Wee u’. Nooit gaat Hij feller tegen de apostelen in dan wanneer ze gegrepen worden door verlangen naar wraak of eerzuchtige gevoelens. Toen ze vroegen of ze zouden zeggen dat vuur uit de hemel zou neerdalen om de stad te verbranden die hen niet had ontvangen, zei Hij: ‘Jullie weten niet van welke geest jullie zijn.’[25.] Wanneer Petrus probeert Hem terug te roepen van het kruis naar de wereld, noemt Hij hem satan.[26.] Wanneer ze redetwisten over wie de eerste plaats toekomt, op hoeveel manieren en hoe vaak buigt hij hun stemming om in de andere richting![27.] Er zijn eveneens dingen die Hij openlijk onderwijst en voorschrijft: niet ingaan tegen een boosaardig mens, vijanden weldaden bewijzen, zachtmoedigheid van geest[28.] en dergelijke.

20. Augustinus, *Epistulae* 100, 133, 134, 139, 204.
21. Mattheus 22:15-22.
22. Johannes 8:3-11.
23. Lucas 13:1-5.
24. Lucas 12:13-15.
25. Lucas 9:51-56. De uitspraak van Christus komt niet in alle bijbelvertalingen voor.
26. Mattheus 16:22-23.
27. Mattheus 18:1-5; 20:20-28.
28. Zie achtereenvolgens Mattheus 5:39, 44 (vgl. Romeinen 12:20) en 5.

We moeten hierin onderscheid maken en alles zijn juiste plek geven. Daarom moeten we het handelen van vorsten of niet gewijde magistraten niet regelrecht afhankelijk van Christus maken, of, zoals men tegenwoordig zegt, met het goddelijk recht bekrachtigen. Zij behandelen bepaalde grove zaken, die volstrekt geen christelijke zuiverheid kennen, maar die men toch serieus moet nemen, aangezien ze noodzakelijk zijn voor het bewaren van de orde. Door hun werk worden we geen goede, maar wel minder slechte mensen, en brengen slechte mensen minder schade toe aan de staat. Men is daarom ook hun eer verschuldigd, omdat ze toch op een bepaalde manier in dienst staan van de goddelijke gerechtigheid en de vrede in het land; want als die ontbreekt, ontstaat soms ook wanorde op het gebied van de vroomheid. Wanneer ze hun plicht vervullen, verdienen ze eer, wanneer ze voor zichzelf macht uitoefenen, moet men ze misschien tolereren, om te voorkomen dat een ergere toestand ontstaat. Ook in hen immers licht vaag het beeld - of liever de schaduw - van de goddelijke gerechtigheid op, die evenwel veel duidelijker, helderder en zuiverder hoort te schitteren in het gedrag en de regels van de priesters. IJzer weerkaatst een beeld anders dan een spiegel van glas.

Laten we in de derde cirkel het gewone volk plaatsen, als het minst verheven deel van deze wereld, wat niet betekent dat ze niet horen bij het lichaam van Christus.[29.] Want de leden van het lichaam zijn niet alleen de ogen, maar ook de kuiten, voeten en schaamdelen. Tegenover hen moet men op een zodanige manier toegeeflijk zijn, dat ze altijd, zoveel als mogelijk, worden aangetrokken tot de dingen die Christus' voorkeur hebben. Want in dit lichaam kan iemand die zojuist nog voet was, oog worden. Volgens de opvatting van Augustinus moet men vorsten, als ze zich goddeloos gedragen, niet gramstorig maken door hen te berispen, om te voorkomen dat ze zich geprovoceerd voelen en ernstiger tragedies ontketenen.[30.] Evenzo moet men, naar het voorbeeld van Christus, die met zoveel mildheid zijn discipelen verdroeg en koesterde, het zwakke volk verdragen en koesteren met vaderlijke toegevendheid, totdat het geleidelijk aan groeit in Christus. Ook vroomheid kent een periode van kind zijn, van het toenemen der jaren, van volgroeide kracht en energie. Ieder moet evenwel overeenkomstig zijn eigen vermogen proberen op te klimmen naar Christus. Elk van de elementen heeft zijn eigen plaats. Maar het vuur, dat de hoogste plaats bekleedt, trekt alles geleidelijk aan naar zich toe en, verandert het, voor zover mogelijk, in zijn eigen wezen. Het laat water opgaan in lucht, het verandert lucht in zichzelf door verdunning. Paulus is in veel dingen toegeeflijk jegens de Corinthiërs, waarbij hij wel onderscheid maakte tussen wat hij de volmaakten voorhield in

29. 1 Corinthiërs 12:12-31.
30. Vgl. brief 916, p. 196.

naam van de Heer, en waarin hij jegens de zwakken toegeeflijk was uit eigen naam, in de hoop dat ze vordering maakten. Ter wille van de Galaten doorstaat hij opnieuw weeën, totdat Christus in hen gestalte heeft verkregen.[31] - Wie nu meent dat deze cirkel eerder aan de vorsten toebedeeld moet worden, zal weinig tegenspraak ondervinden. Als je kijkt naar hun gedrag, vind je nauwelijks anderen die op grover wijze christen zijn; ik heb het over de meesten, niet over allemaal.

Alles wat er buiten de derde cirkel te vinden is, dient men altijd en bij iedereen te verfoeien. Daartoe horen eerzucht, geldzucht, wellust, toorn, wraak, haat, afgunst en andere kwalen. Die worden evenwel pas echt ongeneeslijk wanneer ze, aangeprezen onder het mom van vroomheid en plichtsbetrachting, binnendringen in de hogere cirkels; dat wil zeggen wanneer we onder het voorwendsel van rechtvaardigheid en recht anderen tiranniseren; wanneer we de godsdienst zien als een kans om winst te maken; wanneer we zogenaamd om de kerk te verdedigen wereldse macht najagen; wanneer voorschriften worden gegeven die Christus' zaak zouden dienen, maar in werkelijkheid zo ver afstaan van Christus' leer als maar mogelijk is. Daarom moet ieder het doel voor ogen hebben waarnaar hij moet streven. Er is echter maar één doel, namelijk Christus en zijn volkomen zuivere leer. Stel dat je een aards doel hoger stelt dan het hemelse: dan heeft degene die zich inspant om vooruit te komen niets waarnaar hij met recht kan streven. Wat het hoogste is, dat moet iedereen zich ten doel stellen, om tenminste tot het midden te komen.

Evenmin is er reden om enig type leven weg te houden van dit doel. In de verlangens is de volmaaktheid van Christus gelegen, niet in het type leven; in de harten, niet in kleding of voedsel. Onder de monniken bevinden zich mensen die nauwelijks worden toegelaten door de buitenste cirkel; en toch spreek ik over goede mensen, maar die wel zwak zijn. Onder de tweemaal gehuwden[32] bevinden zich mensen die Christus de eerste cirkel waardig keurt. Maar intussen doet men geen enkel beroep onrecht, als men iedereen voorhoudt wat het beste en meest volmaakte is. Tenzij je misschien vindt dat Plato alle staten beledigde, omdat hij in de *Politeia* een modelstaat presenteerde zoals men tot dit moment niet mocht meemaken; of dat Quintilianus de complete beroepsgroep van redenaars kwetste, omdat hij een modelredenaar creëerde zoals nog steeds niet heeft bestaan. Sta je ver af van het oorspronkelijke voorbeeld? Dan word je niet verworpen, maar aangemoedigd om vorderingen te maken. Sta je er niet ver van af? Dan word je aangespoord

31. Galaten 4:19.
32. Zoals Thomas More, die na de dood van Jane Colt in 1511 hertrouwde met Alice Middleton.

om dichterbij te komen. Niemand is immers zo ver gevorderd, dat hij niets heeft om naartoe te werken.

Elk type leven kent het risico dat het op een bepaalde, eigen manier zal degenereren. Wanneer iemand daarop wijst, verkleint hij de waarde van een groep niet, maar handelt hij juist in het belang van die groep. Het geluk van vorsten bijvoorbeeld is blootgesteld aan tirannie, aan dwaasheid, aan vleierij, aan genot. Wie op die gevaren wijst, maakt zich verdienstelijk jegens de vorsten als groep. Het doet geen afbreuk aan hun verhevenheid, waarop zij zich beroemen, wanneer iemand erop wijst waarin de werkelijke verhevenheid van vorsten is gelegen, hen eraan herinnert welke eed ze aflegden bij het aanvaarden van de macht, welke verplichtingen ze hebben jegens hun volk, welke jegens de magistraten. De kerkelijke hoogwaardigheidsbeklеders krijgen gewoonlijk te maken met twee kwalen in het bijzonder, hebzucht en eerzucht. Alsof hij dit voorzag, waarschuwt die eerste herder na Christus[33] de bisschoppen dat ze hun kudde moeten weiden, niet beroven of villen; en niet weiden om schandelijk gewin, maar uit bereidwilligheid; niet over hen heersen, maar door zelf het voorbeeld te geven hen tot vroomheid aan te zetten, eerder dan met dreigementen of bevelen. Zal men dan vinden dat de waarde van de priesterlijke stand verkleind wordt, wanneer iemand erop wijst op welke manier bisschoppen werkelijk belangrijk, werkelijk machtig, werkelijk rijk kunnen zijn? De monnikenstand vervolgens wordt gewoonlijk achtervolgd door allerlei ziekten, waaronder bijgeloof, hoogmoed, huichelarij, afgunst. Het is dan ook niet meteen een veroordeling van hun beginsel, wanneer iemand erop wijst waarin de ware godsdienst gelegen is en hoe ver waarlijk christelijke vroomheid afstaat van hoogmoed, hoe ver ware liefde afstaat van schone schijn, hoezeer een giftige tong in strijd is met zuivere godsdienst. Dat geldt vooral als die persoon bij het aanwijzen van wat vermeden moet worden zich zo matigt, dat hij geen enkele persoon brandmerkt en op geen enkele orde nader ingaat. En dan, kent het aardse bestaan iets wat zo gezegend is dat er geen bepaalde kwalen aan verbonden zijn? Iedereen die aanwijst wat slecht of goed is voor de ware gezondheid, bevordert de gezondheid van je lichaam en schaadt die niet. Evenzo worden mensen niet afgehouden van de godsdienst, maar veeleer ertoe aangespoord, wanneer iemand vertelt wat tot bederf van de ware godsdienst leidt en wat daaraan te doen is.

Ik ving namelijk op dat sommigen het idee hebben dat de raadgevingen uit dit boekje de mensen afkerig maken van het kloosterleven, aangezien ze minder nadruk leggen op de ceremoniën dan sommigen willen die er al te veel nadruk op leggen, en geen bijzondere nadruk leggen op de regels die de

33. 1 Petrus 5:2-3.

mensen hebben ingesteld. Niets kun je zo omzichtig formuleren, of het wordt door boosaardige lieden omgebogen in de richting van laster of excuus om te zondigen, zozeer zelfs dat het nauwelijks meer verantwoord is met goede bedoelingen ergens op te wijzen. Als iemand aanraadt te stoppen met de oorlogen, die we, erger dan de heidenen, al enkele eeuwen voeren om de meest onbenullige kwesties, krijgt hij kritiek van kleingeestige vitters, alsof hij zich aansluit bij degenen die vinden dat christenen in het geheel geen oorlog mogen voeren. Want we hebben de grondleggers van die gedachte tot ketters gemaakt, omdat een of andere paus de oorlog schijnt goed te keuren. Maar geen kritiek krijgt iemand die, in strijd met de leer van Christus en de apostelen, oproept ongeacht om welke reden een oorlog in gang te zetten. Als iemand erop wijst dat het waarlijk in de geest van de apostelen is de Turken met de middelen van Christus tot de godsdienst te verleiden, meer dan met wapens, wordt hij er meteen van verdacht de boodschap uit te dragen dat de Turken, als ze de christenen aanvallen, op geen enkele manier ingetoomd mogen worden. Als iemand de sobere levenswijze van de apostelen prijst en iets zegt over de luxe van deze tijd, ontbreekt het niet aan lieden van wie hij kritiek krijgt, omdat hij aan de kant van de Ebionieten[34.] zou staan. Als iemand de nadrukkelijke vermaning geeft dat wie door het huwelijk verbonden zijn, meer door trouw en gelijkgezindheid dan door lichamelijke omhelzing verenigd moeten zijn, en het huwelijk op zo zuivere wijze in stand moeten houden dat het de maagdelijkheid zo dicht mogelijk benadert, wordt hij ervan verdacht met de Marcionieten[35.] alle seksuele omgang als onrein te beschouwen. Als iemand erop wijst dat discussies, vooral onder theologen, vrij moeten blijven van het eerzuchtig vasthouden aan de overwinning en het eigen gelijk, dat ze vrij moeten blijven van de behoefte voor publiek zijn krachten te vertonen, wordt hij ten onrechte aangeklaagd alsof hij de universiteiten in het algemeen veroordeelt. Als de heilige Augustinus erop wijst dat de dialectici zich moeten hoeden voor twistzucht,[36.] veroordeelt hij immers evenmin de dialectiek, maar laat hij zien welke vloek ermee verbonden is met de bedoeling dat men die vermijdt.

Hetzelfde gebeurt als iemand kritiek uitoefent op gebruikelijke misvattingen onder het volk, dat, als het om deugden gaat, de eerste plaats toekent aan die welke van de laagste rang zijn, en, omgekeerd, als het om ondeugden gaat, de lichtste vergrijpen het meest verfoeit, terwijl zich heel verschrikke-

34. Dit is de benaming van een joods-christelijke sekte in de eerste eeuwen van het christendom.
35. Aanhangers van Marcion van Sinope (2e eeuw), die de nadruk legden op de ascese en het huwelijk verwierpen.
36. Augustinus, *De doctrina christiana* II, 31, 48.

lijke voordoen, en andersom. Zo iemand wordt meteen voor het gerecht gedaagd alsof hij een voorstander is van de ondeugden waarboven hij een ernstiger ondeugd stelt, of goede werken veroordeelt waarboven hij andere verkiest omdat ze van groter vroomheid getuigen. Als iemand er bijvoorbeeld op wijst dat het verstandiger is te vertrouwen op goede werken dan pauselijke aflaten, veroordeelt hij in geen geval de aflaten die de paus verleent, maar verkiest hij wat op grond van Christus' leer minder twijfel toelaat. Evenzo, wanneer iemand erop wijst dat zij die thuis hun best doen om leiding te geven aan kinderen en echtgenote, iets beters doen dan wanneer ze voor de bezienswaardigheden naar Rome, Jeruzalem of Compostella gaan, en dat het geld dat ze besteden aan de lange, gevaarlijke reis beter naar goede en echt arme mensen kan gaan, dan veroordeelt zo iemand niet hun vrome verlangen, maar verkiest hij wat dichter bij de ware vroomheid staat.

Nu is het niet alleen iets van onze tijd bepaalde ondeugden op zo'n manier te verwerpen alsof ze de enige zijn, terwijl we andere koesteren alsof ze geen ondeugden zijn, terwijl er ook verschrikkelijker ondeugden zijn dan die welke we vervloeken. Augustinus klaagt in zijn brieven dat wellust het enige is wat de priesters in Afrika als vergrijp wordt aangerekend en de ondeugden hebzucht en drankzucht daarentegen bijna tot eer strekken.[37] Van dat ene vergrijp maken we met veel misbaar een enorm punt: een driedubbel gruwelijke misdaad is het met dezelfde handen aan het lichaam van Christus te komen waarmee je het lichaam van een prostituee hebt aangeraakt. Ook ontbreekt het niet aan lieden die met veel ophef publiekelijk durven te beweren, dat het een lichter vergrijp is wanneer een vrouw omgang heeft met een dom stuk vee dan met een priester. Wie tegen hun onbeschaamdheid ingaat, is niet meteen een voorstander van ontucht onder priesters, maar wijst erop dat men geen oog heeft voor kwesties waarvan men eerder een punt zou moeten maken. Stel dat een priester dobbelt, vechtlustig of een houwdegen is, totaal ongeletterd is, ondergedompeld is in profane zaken, opgaat in verkeerde dienstbaarheid jegens slechte vorsten: tegenover zo iemand, die zich totaal als een ongewijde gedraagt en toch met de heilige mysteriën omgaat, matigen ze hun toon. Het komt voor dat een priester als lasteraar optreedt en met giftige tong en zelf verzonnen leugens de goede naam onderuit haalt van iemand die dat volstrekt niet verdient, integendeel, die juist het goede verdient: waarom verheffen we in dit geval niet onze stem: ‘O gruwelijk misdrijf! Hoe durf je! Met een tong die gedoopt is in hels gif, met een mond waarmee je een onschuldige vermoordt, eet je en neem je tot je het lichaam van Hem die zelfs voor goddelozen is gestorven!’[38] Maar

37. Augustinus, *Epistulae* 22, 1, 3.
38. Romeinen 5:6.

voor dit kwaad hebben we zo weinig oog, dat het zelfs bijna een verdienste wordt van degenen die op de meest strikte wijze de godsdienst beoefenen. Zij die openlijk samenleven met een minnares en daarmee het volk een funest voorbeeld geven, verdienen afkeuring. Wie zegt van niet? Maar die andere kwaal wekt bij Christus heel wat meer haat op. Het betekent dan ook niet dat iemand boter verwerpt als hij liever honing heeft; het betekent niet dat iemand een voorstander van koorts is als hij erop wijst dat je meer moet oppassen voor krankzinnigheid. Het is niet onder woorden te brengen hoeveel verloedering voortvloeit uit dergelijke misvattingen.

Bepaalde dingen worden al zozeer gerekend onder de deugden, dat ze een masker van vroomheid dragen, in plaats van dat ze het wezen van vroomheid in zich dragen; zelfs zo dat als je niet oppast, ze de ware vroomheid geheel en al uitdoven. Als in de ceremoniën geen al te groot gevaar voor de godsdienst schuilging, zou Paulus daar niet zo fel in al zijn brieven tegen te keer gaan. Toch veroordelen we nergens een matige vorm van ceremoniën, maar we vinden het niet goed dat daarin de vroomheid, zoals dat heet, van a tot z ligt besloten. De heilige Augustinus verbood zelfs de geestelijken die bij hem in huis woonden opvallende kleding te dragen; als zij zich geliefd wilden maken bij de mensen, moesten ze dat met hun gedrag doen, niet met hun kleren.[39] Wat zien we nu niet aan nieuwe, wonderbaarlijke kledij! Toch val ik niemand daarop aan; wel verbaas ik me dat men overdreven waarde hecht aan dingen waarop misschien met recht kritiek uitgeoefend zou kunnen worden en, omgekeerd, dat men zo weinig waarde hecht aan de dingen die het enige doel zouden moeten zijn. Ik richt mijn pijlen niet op het feit dat de franciscaners en de benedictijnen aan hun eigen regel vasthouden, maar wel op het feit dat sommigen van hen meer waarde daaraan hechten dan aan het evangelie. Laten we hopen dat dat op de meesten van hen niet van toepassing is! Ik richt mijn pijlen niet op het feit dat sommigen van vis leven, anderen van peulvruchten of groente, weer anderen van eieren; wel wijs ik erop dat het een grove dwaling is als mensen zich, in de geest van de joden, inbeelden op grond daarvan rechtvaardig te zijn, en zich op grond van dit soort onzin, door nietige mensjes bedacht, boven anderen plaatsen, terwijl ze het volstrekt niet als ondeugd beschouwen dat ze andermans goede naam met leugens bestoken. Over de keuze van voedsel geeft Christus nergens enig voorschrift, de apostelen evenmin, Paulus raadt het meermalen af.[40] Giftige laster, dat is wat Christus verafschuwt, wat de brieven van de apostelen verfoeien. En toch willen we op het eerste punt o zo vroom lijken, maar op het tweede punt laten we ons niet kennen en deinzen we nergens

39. Augustinus, *Epistulae* 211, 10; vgl. brief 447, p. 31.
40. Romeinen 14:13-23; 1 Corinthiërs 10:25-27.

voor terug. Zeg nu eens, wanneer iemand daarop wijst, in het algemeen en op vriendschappelijke toon, wekt hij dan de indruk de godsdienst te schaden? Wie zou zo dwaas zijn dat hij door misstanden onder de monniken naar buiten te brengen voor welsprekend wil doorgaan? Maar die lieden zijn bang dat hun volgelingen minder naar hen luisteren en ook dat een kleiner aantal ambieert toegelaten te worden tot hun bende. Terwijl juist niemand zich meer onderwerpt en, om met Paulus te spreken, gehoorzaamt,[41.] dan hij die, vervuld van Christus' geest, probeert vrij te zijn. Ware liefde is tevreden met alles, verdraagt alles, weigert niets, onderwerpt zich aan meerderen, niet alleen wanneer ze welwillend en inschikkelijk zijn, maar ook wanneer ze streng en veeleisend zijn.

Meerderen moeten evenwel opletten dat ze niet gehoorzaamheid van anderen omzetten in tirannie van henzelf, en daarom liever willen dat ze bijgelovig dan vroom zijn, zodat ze des te onderdaniger iedere wenk volgen. Ze laten zich graag vaders noemen. Maar welke natuurlijke vader zou willen dat zijn kinderen altijd klein bleven, zodat hij des te meer naar believen macht over hen kan uitoefenen? Aan de andere kant, zij die op weg zijn naar de vrijheid van Christus, moeten bovenal opletten dat ze niet, volgens de vermaning van Paulus[42.], de vrijheid maken tot voorwendsel voor het vlees, of, zoals Petrus[43.] onderricht, de vrijheid maken tot dekmantel voor kwaadwilligheid. Maar als een enkeling deze vrijheid misbruikt zou hebben, is dat niet meteen een reden om iedereen in een voortdurend judaïsme gevangen te houden. Iedereen die erop let, zal merken dat niemand van hen de boeien van de ceremoniën strakker aantrekt dan zij die onder dit voorwendsel macht uitoefenen en voor hun eigen buik leven, niet voor Christus.[44.]

Ze hoeven evenwel niet te vrezen dat het type van de Essenen[45.] zal uitsterven bij een zo grote verscheidenheid aan aanleg en gezindheid, waardoor het komt dat er zelfs helemaal niets zo absurd is dat het niet door velen wordt nagejaagd. Overigens is het voor hen meer te wensen dat ze oprechte en ware beoefenaars van de godsdienst hebben dan dat ze er veel hebben. Wat zou ik graag willen dat er een wet was die bepaalde dat niemand onder de dertig dergelijke boeien om zou mogen krijgen, voordat hij zichzelf heeft leren kennen of achter het wezen van de ware godsdienst is gekomen! Ech-

41. Titus 3:1.
42. Galaten 5:13.
43. 1 Petrus 2:16.
44. Romeinen 16:18.
45. De Essenen vormden een joodse sekte; ze leefden in gemeenschappen volgens strikte regels. Erasmus doelt hier op de monniken in het algemeen.

ter, zij die naar het voorbeeld van de farizeeën hun eigen belangen behartigen en land en zee rondtrekken om één bekeerling te maken,[46.] zullen nooit gebrek hebben aan onervaren jonge mensen die ze naar hun fuik kunnen lokken en vangen. Overal zijn dwazen en eenvoudigen van geest in groten getale te vinden. Ik zou in elk geval wensen, en ik twijfel er niet aan of alle ware vromen koesteren dezelfde wens, dat de godsdienst volgens het evangelie ieder zo na aan het hart ligt, dat ieder daarmee tevreden is en niemand streeft naar een benedictijnse of franciscaanse godsdienst. Ik twijfel er niet aan dat ook Benedictus en Franciscus zelf deze wens koesteren. Mozes, in de schaduw van Christus' glorie, juicht het toe en ook zij zouden het toejuichen, als door liefde voor de evangelische wet de menselijke bepalingen voor ons hun glans verloren. Ik zou willen dat alle christenen zo leefden, dat zij die nu voor vroom doorgaan, niet erg vroom leken. Dat is ook in deze tijd bij een niet gering aantal het geval; waarom zouden we immers verhullen wat overduidelijk is? Toch is ooit het kloosterleven ontstaan doordat men zich afzonderde van de wrede vereerders van afgodenbeelden. De instellingen van de monniken die na hen kwamen, hielden vervolgens niets anders in dan de oproep terug te keren naar Christus. Eertijds waren de hoven van vorsten meer in naam christelijk dan door de levenswijze. Weldra werden de bisschoppen aangestoken door eerzucht en hebzucht. Ook het volk raakte verwijderd van de liefde uit die eerste tijd. Hierom zochten Benedictus en na hem Bernardus en vervolgens steeds meer anderen de afzondering. Een kleine groep vormde een eenheid met geen ander doel dan een zuiver en eenvoudig christendom.

Wanneer iemand het leven en de regels van Benedictus, van Franciscus, van Augustinus wat beter uitpluist, zal hij erachter komen dat het hun grootste wens was met vrienden die daar zelf voor kozen volgens de leer van het evangelie samen te leven in geestelijke vrijheid; en ook dat zij met tegenzin voorschriften gaven over kleding, voedsel en andere uiterlijke zaken, omdat ze bang waren dat, zoals dat gaat, meer waarde zou worden gehecht aan menselijke bepalingen dan aan het evangelie. Ze gruwden van rijkdom, vermeden ereambten, zelfs binnen de kerk. Ze werkten met hun handen, niet alleen om zelf niemand tot last te zijn, maar ook om over te houden waarmee ze de nood van anderen konden lenigen. Ze vestigden zich op de toppen van bergen, nestelden zich in moerassige gebieden, bebouwden zand en woestenijen. Ten slotte wisten ze al die mensen bij elkaar zonder boze woorden, gesels of kerkers te beteugelen, louter door hun leer, vermaningen, gedienstigheid en eigen voorbeeld. Zo waren de monniken die Basilius liefheeft en prijst, die Chrysostomus verdedigt; op hen is zonder meer van

46. Mattheus 23:15; vgl. brief 447, p. 17.

toepassing wat de heilige Hieronymus schrijft aan Marcella: dat de scharen van monniken en maagden de bloem en de kostbaarste edelsteen onder de sieraden van de kerk zijn.[47] Het is verbazingwekkend hoe in deze tijd monniken van elk allooi zich vleien met deze lofrede. Zeker, ik heb er geen moeite mee dat ze zich door die lof aangesproken voelen, als ze zich tegelijkertijd door het voorbeeld aangesproken voelen. Want meteen daarop laat de uiterst wijze man een schets volgen van monniken die hij die benaming waardig achtte. 'Hun taal klinkt weliswaar anders,' zegt hij, 'maar de godsdienst is één. Bijna evenveel psalmzingende menigten als er verschillende volkeren zijn. Intussen, en dat is wel de belangrijkste deugd bij christenen, meten ze zich volstrekt geen hooghartige houding aan vanwege die ingetogenheid. Allen wedijveren in nederigheid. Wie de laatste ook was, hij wordt als eerste beschouwd.[48] Op het punt van kleding is er geen onderscheid en valt er niets te bewonderen. Welke tred men ook gekozen mocht hebben, het leidt niet tot laster of lof. Ook het vasten biedt niemand steun, men wordt niet aangeklaagd als men zich onthoudt van voedsel en evenmin wordt een zekere mate van verzadiging veroordeeld. Of hij staat of valt, gaat zijn eigen heer aan.[49] Niemand oordeelt een ander, opdat hij niet door de Heer geoordeeld wordt,[50] en wat bij de meeste bezigheden gewoonte is geworden, dat ze elkaar als roofdieren verscheuren, komt hier volstrekt niet voor.' Tot zover de schets die hij geeft van de ideale monnik; wie dat wil, kan hiermee het tegenwoordige gedrag vergelijken.

Zo was het eerste begin van het monnikenwezen, zo waren de patriarchen. Vervolgens namen in de loop ter tijd langzamerhand de ceremoniën toe tegelijk met de rijkdom en raakte men verwijderd van de oorspronkelijke vroomheid en eenvoud. En terwijl we overal zien dat kloosters afgegleden zijn naar meer dan werelds gedrag, wordt de aarde toch belast met nieuwe die men sticht, alsof die mensen niet ook korte tijd later in dezelfde richting zullen afglijden.

Ooit, zei ik, leefden monniken in afzondering. Tegenwoordig worden mensen monniken genoemd die zich vol overgave in het centrum van wereldse aangelegenheden bewegen, waarbij ze duidelijk een ware tirannie uitoefenen over het mensdom. En toch matigen deze lieden zich wegens hun kleding, wegens ik weet niet wat voor titel, zoveel vroomheid aan, dat ze anderen vergeleken met zichzelf niet als christenen beschouwen. Waar-

47. Hieronymus, *Epistulae* 46, 10.
48. Vgl. Mattheus 19:30.
49. Romeinen 14:4, de voorafgaande zin luidt: "Wie zijt gij, dat gij eens anders knecht oordeelt?"
50. Vgl. Mattheus 7:1: "Oordeelt niet, opdat gij niet geoordeeld wordt."

om perken we het belijden van Christus zozeer in, terwijl Hij wilde dat dit zo ver mogelijk zou reiken? Als we gevoelig zijn voor imposante taal, zeg eens, wat anders is een staat dan een groot klooster? Monniken gehoorzamen hun abt of een proost; burgers zijn ondergeschikt aan de bisschop en zijn pastoors, die Christus zelf, niet het menselijk gezag, heeft aangesteld. De eersten leven in ledigheid en laten zich door andermans vrijgevigheid vetmesten, en hebben in gemeenschappelijk bezit wat hun zonder een druppeltje zweet in de schoot wordt geworpen (want ik zal nu maar even niets zeggen over de verdorvenen); de anderen geven, elk naar vermogen, aan de behoeftigen wat ze door zelf te werken hebben verworven. En dan, wat betreft de gelofte van kuisheid, ik zou niet graag uiteenzetten hoe klein het verschil is tussen het gangbare celibaat en een kuis huwelijk. Ten slotte, die drie geloften,[51.] die door mensen bedacht zijn, zal ik niet heel erg missen bij iemand die zich oprecht en zuiver houdt aan die eerste en enige gelofte die wij bij de doop, niet voor de mens, maar voor Christus uitspreken. Als we dan van beide groepen de slechten met de slechten vergelijken, winnen de anderen het - daarover is geen discussie mogelijk. Maar als we de goeden met de goede vergelijken, is er nauwelijks verschil (als dat er al is), behalve dat zij godsdienstiger lijken die zich onder minder dwang godsdienstig betonen.

Het enige juiste derhalve wat overblijft is dat niemand de dwaasheid begaat met zichzelf ingenomen te zijn wegens een levenswijze die van andere verschilt; of veracht en veroordeelt wat bij anderen gebruikelijk is. Maar laten alle mensen, ongeacht hun levenswijze, dit streven met elkaar gemeen hebben: dat we, elk naar zijn beste vermogen, proberen dichter bij Christus te komen, het doel dat voor iedereen vastligt, en dat we elkaar daarbij om de beurt aansporen en zelfs helpen, zonder jaloers te zijn op degenen die ons in deze renbaan voorgaan en zonder neer te kijken op de zwakken die ons nog niet kunnen inhalen. Kortom, wanneer ieder heeft gedaan wat hij kon, laat hij niet worden als die farizeeër uit het evangelie, die zich tegenover God beroemde op zijn goede daden: ‘Ik vast twee keer per week,’ enzovoort,[52.] maar volgens Christus' raadgeving zeggen, en wel uit de grond van zijn hart, voor zichzelf, niet slechts voor anderen: ‘Ik ben een onnutte slaaf, ik heb gedaan wat ik moest doen.’[53.] Niemand kent een waarachtiger geloof dan hij die zo weinig in zichzelf gelooft. Niemand staat verder af van de ware godsdienst dan hij die in zijn eigen ogen uitermate godsdienstig is. Nooit gaat het slechter met de christelijke vroomheid dan wanneer hetgeen van de wereld is, wordt

51. Van gehoorzaamheid, armoede en kuisheid.
52. Lucas 18:9-14.
53. Lucas 17:10.

omgebogen naar Christus, en wanneer het gezag van de mensen boven het goddelijk gezag wordt gesteld. Tegenover dat ene hoofd moeten we ons eensgezind tonen, als we ware christenen willen zijn. Verder, wie gehoorzaamt aan de oproep van een mens tot het volgen van Christus, gehoorzaamt Christus, niet een mens. Wanneer iemand schijnheiligen verdraagt, die wreed en belust op macht zijn en niet leren wat voor de godsdienst, maar wat voor hun eigen tirannie van nut is, dan toont zo iemand christelijke lijdzaamheid, mits die voorschriften hem slechts ongelukkig maken en niet ook goddeloos. Anders zal het goed zijn dat antwoord van de apostelen bij de hand te hebben: 'Men moet God meer gehoorzamen dan de mensen.'[54.]

Maar ik heb al lang de grenzen van een brief overschreden, zo weinig besef van tijd heb ik als ik met een dierbare vriend genoeglijk aan het praten ben. Het boek, in de letters van Froben als herboren en veel fraaier en met minder fouten dan eerst, snelt op u af om door u aan het hart gedrukt te worden. Ik heb enkele brokstukken van eerder werk toegevoegd. Ik heb besloten deze uitgave, zoveel als ze waard is, in het bijzonder aan uw naam te verbinden, zodat iemand die aan Erasmus voorschriften ontleent over de juiste manier van leven, meteen een voorbeeld bij de hand heeft in de persoon van Volz. Het ga u goed, hooggeachte vader en uitnemend sieraad van de ware godsdienst.

Geef Witz namens mij de raad dat hij voor zichzelf waarlijk wijs is, dat wil zeggen zichzelf blijft; en Wimpfeling dat hij zijn wapenrusting gereedmaakt om weldra met de Turken te strijden, aangezien hij al lang genoeg oorlog voert met priesters die er een minnares op na houden. Ik sluit niet uit dat we hem eens als bisschop in alle verhevenheid op een muilezel zien rijden, met zijn tweepuntige mijter en staf door iedereen aangestaard. Maar nu weer serieus, doe, behalve aan deze twee, ook de hartelijke groeten namens mij aan Ruser en de andere vrienden. Vertrouw intussen het welzijn van uw vriend Erasmus met zuivere wensen en vrome gebeden toe aan de grote en almachtige Christus.

Bazel, de dag voor Maria-Hemelvaart. 1518

54. Handelingen 5:29.

859 *Aan Udalricus Zasius*
Bazel, 22 augustus 1518

Erasmus van Rotterdam groet de onvergelijkelijke Zasius, hoogleraar in de beide rechten

Het kan niet anders of ik heb op dit punt gelijk, beste van de goeden en geleerdste van de geleerden: dat jij in je brieven aan mij altijd jezelf gelijk blijft en tegelijk mij aan mezelf ongelijk maakt. Van heel onbeduidend maak je me groot, van zeer onfortuinlijk gelukkig, van iemand die amper enige basiskennis bezit, laat staan geleerd is, de vorst van alle wetenschap en, om de zaak in één keer af te ronden, van een vlieg een olifant, zoals het spreekwoord bij de Grieken luidt.[1] En toch koester ik het beeld dat je van me schetst, meer prachtig dan adequaat, alsof een of andere Apelles je een voortreffelijk schilderij voorzet, zeer kunstig afgewerkt, maar dat niet op het voorbeeld lijkt. Toch bevat het niets wat ik op mezelf van toepassing zou kunnen achten. Maar aangezien Zasius' karakter boven iedere verdenking van klatergoud verheven is, zal ik dulden dat je toegeeft aan je genegenheid of creativiteit, mits je omgekeerd mij toestaat aan mijn schroom vast te houden, gewend als ik ben tegenover vrienden guller te zijn met genegenheid dan lofprijzingen. Of als de situatie het een keer toelaat, liever tegenover anderen dan rechtstreeks. Als zich tenslotte het geval voordoet dat ik het ook rechtstreeks moet doen, dan liever wat terughoudender.

Maar hoor eens: over wat voor verlies praatje?[2] Hoewel ik hiervoor altijd al een hoge dunk van Zasius had, is mijn achting voor jou sinds onze ontmoeting zozeer toegenomen, dat het lijkt alsof ik tot dan toe totaal onbekend was met jouw grootheid. Ik verwachtte slechts een jurist, een uitstekende en alom bewonderde, maar toch alleen een jurist. Maar wat is er te vinden in al die mysteriën, of zelfs worstelscholen, van de theologen, wat kennelijk niet door jou is opgediept, uitgeplozen en overdacht? In welk deel van de filosofie ben je niet zodanig thuis dat je de indruk kunt wekken alleen daarin thuis te zijn? Of is er in het algemeen ook maar enig boek, van oude of moderne schrijvers, dat je niet gelezen, grondig bekeken en in je opgenomen hebt? Ja, ik merk dat je ook meer dan de meesten het oog gericht houdt op die geheimenissen die een mens werkelijk vroom en heilig maken. Verder leggen je brieven, ook al zijn ze zonder speciale zorg en volkomen voor de vuist weg geschreven, aardig wat welsprekendheid aan de dag; maar zo'n rijke en overvloedige woordenstroom, altijd paraat, ongeacht op welk onderwerp het gesprek toevallig was gekomen, had ik niet verwacht. Lieve hemel! Wat een elegante, vloeiende manier van uitdrukken, hoe treffend, hoe spontaan opwellend, hoe ongedwongen, hoe ongekunsteld! Die onvoorbereide conversatie evenaarde je pen. Wie zou, als hij je grijze haren ziet, geen bewondering hebben voor een zo frisse geest, een zo wakker en getraind geheugen op ieder gebied? Want laat ik maar niet ingaan op je karakter: het

1. *Adagia* I, 9, 69.
2. Zie brief 857.

meest ernstige en integere, maar ook meest prettige dat er maar kan zijn. Op zo bewonderenswaardige wijze is Zasius gevormd door die voortreffelijke kunstenares, de filosofie.

Maar bijna was ik in mijn onvoorzichtigheid begonnen het terrein van jouw verdiensten te betreden. Ik verzoek je dringend eindelijk eens je zeer verfijnde pennenvruchten[3.] in het licht te geven. Je mag niet tegenhouden dat de liefhebbers van de literatuur er hun voordeel mee doen, je mag niet tegenhouden dat dit sieraad wordt toegevoegd aan ons Duitsland; daar is de naam Zasius nu al overbekend, maar die is het waard bekendheid te krijgen over de hele wereld, die zal ook bij het nageslacht gevierd zijn en applaus krijgen. Het overige wat hierop betrekking heeft zul je horen van Bonifacius Amerbach, een jongeman die op elk gebied in ruime mate onderlegd is. Als ik je ergens een dienst mee kan bewijzen, zal ik dat doen op een manier die je duidelijk maakt dat ik van harte de jouwe ben. Het ga je goed, zeer geleerde leraar en onvergelijkelijke vriend.

Bazel, 22 augustus 1518

Aan de beroemde hoogleraar in de rechten, de heer Udalricus Zasius, vriend en onvergelijkelijk beschermheer. Freiburg

860 *Aan Antonio Pucci*
Bazel, 26 augustus 1518

Erasmus van Rotterdam aan de zeer eerwaarde heer Antonio Pucci, pauselijk gezant bij de Zwitsers

Hartelijk gegroet, zeer eerwaarde heer. Ik vrees dat Uwe Hoogheid al een hele tijd bij zichzelf Erasmus niet alleen van onwellevendheid, maar ook van werkelijk buitengewone ondankbaarheid beschuldigt, omdat ik, nadat ik van uw kant zo vriendelijke wellevendheid had ondervonden,[1.] zelfs niet door het sturen van een brief mijn erkentelijkheid laat blijken. Maar als u zou weten hoeveel gevaar ik liep toen ik onmiddellijk na een verkoudheid van meer dan een maand werd getroffen door een rampzalige diarree die gepaard ging met heftige buikkrampen, terwijl ik ondertussen genoeg energie moest hebben voor het werk waar ik mee bezig was, ben ik ervan overtuigd dat het u zelfs, overeenkomstig de goedheid van uw natuur, leed zal doen dat ik een zo gerechtvaardigd excuus heb. Het kwam zelfs zover dat ik overwoog een testament op te stellen. Nu jaagt een besmettelijke ziekte die alom

3. Zie brief 862.
1. Zie de eerste alinea van brief 855.

toeneemt me hiervandaan, vóór de voltooiing van het werk waarvoor ik me tot nu toe heb ingezet met verachting niet alleen van geld, maar ook van eigen leven. Zo groot was mijn wens om wat ik eenmaal aan Zijne Heiligheid Leo X had opgedragen, hem waardig te maken. De eerste uitgave stelde me immers niet in alle opzichten tevreden, zij het dat ook die waardering krijgt van de kant van de allergeleerdsten en hen met de meeste scholing. Alleen in het begin protesteerden een paar kleingeestige vitters, maar zonder kennis van zaken, die bovendien het werk nooit hadden gelezen, en tenslotte alleen als ik er niet bij was. In mijn aanwezigheid deed niemand zijn mond open. Tenzij ik me helemaal vergis zal het nu zo afgewerkt verschijnen dat ik goede hoop heb dat het Leo en het nageslacht niet onwaardig zal lijken. Het zou vergeefse moeite zijn te vertellen hoeveel zweetdruppels het mij kostte, aangezien niemand het zou geloven. Als het maar evenredig veel nut oplevert voor de christelijke gemeenschap! Dat is immers mijn enige oogmerk.

Aan deze zaak zal ook Uwe Hoogheid in niet geringe mate kunnen bijdragen, als u zo vriendelijk wilt zijn van Zijne Heiligheid gedaan te krijgen dat er een breve komt waarin hij verklaart dat dit werk hem welgevallig is: op die manier zal die laatste kleingeestige vitters de mond worden gesnoerd. De twee kardinalen door wier tussenkomst ik Zijne Heiligheid een exemplaar van de eerste uitgave had aangeboden, hadden geantwoord. Andrea Ammonio zond de ene brief hierheen, maar die is verloren gegaan; hij bewaarde de andere, die nu tegelijk met hemzelf verloren is gegaan.[2] Ik heb hierover enkele dagen geleden geschreven aan kardinaal Grimani en aan Paolo Bombace.[3]

Verder, om ieder mogelijk bezwaar bij u weg te nemen, zal ik kort de methode uiteenzetten die ik bij mijn studie hanteer. Na vergelijking van een groot aantal Griekse afschriften, vertaalde ik de tekst in het Latijn volgens het afschrift dat het minst bedorven leek; mijn vertaling voegde ik bij de Griekse tekst, met de bedoeling dat de lezer meteen kan vergelijken. Bij het vertalen legde ik me in de eerste plaats toe op de zuiverheid van de taal van Rome, zoveel als mogelijk was, maar met behoud van de eenvoud van de taal van de apostelen. In de tweede plaats lette ik erop dat plaatsen die tot dan toe een kwelling waren voor de lezer door dubbelzinnig of duister taalgebruik, of onjuiste of onhandige formuleringen, nu verduidelijkt werden en helder zouden zijn. Daarbij week ik een heel enkele keer van de letterlijke tekst af, maar nergens van de betekenis. Die bedenk ik niet zelf, maar haal ik

2. Vgl. brief 835.
3. De brief aan Bombace was blijkens het begin van nr. 865 op 18 augustus geschreven.

uit Origenes, Basilius, Chrysostomus, Cyrillus, Hieronymus, Cyprianus, Ambrosius en Augustinus. Ik voegde er aantekeningen bij, die nu aangevuld zijn, waarin ik de lezer uitleg welke lezing ik volg, met welke overweging, waarbij ik altijd steun op het oordeel van de oude schrijvers. De huidige uitgave, de Vulgaat, breng ik niet aan het wankelen - terwijl toch onduidelijk is van wie ze is; ook al staat vast dat ze niet van Cyprianus is, of Ambrosius of Hilarius of Augustinus of Hieronymus. Maar ik geef aan waar ze een bedorven lezing heeft; daarbij waarschuw ik als de vertaler kennelijk heeft zitten slapen en leg ik uit als iets ingewikkeld en lastig is.

Als het wenselijk is dat we beschikken over een zo goed mogelijke tekst van de heilige boeken: door mijn inspanning worden niet alleen fouten uit de gewijde boeken gehaald, maar wordt ook voorkomen dat de tekst later bedorven kan raken. Als het wenselijk is dat ze op de juiste manier worden geïnterpreteerd: ontelbare plaatsen heb ik toegankelijk gemaakt die hiervoor zelfs niet door de grote theologen werden begrepen. Ze geven het zelf toe, ze kunnen het niet ontkennen. Als het wenselijk is dat de huidige, zich door disputaties kenmerkende theologie, die op de universiteiten vrijwel overheerst, verrijkt wordt met kennis van de bronnen: hiertoe in het bijzonder draagt dit werk bij. Geen enkele benadering van de studie ondervindt derhalve nadeel van dit werk van mij, allemaal hebben ze er baat bij. Ook al vertaalde ik overal de lezing van de Grieken, toch keur ik die niet overal goed; ja, zelfs geef ik hier en daar de voorkeur aan die van de Vulgaat, waarbij ik altijd aangeef waar de Latijnse orthodoxe schrijvers het wel of niet met de Grieken eens zijn. Verder vormt een verscheidenheid aan lezingen geenszins een belemmering bij de bestudering van de Heilige Schrift; dat is zelfs nuttig, volgens een uitspraak van de heilige Augustinus.[4.] Toch zijn de verschillen nergens zo groot dat ze gevaar opleveren voor het rechtzinnige geloof. Kortom, als de liefde voor mijn eigen werk me niet volkomen misleidt, zal het de gewijde studie geen gering profijt opleveren en Zijne Heiligheid Leo niet de minste eer bij het nageslacht, wanneer de nijd uitgewoed zal zijn en het profijt zal worden onderkend. Dat laatste nu zal overvloediger én vroegtijdiger de mensen bereiken, als het bovendien de goedkeuring van de allerhoogste herder ontvangt. Ik vraag om goedkeuring op geen andere manier dan dat hij verklaart dat dit werk hem vanwege het profijt voor de gewijde studie welgevallig is.

Ik vraag voor de opdracht van het boek geen andere beloning. Een ander zou een geschenk verwachten of een prebende eisen; ik, die er slechts naar streefde van nut te zijn, zal mijn beloning groot genoeg achten als ik datgene bereik waarvoor ik zoveel doorwaakte nachten heb doorstaan. Uwe Hoog-

4. Zie brief 843, noot 1.

heid zal dit met twee woorden gedaan krijgen en daarmee iets doen wat Christus zelf welgevallig is, en ook allen die zich op de studie toeleggen, en in het bijzonder ook Froben: een man van wie je kunt zeggen dat er niemand is aan wiens drukkerij de studie van de gewijde literatuur meer verschuldigd is. Het werk zal binnen drie maanden voltooid zijn; als de breve binnen die tijd wordt toegezonden, zal ze vooraan toegevoegd kunnen worden. Ik vraag Uwe Hoogheid dringend: laat mij in deze kwestie uw goedgunstigheid mogen ervaren; ik zal op mijn beurt zorgen dat alle rijen geleerden weten dat ze Pucci dank verschuldigd zijn. Ik wens de zeer eerwaarde heer bisschop van Sion[5.] alle voorspoed; de grote en almachtige God zal over niet lange tijd, naar ik hoop, acht slaan op zijn verhevenheid en verdiensten.

Het ga u goed, en neemt u mij niet kwalijk, want ik schreef dit toen ik klaar stond om elk moment aan boord te kunnen gaan.

Bazel, 26 augustus 1518

861 *Aan Osvaldus Myconius*
Bazel, 26 augustus 1518

Erasmus van Rotterdam groet zijn vriend Oswald

Beste vriend, je brief deed me het allergrootste genoegen. Ook al is mijn antwoord beknopt, de genegenheid die ik voel voor mijn vriend Oswald is overvloedig, deels omdat hij mij zo gunstig gezind is, deels omdat hij meer dan eens voor mijn vriend Glareanus een Theseus[1.] is, of wat nog trouwer is dan Theseus. Ga door, mijn Oswald, literaire roem op te eisen voor Zwitserland, dat al sinds lang op militair gebied bekendheid geniet. Ik word hier weggejaagd door de pest, die van mij de pest mag krijgen, zo erg als maar kan.

Het ga je goed. Bazel, 26 augustus 1518.

862 *Aan Bonifacius Amerbach*
Bazel, 31 augustus 1518

Deze brief is als aanbeveling opgenomen in de *Lucubrationes* van Udalricus Zasius, een juridisch werk verschenen bij Froben (Bazel, 1518).

5. Matthäus Schiner.
1. Zie brief 853, noot 2.

Desiderius Erasmus van Rotterdam groet Bonifacius Amerbach van Bazel, een jongeman die zich meer dan gewoon ontwikkeld heeft op elk gebied van de studie

Geluk bestaat voor een groot deel, dankbaarheid voor het grootste deel, in het besef hoeveel je bezit.[1] Daarom kan onze eeuw niet genoeg gelukwensen ontvangen, en de goden niet genoeg dank, door wier goedgunstigheid die zo prachtige soort studie, die al zoveel eeuwen als begraven was, over de hele wereld weer opbloeit en zich met groot succes verbreidt. Ongeveer tachtig jaar geleden waren niet alleen de leraren in de kunsten die Vergilius (zelfs in zijn tijd, waarin de geleerde welsprekendheid bij uitstek bloeide) stom noemt,[2] onbespraakte stamelaars, maar ook de grammatica zelf, leermeesteres in goed taalgebruik, en de retorica, leidsvrouw van de rijke en fonkelende stijl, brabbelden erbarmelijk: zij die ooit in zoveel talen onderlegd waren, lieten alleen Latijn horen, en nog wel heel beroerd Latijn. Toen rond die tijd de literatuur langzaamaan tot wasdom kwam, kon alleen Italië woorden vinden en zelfs daar geen enkele wetenschap behalve de retorica. Nu is er geen enkel volk binnen de christelijke wereld waar niet iedere tak van wetenschap het nut van de kennis laat samengaan met de grandeur van de welsprekendheid, dankzij de zegen van de Muzen.

In Italië begon de geneeskunst te spreken dankzij Niccolò Leoniceno, een hoogbejaard man, die het waard is onsterfelijk te zijn. In Frankrijk was het Guillaume Cop uit Bazel. In Engeland werd onlangs Galenus welbespraakt dankzij de inspanning van Thomas Linacre, en wel zo dat hij in zijn eigen taal onbespraakt kon lijken. Eveneens dankzij hem spreekt Aristoteles zo goed Latijn, dat hij, hoewel Attisch,[3] in zijn eigen taal amper even aantrekkelijk is; al hadden anderen al eerder bereikt dat niemand kon denken dat de filosofie niet kon praten: in Italië Argyropoulos, Georgius van Trebizonde, Theodorus Gaza, Marsilio,[4] Pico; in Frankrijk Lefèvre d'Étaples. Verder gaf Guillaume Budé in Frankrijk de wetten uit de keizertijd met succes weer de vroegere glans van een goede stijl en de glorie van de literatuur in beide talen; in Duitsland deed dat Udalricus Zasius, een in alle opzichten onvergelijkelijk man, die de Romeinse taal in al haar rijkdom zo overvloedig laat stromen, dat je denkt dat een Ulpianus aan het woord is in plaats van een rechtsgeleerde uit deze tijd.

1. Vgl. Vergilius, *Georgica* II, 458-9: 'O fortunatos nimium, sua si bona norint, /agricolas!'
2. Zie Vergilius, *Aeneis* XII, 397, waar de geneeskunst wordt bedoeld.
3. D.w.z. schrijvend in een zuivere, eenvoudige stijl.
4. Marsilio Ficino.

Maar op een of andere manier zijn de theologen hierin nog niet even succesvol; ook al zouden er genoeg zijn die popelen om het woord te voeren. Toch heb ik hoop dat het niet lang zal duren voordat ook dit vak het stof wegveegt en zijn oude glans opeist. Tot nu toe werden mensen met een iets beter verzorgd taalgebruik uit de rijen der geleerden geweerd; professoren keurden niemand een plaats op hun lijst waardig, tenzij het iemand was die samen met hen afstotelijk gebrabbel had voortgebracht en volstrekt niets aan zuiverder literatuur had aangeraakt. En men had meteen een opmerking klaar: hij is een grammaticus, geen filosoof; hij is een retor, geen rechtsgeleerde; hij is een redenaar, geen theoloog. Maar als ik het juist heb zal de situatie binnenkort precies omgekeerd zijn, en zullen alleen zij tot de groep toegelaten worden, die de oude grondvesters van de wetenschappen in herinnering brengen, in geschriften met een nog betere stijl. Het zal niet geoorloofd zijn dat iemand zich wijsheid toe-eigent, als niet tegelijk haar dienares welsprekendheid aanwezig is, die van de heilige Augustinus nergens van de zijde van haar meesteres mag wijken.[5.]

Het commentaar van Zasius heb ik meer doorgekeken dan doorgelezen; want het werd gebracht toen ik al klaar was om te vertrekken. Wat ik ervan proefde viel buitengewoon in de smaak en ik twijfel er niet aan, of het geheel zal nog beter smaken als je de mogelijkheid hebt je ruimschoots te verzadigen met dergelijke spijzen. Je moet tegen de man zeggen, mijn beste Bonifacius, dat hij ons niet langer deze glorie, dit profijt, dit genoegen mag misgunnen; tenzij ook jij het ons misgunt, omdat jij het geluk hebt kind aan huis te zijn bij Zasius. Het ga je goed.

Bazel, 31 augustus 1518

863 *Van Jakob Spiegel*
Augsburg, 31 augustus 1518

Tijdens de Rijksdag van Augsburg in 1518 werd koning Sigismund I van Polen vertegenwoordigd door Erasmus Vitellius (Erazm Ciołek), bisschop van Płock. De redevoering die Vitellius op 20 augustus hield, is uitgegeven door Jakob Spiegel met deze brief als opdracht.

5. Augustinus, *De doctrina christiana* IV, 5, 7.

De illustere heer Erasmus van Rotterdam, de voornaamste op het gebied van de literatuur in beide talen en leidsman van de theologen, wordt hartelijk gegroet door Jakob Spiegel van Sélestat, keizerlijk secretaris

Sigismund, de ononverwinnelijke koning van Polen, die enkele jaren en maanden geleden een grote overwinning behaalde op de Hamaxobiten (die ze zelf Moskovieten noemen) en Scythen (die ze Tartaren noemen),[1] had als afgevaardigde de zeer eerwaarde heer Erasmus Vitellius, bisschop van Płock, hierheen gezonden, een man die opvalt door zijn bijzonder zuivere levenswijze en om zijn zeldzame geleerdheid en spreekvaardigheid in het Latijn, die alleen al ten zeerste mijn achting verdient, omdat hij, uw naamgenoot, zich vaak zeer lovend over u uitlaat. Hem werd een eerste audiëntie verleend (om als man van het hof een term van het hof te gebruiken) ten overstaan van de keizer, alle keurvorsten uit het heilige rijk en de overige vorsten en vooraanstaanden uit de Duitse landen. Hij sprak toen zo sierlijk, zo gloedvol, dat de krachtige inhoud de toehoorders tot in het diepst van hun hart raakte en menigeen tot tranen toe bewoog. Iedereen die geleerd en welsprekend is kent de erepalm toe aan hem, geleerd en tegelijk welbespraakt. Er was namelijk een niet gering aantal personen aanwezig die uitzonderlijk geleerd zijn en ook zeer scherp kunnen oordelen: de bisschop van Triëst,[2] Peutinger, Hutten, Bartolini, Spalatinus, Stabius, die in iedere soort van wetenschap thuis is, de medicus Heinrich Stromer en de jurist Lorenz Zoch, kanselier van de machtige vorst-kardinaal van Mainz.[3] Daarom, toen ik het eerst van allemaal de beschikking over deze uitstekend geschreven redevoering had gekregen, heb ik die laten drukken, omdat ze volgens het oordeel van de geleerden het waard leek door velen gelezen te worden en iedereen ernaar vroeg. Ik deed dat met een opdracht aan uw verheven persoon, die met recht zich alles toe-eigent wat door vroomheid heilig is. Ik hoop dat u zonder gefronst gelaat zich verwaardigt deze redevoering te aanvaarden. Ik twijfel niet, of ze zal, zoals ze de toehoorders tot tranen toe bewoog, bij de lezers de tranen nog rijker laten vloeien en hen nog meer bereid maken om de belangen van het christendom te behartigen.

Ik wens dat het, behalve u, de werkelijk gelukkige Rhenanus goed gaat, die ik in mijn hart met mij meedraag. U beiden wens ik een zo lang mogelijke levensdraad toe, zodat de literatuur, en vooral de gewijde, van dag tot dag steeds meer zal opbloeien, onder gelukkige voortekenen. Omdat Hutten in de ogen van slechtziende bewonderaars van populaire boekjes niets lijkt,

1. In de slag van Orsza (8 september 1514). De Hamaxobiten (‘bewoners van wagens’) leefden als nomaden.
2. Pietro Bonomo.
3. Zoch was kanselier van Maagdenburg onder Albrecht van Brandenburg.

heeft hij niets van *Niemand* het licht doen zien;[4.] ik zou willen dat u het onze vriend Froben geeft om het opnieuw te drukken, als het u goed dunkt. Ik zal zijn dialoog over het hofleven[5.] sturen zodra die gepubliceerd is. Nogmaals, het ga u goed. Uit Augsburg, 31 augustus van het jaar 1518 nadat de Moedermaagd haar kind baarde

864 *Van Leo X*
Rome, 10 september 1518

Deze breve is afgedrukt in Erasmus' uitgave van het Nieuwe Testament, vanaf de tweede editie (Bazel, 1519). De tekst staat op de versozijde van het titelblad.

Paus Leo X aan zijn beminde zoon Erasmus van Rotterdam, leraar in de heilige theologie

Beminde zoon, groet en apostolische zegen. Wij schepten groot behagen in uw al eerder verschenen pennenvruchten betreffende het Nieuwe Testament; niet zozeer omdat ze aan ons waren opgedragen, als wel omdat ze blijk gaven van niet alledaagse, integendeel, van werkelijk ongekende en buitengewone eruditie, en volgens het oordeel van alle geleerden de hoogste lof verdienden. Wij waren zeer verheugd over het bericht dat ze onlangs door u herzien zijn en door toevoeging van nieuwe aantekeningen vermeerderd en verduidelijkt; uit de eerste editie, die volmaakt scheen, kunnen wij opmaken hoe deze zal zijn en van hoeveel nut ze zal zijn voor degenen die zich op de heilige theologie toeleggen, en voor ons rechtzinnige geloof. Gezegend zij u om deze gezindheid, en omdat het in het algemeen belang is dat u zich toelegt op een zo heilig werk, zie er zorgvuldig op toe dat het in het licht komt. De beloning die past bij zoveel inspanning zult u van God zelf ontvangen, maar van ons zult u een verdiende aanbeveling, en van allen die in Christus geloven voor altijd lof verwerven.

Gegeven te Rome bij Sint Pieter. Onder de vissersring. Op de 10e september 1518. Het zesde jaar van ons pontificaat Evangelista[1.]

4. Op dergelijk spel is het gedicht *Nemo* (‘Niemand’) van Hutten gebaseerd. Froben publiceerde twee herdrukken in september 1518 en een derde in januari 1519.
5. De eerste druk van de dialoog *Aula* (‘Het hof’) verscheen in september 1518 in Augsburg. Froben gaf in november van hetzelfde jaar een herdruk uit.
1. Evangelista Tarasconio.

865 *Van Paolo Bombace*
Rome, 1 oktober 1518

Paolo Bombace groet zijn vriend Erasmus

De brief die je 18 augustus had geschreven, werd me eindelijk dan toch 12 september overhandigd; hij deed me zoveel genoegen dat niets me aangenamer kon zijn, omdat ik door een besluit van het lot zozeer met je verbonden ben, dat ik zelfs al helemaal opleef wanneer ik je naam - zo vol verleiding - tegenkom, veel meer echter als ik iets mag ontvangen wat uit jouw hart en verstand voortkomt. Mijn schroom zegt dat ik dat wel vaker mag wensen, maar nooit eisen, anders zou ik, door je tijd in beslag te nemen, tegen het algemeen belang zondigen, zoals Horatius[1.] zegt. Hoeveel je, naar mijn oordeel, tot nu toe hebt gedaan voor het algemeen belang, niet alleen met grote inzet en ijver, maar ook met succes, verkondig ik liever aan anderen dan dat ik het jou vertel. Je kent me van binnen en van buiten; ik wil niet de schijn wekken je met een al te lang verhaal te willen overtuigen van dingen waarvan je al overtuigd bent en die je bovendien al weet, en daarom ga ik over op je brief.

Hoewel van alle kanten uitnodigingen kwamen van koningen en vorsten, ging je liever naar Bazel voor de herdruk van het Nieuwe Testament en sloeg je ze allemaal af omdat ze minder belangrijk waren. Daarover verbaas ik me beslist niet, aangezien ik weet dat Erasmus nooit iets van grote waarde achtte vergeleken met zijn plicht tegenover de literatuur. Had dat toch gedaan toen ik daar was![2.] Ik zou de gelukkigste op de wereld zijn geweest, en zelfs Rome had me niet zo gauw weer terug kunnen halen. Voor het verkrijgen van een breve, die als welwillend opschrift bij je werk zal gaan dienen, moet je je niet tot Giorgio of Marco[3.] richten. De laatste is al lange tijd weg uit de stad, de ander is juist enkele dagen geleden weggegaan om elders de herfst door te brengen. Maar intussen geniet je als geen ander de gunst van mijn meester, de kardinaal van Santi Quattro,[4.] uitzonderlijk begunstiger van alle geleerden, scheidsman en leider op dit gebied. Hij is door mij op de hoogte gebracht van je wens en heeft een door mij opgesteld concept van de breve

1. Horatius, *Epistulae* II, 1, 3.
2. Bombace was waarschijnlijk al naar Rome vertrokken voordat Erasmus in Bazel arriveerde.
3. Raffaele Riario, kardinaal van San Giorgio, en Domenico Grimani, kardinaal van San Marco.
4. Lorenzo Pucci.

goedgekeurd. Een afschrift hiervan op perkament heeft hij verstuurd naar paus Leo, die twee dagen geleden weggegaan is uit de stad, ter beoordeling en, bij geen bezwaar, ter verzegeling.

Maar lees hier wat het lot jou of, zo je wilt, mij bracht. Een zekere Silvius,[5] een jonge Franse geleerde, een groot bewonderaar van je, zoals hij duidelijk liet blijken, stond op het punt naar de paus te gaan met een aanbevelingsbrief van mijn meester, de kardinaal. Hij zei dat hij de volgende dag weer daarvandaan zou terugkeren. Omdat ik niet verwachtte dat zich een geschikter persoon zou voordoen aan wie je zo'n opdracht kunt toevertrouwen, gaf ik hem de breve in bewaring. Bovendien gaf ik hem een brief voor de secretaris van de paus mee, waarin ik hem uit naam van de kardinaal vroeg om de breve te verzegelen en meteen met dezelfde Silvius terug te sturen. De man, die al koortsig en ziekelijk was, heeft vermoedelijk door ongelukkige omstandigheden de tocht moeten afbreken en de breve en de brief voor de secretaris vooruitgezonden. Deze laatste heeft niet gedraald en de breve en de aanbevelingsbrief direct overhandigd aan de paus. Na de breve gezien en verzegeld te hebben en na lezing van de brief verzocht de paus de persoon die werd aanbevolen te ontbieden. Toen hij nergens te bekennen was, gaf de paus opdracht met alle mogelijke ijver navraag naar hem te doen, maar men heeft hem tot nu toe nergens kunnen vinden. Ik had verwacht dat de zaak in een paar dagen afgehandeld zou zijn. Toen er al verschillende dagen verstreken waren en er naar mijn idee niets gebeurd was, schreef ik wederom een brief aan de secretaris, waarin ik hem nalatigheid en zelfs onrechtvaardigheid verweet, omdat hij bijna ieder uur ontelbare breven naar de stad terugzond en die voor Erasmus zo lang achterhield. Hij schreef in een vrij lange brief dat het nog steeds onduidelijk was waar de bode over wie ik je vertelde zich ophield, en verzekerde dat de breve met een of andere brievenbezorger aan mij was teruggestuurd. Toen de breve na lang zoeken onvindbaar bleef, heb ik er opnieuw precies zo een gereed laten maken. Die zal dan, tenzij er een nieuwe boze geest mee aan de haal gaat, eindelijk bij je bezorgd worden.

Zie hier, over de breve, een behoorlijk breedvoerig en vervelend verhaal. Verbaas je ook niet over de datum: ik wilde liever een datering te Rome dan ergens anders, omdat die een veel gunstiger voorteken zal zijn. Het verheugt me dat je brief, waarmee je de mijne beantwoordde, is gedrukt en mijn bekendheid flink is toegenomen - als de mijne maar niet is bijgevoegd, die, naar ik mij kan herinneren, het nauwelijks verdiende één maal door een vriend gelezen te worden of vergeleken te worden met een willekeurige doorsneebrief, laat staan met die voortreffelijke van jou. Lascaris bevindt zich op dit moment in Frankrijk, en daarom heb ik hem niet kunnen spre-

5. Niet geïdentificeerd.

ken. Als zich een mogelijkheid voordoet deze volgens jouw beschrijving zo geleerde man te ontmoeten, zal ik tegelijk aan jouw wens tegemoetkomen en zijn belang dienen. Van het beoefenen van de literatuur word ik niet zozeer afgehouden door mijn eigen wil of, zoals jij dacht, een betere positie, als wel weggetrokken door de wisselvalligheid van het lot, waaraan de meeste dingen, zowel goede als kwade, toe te schrijven zijn. De beide Boerio's[6.] zijn in Rome en doen jou de groeten terug. Bernardo liep de vierdaagse koorts op, maar niet heel erg; hij kondigde aan naar Genua te zullen terugkeren. Ongetwijfeld is de gezant Pucci[7.] al bij jou vandaan vertrokken en is hij onderweg naar Rome; daarom stuur ik de breve zelf niet aan hem, maar aan de protonotarius Caracciolo, pauselijk gezant bij de keizer; ik verwacht dat hij welwillend en nauwgezet genoeg zal zijn om de breve onmiddellijk verder te sturen naar jou. Het ga je goed, mijn beste Erasmus, en doe namens mij de groeten aan Beatus, de Amerbachs en al die andere geleerden daar. Rome, uit het pauselijk paleis, 1 oktober 1518

866 *Van Adolf Eichholz*
Keulen, 6 oktober 1518

Hartelijk gegroet

Mijn beste Erasmus, de meest geletterde van allen, verbaas u alstublieft niet en word ook niet - zoals ik vrees - boos, dat ik u, zo ongelegen wellicht, benader met mijn brief. Ik moet dit wel doen, omdat het gaat om de belangen van een leerling van u, Jean Pyrrhus d'Angleberme, gepromoveerd in Orléans, de afgelopen drie jaar mijn zeer geleerde docent; ik heb de kwestie, met een beroep op uw vriendelijkheid, uitvoeriger uiteengezet in de andere brief, die is bijgevoegd. Niet minder dan drie brieven heb ik al in verband met deze kwestie gestuurd, tot nu toe vergeefs, helaas. Eerst aan Pieter Gillis, secretaris van de stad Antwerpen, een zeer geleerd man, samen met brieven van Budé en anderen, en wel eind mei van dit jaar; vervolgens de brief die u als bijlage voor u ziet, afgelopen september verstuurd naar de jaarbeurs te Frankfurt, die u, naar ik vurig hoopte, zou bezoeken; ten slotte voor de derde keer nu in oktober deze laatste brief. Het zou daarom zowel bij uw vriendelijkheid als bij uwrechtschapenheid passen, zeer vereerde Erasmus, dat u, nobel man als u bent, hem niet alleen in ontvangst neemt, maar

6. Giovanni en Bernardo Boerio.
7. Zie de eerste alinea van brief 855.

hem ook helemaal leest wegens de situatie. En zoudt u, als u wilt, nee, zoals ik dringend verzoek, willen antwoorden al is het maar met een paar regels; niet omdat ik recht op een wederdienst heb - het verdriet me zeer dit te moeten zeggen -, maar omdat de behoefte aan noodzaak het werkje te corrigeren en de opgelopen vertraging erom vragen. Als dit alles u ter harte gaat, en ik vertrouw er op dat dat het geval is, zal ik het werkje sturen aan de hiervoor genoemde heer Pieter Gillis, mits dat voor u een mogelijkheid is. Hij zal het naar mijn stellige overtuiging op een veilige manier zo snel mogelijk verder sturen naar u in Leuven. Ik smeek u, mijn goede Erasmus, in antwoord op deze brieven en evenveel onnozelheden van mij, zoals ik zei, een paar regels naar mij in Keulen te sturen, zodra het u schikt, en wel naar de boekwinkel 'Zur fetten Henne' of het huis 'Zum Hasen'.[1] Bij Castor, u zult me er, ook al gaat het mijn verdiensten jegens u te boven, een groot plezier mee doen.

Ik hoor dat u Keulen[2] doorkruist hebt vanuit de herberg 'Zum weissen Ross' op de Hooimarkt. Het speet me werkelijk zeer dat ik u niet persoonlijk over deze zaken kon spreken. Ik had al een hele tijd van te voren geregeld dat het stadsbestuur van Keulen u publiekelijk zou toedrinken overeenkomstig de luister van uw positie en waardigheden; ook al is men u, ik geef het toe, met recht veel betere geschenken verschuldigd.

Ik ben ervan overtuigd dat het de verschrikkelijke pest was die u dwong zo snel te vertrekken. Ik hoop dat u een keer via Keulen zult terugkeren; dan zal ik uit alle macht proberen even met u te spreken, in het bijzonder bij graaf Hermann von Neuenahr, Hermannus Buschius en Johannes Caesarius, die nu in Münster verblijft, mijn speciale vrienden. Intussen evenwel ben ik u bijzonder toegewijd en beveel ik me voor altijd aan bij u, mijn zeer verheven mecenas, naar wiens wil ik mij richt. Het ga u goed, grootste en beroemdste sieraad van de hele geletterde wereld, maar vooral toch luister en glorie van heel Duitsland. Keulen, 6 oktober 1518

Adolf Eichholz van Keulen, licentiaat in het canoniek recht, van harte de uwe

Aan de zeer voortreffelijke en zeer geleerde heer Erasmus van Rotterdam, de meest vooraanstaande theoloog op het gebied van de gewijde literatuur, zijn zeer vereerde meester.

Te Leuven

1. 'Zur fetten Henne' is de boekwinkel van Franz en Arnold Birckmann; vlakbij was een huis 'Zum Hasen'. De Latijnse tekst heeft overigens 'in signo cuniculi (= konijn)'.
2. Erasmus reisde via Keulen terug van Bazel naar Leuven, zie brief 867.

867 *Aan Beatus Rhenanus*
Leuven, [eerste helft van oktober] 1518

Een verslag van Erasmus' wederwaardigheden tijdens zijn terugreis van Bazel naar Leuven in september 1518.

Erasmus groet zijn vriend Rhenanus

Zie hier, mijn beste Beatus, de volledige tragikomedie van mijn reis. Zoals je weet was ik nog steeds slap en zwakjes toen ik Bazel verliet, aangezien ik me nog niet met de buitenlucht verzoend had, omdat ik zo lang binnenshuis had zitten kwijnen, en dan ook nog voortdurend in beslag genomen door werk. De bootreis was niet onprettig, behalve dat de hitte van de zon rond het middaguur wat hinderlijk was. We aten in Breisach, maar zo onaangenaam als nooit tevoren. De walm was moordend, maar nog erger dan de walm waren de vliegen. Meer dan een half uur zaten we zonder iets te doen aan tafel, tot zij eindelijk - denk je eens in! - hun eigen gerechten klaarmaakten. Ten slotte werd er niets opgediend wat eetbaar was: smerige brijen en klonten, gezouten vis die meer dan eens gekookt was, om misselijk van te worden. Gallinarius heb ik niet bezocht. Degene die berichtte dat hij koorts had, voegde er nog iets fraais aan toe: die theoloog, een minderbroeder, met wie ik een discussie had over ecceïteiten,[1] heeft de gewijde kelken verpand krachtens zijn persoonlijk recht. Wat een scotistische scherpzinnigheid! Bij het vallen van de nacht zijn we gestrand bij een of ander onbeduidend gehucht; ik had weinig behoefte de naam te weten en, als ik hem wist, zou ik hem niet graag bekend maken. Daar heb ik het bijna niet overleefd. In een niet grote kamer waar gestookt werd aten we met, naar ik schat, meer dan zestig personen, een onfris samenraapsel van allerlei mensen, en dat tot bijna tien uur: wat een stank, wat een geschreeuw, vooral toen ze verhit raakten door de wijn! En toch moest ik de avond uitzitten en me schikken naar hun idee van tijd.

's Ochtends, nog midden in de nacht, worden we uit bed gejaagd door het geschreeuw van de scheepslieden. Ik ga aan boord zonder gegeten of geslapen te hebben. We gingen in Straatsburg aan wal vóór het ontbijt ongeveer om negen uur; daar was de ontvangst beter, vooral omdat Schürer de wijn rijkelijk liet vloeien. Een deel van het gezelschap[2] was er, weldra kwamen ze

1. Een door Scotus gebruikte term (‘ecceitas’) die Erasmus ook in de *Lof der zotheid* noemt in verband met de spitsvondigheid van de scholastici.
2. De kring van humanisten in Straatsburg.

me allemaal begroeten, maar niemand met meer voorkomendheid dan Gerbel. Gebwiler en Rudolfinger wilden niet dat ik in de kosten bijdroeg, wat voor hen niet ongewoon meer is. Vandaar haastten we ons te paard naar Speyer; er was zelfs geen schim van een soldaat te bekennen, hoewel er vreselijke geruchten waren rondgegaan. Het paard uit Engeland raakte duidelijk uitgeput en heeft maar net Speyer gehaald; die schurk van een smid[3.] had het zo mishandeld dat allebei de oren met gloeiend ijzer gebrand worden. In Speyer sloop ik stiekem de herberg uit en trok ik me terug bij mijn vriend Maternus[4.] daar vlakbij. De deken daar,[5.] een geleerd en wellevend man, ontving ons twee dagen gastvrij en vriendelijk. Hier troffen we bij toeval Hermannus Buschius.

Daarvandaan reisde ik per rijtuig naar Worms en vandaar weer naar Mainz. Toevallig bevond zich een secretaris van de keizer in hetzelfde rijtuig, namelijk Ulrich, met de achternaam Varnbüler, 'Varenheuvel' als het ware. Zijn enthousiasme was ongelooflijk; hij toonde zich de hele reis gedienstig jegens mij; bovendien wilde hij in Mainz niet hebben dat ik naar een herberg zou gaan en troonde hij me mee naar het huis van een kanunnik; bij mijn vertrek bracht hij me weg naar de boot. De bootreis was niet onprettig, dankzij het aangename weer, behalve dat hij te lang duurde dankzij het enthousiasme van de scheepslieden. Bovendien was de stank van de paarden hinderlijk. Johannes Longicampianus, die vroeger in Leuven doceerde, en een vriend van hem, een jurist, begeleidden me de eerste dag, bij wijze van eerbetoon. Aan boord was ook een zekere Johannes[6.] uit Westfalen, kanunnik van Sint Victor buiten Mainz, een heel aardig en opgewekt iemand.

Toen we aanlegden in Boppard en wat langs de oever wandelden terwijl de bootwerd doorzocht, was er iemand die mij herkende en mijn aanwezigheid verklapte aan de tolbeamte: 'Dat is hem!' Die tolbeamte is Christophorus, als ik het wel heb, Cinicampius, in de volkstaal Eschenfelder. Onbeschrijflijk hoe de man stond te juichen van vreugde. Hij troonde me mee naar zijn huis. Op een tafeltje, tussen de tolpapieren, lagen de boekjes van Erasmus. Hij roept uit dat hij een gelukkig mens is, haalt zijn kinderen, haalt zijn vrouw, haalt al zijn vrienden. Intussen stuurt hij de schreeuwende scheepslieden twee kannen wijn, toen ze weer begonnen te schreeuwen nog twee, en hij belooft de persoon die zo'n illuster man naar hem toe had ge-

3. Waarschijnlijk wordt hier John Smith bedoeld, die het paard dat Thomas More aan Erasmus had geschonken, had 'geruïneerd' toen hij het naar Leuven bracht (zie het begin van brief 829).
4. Maternus Hatten.
5. Thomas Truchsess.
6. Niet nader geïdentificeerd.

bracht, op de terugreis de tol te zullen kwijtschelden. Van hier tot aan Koblenz begeleidde ons, bij wijze van eerbetoon, Johann Flaming, rector daar van de nonnen, een man van een engelachtige reinheid, met een bezonnen en verstandig oordeel en een kennis zoals je zelden aantreft. In Koblenz nam Matthias,[7] officiaal van de bisschop, me mee naar zijn huis, een nog jong iemand, maar beheerst in zijn optreden, met een gedegen kennis van de Latijnse taal, bovendien een zeer goed jurist. De maaltijd daar verliep in een vrolijke sfeer.

Bij Bonn verliet ons de kanunnik, die de stad Keulen wilde vermijden. Dat wilde ikzelf ook, maar de dienaar was al met de paarden in die richting vooruit gegaan, en op de boot bevond zich geen enkel betrouwbaar persoon aan wie ik de opdracht kon geven om de dienaar terug te halen; ook de scheepslieden vertrouwde ik niet. En zo legden we 's ochtends voor zes uur aan in Keulen, op een zondag, terwijl de lucht al ongezond was. Ik ging een herberg binnen en gaf de dienaren die voor de gasten zorgden, de opdracht een rijtuig met twee paarden te huren, en zei dat het eten om tien uur klaar moest zijn. Ik hoor de mis, er wordt later gegeten. Het lukte niet met het rijtuig. Dan een poging om een paard te huren, want die van mij waren niet bruikbaar meer. Geen resultaat. Ik kreeg door wat er aan de hand was: de bedoeling was dat ik daar zou blijven. Ik geef meteen opdracht mijn eigen paarden op te tuigen en te beladen met een van de twee reiszakken; de andere vertrouw ik toe aan de herbergier, en op mijn kreupele paard rijd ik naar graaf Neuenahr; dat is een tocht van vijf uur. Hij verbleef in Bedburg.

Bij hem bracht ik vijf verrukkelijke dagen door, met zoveel rust en tijd dat ik bij hem een groot deel van de herziening voltooide; want ik had dat gedeelte van het Nieuwe Testament meegenomen. Wat zou ik graag willen dat je de man kende, mijn beste Beatus! Hij is nog jong, maar bezit een zeldzame wijsheid, meer nog dan van een grijsaard; een man van weinig woorden, maar zoals Homerus van Menelaus zegt,[8] hij spreekt met zeer heldere stem, ja, hij spreekt weloverwogen; zonder ermee op te scheppen is hij onderlegd in meer dan een soort van wetenschap, een en al oprechtheid en vriend voor een vriend. Ik voelde me sterk en kon ertegen, ik was helemaal met mezelf tevreden en hoopte dat ik in goede gezondheid de bisschop van Luik zou kunnen bezoeken en fit zou terugkeren bij mijn vrienden in Brabant. Wat een diners, wat een vreugdevolle begroetingen, wat een gesprekken beloofde ik mezelf niet! Ik had besloten, als het een lenteachtige herfst zou worden, naar Engeland te gaan en het aanbod dat de koning al zo vaak had gedaan, aan te nemen. Maar hoe worden de mensen in hun verwachtingen be-

7. Matthias von Saarburg.
8. Homerus, *Ilias* III, 214.

drogen! Wat een plotselinge en onvoorziene veranderingen kent het menselijk bestaan! Van al die fantasieën over geluk dat me ten deel zou vallen zonk ik in het diepste dal.

Voor de volgende dag was al een rijtuig met twee paarden gehuurd. De graaf, die niet de avond tevoren afscheid wilde nemen, zei dat hij me 's ochtends voor vertrek zou zien. Die nacht stak een zware storm op, zoals ook aan de vorige dag vooraf was gegaan. Ik sta desalniettemin na middernacht op om wat op te schrijven voor de graaf; toen het al zeven uur was en de graaf zich nog niet had laten zien, gaf ik opdracht hem te wekken. Hij komt en, daar hij een uiterst bescheiden en bedeesd man is, vraagt hij of ik van plan was te vertrekken bij zulk slecht weer; hij laat blijken bezorgd te zijn om mij. Op dat moment, mijn beste Beatus, beroofde een of andere Jupiter of boze geest me niet van de helft van mijn verstand, zoals Hesiodus zegt,[9.] maar van mijn hele verstand; want van de helft van mijn verstand had hij me al beroofd toen ik Keulen riskeerde. Had hij zijn vriend maar nadrukkelijker gewaarschuwd, of had ik maar beter naar zijn voorzichtige, maar wel zeer vriendschappelijke waarschuwingen geluisterd! Ik word meegesleurd door het noodlot, want hoe zou ik het anders kunnen noemen? Ik stap in het open rijtuig, terwijl er zo'n wind waait 'waardoor hoog op de bergen heen en weer zwaaiende steeneiken krakend omvallen'.[10.] Het was een zuidenwind, die louter ongezonde lucht meevoerde. Ik meende met mijn kleding goed beschermd te zijn, maar het geweld van de storm ging door alles heen. Toen het donker werd volgde een regenbui, nog ongezonder dan de wind die haar bracht. Ik kom aan in Aken, nogal vermoeid door het hobbelen van het rijtuig, waar ik op de met keien bestrate weg zoveel last van had, dat ik nog liever op een paard, hoe kreupel ook, had willen zitten. Hier word ik door een kanunnik[11.] bij wie ik door de graaf was aanbevolen, meteen meegenomen van de herberg naar het huis van de cantor.[12.] Daar waren volgens gewoonte enkele kanunniken met elkaar aan het drinken. Het karige middageten had mijn eetlust geprikkeld, maar zij hadden op dat moment niets behalve karpers, en die waren nog koud ook. Ik stilde mijn honger. Er werd tot diep in de nacht gedronken. Ik verontschuldig me en zoek mijn bed op, omdat ik de nacht ervoor weinig had geslapen.

De volgende dag werd ik meegetroond naar het huis van de viceproost,[13.]

9. Zoals Allen suggereert, zou Erasmus hier een plaats bij Hesiodus (*Scutum* 149) gecombineerd kunnen hebben met Homerus, *Odyssee* XVII, 322.
10. Horatius, *Epoden* 10, 7-8.
11. Misschien Johann Schoenraid.
12. Johann Sudermann.
13. Werner Huyn van Amstenrade.

want de beurt was aan hem. Daar was behalve aal niets aan vis (dat kwam natuurlijk door de storm, want verder is hij een gulle gastheer) en daarom stilde ik mijn honger met vis die in de wind gedroogd is, die, naar de stok waarmee hij wordt platgeslagen, in het Duits ‘Stockfisch’ heet - die vind ik namelijk anders redelijk genietbaar; maar ik merkte dat een deel ervan nog rauw was. Na het middageten begaf ik me naar een herberg, omdat de lucht zeer ongezond was. Ik laat het vuur aanmaken. Die kannunik, een zeer vriendelijk man, zit bijna anderhalf uur met me te praten. Ik begin ondertussen behoorlijk last van mijn maag te krijgen; toen dat zo bleef, stuurde ik hem weg, ik ging naar de latrine en leegde mijn darmen. En omdat mijn maag nog niet geledigd was, stopte ik een vinger in mijn keel, tot twee keer toe; de rauwe vis komt eruit, en niets behalve die wordt uitgebraakt. Na het overgeven ga ik op bed liggen; ik rust meer uit dan dat ik slaap, zonder hoofdpijn of andere pijn. Vervolgens, terwijl ik met de voerman iets afspreek over de bagage, word ik opnieuw uitgenodigd voor een nachtelijke drinkpartij. Ik verontschuldig me, maar het helpt niets. Ik wist dat mijn maag niets behalve lauwe soep zou verdragen. Want hetzelfde was het geval geweest in Bazel, toen ik een keer 's nachts wegens opkomend slijm de pijn in mijn maag niet had kunnen verdragen en die op dezelfde manier geleegd had; het duurde een maand voordat mijn maag zich weer met gewoon eten kon verzoenen. Het was een en al luxe die avond, maar het was aan mij niet besteed. Zodra ik voor mijn maag gezorgd had met wat soep, begaf ik me naar huis; ik sliep immers bij de cantor. Ik ging naar buiten; daarop begon mijn lichaam, dat te weinig voedsel had gehad, enorm te trillen in de nachtelijke buitenlucht. Het was een vreselijke nacht.

De volgende ochtend, na wat lauw bier met een paar kruimels brood, klom ik op mijn zieke en kreupele paard; dat maakte de rit nog ongemakkelijker. Ik was al zo ziek dat het beter paste in een warm bed te liggen dan op een paard te zitten. Maar er bestaat geen boerser, onaangenamer of onvruchtbaarder streek dan deze: zo erg is de luiheid van het volk. Des te liever wilde ik er weg. Het risico overvallen te worden door struikrovers (en dat risico was daar zeer groot), of liever de angst daarvoor, werd verdrongen door de hinder die ik van mijn ziekte ondervond.

Nog toen ik in Bazel was had ik, terwijl ik volgens gewoonte de dicht bij de lies gelegen delen van het lichaam krabde om de darmen te prikkelen, door al te hard krabben met mijn nagel de huid opengehaald links onder de heup. Hetzelfde gebeurde in de rechter lies, maar daar ging het niet pijn doen of zweren. Wat links onder de heup zat, was door de tweedaagse rit van Straatsburg naar Speyer licht gaan zweren, maar zo dat het niet merkbaar was, behalve als ik te onvoorzichtig was gaan zitten. Dat ongemak werd

door de laatste rit zo erg - omdat dat deel van het lichaam tegen het paard drukte - dat de hele plek ontstoken raakte. Bovendien was wat in de linker lies zat licht gaan opzwellen, maar met een bultje dat met de huid in de rondte kon bewegen, en zonder pijn. Ook was nog in het hoogste deel van de linker lies een harde zwelling ontstaan die langzaam toenam, maar zonder pijn en zonder te zweren. Ik reed evenwel paard terwijl die delen van het lichaam weinig tegen de wind beschermd waren.

Na vier mijl[14.] afgelegd te hebben tijdens die rit bereikten we Maastricht. Nadat ik daar enigszins voor mijn maag gezorgd had met wat soep, bestijgen we de paarden weer om op weg te gaan naar Tongeren; deze plaats ligt op drie mijl afstand. Deze laatste rit viel me verreweg het zwaarst. De moeizame gang van het paard was een buitengewone kwelling voor de nieren. Lopen was draaglijker, maar ik was bang te gaan zweten en we liepen het risico dat we in het open veld overvallen zouden worden door het donker. Zo kom ik, met ongelofelijke pijn in mijn hele lichaam, vooral in de nieren en de lever, aan in Tongeren. Op dat moment had al mijn spierkracht het begeven door voedselgebrek en daarbij ook nog de inspanning, zo erg dat ik wankelde bij het staan of lopen. Al pratend - want mijn tong had haar kracht behouden - verborg ik de ernst van mijn ziekte. Nadat ik hier voor mijn maag gezorgd had met wat bierpap, ging ik slapen.

De volgende ochtend geef ik opdracht een overdekt rijtuig met twee paarden te huren. Ik besloot wegens de keien op een van de paarden te zitten, tot we op een aarden weg zouden komen. Ik klim op het grootste paard, omdat dat makkelijker over de stenen zou gaan, met een vastere gang. Nauwelijks was ik op het paard geklommen, of ik voel door de aanraking met de koude lucht een waas voor mijn ogen komen en ik vraag om een mantel. Maar meteen daarop volgde een flauwte. Men had mij zelfs al door me met de hand aan te raken weer kunnen bij brengen. Ondertussen zien Johannes[15.] en de andere omstanders werkeloos toe hoe ik al zittend op het paard vanzelf weer bijkom. Bijgekomen klim ik in het rijtuig. Even later voel ik mijn darmen; ik stap uit, ontlast me, waarna ik weer wat kleur en energie krijg. We waren op dat moment al in de buurt van de plaats Sint-Truiden. Opnieuw klim ik op het paard, anders zou het lijken alsof ik ziek ben, als ik per rijtuig word vervoerd. Opnieuw word ik misselijk omdat ik niet tegen de avondlucht kon, maar zonder flauwte. Ik bied de voerman de dubbele prijs als hij me de volgende dag tot aan Tienen brengt, een plaats op zes mijl afstand van Tongeren. Hij neemt het aanbod aan. Hier[16.] vertelt mijn gastheer,

14. De afstand Aken-Maastricht is ca. 32 kilometer; Erasmus rekent derhalve in mijlen van ca. 8 kilometer.
15. Johannes Hovius.
16. Waarschijnlijk in Sint-Truiden; van een verblijf in Tienen is verder geen sprake meer. De reis wordt voortgezet van Sint-Truiden naar Leuven met een vierspan.

een kennis van mij, hoezeer de bisschop van Luik[17.] het mij kwalijk nam dat ik zonder hem een bezoek te brengen naar Bazel ben vertrokken. Na voor mijn maag gezorgd te hebben met een beetje soep ga ik slapen. Het was een vreselijke nacht, vooral wegens de pijnlijke zweer die bij de linker heup zat; zo erg irriteerde daar het bedorven en gestolde bloed. Hier kon ik toevallig een vierspan krijgen, dat naar Leuven ging (de afstand was zes mijl), waar ik mezelf inwerp. Tijdens de reis ondervond ik ongelofelijke hinder, bijna ondraaglijk; desondanks kwamen we die dag om zeven uur in Leuven aan.

Ik was niet van plan naar mijn kamer te gaan, enerzijds omdat ik vermoedde dat alles daar ijskoud zou zijn, anderzijds omdat ik wilde vermijden dat ik op enigerlei wijze de belangen van het college in de weg zou staan, als zich door mij een gerucht over de pest zou verspreiden. Ik neem mijn intrek bij de drukker Dirk,[18.] een zo waarachtig vriend, dat alleen hij mij al gelukkig zou maken, als zijn positie zou beantwoorden aan zijn gezindheid. Die nacht barstte de grootste zweer open zonder dat ik het merkte, en de pijn was al minder geworden. De volgende dag laat ik de chirurgijn komen. Hij brengt kompressen aan. Er was nog een derde zweer bijgekomen op de rug, veroorzaakt door een dienaar in Tongeren, toen hij me wegens de pijn in de nieren insmeerde met rozenolie en met een eeltige vinger al te hard over een rib ging. Dit is later gaan zweren. Ook was er een beweegbaar bultje ontstaan onder de rechter tepel, maar dat was zonder te gaan zweren vanzelf geleidelijk verdwenen. Bij zijn vertrek zegt de chirurgijn heimelijk tegen Dirk en een dienaar dat het de pest is: hij zal kompressen laten bezorgen, maar zelf niet meer komen. Ik stuur urine naar artsen, zij zeggen dat er geen spoor van ziekte is; ik raadpleeg vervolgens anderen, zij beweren hetzelfde. Ik laat de jood[19.] komen, hij wenste dat zijn lichaam zo gezond was als dat van mij, blijkens de urine. Toen de chirurgijn verschillende dagen niet was teruggekomen, vraag ik Dirk wat de oorzaak was. Hij voert een of ander excuus aan. Maar ik vermoed wat er aan de hand is en vraag: ‘Wat, hij denkt toch niet dat het de pest is?’ ‘Juist het feit dat het drie gezwellen zijn, is een onomstotelijk bewijs,’ zegt hij. Ik heb hartelijk gelachen en het denkbeeld van de pest houd ik ver van mij.

Na een paar dagen komt de vader van de chirurgijn, onderzoekt me, komt tot dezelfde mening en zegt me recht in mijn gezicht dat het werkelijk de pest

17. Érard de la Marck.
18. Dirk Martens.
19. Matthaeus Adrianus.

is. Zelfs dit kon mij niet overtuigen. Ik laat in het geheim een andere chirurgijn komen, iemand die zeer geroemd wordt. Hij onderzoekt me; hij zegt (want het was nogal een grof persoon): ‘Ik zou er niet voor terugdeinzen bij je in bed te kruipen en, als je een vrouw was, zelfs omgang met je te hebben.’ De jood was dezelfde mening toegedaan. Ik laat een arts komen die de Leuvenaren zeer hoog schatten; dat je hier goede artsen hebt, is namelijk heel zeldzaam. Ik vraag of de urine soms wijst op een ziekte; hij zegt van niet. Ik vertel over de zweren, en ook om welke redenen ik had geconcludeerd dat het niet de pest was. De zweren waren niet nieuw en waren niet vanzelf ontstaan. De bulten konden in het begin bewegen; die in de linker lies de hele tijd. Geen koorts, geen zware hoofdpijn behalve door al het heen en weer schudden, geen slaperigheid, voortdurend een helemaal gezond verhemelte; het overgeven was niet vanzelf opgekomen, maar opgeroepen, en niets behalve de vis was uitgebraakt. Daarvan verlost was mijn maag tot rust gekomen; dat die vervolgens elk voedsel afwijst, is een eigenaardigheid van mij. De urine bevatte niets dat op de pest wees. De man had alles dapper aangehoord, maar zodra de zweren ter sprake kwamen, merkte ik dat hij bang werd. Ik geef de arts een gouden kroon; hij beloofde dat hij na de maaltijd bij me terug zou komen. Doodsbang geworden door mijn verhaal stuurt hij een dienaar. Die weiger ik te ontvangen en boos op alle artsen beveel ik me aan bij de genezende Christus.

Mijn maag was binnen drie dagen hersteld, door het nuttigen van fijngemaakte kip en een beker wijn uit Beaune. Hierop ga ik meteen ook weer aan de studie en maak ik af wat ontbrak aan het Nieuwe Testament. Na zeventien dagen komt er uit de zweren zwart, dood vlees, zoals de chirurgijnen hadden voorspeld. De bult die in de linker lies zat, was nu groter geworden, maar zonder pijn. Dit tot mijn grote angst. Want een belachelijk denkbeeld (laat het niet waar zijn!) had zich in mijn hoofd vastgezet: dat ik dit opgelopen heb door de aanraking met mijn paard. Keer op keer immers sloeg ik de vliegen weg die op de zweer[20.] zaten, met de blote hand; vervolgens raakte ik misschien die plaatsen van mijn lichaam aan, bij het urineren of bij het terugdoen van het hemd. Maar de chirurgijn zegt voortdurend dat ik hier gerust op kan zijn. Nu is de zwelling zachter en wat minder groot, maar toch verandert ze niet van plaats. De zweren zijn buiten gevaar, het bultje op de borst rechts verdwijnt vanzelf.

Bijna vier weken was ik bij Dirk thuis om te herstellen, daarna betrok ik mijn eigen kamer weer. Slechts één keer ben ik naar de dichtstbij gelegen kerk geweest voor de mis, nog onvoldoende aangesterkt. Als het de pest was, heb ik die met inspanning en ongemak en met geestkracht verdreven - aan-

20. Van het paard, zie noot 3.

gezien een groot deel van de ziekte vaak gelegen is in het zich inbeelden van de ziekte. Na aankomst had ik meteen afgekondigd dat niemand me mocht bezoeken behalve als hij uitdrukkelijk gevraagd was te komen: enerzijds wilde ik niemand bang maken, anderzijds wilde ik niet dat iemand mij met zijn plichtplegingen tot last zou zijn. Toch kwam eerst Van Dorp binnenvallen, en weldra Atensis. Marcus Laurinus en Paschasius Berselius, die er dagelijks waren, namen een groot deel van de ziekte weg door hun aangename gezelschap.

Mijn beste Beatus, wie zou geloven dat dit lichaampje, zo fragiel en delicaat en bovendien al zwakker door de leeftijd, na zoveel moeizame tochten, na zoveel intensieve studie, ook nog opgewassen zou zijn tegen zoveel ziekten? Want je weet hoe ernstig ik eraan toe was kort daarvoor in Bazel, en meer dan eens. Ik begon werkelijk te denken dat dit jaar me fataal zou worden, zo zeer volgde de ene kwaal op de andere, en steeds ernstiger. Ook op het moment echter dat ik het ergst door ziekte terneergedrukt werd, was het zo met mij gesteld dat ik niet werd gekweld door verlangen te leven en evenmin in paniek was door angst voor de dood. In Christus alleen was al mijn hoop; Hem vroeg ik om niets anders dan dat Hij zou geven wat Hij voor mij het beste vond. Vroeger, op jeugdige leeftijd, herinner ik me, begon ik al te huiveren als het woord ‘dood’ viel. Dit althans heb ik gewonnen bij het voortschrijden van de jaren, dat ik minder angst voor de dood heb, en menselijk geluk niet afmeet aan een lang leven. Ik ben voorbij de vijftig; aangezien van zo velen zo weinigen die leeftijd bereiken, kan ik niet met recht klagen dat ik niet lang heb geleefd. Verder - als dat enigszins ter zake doet - is nu al het monument gereed dat het nageslacht toont dat ik geleefd heb. En misschien zal, zoals de dichters zeggen,[21.] na mijn dood niet alleen de nijd verstommen, maar ook de roem helderder gaan schijnen; overigens past het niet dat het hart van een Christen wordt geraakt door aardse roem - och, mocht ik toch roem verwerven, omdat ik Christus behaag! Het ga je goed, mijn allerdierbaarste Beatus. De rest zul je te weten komen als je de brief aan Capito leest. Leuven, 1518

21. Vgl. misschien Ovidius, *Amores* I, 15, 39: ‘pascitur in vivis Livor, post fata quiescit’.

868 *Aan Ambrogio Leoni*
Leuven, 15 oktober [1518]

Erasmus van Rotterdam groet de beroemde arts Ambrogio Leoni

Zo onverwachts als je brief[1] kwam, zeer geleerde Ambrogio, zoveel meer genoegen deed hij mij. Hij riep bij mij zo volledig de herinnering op aan de tijd die we samen doorbrachten, dat ik al lezend meende weer in Venetië te zijn en mijn oude vrienden voor me te zien en te begroeten: Aldus, Battista Egnazio, Girolamo Aleandro, M. Musurus en vooral jou, van alle vrienden de aardigste. Ik herken je gevoel voor humor in je brief, die overloopt van scherts en geestige invallen. Wat een gezegend mens ben jij, dat je het geluk hebt oud te mogen worden met de mooiste soort studie, in een stad die met gemak de prachtigste is van alle, temidden van patriciërs en geleerden! Ik daarentegen word door mijn genius met meer lotgevallen en omzwervingen geplaagd dan ooit Homerus' Odysseus door Neptunus. Maar om te voorkomen dat je iets hiervan zou toeschrijven aan onstandvastigheid, bij al die lotswisselingen was Erasmus altijd dezelfde en zichzelf gelijk. Nooit was ik een ander dan ik ben; maar dat bracht de opzet van het toneelstuk met zich mee, van tijd tot tijd moest ik een andere rol spelen. En toch zou je me pas echt figuren als Pythagoras en Proteus voor de voeten hebben geworpen, als je alle scènes van ons toneelstuk had gekend! Hoe vaak immers begroeven die lieden me nadien, hoe vaak overleefde ik mezelf! De vijanden van de literatuur dragen me bijna elk jaar ten grave. Hoe vaak ging ik naar Bazel, omringd door rovers, omringd door besmettelijke ziekten! Met wat voor monsters moest ik vechten! Wat een zweetdruppels kostte het me! Je kunt wel zeggen dat die Erasmus die ooit van glas leek, nu van staal is geworden. Wat kan ik eraan doen? Dit is mijn lot. Jij bent een gelukkiger mens: jij mocht in eervolle en ongestoorde afzondering op fluistertoon gesprekken voeren met de filosofie. Geen enkele storm deed zich voor die jou een andere kant op trok, haaks op de richting van je leven.

Ik wacht met smart op die vruchten die niet alleen Leoni waard zijn, zoals jij het uitdrukt, maar ook Ambrogio, zodat ze evenveel charme als kracht hebben en ons doen denken aan Homerus' Nestor, die overloopt van honingzoete welsprekendheid.[2] Het geeft blijk van plichtsgevoel dat je je geboortestad Nola beroemd maakt; onze grote Vergilius misgunde die stad ooit een bekende naam.[3] En was dat enorme werk tegen de goddeloze en driewerf vervloekte Averroës maar verschenen! Het verbaast me dat je niets zegt over de vraagstukken betreffende natuurlijke verschijnselen,[4] een werk waaraan je destijds al bezig was; en ook niet over de Griekse literatuur, waar-

1. Brief 854.
2. Homerus, *Ilias* I, 249.
3. Volgens Gellius (*Noctes Atticae* VI, 20, 1) zou Vergilius in zijn *Georgica* (II, 225) de naam Nola hebben geschrapt, omdat de inwoners hem iets geweigerd hadden.
4. Het bedoelde werk, dat Erasmus tijdens zijn verblijf in Venetië in handschrift had gezien (zie *Adagia* III, 7, 66), zou in 1523 in Venetië verschijnen onder de titel *Novum opus quaestionum seu problematum... utilissimorum... in philosophia et medicinae scientia.*

aan je begon toen je al grijs werd, en toch met veel succes, een waardig voorbeeld, dat leert dat hierna geen enkele jongeman mag wanhopen. Wat betreft je waarschuwing ‘denk na voordat je naar Abydos gaat’: had je die maar op tijd gegeven! Nu ik me eenmaal heb toevertrouwd aan de winden en golven, moet ik me wel laten meevoeren volgens hun wil. Temidden van zoveel beroering, dagelijks opgewekt door kleingeestige lieden die samenzweren tegen de betere soort studie, houd ik me in evenwicht dankzij de ballast van de rede en de filosofie en vecht ik met alle kundigheid waarover ik beschik tegen de storm.

Er is geen enkele reden de Turkse ontwikkelingen te vrezen, mits eensgezindheid de christelijke vorsten samenbindt. En zie wat een waarachtig filosofische geest! Je bent niet bezorgd om landerijen en geld, maar om de studie. Voor de ondergang daarvan hebben we de Turken helemaal niet nodig. Daar werken uit alle macht bepaalde monniken en theologen naartoe. Wat laat iemand nog over van de studie, wanneer hij wil dat er in de hoofden niets anders dan sofistische theologie en warrige wetskennis zit, wanneer hij de talen de deur wijst, wanneer hij in één klap alles wat er aan verfijndere literatuur is veroordeelt! Maar die schaamteloos domme mensen richten niets uit. Heel Frankrijk, heel Duitsland en ook Engeland zelf verwelkomen, met enthousiasme zelfs, de beste literatuur, met de grootste instemming en zelfs bescherming van de vorsten.

Marcus Musurus wilde liever bisschop dan professor worden, maar terwijl hij zich in die richting spoedde, heeft Rome hem verzwolgen.[5] Ik denk niet dat er bij ons iemand zo onbeschaamd is dat hij in dat theater wil laten zien wat hij kan, en als Fransman of Duitser de strijd aangaan met de Italianen, ja, met de nakomelingen van Musurus, wat niets anders dan gefluit en gelach kan opleveren. Ik vind het heel fijn dat ik via jou de naam Pietro Alcionio weet; wat zou ik graag willen dat ik ook eens de pennenvruchten van de man kon bekijken, vooral wat hij uit Aristoteles vertaalde! Ik zou graag met de hele persoon nader kennis willen maken, vooral omdat hij niet afkerig is van mijn werk - wat niet het geval zou zijn als hij niet een uiterst welwillend man was. Ik zal hem een andere keer uit zijn tent lokken met een brief van mij; zou je hem nu namens mij de groeten willen doen?

In Engeland heb je een in alle opzichten zeer geleerd man, Thomas Linacre,

5. Musurus overleed op 17 oktober 1517 in Rome, na zijn benoeming tot aartsbisschop van Monemvasia in 1516.

met wie je al sinds lang bekend bent door de lovende woorden die Aldus en ik over hem spraken. Hij heeft hetzelfde vak als jij en, als ik het goed heb, dezelfde leeftijd. Hij doet hetzelfde als jij; sinds jaren geeft hij, op zijn beurt, tot in de puntjes verzorgde werken uit. Verschenen is Galenus' *Over de gezondheid*, zo precies, zo helder, in zo sprankelend Latijn, dat de lezer niets te kort komt, ja, zelfs niets vindt wat niet beter is dan het Grieks. Daarop volgden de boeken over *De medische behandeling*, waarvan je weet in welke vorm we ze daarvoor hadden.[6] Als resultaat van de laatste baring[7] verwachten we Aristoteles' boeken over de meteorologie, met onschatbaar veel inspanning eerst verbeterd, vervolgens op uiterst gelukkige wijze vertaald. Hij heeft nog zeer veel in de la liggen dat van groot nut zal zijn voor de liefhebbers van de studie. Met deze nalatenschap zorgt de man voor de onsterfelijkheid van zijn naam, is hij een sieraad voor zijn eigen Engeland, schenkt hij het koninklijk hof luister en vooral de koning zelf, wiens lijfarts hij is. Evenzo eist Guillaume Cop in Frankrijk de geneeskunst voor ons op met telkens nieuwe boeken. Struinend door de boeken van de juristen reinigt Budé een Augiasstal. Allemaal zijn ze blij op fouten opmerkzaam gemaakt te worden; alleen wij theologen willen niet onderwezen worden in wat beter is.

Zorg goed voor je gezondheid, zeer geleerde Ambrogio, zodat je ook lange tijd de beste soort studie kunt bevorderen en ik vele jaren als bejaard man een bejaard man tot vriend heb. Want jij ging voorop, maar ik heb je ingehaald, bijna helemaal grijs als ik ben. Bij gesprekken in de huiselijke kring had Aldus er geregeld plezier in het beverig praten van een oud baasje na te doen, zoals hij dacht dat we elkaar ooit zouden begroeten: ‘Hoe gaat het, mijnheer Erasmus?’ Waarna hij met een even beverig, maar dunner stemmetje, namelijk mijn rol spelend, antwoordde: ‘Als het met jou goed gaat, gaat het met mij goed.’ Aan deze genoeglijke fantasieën gaf hij zich over, vooral als het gesprek kwam op de nieuw op te richten academie; maar hij kwam zijn belofte niet na. Hij verliet ons vóór die leeftijd van beverig praten; ook al was Aldus veel ouder dan ik, ik geloof ongeveer twintig jaar. Want ikzelf ben nu in mijn tweeënvijftigste of hooguit drieënvijftigste levensjaar.

Ik zou graag meer met je willen praten, mijn beste Leoni, maar mijn bezigheden roepen me. Je naam zal altijd voortleven in mijn spreekwoorden, als het deze tenminste vergund is voort te leven; en jij zult het niet erg vinden op jouw beurt in je werken Erasmus te noemen. Doe vooral de voortreffelijke Battista Egnazio namens mij de groeten; evenzo Asolano[8] met zijn

6. De vertaling van Galenus' *De sanitate tuenda* verscheen in 1517, de *Methodus medendi* zou pas in 1519 verschijnen.
7. De formulering is ontleend aan Plinius, *Naturalis historia*, praef. 1.
8. Andrea Torresani.

familie, met name de kleine Manuzio[9.] die daar met ons speelde, toen ik er was. Het ga je goed. Leuven, 15 oktober 15[19]

869 *Aan Guillaume Budé*
Leuven, 15 oktober 1518

Erasmus van Rotterdam groet zijn vriend Guillaume Budé

Die uitvoerige brief van je, rond 13 april geschreven,[1.] ontving ik rond 1 september, nadat hij weer was teruggebracht uit Genua; maar hij is zodanig dat het misschien wel in het belang van beider waardigheid is hem niet openbaar te maken. Ik voor mij meen de strekking, geheel in de lijn van jouw karakter, begrepen te hebben en twijfel niet aan de goede bedoeling waarmee je dat allemaal schrijft; maar ik ben bang dat ik andere mensen niet daarvan kan overtuigen. En verder, wat als dat allemaal het nageslacht bereikt? Beatus Rhenanus las de brief toen na het eten aan mij voor, omdat ik slecht zag. Hij is een geleerd man en buitengewoon vriendelijk en, wat bij de studie het voornaamste is, met een gezond verstand. Ik zal maar niet vertellen wat zijn oordeel was, en toch had ik hem vooraf gewezen op jouw neiging tot vrijmoedigheid bij grappen onder vrienden. Het past een waardig man niet met iemand beledigingen uit te wisselen en ik heb geen behoefte aan een wedstrijd in plagerijen. In onweerlegbare argumenten zou ik het wel eens van je kunnen winnen, evenzeer als jij me overtreft op het punt van stilistische verfraaiing, met Deloynes en Ruzé als scheidsrechters of welke medestanders je nog meer hebt. Maar ik prefereer Budé als vriend boven tien van dat soort overwinningen. Eén apologie[2.] is al meer dan genoeg!

In Bazel was ik bijna voortdurend ziek. Onderweg knapte ik op, maar voorbij Keulen viel ik terug in het diepste dal. Ik zit nog steeds thuis. De chirurgijn verklaarde bij het zien van de drie zweren dat het de pest was, volgens mij ten onrechte. Wanneer ik tijd heb zal ik de bisschop[3.] schrijven, en jou ook uitgebreider. Groet Glareanus namens mij, als je de man toevallig tegenkomt. Ook zijn laatste brief is bezorgd. Het ga je goed.

Leuven, 15 oktober 1518

9. Manuzio Manuzio, geboren in 1506, is de enige zoon van Aldus die Erasmus persoonlijk gekend kan hebben.
1. Brief 810.
2. Namelijk die aan Lefèvre is gericht.
3. Étienne Poncher.

870 *Aan Conradus Mutianus Rufus*
Leuven, 17 oktober 1518

Brieven 870-876 vloeiden voort uit het bezoek dat Helius Eobanus Hessus uit Erfurt aan Erasmus bracht in oktober 1518, in gezelschap van Johann Werter. Met uitzondering van brieven 872 en 875 zijn ze tegelijk gepubliceerd met het gedicht (*Hodoeporicon*) dat Eobanus over deze reis schreef.

Erasmus van Rotterdam groet de zeer vermaarde heer Mutianus Rufus, een man die volleerd is in elke soort van wetenschap

Het was weliswaar ongelukkig, dat Eobanus me trof terwijl ik ziek en druk bezet was, maar verder was mij niets liever. O dierbare Muzen! Wat een stroom aan poëzie, wat een dichtader, wat een gelukkige manier van uitdrukken! Zodat je kunt spreken van een dichter die is geboren, niet gemaakt. Dezelfde aanleg kenmerkt zijn proza. Dan een levenswijze waarvan ik zou willen dat zelfs theologen die zouden hebben. Gezegend Duitsland, maar vooral gezegend Erfurt, mits ze beseft wat ze heeft![1] De oprechte bedoeling van ook jouw brief deed me genoegen, weerspiegeling van de oprechtheid van je karakter. Het geschenkje wees ik de hele tijd af, totdat ik begreep dat het van jou afkomstig was. Ik heb een lijst van mijn beuzelingen bijgevoegd,[2] ook al heb ikzelf mijn onnozelheden amper onthouden.

Vaarwel. Leuven, 17 oktober 1518

871 *Aan Johannes Draconites*
Leuven, 17 oktober 1518

Erasmus van Rotterdam groet zijn vriend Johannes Draconites uit Karlstadt

Zie hier een kort antwoord op je brief, allervriendelijkste Draconites. Hoewel ik, ten eerste, na een lange ziekte in Bazel weer een gevaarlijke terugval had en, ten tweede, door spoedeisende zaken het drukker had dan iemand zou

1. Vgl. Vergilius, *Georgica* II, 458.
2. Waarschijnlijk al een versie van de *Lucubrationum Erasmi Roterodami index*, die op 1 januari 1519 zou verschijnen bij Dirk Martens in Leuven.

geloven, deed onze vriend Eobanus me een zeer groot genoegen en bezorgde me niet geringe winst door, zelf een man die bewondering en genegenheid waard is, mij ook nog met jouw persoon een nieuwe vriend te bezorgen, ook al was ik althans in dat opzicht al redelijk welgesteld; en waarachtig, zelfs Helius alleen zou ons Duitsland kunnen redden van de valse beschuldiging van barbarij. Lieve hemel, hoe gelukkig is zijn gelukkige manier van uitdrukken, hoe gemakkelijk schrijft hij met gemak poëzie! Ik zou zeggen dat in hem Ovidius is herboren. Ook in proza doet hij niet voor zichzelf onder; want in allebei gaf hij een staaltje van zijn kunnen, en nog wel voor de vuist weg. En dan verder: wat een oprechtheid van karakter, wat een voorkomendheid, wat een gemak in de omgang! Nergens laat hij zich in met die verdorvenheden waaraan gewoonlijk, vooral in Italië, de liefhebbers van de dichtkunst toegeven. Wat een vrome en kuise Muze die de christelijke heldinnen verheerlijkt![1.] Driewerf, vierwerf gelukkig Duitsland, als meer van dergelijke dichters zouden opstaan! En inderdaad gebeurt dat al. Maar ik voorzie dat er nog veel meer zullen opstaan, als vorsten en primaten mensen met talent eer gaan bewijzen; ook al wordt dit al gedaan door de illustere hertog Frederik van Saksen, door de aartsbisschop van Mainz,[2.] zelfs zonder kardinaalshoed de grootste en beroemdste. Eén ding zit me dwars, dat onze vriend Hessus zo'n lange tocht vergeefs doorstaan heeft. Wat leverde het op? Loont het de moeite althans de hele Erasmus gezien te hebben? Mijn beste kant, als er een goede kant aan mij zit, had hij al gezien in mijn werken. Wat dan verder nog over is, zeg mij: wat is daar zo bijzonder aan dat het een bezoek waard is? Je geschenkje deed me genoegen, het is een teken van jouw gezindheid jegens mij.

Het ga je goed. Leuven, 17 oktober 1518

872 *Aan Johann Lang*
Leuven, 17 oktober [1518]

Aan de zeer rechtschapen vader Johann Lang, beroemd theoloog

Hopelijk vind je het geen probleem, vriendelijkste van de theologen, wanneer jij het van me wint wat betreft brief, mits ik niet de mindere ben in genegenheid. Want Hessus, een man overlopend van alle mogelijke gaven, trof

1. In de *Heroidum christianarum epistolae* uit 1514 gaf Eobanus een christelijke imitatie van Ovidius' heldinnenbrieven.
2. Albrecht van Brandenburg.

me aan terwijl ik ten eerste ziek was en ten tweede het zeer druk had. Staupitz, waarlijk een groot man, ben ik zeer genegen, aan die kleingeestige vitters besteed ik al een hele tijd geen aandacht meer, want wat anders zou ik kunnen doen? Alsof ik aan die lieden verantwoording af moet leggen voor wat mijn geweten zegt! Voor mij is het genoeg dat ik bij alle bisschoppen, dat ik bij de belangrijkste en meest gerespecteerde theologen in de smaak val. Als ik een levenswijze wist waarmee ik Christus waarschijnlijk meer zou behagen, zou ik die terstond aanvaarden; want mijn hart gaat niet meer uit naar roem of geld of genotzucht of verlangen te leven.

Je geschenkje zal ik bij mijn kostbaarheden bewaren, en zeker de meest dierbare. Over Cleopas heeft Egranus zelf al op erudiete wijze geantwoord.[1.] Ik hoor dat Eleutherius[2.] bijval krijgt van de meest gerespecteerde personen; maar men zegt dat hij in zijn werken niet zichzelf blijft. Zeker, die stellingen[3.] vielen bij iedereen in de smaak, behalve enkele over het vagevuur; dat laatste willen die lieden zich niet laten ontnemen, omdat het dienstig is voor hun dagelijks brood. Ik heb de onbenullige reactie van Silvester[4.] gezien. Ik zie in dat de alleenheerschappij van de Roomse hogepriester,[5.] zoals die zetel nu is, een vloek is voor het christendom; de dominicanen kruipen voor hem bij alles, zonder de minste schaamte. Maar toch vraag ik me af of het goed is deze zweer openlijk aan te raken. Dat was de taak van de vorsten; maar ik ben bang dat zij met de paus onder één hoedje spelen, omdat ze een deel van de buit zullen krijgen. Het is me een raadsel wat Eck bezielde om de strijd aan te binden met Eleutherius; maar 'waartoe dwing je de harten van mensen niet, vervloekte honger naar roem'![6.]

Ik droeg aan de illustere hertog, wiens munt je me stuurde, mijn herziene uitgave van Suetonius op.[7.] Het ga je goed, uitnemende vriend, beveel mij in je gebeden aan bij Christus. Leuven, 17 oktober

Erasmus van Rotterdam

1. Egranus had in 1517 de gebruikelijke opvatting verworpen dat Anna na de dood van Joachim met Cleopas gehuwd was (Lucas 24:18; Johannes 19:25).
2. Zo noemde Luther zich in deze tijd (vgl. Grieks *eleutheros*, 'vrij').
3. De 95 stellingen waarmee Luther zich in 1517 richtte tegen de aflaat.
4. Silvester Prierias.
5. Deze omschrijving van het pausdom staat in het Grieks.
6. Vgl. Vergilius, *Aeneis* III, 56-57. Erasmus verving *auri* ('goud') door *famae* ('roem').
7. Zie brief 586, de opdracht aan de hertogen Frederik en Georg van Saksen.

873 *Aan Heinrich Beyming*
Leuven, 17 oktober [1518]

Erasmus van Rotterdam groet zijn vriend Heinrich Beyming

Ik kan ieders genegenheid beantwoorden, mijn beste Beyming, maar niet de brieven van iedereen beantwoorden; want hoe kan ik, alleen, opgewassen zijn tegen zoveel Duitsers, zoveel Italianen, zoveel Fransen, zoveel Britten, zoveel Hongaren? Onze vriend Eobanus viel bij mij in alle opzichten zozeer in de smaak als niets tevoren in Duitsland. Wil je de theoloog Jodocus Winsheim namens mij de groeten terug doen? Ik weet nu al dat je het onvriendelijk van me zult vinden dat ik hem niet terugschrijf; maar als ik bij deze gelegenheid zou proberen iedereen tevreden te stellen, zouden zelfs geen tien secretarissen genoeg zijn, ook al zou ik verder niets doen. Ja, terwijl ik dit schreef, wees ik enkele Spanjaarden,[1] die hardnekkig uit zijn op een gesprek met mij, tot hun ergernis af; ik weet dat ze daarom boos zullen zijn, zoals de aard van hun volk is. En zo word ik, terwijl ik probeer vriendelijk te zijn, gedwongen onvriendelijk te zijn. Het ga je goed, mijn dierbare Heinrich.

Leuven, 17 oktober

874 *Aan Helius Eobanus Hessus*
Leuven, 19 oktober 1518

Erasmus van Rotterdam groet zijn vriend Eobanus Hessus

Reeds meende ik dat Duitsland voor mij welbekend was, en dat ik al wat er aan opmerkelijk talent was, had opgespoord. Ik geraakte in vuur door het talent van Beatus Rhenanus, ik omhelsde de gaven van Philippus Melanchthon, ik keek op tegen de verhevenheid van Reuchlin, ik liet me verleiden door de charme van Hutten. En zie, plotseling had Hessus, alleen, alles tezamen te bieden wat ik tot dan toe in afzonderlijke personen liefhad of bewonderde. Waar anders immers doen je *Heldinnenbrieven*[1] aan denken dan aan een christelijke Ovidius? Wie lukt het ook maar in proza zo makkelijk woorden te vinden als jij in iedere soort verzen? Je geleerdheid houdt gelijke pas met je welsprekendheid; en beide worden gesierd door christelijke vroom-

1. Vgl. brief 545.
1. Zie brief 871.

heid. Verder is je proza al zodanig, dat het zou kunnen lijken alsof je geen affiniteit hebt met poëzie. Wat een goudader aan creativiteit! Je levenswijze wijkt niet af van je pen: er bestaat niets dat ongeveinsder, ongekunstelder, zuiverder is. Een witte raaf: uitnemende geleerdheid zonder arrogantie. Wat is er te wensen over, mijn zeer geleerde Hessus, behalve dat je positie mag beantwoorden aan je gaven, die je deels aan alle nachtelijke arbeid, deels aan de hemel hebt te danken? Dat zal het geval zijn, als de Duitse vorsten mensen met talent eer gaan bewijzen, en ze bij het aanzien dat ze verwierven met oorlogvoering, dit betere deel van de roem voegen. Ik was het die jou over land en zee had moeten opzoeken, en het was Eobanus die uit zichzelf een zo enorme en gevaarlijke reis onderneemt en op zoek gaat naar Erasmus, om een bezoek te brengen aan een persoontje dat toch al een geringe reputatie, maar daar toch nog voor onderdoet. Ik wens mezelf geluk met een zo aanzienlijke winst, omdat ik tegelijk met Hessus zoveel voortreffelijke vrienden win; jouw lot betreur ik, omdat je zoveel ongemakken op je nam met zo weinig resultaat. Het ga je goed, jij die beslist het voornaamste sieraad van ons Duitsland bent. Leuven, 19 oktober 1518

875 *Aan Johann Werter*
Leuven, 19 oktober 1518

Erasmus groet zijn vriend Johann Werter

Tot nu toe meende ik stellig dat de Duitsers alleen in de strijd onoverwinnelijk waren; nu zie ik in dat er geen gebied is waarop ze niet onoverwinnelijk zijn, nu het jou gelukt is Erasmus, hoewel ziek en doodop van al het schrijven, een brief te ontfutselen zelfs zonder noodzaak. Ik kan niet voldoende in woorden uitdrukken hoeveel genoegen het mij geeft dat je mij zo toegewijd bent; kon het maar zo zijn dat ik die gevoelens van jou waard was! Volgens mij is het evenwel wijzer vrienden met gematigder gevoelens te vereren en hen op het goede moment met dienstbewijzen bij te staan, dan met overbodige plichtplegingen te overladen. Telkens wanneer de reputatie van een vriend in gevaar wordt gebracht, wanneer hij door ziekte terneergedrukt wordt, wanneer hij geld nodig heeft of in andere opzichten onder tegenspoed gebukt gaat, dan is het gepast als vriend op te treden en, als het kan, hulp te bieden; als dat niet kan, dan met een gesprek en een brief het verdriet te verzachten. In andere gevallen kun je je afvragen wat voor dienst het eigenlijk is, als die nadelig is voor degene die hem bewijst en bovendien niet

tot voordeel strekt van degene aan wie hij bewezen wordt. Hoe onzinnig is het iets als weldaad op het conto van een vriend te schrijven waarvan de ander geen voordeel ondervindt! Zo vinden sommigen dat de heilige Jacobus hun iets verschuldigd is, omdat ze hem een bezoek brachten, waarbij ze veel schade leden,[1] of dat Christus hun iets verschuldigd is, omdat ze Jeruzalem bezochten, waarbij ze veel risico liepen; terwijl ze beiden thuis voor zich hadden kunnen winnen met waarachtiger dienstbewijzen. Al lang geleden zag je een betere afbeelding van Erasmus in zijn boeken, als er tenminste een goede is, ja, volgens Plato zag je zelfs de volledige Erasmus. Wat kan verder nog het doel zijn van zulke lange tochten? Ware liefde is gelegen in de zielen; vaak vervliegt ze of wordt ze minder door de vereniging van de lichamen. Maar het zou weinig vriendelijk van me zijn als ik werkelijk boos op je was; juist hierom verdien je wederliefde, omdat je zonder maat te houden liefde geeft. Het ga je goed. Leuven, 19 oktober 1518

876 *Aan Justus Jonas*
Leuven, 19 oktober [1518]

Erasmus van Rotterdam groet de zeer rechtschapen en geleerde heer Jodocus Jonas, zijn bijzonder dierbare vriend

Werkelijk, zeer geleerde Jonas, je zond me geen brief, maar louter liefde, louter vlammen van een hart dat liefheeft. Lieve hemel! Wat een bezieling toont je brief, hoe meeslepend is hij, hoe behandelt hij het onderwerp van alle kanten! Terwijl je mij probeert te beschrijven, ontwerp je een beeld van jezelf; terwijl je mijn welsprekendheid verheerlijkt, maak je je eigen welsprekendheid zichtbaar. Ik geef er niets om als iemand mijn geleerdheid of welbespraaktheid prijst; dit alleen maakt me serieus blij, als iemand door mijn boeken een beter mens geworden is, als mijn werken strekken tot eer van Christus. Het *Enchiridion* is een dezer dagen door Froben gedrukt. We hebben onder andere een uitgebreide voorrede aan de abt Volz toegevoegd. Maar met welke partij zal ik instemmen, mijn beste Jonas? Voor jou zijn mijn werken als goud; maar er zijn ook mensen die roepen dat ik geen verstand en geen goede pen heb,[1] dat uit mijn boekjes dingen worden gehaald die schadelijk zijn voor het geloof. Met hoeveel beschimpingen van fraters en theo-

1. Tijdens een bedevaart naar het graf van Sint-Jacobus in Santiago de Compostella.
1. Vgl. Horatius, *Epistulae* I, 4, 9.

logen is mijn Nieuwe Testament gestenigd! Maar tot nu toe allemaal als ik er niet bij ben, niemand zegt een woord in mijn gezicht. Wat jullie aan mij toekennen wijs ik af, wat die lieden me voor de voeten werpen verafschuw ik. Ik ben dan ook vastbesloten geen van beide te geloven en met ongebroken geestkracht, met eer of schande, met een slechte of goede reputatie, naar mijn vermogen te proberen op te klimmen naar Christus, die het doel is. Neem me mijn beknoptheid niet kwalijk. Ik ben ziek terwijl ik dit schrijf en bovendien meer dan bedolven onder wat ik allemaal schrijven moet. Het ga je goed. Leuven, 19 oktober

877 *Aan Wolfgang Faber Capito*
Leuven, 19 oktober [1518]

Erasmus groet zijn vriend Capito

In Speyer trof ik Irenicus met zijn kinderachtige en onnozele werk. Ik walg van de studie wanneer ik zie dat de eredienst van de Muzen in handen komt van zulke onvolwassen lieden. Hij draagt een bladzijde bij zich die hij had gewijzigd, die hij ook vol trots in Mainz had laten zien, alsof hij die niet had gewijzigd met de bedoeling dat men niet zou weten wat hij eerder had geschreven. Gnostopolitanus[1.] schreef me een onnozele en bijzonder domme brief. Ja, zelfs Melanchthon liet zich een uitspraak ontvallen die geheel bij hem past: dat hij vele plaatsen in het Nieuwe Testament zou afkeuren als ik niet met Reuchlin bevriend was geweest. De dichter Helius Eobanus kwam me in Leuven bezoeken, een vriendelijk iemand, hier naartoe afgereisd uit Erfurt, alleen om Erasmus te zien. Iemand schrijft me dat Luther gevaar loopt.[2.] De *Julius* is al her en der verbreid en vele malen gedrukt. Wat bezielt de mensen! De maker van het achtvoudige psalter, de bisschop van Nebbio,[3.] kwam me opzoeken; hij had de passage in de *Apologie* gelezen waar ik op eervolle wijze melding van hem maak. De man is eerder opgeblazen dan giftig. Hij krijgt jaarlijks 800 franken van de Franse koning.

Buschius, die ik in Speyer aantrof, vertelde me een schitterend verhaal over

1. Johannes Cellarius. De naam waarmee Erasmus hem aanduidt, verwijst naar Gnodstadt in Beieren.
2. In oktober 1518, tijdens de rijksdag van Augsburg, werd Luther verhoord door kardinaal Cajetanus.
3. Agostino Giustiniani, samensteller van het *Psalterium octuplex* (1516). ‘Op eervolle wijze’ is ironisch bedoeld.

Hoogstraten. Toen de kwestie op papier al uit de hand was gelopen, arriveert er bij het klooster een ruiter die er met zijn lange baard angstaanjagend uitziet. Hij vraagt met een nors gezicht om een gesprek met Hoogstraten. De fraters zeggen dat hij niet thuis is. Hij blijft aandringen. Toen ze bleven zeggen dat hij er niet was en beloofden dat ze een eventueel bericht zouden doorgeven, zei hij: 'Die galgenbrok heeft iets geschreven tegen de nobele graaf van Neuenahr, die familie van mij is; hij zal zijn straf niet ontgaan. En ik verbied jullie de landerijen van de graven te betreden om kazen op te halen. Een pak slaag, dat kunnen jullie krijgen!' Daar beginnen die lieden zich te verontschuldigen, dat zij er niet achter staan wat er gebeurt, dat ze het zeer vervelend vinden dat ze om een enkele persoon alom gehaat worden. Toen ze hem na een lang verhaal hadden overtuigd, sprak de ruiter: 'Wel, ik zal pas geloven dat jullie de waarheid spreken, als jullie die nietsnut uit jullie gemeenschap zetten. Zo niet, dan ga ik ervan uit dat het met jullie instemming gebeurt.' En daarom laat hij zich niet zien en is hij op de vlucht. Hij heeft om plaatsing in Koblenz verzocht, zoals mij de officiaal[4.] vertelde, maar hij is afgewezen. Hij was ook in Leuven; ik neem aan dat hij daar een plek zoekt.

Hoe het met mij gesteld is, kun je lezen in mijn brief aan Beatus;[5.] die moet je doorgeven aan vrienden, mocht hij er toevallig niet zijn. De jood[6.] triomfeert en er is niets waarmee hij geen succes heeft. Hij is vreselijk boos op jou; hij zegt dat hij door jou ernstig terechtgewezen is en zelfs van goddeloosheid beticht is. Ik zou inderdaad willen dat je dat niet had gedaan, als je het hebt gedaan. Het boekje van Silvester[7.] is uit de tas gehaald; daarom vraag ik je een nieuw exemplaar te sturen. Ik moest lachen om je danspassen. Het ga je goed, beste man, en blijf een trouw vriend.

Leuven, 19 oktober

Beveel me vooral aan bij de goedgunstige heer,[8.] en bij Baer, als hij er is.

4. Matthias von Saarburg; vergelijk brief 867, p. 105.
5. Brief 867, waarnaar Erasmus ook in brieven 878-883 en 885-887 verwijst.
6. Matthaeus Adrianus.
7. Silvester Prierias.
8. Waarschijnlijk Christoph von Utenheim, bisschop van Bazel.

878 *Aan [Hermann von Neuenahr]*
Leuven, 19 oktober 1518

Hartelijk gegroet. Ik moest lachen om de venijnige twist tussen de twee theologen. De bisschop van Nebbio[1.] kwam bij ons op bezoek, de maker van het achtvoudige psalter, van wie ik op eervolle wijze melding maak in de apologie aan Lefèvre. De man is eerder opgeblazen dan giftig. Hij is in dienst van de Franse koning voor 800 franken. Het is ongelofelijk wat je schrijft over de terugkomst van de vorst uit Spanje. Het boekje is uit mijn tas gestolen, waarschijnlijk in Antwerpen, tot mijn grote spijt. Ik heb naar Bazel geschreven, of ik daarvandaan een nieuw exemplaar kan krijgen.[2.]

Welke tragedie aan rampspoed me is overkomen, kun je lezen in mijn brief aan Beatus; als je hem gelezen hebt, moet je hem aan deze jongeman teruggeven, die hem eveneens aan de andere vrienden zal laten zien. Had ik toch maar naar jouw raad geluisterd! Daar ligt de oorsprong van al het onheil dat me overkwam. Van Dorp kwam me als eerste van allemaal bezoeken, daarna Atensis, hoewel het gerucht de ronde deed dat ik aan de pest leed. Hoogstraten is hier geweest en heeft veel gepraat met de karmeliet uit Egmond:[3.] de dief kent de dief en de wolf de wolf.[4.] Het ga je goed, illustere graaf.

Ik ben nog steeds aan huis gebonden omdat de zweren nog niet zijn genezen.

Leuven, 19 oktober 1518

879 *Aan Christoph Eschenfelder*
Leuven, 19 oktober 1518

Aan Christoph Eschenfelder, tolbeambte te Boppard

Hartelijk gegroet. Nooit overkwam me zo iets onverwachts als dit: dat ik in Boppard Cinicampianus[1.] aantrof, die graag mijn boeken leest, ja, een tolbeambte die zich wijdt aan de Muzen en de hogere studie! Christus houdt de farizeeën als verwijt voor dat hoeren en tollenaars hen voorgaan in het koninkrijk der hemelen.[2.] Is het niet even schandelijk dat priesters en monniken in weelde en ledigheid leven voor hun buik, terwijl tolbeambten enthousiasme tonen voor de literatuur? Die lieden wijden zich volledig aan schranspar-

1. Zie brief 877.
2. Zie brief 877.
3. Nicolaas Baechem.
4. *Adagia* II, 3, 63; vgl. Aristoteles, *Ethica Eudemia* VII, 1.
1. Latijnse versie van de naam Eschenfelder.
2. Matth. 21:31.

tijen, Eschenfelder verdeelt zichzelf tussen de keizer en de studie. Je liet duidelijk genoeg blijken welke mening over mij bij jou had postgevat. Ik mag beslist niet klagen als mijn aanblik daaraan niets heeft afgedaan!

Maar hoor eens: die rode wijn viel bijzonder in de smaak bij de vrouw van de schipper, een vrouw met een enorme boezem, een flinke drinkster,[3] zo zeer, dat ze ondanks herhaalde verzoeken de wijn met niemand wilde delen. Op zeker moment had ze genoeg gedronken, maar meteen daarop greep ze de wapens. Bijna sloeg ze het dienstmeisje dood met haar pollepels. Slechts met moeite kon men de strijdende partijen van elkaar scheiden. Direct daarna was ze naar het hoogste deel van de boot gegaan om haar man te lijf te gaan, en het was niet denkbeeldig dat ze hem van bovenaf in de Rijn zou gooien. Zie hier welke krachten er in je wijn schuilgaan!

Welke tragedie aan rampspoed me is overkomen, kun je lezen in mijn brief aan Beatus, als je daar tenminste tijd voor hebt. Het ga je goed, mij zo dierbare vriend. Doe namens mij de groeten aan Johann Flaming, een geleerd man en van een waarlijk christelijke zuiverheid.

Leuven, 19 oktober 1518

Erasmus, van harte de jouwe

880 *Aan [Matthias von Saarburg?]*[1]
Leuven, 19 oktober 1518

Hartelijk gegroet. Ik ben je erkentelijk, geachte vriend, dat je me zo veel keer met je dienstvaardigheid eerde en me met weldaden omringde. Wat was er heerlijker dan die maaltijd? Wat beter gekruid? Zie toch! Wat een werkelijk onberispelijke levenswandel, wat een geleerdheid wars van verwatenheid! Wat heb je een geestige stijl, hoe verzorgd! Je zou denken dat je een Romein hoort spreken. Laten de Italianen nu maar komen en de Duitsers van barbaarsheid betichten! Welke tragedie aan rampspoed me is overkomen, kun je lezen in mijn brief aan Beatus; als je hem gelezen hebt, moet je hem aan deze jongeman teruggeven, zodat hij hem ook aan anderen kan laten zien. Je zult er geen enkele onwaarheid vinden. Dat ontbrak er nog maar aan na alles wat ik had doorstaan! Als er enig jaar is dat ik met een zwarte steen moet merken, dan is het dit wel. Het ga je goed. Groet onze vriend uit Westfalen.

3. Deze formulering (*mammosae bibosaeque*) is ontleend aan een versregel van Laberius geciteerd door Gellius (*Noctes Atticae* III, 12, 4).

1. Deze gissing is gebaseerd op brief 867.

Leuven, 19 oktober 1518
Erasmus, van harte de jouwe

881 *Aan Johannes Longicampianus*
Leuven, 20 oktober [1518]

Hartelijk gegroet. De zeer geleerde Eobanus gaf me je brief met de twee redevoeringen, zij het slecht overgeschreven. Ik heb je brief aan Van Dorp laten bezorgen. Hoe het met mij gesteld is, kun je lezen in mijn brief aan Rhenanus, als je daar tijd voor hebt. Dit was voor mij een weinig voorspoedig jaar; de grote en almachtige God geve dat gelukkiger zullen volgen. Je gezindheid jegens mij stelde ik bijzonder op prijs, maar ook het eerbetoon. Je moet namens mij de groeten doen aan Wolfgang Angst en die vriendelijke mensen uit Franken, met wie ik de laatste keer at, en ook aan de anderen die Erasmus welgezind zijn. Ook hier zijn vonkjes van de pest, maar niet erg en van elders afkomstig. De lucht is onbedorven. Het ga je goed, zeer geleerde en vriendelijke Longicampianus. Groet de jurist[1.] die op de boot voor ons zijn redevoeringen uitsprak.
Leuven, 20 oktober
Erasmus, van harte de jouwe

882 *Aan Maternus Hatten*
Leuven, 20 oktober 1518

Erasmus groet zijn vriend Maternus

Dit jaar heeft mijn kwade genius me wel bijzonder op de proef gesteld, mijn dierbare Maternus. Aangezien het te veel tijd zou kosten dit voor ieder afzonderlijk te beschrijven, kun je hierover meer lezen in mijn brief aan Rhenanus. Je moet namens mij de hartelijke groeten doen aan de heer de deken,[1.] die geleerd is zonder vertoon en beleefd zonder valse schijn; bovendien aan die aardige Eucharius[2.] en de voortreffelijke Kierher en de andere kanunniken, vriendelijke mensen die ons daar op verhaal lieten komen. Deze jonge-

1. Zie brief 867.
1. Thomas Truchsess.
2. Eucharius Gallinarius.

man stuur ik op eigen kosten naar Bazel wegens de kopij voor het Nieuwe Testament. Het ga je goed, mijn dierbare Maternus, oprechtste van alle vrienden.

Leuven, 20 oktober 1518

Geef de voor- en achternaam van de heer de deken aan me door.

883 *Aan Nikolaus Gerbel*
Leuven, 20 oktober 1518

Erasmus groet Nikolaus Gerbel, doctor in het pauselijk recht

Hoe buitengewoon en met hoeveel overtuiging heeft mijn kwade genius mij dit jaar op de proef gesteld, zeer geleerde Gerbel! Welke tragedie aan rampspoed me is overkomen, kun je lezen in mijn brief aan Beatus Rhenanus. Ik ben nog steeds onder behandeling van de chirurgijnen en aan huis gebonden. De grote en almachtige Christus zal betere tijden schenken zodra ik het verdien, nee, zodra Hij zich ertoe verwaardigt. Temidden van zo grote rampspoed bleef mijn geestkracht altijd ongebroken. Wat zou ik graag willen horen dat mijn vriend Schürer hersteld was! Doe de groeten aan het hele gezelschap,[1.] maar vooral aan Sturm, verder aan Gebwiler en Rudolfinger, die met hun gebruikelijke gulheid niet wilden dat ik in de kosten van de herberg bijdroeg, alsof het niets betekende dat zij me met hun gezelschap eerden en tegelijk een plezier deden! Je weet vast al dat ook Bruno Amerbach kan slapen met iemand in zijn armen.[2.] Ik bid dat wat je succesvol bent begonnen uiterst succesvol zal verlopen.[3.] Doe vooral de groeten aan mijn nieuwe vriend Pathodius:[4.] zo word ik dagelijks rijker! Helius Eobanus, een vriendelijk iemand, die in verzen doet denken aan Ovidius wegens het gemak waarmee hij formuleert, en ook in proza niet voor zichzelf onderdoet. Hij was uit Erfurt gekomen, alleen om Erasmus te ontmoeten. De bedoeling waardeer ik, het eerbetoon niet, omdat het degene die eer betoont belast en niet tot voordeel is van degene aan wie eer wordt betoond. De lucht hier is tot nu toe zuiver; een enkeling is ziek, maar door ziekte die van elders is overgebracht.

1. De kring van humanisten in Straatsburg.
2. Bruno Amerbach trouwde in september 1518 met Anna Schabler. De formulering is ontleend aan Terentius, *Andria* 430.
3. Dit slaat waarschijnlijk op Gerbels huwelijk; vgl. *Die Amerbachkorrespondenz*, ed. A. Hartmann, dl. 2, brief 628.
4. Bedoeld is Lucas Bathodius.

Het ga je goed, zeer geleerde Gerbel, en wees Erasmus genegen; geloof me, dat zal wederzijds zijn. Leuven, 20 oktober 1518

884 *Aan Hermannus Buschius*
Leuven, 21 oktober [1518]

Erasmus groet zijn vriend Buschius

In vertrouwen was mij verteld dat Barlandus, die de leerstoel Latijn bekleedt, erover denkt het ambt neer te leggen, omdat hij genoeg heeft van de werkdruk en ontevreden is over de magere beloning. Ik heb met de man gesproken en merkte dat de zaak anders lag. Ik had al aan de executeurs-testamentair geschreven dat ik, als ze deze functie niet aan Barlandus hadden gegeven, iemand had gevonden die prima in staat was deze taak te vervullen. We worden dus in onze verwachtingen teleurgesteld. En toch zou ik graag willen dat je bij ons zou wonen, maar je verdient maar weinig hier. Maar misschien lachte de fortuin je ergens toe. De bisschop van Luik[1] heeft bijzonder veel achting voor geleerden, evenzo de abt van Saint-Hubert,[2] een uitzonderlijk vrijgevig man. Hoogstraten is hier geweest, vóór mijn terugkeer; sommige mensen denken dat de man hierheen zal verhuizen. Het ga je goed, dierbare Buschius, en wees Erasmus die jou zeer genegen is op jouw beurt genegen.

Leuven, 21 oktober

885 *Aan Johann Froben*
Leuven, 22 oktober [1518]

Lees deze brief samen met Beatus of iemand anders die Latijn kent!

Erasmus groet zijn vriend Johann Froben

Met deze bode Menard uit Hoorn stuur ik je alle overige tekst van het Nieuwe Testament. Ik stuur ook de inhoudsoverzichten die aan de afzonderlijke brieven vooraf dienen te gaan en zal binnenkort de overige sturen. Jij moet

1. Érard de la Marck.
2. Nicolas de Malaise.

ervoor zorgen dat het werk voorspoedig zal verschijnen. Laat me weten of er enig antwoord uit Rome is gekomen over wat ik via Pucci had geschreven.[1] Ik heb jouw brief ontvangen. Over de boeken heerst bij Franz[2] diepe stilte; door hem te laten beslissen heb je een ongunstige schatting gedaan en heb je weinig Griekse boeken gekocht. Ik denk dat je de lijst met boeken die je in opdracht van mij moest kopen, kwijt bent geraakt. De wissel die aan Arnold[3] gegeven moest worden, stuur je terug; het was je zeker ontschoten wat ik had opgedragen. Zo handel je als vriend en peter![4]

Als je wilt dat er iets gebeurd met het lexicon, zorg dan dat er een afschrift komt van wat door Cono is toegevoegd, ik meen in het oude lexicon van Bruno.[5] Stuur verder het geschreven lexicon van retorische termen, eveneens het lexicon gedrukt door Mazzocchi te Ferrara,[6] wat hier nergens te vinden is. Ik zal mijn uiterste best doen om jouw belang te dienen. Zie jij erop toe dat jij ook naar beste vermogen je schouders eronder zet. Je hebt een goede naam verworven, die kan je groot voordeel opleveren, als jij op jouw kosten extra zorg aan het boek besteedt.[7] Maar mij bevalt het niet dat bij jou thuis de vrouw het voor het zeggen heeft. Geen lastposten als er geroeid moet worden![8] Van de kant van de Parijzenaars dreigt geen enkel gevaar, als je het nuchter bekijkt. Zie hier goed nieuws; geef de bode dus iets extra's. Jouw vriend Descousu uit Châlon-sur-Saône, een minderbroeder, een groot licht van de kerk, is in Brugge.[9] Schrijf hem, als er iets is wat je wilt.

Dit ongemak en deze kosten waren niet nodig, als je op tijd met het werk was begonnen. Ik zal binnenkort de rest sturen, dat zijn de voorwoorden en de aanhangsels. Deze jongeman lijkt talent te hebben en behoorlijk thuis te zijn in beide talen; ten slotte, hij is een Hollander. Hij komt naar je toe in de

1. Brief 860.
2. Franz Birckmann.
3. Arnold Birckmann.
4. Erasmus was peter van Erasmius Froben. Blijkbaar sprak Erasmus ook Froben aan als peter, misschien van zijn boeken.
5. Bruno Amerbach. Johannes Cono, die de broers Amerbach Grieks had geleerd, had blijkbaar aantekeningen gemaakt in Bruno's exemplaar van een woordenboek.
6. Bedoeld is een Grieks woordenboek van Giovanni Maria Tricaglio uit 1510.
7. Zie de tweede alinea van brief 886.
8. *Adagia* III, 2, 55.
9. Celse-Hugues Descousu was iemand van bedenkelijk allooi. Zie *Die Amerbachkorrespondenz*, ed. A. Hartmann, dl. 1, brieven 450, 453, 454.

verwachting dat hij bij jou in de drukkerij een plaats krijgt met passende beloning. Dat hij enige goedgunstigheid mag ondervinden, ook op grond van mijn aanbeveling. Overigens is het op jouw verzoek wat ik deed.

Telkens weer wil ik je, krachtens onze vriendschap, op het hart drukken dat je de goede naam die jouw drukkerij heeft verworven, niet verwaarloost en je ver houdt van de adviezen van ezels. Luister naar Beatus, de enige die verstand heeft. Ik gaf deze Menard vier gouden florijnen en een frank; je moet opdracht geven dat ik die van Franz terugkrijg. Want ik heb genoeg gedaan op eigen kosten en met persoonlijk risico, zoals je kunt lezen in mijn brief aan Beatus. Het ga je goed, dierbare peter, met je vrouw en al de jouwen.

Leuven, 22 oktober

Aan Johann Froben, de bekende drukker. Bazel

886 *Aan Cuthbert Tunstall*
Leuven, 22 oktober 1518

Erasmus groet zijn vriend Tunstall

Dit jaar heeft mijn kwade genius me wel bijzonder op de proef gesteld. Ik maakte een reis naar Bazel, die verre van makkelijk was, zowel door onprettige reisgenoten (want door een of ander noodlot stuitte ik op enkele Hollanders), als door de hitte die voor de tijd van het jaar ongebruikelijk was. In Bazel was ik bijna voortdurend ziek, eerst kreeg ik een uiterst besmettelijke verkoudheid waaraan velen daar zijn gestorven, meteen daarna dysenterie met gevaarlijke buikloop. Ik had op dat moment heel wat over voor een goede gezondheid, zodat ik tegen het werk opgewassen was geweest. De aantekeningen van Latimer, die me overigens een groot genoegen deden, werden me te laat overhandigd, toen mijn aantekeningen en ook een flink stuk van Marcus al af waren. Had hij hetzelfde maar gedaan bij de brieven van de apostelen! Ik was nog zwakjes toen ik uit Bazel wegging; maar welke tragedie aan rampspoed me verder is overkomen, kun je lezen in mijn brief aan Beatus, waarvan ik een afschrift daarheen heb gestuurd. Ik had besloten voor de winter een bezoek aan Engeland te brengen, en daarom haastte ik me Bazel te verlaten; maar het lot besloot anders. Ik ben nog steeds onder behandeling van de chirurgijnen wegens twee zweren; een derde is bijna dicht.

Vandaag heb ik op eigen kosten iemand naar Bazel gestuurd met de rest van de kopij en mijn inhoudsoverzichten bij de brieven van de apostelen, die

ik op jouw aanraden toevoegde; weldra zal ik de voorwoorden en het nawerk sturen. Het werk telt meer dan honderd katernen, terwijl de afzonderlijke pagina's door het grote papier tien regels meer hebben vergeleken met de vorige uitgave. Ik had verzocht er één op perkament te drukken, maar hij drukt er drie. Een zal zo snel mogelijk naar jou toe komen; het geheel zal immers voor januari worden voltooid. Froben, die een overeenkomst met me wilde sluiten, heb ik geantwoord dat hij het geld dat hij voor mij had gereserveerd, moest besteden aan extra zorg voor het werk. De Amerbachs, die in dit vak veel ervaring hebben, heb ik met dringende smeekbeden zo ver gekregen dat ze bij de correctie zouden helpen; want ik merkte dat ik aan mijn bediende Jacobus,[1] die ik voor dat doel mee naar Bazel had genomen, weinig steun zal hebben, en wat Froben betreft: je kunt je niets dommers voorstellen.

Bij terugkomst in Leuven kreeg ik voor je wissel zestig franken van de bankiers. Als ik me van deze arbeid heb vrijgemaakt, zal ik de *Parafrasen* voltooien, als de grote en almachtige Christus zijn zegen geeft. De dominicaan die het achtvoudige psalter uitgaf,[2] kwam ons in Leuven opzoeken; ik maak op eervolle wijze melding van hem in de *Apologie*, wat hem bepaald niet is ontgaan. Aangezien hij zijn werk niet kon verkopen, schenkt hij het al rondtrekkend aan allerlei vooraanstaande personen en verkoopt hij het op die manier voor een hogere prijs dan wanneer hij het zou verkopen! Hij is in dienst van de Franse koning voor 800 franken. Mijn kanselier[3] is overleden in Spanje; op hem was al mijn hoop gevestigd. Zijn kapelaan[4] schrijft dat, als hij nog drie maanden langer had geleefd, er goed voor Erasmus was gezorgd. Ik word opnieuw door de Fransen uitgenodigd, zoals je in de brief van Budé[5] zult lezen, waarvan ik je een afschrift stuur: hij is geschreven rond 13 april, maar ik ontving hem rond 1 september. Ik mis daarin gezond verstand bij de man; maar ik word minder boos, omdat ik volkomen vertrouwd ben met 's mans karakter. Ik stuur ook een afschrift van de brief die hem zo boos maakte.[6] Lefèvre begint milder te worden; ik heb hoop op een verzoening tussen ons. In Duitsland deden zich lieden voor die over het een of ander waren gaan keffen; maar afgeschrikt door het voorbeeld van Lefèvre gaven ze het op, nadat ze hadden gezien dat Erasmus niet geheel tandeloos was. Ik zou niet graag een nieuw aangekomen gast in Frankrijk willen worden. Ik wil

1. Jacobus Nepos.
2. Agostino Giustiniani, zie brief 877.
3. Jean le Sauvage, overleden op 7 juni 1518.
4. Pierre Barbier.
5. Brief 810.
6. Brief 778.

graag meer zekerheid over wat ik te verwachten heb van Engeland. De jaren nemen toe, mijn krachten verminderen. Als er honderd marken bijkomen, die de koning al geruime tijd aanbiedt, zou ik verder niets ambiëren. Hier valt voor mij niets te hopen. Nergens ter wereld wordt de studie meer veracht en in de steek gelaten. Suetonius is verschenen, niet zonder grandeur, evenzo Q. Curtius. De *Opleiding van de vorst*[7] is opnieuw gedrukt, verder het handboekje,[8] met verschillende toevoegingen, en een toegift[9] met brieven die Beatus uitkoos. De apologie[10] zag opnieuw het licht, niet zonder uitbreiding; die stuur ik je. Het ga je goed, zeer geleerde Tunstall, en wees je vriend Erasmus welgezind zoals je gewoonte is.

Leuven, 22 oktober 1518

Kort voordat ik uit Leuven vertrok, was Lee, met wie ik bevriend was geraakt, opeens mijn vriend niet meer, ik weet niet door wiens toedoen. Hij was begonnen wat dingen te noteren bij het Nieuwe Testament, die naar zijn oordeel uitermate nuttig zijn, maar naar mijn oordeel niets ter zake doen, met uitzondering van twee of drie plaatsen. En toch waardeerde ik zijn gedienstigheid zeer; ook al merkte ik dat hij tegen een zekere reguliere kanunnik, een man zonder de minste geleerdheid, wie deze zaak bovendien niets aanging, had gezegd dat ik (moet je je voorstellen!) groot risico had genomen door te schrijven dat Christus niet in alle gevallen de oorsprong genoemd wordt. Dat bedoelde ik zo: het is mogelijk iets te noemen waarvan Christus niet de oorsprong is. Hij is immers niet de oorsprong van de Vader, maar de Vader is zonder uitzondering de oorsprong van alles. Zijn aantekeningen begonnen al vonkjes van boosheid te vertonen, op een buitengewoon domme manier, op plaatsen waar hij niet had begrepen wat ik had geschreven. Ik heb mezelf op die punten gerechtvaardigd en de man aangeraden in gedachten te houden dat degene die hij terechtwijst een mens is, maar hijzelf ook. Kort daarna hield hij op met zijn terechtwijzingen. Na mijn vertrek verspreidde hij tweehonderd plaatsen die door hem van aantekeningen waren voorzien; hij zint op iets dat tegen mij is gericht. Hij komt niet op bezoek en laat ook niet de groeten doen. Het is een goed man, maar iemand die ongelofelijk vasthoudt aan zijn eigen mening, lichtgeraakt van aard is en praat zonder na te denken. Hij dacht dat hij de zaak rond had met betrekking tot het geslachtsregister van Christus bij Lucas,[11] alsof hij een evidente fout had gevonden, terwijl mijn bespreking zo is, dat ik de geloof-

7. Zie brief 853.
8. Zie brief 858.
9. *Auctarium selectarum aliquot epistolarum* (Bazel, 1518).
10. De apologie gericht aan Lefèvre.
11. Lucas 3:23-38.

waardigheid voor rekening van Josephus[12.] en Annius laat. Terug uit Bazel bekijk ik de kwestie nog eens rustig en stel vast dat Lee de plank volledig misslaat. Nogmaals, het ga je goed.

887 *Aan Richard Pace*
Leuven, 22 oktober 1518

Richard Pace, eerste secretaris van de doorluchtige koning van Engeland, wordt hartelijk gegroet door Erasmus van Rotterdam

Dit jaar bracht mij louter onheil; moge de grote en almachtige Christus geven dat gelukkiger zullen volgen. Welke Ilias aan rampspoed me is overkomen, kun je ten dele lezen in mijn brief aan Beatus, waarvan ik een afschrift aan Tunstall heb gestuurd. Ik kijk al een hele tijd reikhalzend uit naar nieuws over de terugkeer van je bibliotheek, ik ben vreselijk bang dat mijn beuzelingen[1.] verloren zijn gegaan. Jouw boekje[2.] wordt in Duitsland verslonden; maar toch stoort zich een aantal inwoners van Konstanz eraan, omdat het lijkt alsof je hun iedere geletterdheid ontzegt en drankzucht toeschrijft. Ik had besloten jullie deze herfst te komen opzoeken, en graag te accepteren wat de koning in zijn goedgunstigheid uit zichzelf had aangeboden. Nu de kanselier dood is, heb ik van mijn landgenoten niets te verwachten. Ik heb geen zin een nieuw aangekomen gast in Frankrijk te worden. Als er bijkomt wat de koning aanbiedt, zou ik daarbuiten volstrekt niets ambiëren. Eindelijk is bij ons Galenus te koop in de vertaling van Linacre, die mij buitengewoon bevalt. Vanaf nu is het zelfs een genoegen arts te worden! Duitsland keurt de zaak van de tienden niet goed.[3.] Die slimme Midassen spannen het touw voortreffelijk.[4.] Het ga je goed, zeer geleerde Pace. Groet Linacre namens mij en spoor hem aan zijn overige werken uit te geven.
Leuven, 22 oktober 1518

12. Waarschijnlijk bedoelt Erasmus Philo van Alexandrië, onder wiens naam in 1498 het *Breviarium de temporibus* was verschenen in de *Antiquitates* van Johannes Annius (Giovanni Nanni).
1. Erasmus had Pace een manuscript gegeven met een versie van de *Antibarbari.*
2. Pace's *De fructu qui ex doctrina percipitur* (Bazel, 1517).
3. De afwijzing vond plaats tijdens de rijksdag van Augsburg, op 27 augustus 1518. Het geld was bestemd voor de oorlog tegen de Turken.
4. Zodat het zal breken, zie *Adagia* I, 5, 67.

888 *Aan [William Blount, lord Mountjoy]*
Leuven, 23 oktober [1518]

Hartelijk gegroet, goedgunstige mecenas. Wie zou geloven dat dit lichaampje opgewassen zou zijn tegen zoveel rampspoed, zoveel moeizame reizen, zoveel hitte (die in Bazel werkelijk niet te dragen was), zoveel inspanning, zoveel ziekten? Want in Bazel was ik bijna voortdurend ziek; eerst door een langdurige verkoudheid, besmettelijk ook, aangezien die een niet gering aantal slachtoffers heeft gemaakt, meteen daarop kreeg ik dysenterie met gevaarlijke buikloop. Voorbij Keulen voelde ik me prima en stelde ik me een blijde terugkeer bij de in Leuven achtergebleven vrienden voor. Maar zie, plotseling geraakte ik in een diep dal; ik was zozeer beroofd van al mijn krachten dat ik de dood nabij was. Alleen mijn geestkracht heeft me geen moment in de steek gelaten. Ik ben naar Leuven gebracht met drie zweren, een onder de linker heup, een andere in de rechter lies en een derde op de rug. Er zat ook een hard bultje in de linker lies, dat nog niet helemaal weg is. Twee chirurgijnen verzekerden me dat het de pest was. De artsen zeiden dat er in de urine niets te vinden was wat op een ziekte wees. Na veertien dagen kwam er uit de drie zweren zwart, dood vlees. Ik ben al zes weken aan huis gebonden en heb met chirurgijnen te maken. Als het de pest was, heeft het stellig geholpen dat ik niet geloofde dat het de pest was.

Dat ik u zo laat voor uw vrijgevigheid bedank, is de schuld van Johannes,[1] mijn dienaar, die, naar het mij voorkwam, van dat geld melding maakte alsof het van iemand anders afkomstig was. Ik wil heel graag weten hoe Uwe Hoogheid, met vrouw en zoon, het maakt. Het ga u goed.

Leuven, 23 oktober

889 *Aan [John Fisher]*
Leuven, 23 oktober [1518]

Hartelijk gegroet, eerwaarde bisschop. Dit jaar heeft uw vriend Erasmus eens flink op de proef gesteld; heen- en terugreis verliepen uiterst moeizaam, deels wegens de hitte, die in Duitsland ondraaglijk was, deels wegens stormen die uiterst ongezonde lucht meevoerden. Ik was nog zwakjes toen ik Bazel verliet; toch was ik beetje bij beetje zo opgeknapt, dat ik redelijk met

1. John Smith.

mezelf tevreden was toen ik bij de graaf van Neuenahr was aangekomen. Ik trof hem aan op zijn slot in Bedburg, vier mijlen buiten Keulen. De jongeman is van de oude soort adel, spaarzaam met woorden, verstandig, zeer ingetogen en volkomen rein van levenswandel, in meer dan een wetenschap onderlegd. Wat een schandalige omdraaiing van de rollen, als priesters en monniken hun buik en gehemelte dienen, terwijl krijgslieden warmlopen voor een deugdzame levenswandel en de literatuur! Ook trof ik in Boppard een tolbeambte die stond te juichen van vreugde en uitriep dat hij een gelukkig mens was omdat hij Erasmus had mogen ontmoeten. Op alle mogelijke manieren toonde hij zijn dienstvaardigheid. Hij liet zien hoe tussen de tolpapieren de boekjes van Erasmus lagen. Mensen schrijven me uit Nürnberg, uit Bohemen, uit Hongarije, uit Polen brieven die vervuld zijn van Christus; maar het zijn bijna allemaal wereldlijke personen. Alleen monniken en sommige theologen die op hen lijken gedragen zich als kleingeestige vitters.

Maar om ter zake te komen: ik hoopte u deze herfst een bezoek te kunnen brengen, tot beider vreugde, maar wat kent het menselijk bestaan toch onverwachte lotswisselingen! Zodra ik de graaf verliet, zonk ik plotseling in het diepste dal. Behalve mijn geest was er niets aan leven over. Halfdood ben ik naar Leuven gebracht, beroofd van al mijn krachten. Ik had drie zweren, een heel grote onder de linker heup, die ook door het paardrijden geïrriteerd was geraakt, een ander in de linker lies, een derde op de rug. In de linker lies zat ook een hard bultje, ook onder de rechter tepel, dat geleidelijk verdween na vier weken. Uit de drie zweren kwam zwart en dood vlees. Beide chirurgijnen verzekerden me dat het de pest was, en verzekeren me dat nog steeds. Ik wilde het niet geloven. Al voor de zesde week heb ik met chirurgijnen te maken, een uiterst gevaarlijke mensensoort, en zit ik thuis. Dat ontbrak nog maar aan de rampspoed van Erasmus. Wie had kunnen geloven dat dit lichaampje opgewassen zou zijn tegen zoveel reizen, zoveel ziekten, zoveel inspanning, zoveel zorg? De grote en almachtige Christus zal eens betere tijden dan deze schenken. Overigens, welke last Hij mij ook wil laten dragen, ik zal die gelijkmoedig dragen; mits Hij - wat ik vertrouwend op zijn goedheid hoop - niet duldt dat dit lid van Hem, hoe zwak ook, wordt afgerukt van zijn lichaam. Hij is mijn leven bij mijn sterven, Hij is mijn steun tijdens mijn leven.

Rond de eerstvolgende beurs zal het Nieuwe Testament verschijnen, waarvan de voltooiing vrij voorspoedig verliep. U zult zien, of hebt al gezien, dat nog andere werken in Engeland zijn ingevoerd. Mijn inhoudsoverzichten bij alle brieven van de apostelen, geschreven tijdens mijn ziekte, worden nu gedrukt. Ik maak me klaar voor de parafrasen. Hoogstraten is uit Keulen verjaagd en zoekt een andere plaats om zich te vestigen. Er wordt niet meer met argu-

menten, maar met knuppels gestreden. In zijn dialoog hekelt hij de graaf van Neuenahr. Dat veroorzaakte opschudding onder een groot aantal officieren uit het leger die familie van hem zijn. Ik denk dat Hoogstraten naar Leuven gaat verhuizen. Het ga u goed, meest rechtschapene onder de prelaten, en wees uw nietige beschermeling Erasmus genegen, zoals uw gewoonte is.

Leuven, 23 oktober

Erasmus enz.

890 *Aan Henry Bullock*
[Leuven, ca. 23 oktober 1518]

Erasmus groet zijn vriend Bullock

Hoe maakt mijn vriend Bullock het? Voert hij nog steeds strijd met de aanhangers van Lefèvre? Ik ontving enkele brieven, waarin je verklaarde het een of ander tegen die kleingeestige vitters geschreven te hebben; maar die verhandeling heeft mij nooit bereikt....[1.]

891 *Aan John Colet*
Leuven, 23 oktober 1518

...[1.] maar zie, in Aken zonk ik plotseling in een diep dal. Deels te paard, deels met wagens ben ik naar Leuven gebracht, meer dood dan levend, met drie zweren en twee bulten, waarvan de een is verdwenen, de ander, in de linker lies, nog niet, maar toch is die niet gaan zweren. Uit de drie zweren kwam zwart, dood vlees. De grootste was onder de linker heup. Een, die in de rechter lies zit, is bijna dicht, de twee andere zijn nog open. Beide chirurgijnen verzekeren me dat het de pest is, maar dat het gevaar me door alle ongemakken van de reis is ontgaan. De artsen zeiden dat er in de urine niets te vinden was wat op enige ziekte wees. Ik liet de allerbeste komen; hij had verschillende keren beweerd dat de urine geen enkele aanwijzing bevatte, maar toen ik over de zweren had verteld, ging hij ervandoor om vervolgens niet meer terug te komen. Al zes weken zit ik thuis en heb ik te maken met chirurgijnen, artsen en apothekers, en niet van harte. Jij placht Erasmus een ongeluks-

1. Het vervolg van de brief is niet overgeleverd.
1. Het begin van de brief is niet overgeleverd.

vogel te noemen. Wat als je hem nu zou zien, ja, als je hem hád gezien? Dit ontbrak natuurlijk nog aan mijn rampspoed. Wie zou geloven dat dit lichaampje opgewassen zou zijn tegen zoveel inspanning, zoveel reizen, zoveel ziekten? Om intussen maar niets te zeggen over kleingeestige vitters, theologen en leugenachtige monniken, van wie niemand openlijk, maar velen achter mijn rug protest laten horen. Dat het de wil van de grote en almachtige Christus mag zijn dat hierop ooit voorspoediger tijden volgen, of [een eind komt aan][2] deze lichamelijke ongemakken.

Het Nieuwe Testament zal binnenkort verschijnen, op een vrij gelukkige manier. Men is nu bezig met de uitgave van mijn inhoudsoverzichten bij alle brieven van de apostelen. Binnenkort begin ik aan de parafrasen op de overige. Geef aan wat je niet beviel in hoofdstuk 7 van de Brief aan de Romeinen.[3] Ik stuur je een exemplaar van de rede die de frater van de orde der predikheren, kardinaal Cajetanus, heeft gehouden op de rijksdag te Augsburg, waar de keizer een fraaie komedie opvoert. Ook de aartsbisschop van Mainz,[4] die immers nog jong is, kreeg hij zover, dat hij zijn waardigheid te schande maakte met de ontvangst van de kardinaalshoed, gemaakt tot monnik van de paus van Rome. Ach, mijn beste Colet, hoe verandert nu het toneel van de wereld! We maken goden van mensen en het priesterschap verandert in tirannie. De vorsten, samen met de paus, en misschien ook de Turken, spannen samen tegen het welzijn van het volk. Men verwerpt Christus en volgt Mozes. Het ga je goed. Leuven, 23 oktober 1518

892 *Aan Thomas Bedyll*
Leuven, 23 oktober [1518]

Erasmus groet zijn vriend Bedyll

Ik ben in elk geval weer bij jullie terug, zij het na veel risico's en op een manier dat ik bijna in de haven schipbreuk leed. Beide chirurgijnen houden vol dat het werkelijk de pest was. Ikzelf heb mijn twijfels. Het betekende voor mij hoe dan ook diepe ellende. Ik vraag me af wat Potkyn wil. Zoveel keren is mijn papier afgewezen; uiteindelijk heb ik mijn eigen dienaar hierom naar Engeland gestuurd met het papier, dat volgens Sixtinus zelf beter was ge-

2. In dit deel van de zin ontbreekt een werkwoord.
3. Zie brief 825.
4. Albrecht van Brandenburg ontving op 1 augustus 1518 in Augsburg de kardinaalshoed uit handen van Cajetanus.

schreven dan het papier van Potkyn. Ik dacht dat het geld in bewaring gegeven kon worden. Franz[1] schrijft, met het idee dat de zaak in orde is, een papier voor me uit, waarmee ik het geld op zijn naam in Duitsland kan ontvangen, na onmiddellijke uitbetaling van een deel van de som. Bij zijn aankomst in Engeland doet Potkyn moeilijk over het papier en betaalt niet. Hij stuurt een volkomen dwaas afschrift van het papier, waarin sprake is van het negentiende jaar, terwijl dit het jaargeld over het achttiende jaar is. Wat is dat in hemelsnaam voor pietluttigheid? Wat als er geen enkel papier werd afgegeven? Is hij soms bang dat ik twee keer om geld zal vragen dat maar één keer verschuldigd is? Zo'n gevaarlijke tocht heb ik ondernomen, aan zoveel ziekten heb ik geleden, en om dat papier zou ik zonder iets hebben gezeten, als ik in Duitsland geen mensen had gevonden die mij meer vertrouwden dan die Potkyn doet. Franz heeft immers, toen hem het geld geweigerd werd, zijn papier gewijzigd, zoals redelijk was.

Ik verzoek je dit aan je meester[2] te vertellen - die dingen laten zich immers beter vertellen dan opschrijven - en extra moeite te doen dat het geld niet bij Arnold[3] in bewaring wordt gegeven. Ik zal het hier van Franz ontvangen, en laat je meester hierna de zaken liever via Maruffo regelen. Laat me alsjeblieft weten of je meester de delen Hieronymus heeft ontvangen; ze hebben immers de gewoonte mijn boeken voor zichzelf achter te houden. Als hij ze niet heeft ontvangen, zal ik zorgen dat hij ze krijgt. Het ga je goed, allertrouwste vriend.

Leuven, 23 oktober

893 *Aan [William Warham]*
Leuven, 24 oktober 1518

Hartelijk gegroet, eerwaarde bisschop en zeer vrijgevige mecenas. Ook al verlopen in het algemeen niet veel dingen voor mij voorspoedig, toch deed zich geen enkel jaar voor dat ongelukkiger was dan dit. De reis was door de ondraaglijke hitte bijzonder zwaar. In Bazel leed ik eerst aan een langdurige en zeer besmettelijke verkoudheid, daarna aan dysenterie met uiterst gevaarlijke buikloop; zoveel keren kwam de ziekte terug, dat ik bijna voortdurend ziek was. Als er geen ziekte had geheerst, dan was toch de hitte zo erg dat amper de allersterksten het volhielden. Tijdens de terugreis was ik gelei-

1. Franz Birckmann.
2. William Warham.
3. Arnold Birckmann.

delijk aan wat opgeknapt; voorbij Keulen voelde ik me prima. Ik hoopte nog vóór de winter u een bezoek te kunnen brengen, tot beider vreugde. Ik stelde mezelf allerlei genoegens in het vooruitzicht. Maar wat voor lotswisselingen kent het menselijk bestaan! In Aken geraakte ik plotseling in een diep dal. Ik reed op een mank paard tot aan Tongeren, maar met zoveel pijn dat ik op een goed moment de neiging had me op de grond te laten vallen en daar onder de blote hemel mijn laatste adem uit te blazen. Vanaf Tongeren ben ik met een wagen met twee paarden naar Leuven gebracht, meer dood dan levend, met drie zweren, een onder de linker heup, een andere in de rechter lies, een derde op de rug. Ik laat twee chirurgijnen komen: beiden verklaren dat het de pest is. De artsen zeiden dat er in de urine niets te vinden was wat op een ziekte wees. Er ontstond ook een harde bult in de linker lies, zonder te gaan zweren. Onder de linker heup zat een enorme zweer. Uit allemaal kwam zwart, dood vlees, maar pas na bijna drie weken. Al meer dan zes weken heb ik met chirurgijnen te maken en ben ik aan huis gebonden, aangezien twee zweren nog open zijn. Dat ontbrak nog maar aan mijn rampspoed. Wie zou geloven dat dit broze lichaampje opgewassen zou zijn tegen zoveel rampspoed, zo vele en zo zware reizen, zoveel intensieve studie, zoveel ziekten, die zo vaak, als het ware met hernieuwde krachten, terugkwamen? Om intussen maar niets te zeggen over bepaalde misdadige monniken en enkele dwaze theologen, die als laffe honden keffen als ik er niet bij ben, maar geen woord in mijn gezicht zeggen.

Zie hier welke tragedie aan rampspoed me is overkomen, waar nog bijkomt dat de kanselier van onze vorst is overleden in Spanje, op wie al mijn hoop in deze streken was gevestigd; hij was immers de enige die mij van harte welgezind was. Ik ben niet van plan naar Frankrijk te verhuizen, hoewel men mij al vaker wil laten komen. Ik zal een Engelsman zijn, of een combinatie van Engelsman en Brabander. Ik zal het niet opgeven zolang Uwe Hoogheid mij welgezind is. Het is fraai hoe Potkyn me behandelt; geen enkel papier vindt hij goed genoeg. Van hem had ik zelfs kunnen sterven van armoede; niets immers kon ik hem ontwringen. Tijdens de rijksdag van Augsburg is tot nu toe weinig gebeurd, behalve dat de nog jonge aartsbisschop van Mainz de kardinaalshoed heeft ontvangen. Er is een rede over de tienden gehouden, die slecht werd ontvangen; ik heb die aan Tunstall gezonden. De graaf van Neuenahr schrijft me dat de rijksdag naar Frankfurt moet worden overgebracht, en daar overlegd moet worden over de kroning van Ferdinand. Diens optreden hier stelt niet veel voor. De graaf voegt het volgende toe: ‘Jullie zullen binnenkort de koning uit Spanje zien terugkeren.’ Het gerucht gaat dat hij naar Napels zal gaan, wat waarschijnlijker is. Overal zijn vonkjes van de pest; in Leuven woedt ze het minst, in Keulen het

meest. Het ga u goed, zeer eerwaarde heer, aan wie ik deze nietige beschermeling dringend aanbeveel.

Leuven, 24 oktober 1518

894 *Aan Nicolas de Malaise*
Leuven, 24 oktober 1518

Deze brief is als opdracht afgedrukt in de *Argumenta in omneis epistolas apostolicas nova* (Leuven, 1518).

De eerwaarde vader Nicolas de Malaise, abt van Saint-Hubert, wordt gegroet door Erasmus van Rotterdam

Dat tot nu toe nergens ter wereld de literatuur geringer aanzien heeft dan bij ons, zeer geëerde vader, eerbiedwaardig meer door uw reine levenswandel dan door uw hoge waardigheid, daarvan is volgens mij vooral dit de oorzaak: dat bij onze vorsten geen enkel respect te vinden is voor uitnemende talenten, terwijl bij de Duitsers, bij de Hongaren en Bohemers, ten slotte bij de Engelsen en Schotten de hogere studie wordt beloond en aanzien heeft. En toch gloort enige goede hoop dat onze streek binnenkort ook dit deel van de lof erbij zal krijgen, nu ik zie dat Érard, de zeer illustere vorst en zeer vrome bisschop van Luik, niemand met meer enthousiasme begroet dan mensen die zich aanbevelen door geleerdheid en een reine levenswijze. Als het gaat om dit soort verdienste, de klank van ook uw naam, een geur van Christus[1] als het ware, verfrist en verkwikt de harten van allen die zich wijden aan de ware vroomheid en gewijde studie. Want hoewel u op geen enkel gebied niet doorluchtig en roemrijk bent - u staat immers ver af van de levenswijze van bepaalde lieden die slechts met weelde en paarden voor abt willen doorgaan - acht u niettemin niets belangrijker dan op alle mogelijke manieren de in verval geraakte godsdienstige discipline te herstellen en, eenmaal hersteld, verder uit te breiden en te verstevigen. Dat doet u niet zozeer door gezag te laten gelden als wel door het voorbeeld van uw levenswijze: geen andere manier is effectiever dan deze om het gedrag van ondergeschikten te verbeteren. U brengt uw tijd niet door met dobbelen, maar met het lezen van gewijde boeken, niet met de jacht, maar met gebed; met dagelijkse erediensten maakt u dat de dag, hoe lang ook, kort lijkt. Uw volgende streven evenwel is het in stand houden of in gang zetten van de studie van de gewij-

1. 2 Corinthiërs 2:15.

de literatuur, aangezien uit die bronnen een vrome levenswandel voortkomt. Die uitnemende eigenschappen van u zijn geen valse schijn, maar ongeveinsd en echt. Dat blijkt hieruit, dat u wars bent van alle hoogmoed, u, die uitzonderlijke deugdzaamheid aan de dag legt op een zodanige manier dat u als enige onbekend lijkt te zijn met uw verdiensten. Dat pas is het kenmerk van een werkelijk christelijke geest, een die elke handeling van a tot z, zoals dat heet, afmeet aan de glorie van Christus, aan wie alle eer verschuldigd is.

Door deze fakkels als het ware ben ik ontstoken in liefde voor u, eerwaarde vader, vooral omdat Paschasius Berselius met buitengewone genegenheid uw beeltenis afschilderde met het penseel van de taal. Daarom wilde ik dat een boekje waarin ik onlangs, in een paar dagen toen ik door ziekte aan huis was gebonden, inhoudsoverzichten bij alle brieven van de apostelen bijeenbracht, onder de bescherming van uw naam verscheen; niet omdat ik zou menen dat u het werk dat ik verrichtte behoefde, maar omdat het mij passend leek dat een boekje dat dient tot ware vroomheid werd opgedragen aan het voorbeeld van ware vroomheid. Wat hoort voor ons, na de grootsheid van het evangelie, belangrijker te zijn dan de brieven van de apostelen, die ons ook nu nog wonderbaarlijke vonkjes van die frisse, pas ontbloeide bezieling kunnen schenken? Verder lijken mij de inhoudsoverzichten van de Grieken door een onkundig iemand eerder te zijn samengeraapt dan samengesteld, zo zeer zelfs dat ik er vrede mee heb dat de vertaling die ik er ooit van maakte verloren ging. Die in de Latijnse handschriften in omloop zijn, afkomstig van een onbekend auteur, zijn nogal dor en mager. Tenzij ik me vergis, is mijn vertaling van de brieven van de apostelen heel wat duidelijker dan de eerdere waren, en ook preciezer. Ik voegde aantekeningen toe waarin heel wat moeilijke plaatsen worden opgehelderd. Ik probeerde ook met een parafrase duidelijkheid te verschaffen; daar ben ik onlangs aan begonnen en met Christus' wil zal ik het weldra voltooien. Binnenkort zal ik ook de commentaren voltooien waaraan ik ooit ben begonnen, als de hemelse goedgunstigheid mijn gebeden wil verhoren; daardoor zullen hopelijk meer mensen met enthousiasme naar deze heilzame teksten grijpen, waarvoor velen terugdeinzen vanwege de moeilijke taal, heel wat mensen vanwege de corruptheid van de handschriften, anderen vanwege de duistere inhoud. Het ga u goed, hooggeachte vader, en reken vanaf nu Erasmus onder uw beschermelingen.

Leuven, vanuit het College van de Lelie. In het jaar 1518, 24 oktober.

895 *Aan John Smith*
Leuven, 25 oktober [1518]

Erasmus groet John Smith

Ik vraag me af waarom je me zei dat het twaalf angelotten waren die door More geschonken waren[1.] en aan Arnold[2.] toevertrouwd. Want, vertrouwend op wat je zei, heb ik een papier van hem aangenomen, dat ik genoodzaakt was daarna te veranderen. Laat me weten hoe het met je gaat. Ik heb meer dan eens in levensgevaar verkeerd. Zie toe dat je je meester[3.] trouw dient en niet omgaat met slechte lieden. Pas vooral op dat je niet door besmetting de Franse pokken oploopt. Wees altijd Christus indachtig en breng Hem dagelijks eer, met heel je hart. Als je wilt dat ik hier iets voor je doe, zal ik het graag doen. Het ga je goed, mijn allerdierbaarste John. Leuven, 25 oktober

896 *Van Guillaume Budé*
Parijs, 31 oktober [1518]

Guillaume Budé, die tot dit moment een vriend van Erasmus was, groet Erasmus voor de laatste keer

Ik herinner me dat ik een keer in een brief aan jou woorden van deze strekking had opgeschreven: ‘Ik ken jou even goed als jij mij’.[1.] Hoezeer ik me daarin vergiste, begrijp ik nu voor het eerst na lezing van die boze brief van je, die je me uit Leuven zond.[2.] Je was volgens mij na die narigheid van je ziekte nog niet helemaal de oude, of in ieder geval niet tegenover mij. Ik hoopte immers dat ik niet zonder instemming van de Gratiën een vriendschap begonnen was met jou: bij uitstek een liefhebber van humor en scherts en doorkneed in elke vorm van geestigheid en daarom snel van begrip en verdraagzaam als iemand een grapje maakt; iemand met wie ik voor mijn plezier vrijuit mijn pen zou kunnen oefenen, zonder dat het de continuïteit van de vriendschap die tussen ons was ontstaan en al vaste vorm had gekre-

1. Zie brief 908.
2. Arnold Birckmann.
3. Thomas More.
1. Zie brief 493.
2. Brief 869.

gen zou schaden. Nu begrijp ik - ach, hoe word ik altijd in mijn verwachtingen bedrogen! - dat ik een lompe, onbeholpen, eigenwijze, achterlijke, dwarse en stuntelende speelkameraad ben, iemand die je moet mijden en voor wie je beter hard kunt weglopen om zijn doornige, stekelige, omineuze grappen, als een stier met omwikkelde hoorns.[3] Je bent vastbesloten dit te geloven, aangezien dit jouw mening en die van je gezworen vrienden is - en hun oordeel in elk geval plaats ik ver boven dat van mij. Evenmin heb ik enige hoop gevestigd op mijn verdediging: ik ben immers al zo vaak door jou als verdacht beschouwd en door je vrienden zelfs als iemand die op heterdaad is betrapt, dat ik onmogelijk in staat ben het vergrijp te loochenen; evenmin is het mogelijk de verdenking gekoesterd door een onwelwillend persoon met smeekbeden af te wenden, omdat ik niet in staat ben een mening die zich heeft vastgezet in jouw binnenste of dat van de jouwen los te rukken. En als ik zou overwegen dit te doen na dat voorlopige vonnis, zou ik me misschien een andere beschuldiging op de hals halen, namelijk dat ik brutaal ben, vooral omdat zinloos gebabbel, zoals je duidelijk aangeeft, de aangeklaagde weinig vertrouwen of gezag bij de rechters zal opleveren. Immers, alleen voor gedegen argumenten, waar ik volgens jouw getuigenis volstrekt niet goed in ben, loopt het water,[4] zoals ze zeggen.

Tot zover begreep ik volkomen de bedoeling van je brief en besloot ik niet in beroep te gaan tegen het oordeel dat jouw uitleg en die van je vrienden inhield, hoe onrechtvaardig ook, noch bij onze gezamenlijke, noch bij mijn vrienden, naar wie je me verwijst; hoewel ze een even verkeerde mening over deze kwestie hebben als ik, dat wil zeggen een geheel andere dan jouw medestanders. Maar die opmerking van je dat het beneden je waardigheid is beledigingen uit te wisselen en dat je geen genoegen schept in plagerijen, in hoeverre die op mij betrekking heeft, is me niet duidelijk; want ik geloof niet dat je zo geïrriteerd bent geraakt dat je dit tegen mij zou zeggen. En toch, om te voorkomen dat de zweer zich verder uitbreidt, vind ik dat hij weggesneden moet worden, aangezien ik merk dat hij niet te verdrijven is. Dat betekent dat we afspreken dat er vanaf nu stilte is tussen ons, en jij mijn uitvoerige brief, zoals jij het noemt, dat wil zeggen: vervelende brief om zijn overbodige en oeverloze praatzucht, achterhoudt en desgewenst zelfs verscheurt, of in de gloeiende kolen en as laat verdwijnen; en op die van jou, die al publiek gemaakt is, zoals ik vandaag voor het eerst zag, zal ik diep stilzwijgen laten volgen en ik zal je verder geen last bezorgen. Maar waarom je mij op die manier uitdaagde, begrijp ik niet, aangezien je niet wilde dat ik ant-

3. *Adagia I*, 1, 81.
4. In het wateruurwerk, dat in de Oudheid de toegestane spreektijd aangaf.

woordde. Ik aanvaard de stilte die mij door jou is opgelegd, ik verwelkom die en zal die, als dat van jou mag, handhaven. Verbazingwekkend hoe onnozel en dom van oordeel ik ben: hoewel ik vaak die verfoeide en rampzalige brief lees na ontvangst van de jouwe, kan ik, ook als ik hem na zoveel tussentijd opnieuw bekijk en hardop lees, maar niet die giftige boosaardigheid ontdekken of hoe jullie het ook willen noemen, waaraan jullie je zo hebben geërgerd. Op dit punt erken ik de ontoereikendheid van mijn oordeel en de scherpte van dat van jullie.

Maar, bij God, heb ik je in het eerste deel van de brief voor het hoofd gestoten, waar sprake is van je woordenwisseling met Lefèvre, of in het laatste, waarin ik je bericht over het aanbod van de koning? Als het vooral in het eerste gedeelte is, waarom schreef je me dan zo'n lange brief, waarbij je met zoveel krachtige argumenten mij uitdaagde om te antwoorden? Toen ik terugschreef, meende ik je daarmee een plezier te doen. Wat staat er in hemelsnaam in die brief, wat jou, indien waargenomen door een kundig en scherpzinnig man, geen roem zal brengen? Onmogelijk dat ik tegen jou hatelijke opmerkingen wilde maken of iemand beter gezind wilde zijn dan Erasmus. Weg met die vervelende argwaan; vooral omdat Lefèvre hierover nooit met mij heeft gesproken, ook al heeft hij in de tussentijd vaak genoeg met me gepraat. Ik merkte evenwel dat de overwinning in dat dispuut bij monde van bij uitstek redelijke mensen aan Erasmus werd toegekend, maar met deze kanttekening: dat hij zijn overwinning al te zeer heeft willen uitbuiten en onvoldoende rekening heeft gehouden met zichzelf en zijn tegenstander. Daarom wilde ik in de brief een beeld van de situatie geven en je troosten en vrijpleiten om deze reden, dat je iets menselijks overkwam, als je bovenmatig, zoals dat gaat, in de strijd verhit was geraakt - waaraan zelfs jouw Hieronymus zich wel schuldig maakte -, en wilde ik je afhelpen van dat waandenkbeeld dat je leek te hebben, en je afbrengen van een eventueel plan om de strijd te hervatten ten koste van de al dan niet gewijde literatuur.

Tegelijk ontken ik niet dat je brieven me zoveel genoegen doen dat ik blij ben dat ik je pen scherp, zelfs tegen mijzelf, en prikkel. Daarom was ik er in die vervelende brief zelfs bewust op uit jouw onstuimige woordenstroom naar mij om te buigen; ook al vond ik je verontwaardiging dit keer heel vervelend, nu je me zo'n korzelig briefje[5] schreef. Nooit ben ik om ook maar een enkel woord van jou in de andere brieven die je aan mij schreef, boos geworden; ook al zijn er heel wat die volgens sommige vrienden van mij meer suggereren dan onze vriendschap of jouw omzichtigheid lijkt te verdragen. Ik ben het met hen niet eens, zelfs zo dat ik meen van jouw kant zelfs hierna

5. Brief 869.

niets al te ergs te hoeven vrezen. Ja, zelfs verheugt het mij door jou, iemand die me zeer dierbaar is, af en toe toegetakeld te worden, en wel met zo handige en adequate slagen, dat ik, bont en blauw, dagenlang door mijn vrienden word uitgelachen. Evenmin heb ik er bezwaar tegen dat je me die ergernis vergeeft, op voorwaarde dat je tot verzadiging toe je neiging en genius volgt bij het straffen van een vriend met een terechtwijzing die elk van ons waardig is. Het oordeel van alle geleerden is immers naar mijn mening niet zo gewetensvol als dat van jou en je vrienden. Als het slecht bij je viel wat ik schreef over het aanbod van de koning, omdat je blijkbaar denkt dat ik je belachelijk maak waar het gaat om een serieuze zaak: ikzelf in elk geval meen, wat dat aangaat, niet jou, maar mezelf belachelijk te maken. Je moet weten dat men in de binnenste kring aan het hof toen zo'n hoge dunk van jou had, dat, toen het vermoeden rees dat je aarzelde en het aanbod van de koning afwees uit angst dat daarmee het misnoegen van de illustere vorst Karel werd opgewekt, dat voor de koning van Frankrijk, die naar je komst verlangde, een reden zou zijn geweest om hem te schrijven, als je een dergelijk excuus had aangevoerd.

Dan zijn er andere dingen; het zou te veel tijd kosten daarover te schrijven, en misschien moeten ze niet aan een brief worden toevertrouwd, maar toch hebben ze me ertoe aangezet je een brief als deze te schrijven; wat dit punt betreft althans. Als je van plan was de vriendschap met mij nu enkele maanden op te schorten, totdat je boosheid is gezakt, is dat onvoldoende reden om de bisschop van Parijs niet te schrijven; want ik zou er geen moeite mee hebben als deze kwestie zonder mij als scheidsrechter of tussenpersoon afgehandeld werd. Ik zou graag willen dat je me ziet als een lompe plaaggeest, niet als een onbeschaamde (wat je in mijn ogen uit jezelf al zou doen, als het kon zonder je vrienden te kwetsen), en dat je me niet minder genegen bent dan onlangs en lang geleden; want ik merk dat het tegen je zin is dat je je vijandig tegenover mij opstelt. Werkelijk waar, ik ben je goedgezind en ben blij dat je behouden naar Leuven bent teruggekeerd. Hier ging immers voortdurend het gerucht rond dat je naar Rome of Milaan was verhuisd. Ik heb Glareanus voor je de groeten gedaan; hij kwam vandaag bij me langs. Het ga je goed; wees me, als je vindt dat je me genoeg hebt gehaat, weer genegen.

Parijs, 31 oktober, na de ontvangst van je brief de dag ervoor, onder slechte voortekenen

Nog meer lijkt die rampzalige brief[6] het waard aan Vulcanus geofferd te worden - wat evenwel van jouw beslissing afhangt, aangezien hij meer om jou dan om mij is geschreven, als je hem nog eens goed zou bekijken -, maar

6. Brief 810.

dan toch: nog minder bevalt hij mij, nu ik vandaag onder het lezen ervan een fout ontdekte in het klad dat ik hier hield. De fout zit in deze passage op de tweede bladzijde: 'Id quod tu inficiando non eris' (wat je niet zult kunnen ontkennen). Als dat eveneens in jouw exemplaar staat, heb je me waarschijnlijk flink uitgelachen. Want ik wilde zeggen: 'cui tu rei inficiandae'.[7] Ik zie evenwel niet in waarom die brief het minder waard is bekend gemaakt te worden dan die geschreven op 21 december;[8] de geheimenissen die daarin staan heb je in de openbaarheid gebracht, terwijl ik hoopte dat die onder ons zouden blijven, zozeer dat zelfs bij mij geen enkel woord van het klad ervan bewaard is gebleven. Ik had je ook een andere geschreven, half in het Grieks,[9] die naar mijn mening evenzeer achtergehouden had moeten worden. Als er in een of twee, of meer regels dingen staan die je ergernis opwekken, mogen ze van mij veranderd of eruit gehaald worden zoals jij beslist.

897 *Aan Maarten Lips*
[Leuven, ca. oktober] 1518

Aan de zeer rechtschapen heer Maarten

Hartelijk gegroet. Ik stuur, zeer rechtschapen vriend, het bundeltje met brieven, met daarin een waarmee ik reageer op het volkomen dwaze boekje dat je me had gestuurd.[1] Je vindt die op bladzijde 99; overigens kreeg ik er naderhand spijt van dat ik zoveel moeite heb gestoken in een kwestie van zo weinig belang. Ik heb je naam niet vermeld, om te voorkomen dat er opschudding rond jou ontstaat; zelfs niet die van hem, omdat hij anders gaat roepen dat hij verraden is, terwijl hij wat graag verraden wilde worden. Het ga je goed en blijf mij indachtig, vooral in je gebeden. 1518

7. Brief 810, p. 282. De betekenis blijft hetzelfde.
8. Brief 744.
9. Brief 568.
1. Brief 843, afgedrukt in het *Auctarium selectarum aliquot epistolarum* (Bazel, 1518).

898 *Aan Maarten Lips*
[Leuven, ca. oktober 1518]

Hartelijk gegroet. Heel goed wat je zegt over het uitdagen van die haarklover:[1.] vrede en eensgezindheid gaan boven alles. Ik heb ook niet hém geantwoord, maar anderen die met soortgelijk geleuter aankomen. Lees Hieronymus en je zult zien dat het zeer gematigd is wat ik gezegd heb.[2.] Augustinus is een uitstekend leraar, maar met geen van de Grieken te vergelijken. Als je een bewijs wilt, lees de aantekeningen van Chrysostomus bij Johannes en dan die van Augustinus. Ambrosius was geleerder dan hij, Hilarius eveneens en zelfs Cyprianus, behalve dat zij minder geschreven hebben. Maar de vergelijking is weerzinwekkend; allen verdienen lof, maar in de goede volgorde.

Ik stuur je het *Enchiridion*, wat je waarschijnlijk al hebt; maar hier vind je enkele nieuwe stukken, de voorrede, enz. Het ga je goed en wees genegen die jou zeer genegen is. Ik kom je opzoeken zodra mijn gezondheid het toelaat.

Erasmus, van harte de jouwe

898a *Aan Maarten Lips*[1.]
[Leuven, ca. november 1518?]

Erasmus van Rotterdam groet Maarten Lips van Brussel

In de zaak met Lee heb je niet zo verstandig gehandeld door het onderwerp dat ik je had voorgeschreven te wijzigen. De klacht over de fratertjes deed jouw zaak geen goed; zorg daarom dat je verdenking op dit punt op alle mogelijke manieren vermijdt. Hoezeer blijft hij zichzelf gelijk, overal de criticus, overal een Aristarchus![2.] De grote man voelde zich gekrenkt, ook als ik zijn aantekeningen had vermeld als beuzelingen. En dan, hoezeer in de trant van Thraso[3.] is dit: ‘als ik op roem uit was, zou ik die op grond van de feiten kunnen verwerven, zonder de hulp van fratertjes’. En dan, terwijl hij vier dagen geleden Hebreeuws begon te leren: ‘hij slaat wartaal uit, Reuchlin en evenzeer Hieronymus’.[4.] Maar jij, mijn beste Maarten, moet de vriendschap met deze man benutten.

1. De auteur van het pamflet waarop Erasmus reageerde in brief 843.
2. Zie bijv. de opmerking van Budé over Hieronymus in brief 896.
1. Dit is brief 912 in de uitgave van Allen.
2. Aristarchus (ca. 217-145) is vooral bekend om zijn tekstkritisch commentaar op Homerus.
3. De pochende soldaat uit Terentius' *Eunuchus.*
4. Vgl. brief 906, p. 170.

Ik stuur je het Nieuwe Testament. Het boek is van Marcus Laurinus. Ik hoef het niet terug te hebben, tenzij hij het terug wil hebben; daarom kun je het houden. Het ga je goed.

899 *Aan Maarten Lips*
[Leuven, ca. november 1518]

Maarten Lips van Brussel wordt hartelijk gegroet door Erasmus van Rotterdam

Dat ontbrak er nog maar aan, dat ook jij gaat optreden als kritisch beoordelaar van mijn manier van leven en mijn studie, en me oproept op mijn schreden terug te keren. De tijd is er nog niet rijp voor, mijn beste Maarten: het is voor jou de tijd om te leren, niet om te oordelen, vooral niet op een zo gezaghebbende toon. Alsof jij werkelijk een groter aanhanger van Augustinus bent dan ik, of hem meer navolgt dan ik! Dat ordekleed is absoluut niet van Augustinus. Nooit immers was hijzelf een monnik of creëerde hij monniken of sloot hij mensen op binnen omheiningen, alsof het gevaarlijke beesten waren. Ik heb me nooit van harte aan die orderegel onderworpen, integendeel, ik werd ertoe gedwongen door duizend listen; niet omdat ik de orderegel veroordeelde, maar omdat ze op geen enkele wijze bij mij paste. En toch heb ik er nooit over gedacht om uit te treden, al was het maar om geen schandaal te veroorzaken onder mensen die niet op andere gedachten gebracht kunnen worden.

Wat betreft Lee's misnoegen over het feit dat ik dat zo heilige ordekleed niet meer draag, dat heb ik aan Engeland te danken, dat mij ertoe dwong aldus te handelen;[1] je zou dit meteen geloven als je het volledige verhaal kende. Er is niets waarom ik een grotere hekel aan Engeland heb, ook al bracht het me altijd al weinig geluk. Toch deed ik meer goeds nadat ik - zoals hij dat uitdrukt - afvallig was geworden, dan velen die thuisblijven en zich volgieten of anderen zwart maken. Ik bracht, en breng, mijn tijd door met betere mensen dan wanneer ik temidden van die lieden mijn leven zou slijten met drinken. Is het onvoldoende wanneer ik mijn eigen geweten, als ik de bisschop, als ik de paus, als ik de andere prelaten boven mij tevreden stel, tenzij mij ook door de censor Lee approbatie wordt verleend - iemand die des te minder wijs is naarmate hij denkt wijzer te zijn? Als ik je alles over deze kwestie zou vertellen, zou je toegeven dat ik niet anders had kunnen

1. Zie brief 296.

handelen dan ik gedaan heb. Maar dat is een lang verhaal. Het is niet aan jou of wie dan ook een uitspraak te doen over andermans geweten. In de ogen van Lee is het veranderen van kleding een zware zonde; ik ben van mening dat het een veel zwaardere zonde is (waar hij zich vol ijver mee bezighoudt) kritiek te leveren op andermans leven, dat hem volstrekt niet aangaat. Toch vindt hij zichzelf door zo te doen een beetje een heilige. Geloof me, er is maar heel weinig van Augustinus in iemand die niets heeft behalve het ordekleed - dat evenwel niet van Augustinus komt. Wanneer hij zegt in de regel: 'Gij zult niet trachten te behagen met kleding maar met gedrag', is het duidelijk dat dat wonderlijke en al te zeer in het oog lopende ordekleed zijn goedkeuring niet had gekregen. En dan, is het eenieder die zich aanmeldt om Augustinus te volgen, verboden op enig punt van hem af te wijken, zelfs als hij van de waarheid afwijkt? Op een aantal plaatsen althans vergist hij zich zozeer dat het niet valt te ontkennen. Toch spreek ik nergens zonder eerbied over Augustinus. Hoe geleerder en vromer mensen dan Lee hierover denken, zal ik nu maar niet vertellen. Verder, wat betreft het feit dat hij zo'n enorme bewonderaar van Augustinus is, dat spreekt voor zich, want hij denkt dat hij de enige is die hem begrijpt.

Zie toch, hoeveel hoogmoed spreekt uit wat je schreef: 'Neem terug, zeg ik, waar je een valse noot liet horen, verbeter je boek; en je zult inzien hoezeer je zelf een kritisch beoordelaar behoeft, in plaats van dat je als kritisch beoordelaar optreedt.' Wat kun je dwazer of arroganter zeggen? Alsof ik voor de beoordeling van mijn werk jouw bemoeienis nodig heb! Er zijn anderen naar wier mening ik me richt. Evenmin ontbreekt het me zozeer aan oordeel dat ik door jou terechtgewezen moet worden. Als je beslist een augustijner wilt lijken, moet je zijn streven en levenswijze navolgen. Als hij zou leven, zou hij eerder mij erkennen dan velen die in hun dwaasheid met zijn naam pronken.

Ik schrijf je dit in alle vrijmoedigheid, maar met vriendschappelijke bedoeling. Deze brief moet je vernietigen. Als je een afschrift wilt, schrijf hem over, die in mijn eigen hand moet je wegdoen. Als je hierna weer iets schrijft, moet je de brief verzegelen, vanwege de dienaren. Het ga je goed.

900 *Van Maarten Lips*
Leuven, [ca. november 1518]

Maarten Lips van Brussel aan de uitnemende leraar in de heilige theologie, Erasmus van Rotterdam

Ik heb je scheldbrief[1] gelezen, zeer geleerde vriend, maar kon daarbij m'n lachen niet inhouden, want het leek beslist alsof je in een andere wereld leefde. Wanneer of waar trad ik op als kritisch beoordelaar van je manier van leven of je studie? Toegegeven, een enkele keer heb ik je op een beleefde manier gewezen op een paar plaatsen waar ik de indruk had dat je de aandachtige lezer niet geheel en al tevreden had gesteld. Toch was het tot nu toe zo, dat strenge en arrogante terechtwijzingen weliswaar je misnoegen opwekten, maar dat je beleefde en vriendschappelijke opmerkingen altijd beschouwde als iets om dankbaar voor te zijn. Ben je van gedachten veranderd? Geenszins. Hoe kon het dan gebeuren dat je me zo'n brief schreef? Mag ik gissen wat je is overkomen? Ik schreef je iets op een klein blaadje, en wel onvoorbereid, want er waren andere dringende zaken. Ik citeerde toen tussen mijn eigen woorden door een bepaalde aantekening van Lee, waarbij ik aangaf dat die van Lee, niet van Lips was. Wat ik schreef heb je dus nog half in slaap of in een toestand van verstandsverbijstering gelezen, zonder onderscheid te maken tussen Lee en Lips; want het is overduidelijk dat je in je brief dingen aan mij toeschrijft die in werkelijkheid van Lee zijn. Je schrijft immers: ‘Zie toch, hoeveel hoogmoed spreekt uit wat je schreef: “Neem terug, zeg ik, waar je een valse noot liet horen”’, enz. Herlees toch mijn briefje en zie onder wiens naam deze woorden worden aangehaald; en je zult meteen inzien dat je onder het lezen volkomen in de war was.

Maar waartoe nog langer mezelf verdedigen in een zaak waarbij ik het recht al te zeer aan mijn kant heb? Verder lees ik aan het eind van je brief: ‘Deze brief moet je vernietigen’, enz. Ik ben niet gewend brieven van beroemde mensen te vernietigen. Ik zal hem liever opbergen in een cederhouten doos.

Het ga je goed, mijn beste Erasmus, en wees ervan overtuigd dat Lips geen boosaardige berisper van je werk is, maar eerder een trouwe lezer.

Vanuit het convent van de kanunniken van St.-Maarten

901 *Aan Maarten Lips*
Leuven, [ca. november 1518]

Erasmus van Rotterdam groet Maarten Lips van Brussel

Ik ben blij dat het een droom was waarover ik me anders verbaasde. Ik wist dat een deel van Lee was, maar je had je eigen opmerkingen er doorheen ge-

1. Brief 899.

mengd, over de kritiek die Lee tegenover jou had geuit over de verandering van kleding. Meteen daarop volgde wat ik je schreef, waarvan ik eveneens dacht dat het van jou was. Nu zal ik me niet langer verbazen, of nee, ik verbaas me dat zijn toon niet aanmatigender was. Ik vermoedde al dat juist dat de reden was waarom hij mij zijn boek niet wilde laten lezen. Dank je wel voor het geschenkje.

De plaats die je zoekt staat bij Augustinus, in deel 11, het boek over ketterijen gericht aan Quodvultdeus, daarvan het tweede blad. Het hoofdstuk begint met 'De Apostolici die zich' enz.[1.] Lees de brief van Augustinus aan Aurelius maar, dat is nummer 76.[2.] Daaruit blijkt duidelijk genoeg dat Augustinus geen monnik was. In twee redevoeringen die hij voor het volk hield over de geestelijken rond hem (ze staan bij de onechte preken aan de broeders heremieten, nummers 52 en 53),[3.] maakt hij melding van de professie en de gelofte, maar de gelofte noemt hij een voornemen. Nergens wordt gesproken over het monnikendom.

Ik zou je willen vragen om me opnieuw het slot van de aantekening van Lee te sturen. Want jouw papier heb ik na het gelezen en herlezen te hebben in het vuur geworpen, om te voorkomen dat een dienaar het in handen krijgt; het is immers niet verstandig jonge mensen te vertrouwen bij dit soort dingen. Verder keur ik je geklaag af: dat helpt niets, integendeel, het maakt je lot dubbel zo zwaar. Weliswaar deins ik er niet voor terug een veelbelovende jongeman te ontraden zichzelf in die strikken te verwarren, maar ik zou het niet durven iemand aan te raden, als hij eenmaal verstrikt is geraakt, los te breken, tenzij hij door een of andere gebeurtenis de vrijheid krijgt, zodat het lijkt alsof hij door de hemel bevrijd is. Met zoveel strikken, zoveel ketenen verstevigden die farizeeërs hun tirannie! Breng ondertussen de tijd aangenaam door met het lezen van gewijde boeken. Ik stuur je twee boekjes, het ene over de methode van de theologische studie, het andere met inhoudsoverzichten van de brieven van de apostelen.[4.] Het ga je goed, mijn dierbare Maarten. Uit het College van de Lelie

1. Augustinus, *De haeresibus* 40. Deel 11 heeft betrekking op de uitgave van de werken van Augustinus, in 1506 verschenen bij Johann Amerbach in Bazel.
2. Dit is nu nummer 60.
3. Augustinus, *Sermones* 355-356 (*De vita et moribus clericorum suorum*).
4. De *Argumenta in omneis epistolas apostolicas nova* verschenen samen met een afzonderlijke druk van de *Ratio verae theologiae* bij Martens in Leuven in 1518.

902 *Van Johannes Hovius aan Maarten Lips*
Leuven, [1518?]

Hartelijk gegroet. Ik stuur u het Griekse getijdenboekje, nog niet gebonden, zoals u wilde. Ik dank u voor het geschenkje dat u me zond, hoewel dat niet nodig was geweest; u weet dat ik u zeer toegewijd ben. Wat betreft het teruggestuurde papier, luister alstublieft wat er gebeurd is. Uw broer komt naar ons toe en klopt op de deur; ik kom meteen aansnellen en vraag wat hij wil. Hij overhandigt me wat u gestuurd had. Mijn meester zag toevallig uw broer toen ik opendeed. Hij vraagt of ik soms een brief in ontvangst had genomen die voor hem bestemd was. Ik antwoord dat ik niets van dien aard had ontvangen. Waarop hij weer vraagt wat ik met hem te maken heb. Ik, in mijn ellende, het domste antwoord stamelend wat maar mogelijk was, dat ik namelijk een papier in ontvangst had genomen dat ik u te lezen had gegeven. Hij wordt meteen woedend en ik, arme stakker, had bijna door zijn bliksemschichten, ik bedoel tedere woorden, het leven gelaten, als ik de man niet goed had gekend. Niet dat hij niet wilde dat het u te lezen was gegeven, maar hij beweerde stellig dat ik met andere dingen hetzelfde deed. Als ik niet volkomen perplex was geweest, was me wel iets anders te binnen geschoten, dan had ik het Griekse getijdenboekje of een willekeurige ingeving te berde gebracht. Daarom verzoek ik u, mijn beste heer Maarten, het voor uzelf te houden; de zaak is van weinig gewicht, maar omdat mijn meester het zo wil, vond ik het wel zo gepast me bij zijn wil neer te leggen. Laat in geen geval iemand erachter komen dat ik u dit schreef; daarom zou ik graag willen dat u mijn brief na lezing in het vuur werpt. Als mijn meester u een keer komt opzoeken, zeg er vooral niets over. Het ga u goed. Vanuit het College van de Lelie.

Johannes Hovius, dienaar van Erasmus

902a *Aan Bruno Amerbach*[1.]
Leuven, 4 november [1518?]

Erasmus groet zijn vriend Bruno

Ik herinner me dat een keer ergens een fout werd gemaakt bij de beoordelingen van de brieven die we verwierpen omdat ze niet van geleerdheid ge-

1. Dit is brief 705 in de uitgave van Allen.

tuigden.[2] Ik verzoek je óf mijn handschrift hierheen te sturen, óf aan te geven waar de fout zit, zodat het in de volgende uitgave hersteld kan worden. Dank je wel dat je door mee te helpen aan mijn boek[3] je oude gewoonte aanhoudt; want door een of ander ongelukkig lot zijn het altijd ezels die bij Froben in de smaak vallen. Het ga je goed, samen met je voortreffelijke broers, Basilius en Bonifacius.

Er is een oud spreekwoord bij de Grieken: niets erger dan de drie kappa's;[4] maar nu geldt voor jullie: niets beter dan de drie bèta's, Bruno, Basilius, Bonifacius. Groet doctor Zasius namens mij.

Leuven, 4 november

Aan de zeer geleerde Bruno Amerbach van Bazel, op gelukkige wijze drietalig

903 *Aan Henricus Glareanus*
Leuven, [december?] 1518

Erasmus groet Henricus Glareanus

Hieronymus Froben overhandigde me je brief die hij uit Bazel hiernaar toe bracht. Mijn genegenheid jegens jou liet ik niet verslappen, ook al verliest dit lichaampje dagelijks aan kracht, zowel door de leeftijd als door de steeds intensievere studie, maar verreweg het meest door de walging waarmee die kakelaars me vervullen, samenzweerders tegen de literatuur, tegen oprechte vroomheid. Ik ben inderdaad blij dat je contact hebt met Janus Lascaris; hij is onveranderd gebleven, hij betoonde zich altijd zeer welwillend tegenover veelbelovende talenten. Dat het Gods wil mag zijn dat deze man zo lang mogelijk bij ons is ter bevordering van de hoogste soort studie! Zorg ervoor, mijn beste Glareanus, dat je jezelf op alle mogelijke manieren toerust: dan zul je, wanneer ik over niet te lange tijd de fakkel overdraag, mij kunnen opvolgen, en wel zo dat je de naam Erasmus volledig doet vergeten. Het ga je goed. Groet Cyprianus Taleus, Nicolas Bérault, Herman van Friesland[1] en de anderen daar die mij welgezind zijn. Leuven, 1518

2. De brieven van Hieronymus in de uitgave van diens werken, verschenen in Bazel in 1516.
3. De uitgave van het Nieuwe Testament, vgl. brieven 886 en 904.
4. *Adagia* III, 6, 82.
1. Haio Herman.

904 *Van Lambertus Hollonius*
Bazel, 5 december 1518

Lambertus Hollonius groet Erasmus van Rotterdam, de grootste op het gebied van de letteren

Op 30 november schreef ik u, zeer geëerde heer, een brief via een voerman uit Luik; daarom zou het overbodig zijn te herhalen wat ik daarin schreef, om opgewarmde kool[1] te vermijden. Maar omdat niet duidelijk is of u die heeft ontvangen of niet, leek het me goed in een paar woorden de hele zaak te resumeren. U moet dus weten dat ik die kanunnik uit Aken, bij wie u uw zwaard had laten liggen, niet heb kunnen vinden, omdat hij, naar men zei, naar Rome is vertrokken en zijn dienaar ook niet aanwezig was. Desalniettemin zei de kannunik Leonardus[2] aldaar dat hij zou zorgen dat u hem terug zou krijgen. In Bedburg heb ik, omdat de graaf[3] afwezig was, de brief aan zijn beheerder gegeven. De rest kunt u lezen in mijn brief aan Barlandus.

Ik ben voor de drukker Froben gaan werken, die mij op aandringen van Rhenanus, zoals ik overal zeg, graag heeft aangenomen. Uw Jacobus[4] draagt zorg voor het vernieuwde Nieuwe Testament; het is gevorderd tot aan de brieven van Paulus, die nu gedrukt worden. More's *Utopia* nadert de voltooiing. Daarop zal het werk van Zasius volgen, waarvan u, geloof ik, bij uw vertrek hiervandaan een voorproefje kreeg van Bonifacius Amerbach.[5] Hier grijpt de pest om zich heen, die Menard[6] van ons wegnam, mijn metgezel en bovendien collega; daarover schreef ik uitgebreider aan onze vriend Rutgerus.[7] Froben stuurt een werk van Luther,[8] een werkelijk christelijk theoloog, maar gehaat bij al die strenge of liever bijgelovige lieden die voor theoloog spelen. Het valt niet te beschrijven hoe hij bij de liefhebbers van de studie in de smaak valt; mij althans, volstrekt onbeduidend persoon, gaf hij geestelijke vrijheid, terwijl ik daarvoor een slaaf was van de onbezielde regeltjes van de ceremoniën. Wat een gelukkige mensen zijn wij, die in een tijd

1. *Adagia* I, 5, 38.
2. Leonardus Priccardus.
3. Hermann von Neuenahr.
4. Jacobus Nepos.
5. Zie brief 862.
6. Hollonius was samen met Menard van Hoorn naar Bazel gegaan.
7. Rutgerus Rescius.
8. Waarschijnlijk de *Resolutiones disputationum de virtute indulgentiarum*, samen met enkele andere werken gedrukt door Froben in oktober 1518.

leven waarin zowel de letteren als het christendom herboren worden op uw aanwijzing, onder uw leiding en door het werk dat u volbrengt!

De bisschop van Mainz, kardinaal sinds twee maanden, is gestorven, een kostelijke prooi voor de leeuw.[9]

Zie hier een onverzorgd en rommelig briefje. U zult het voor lief moeten nemen en het me vergeven als u zich ergens aan mijn beuzelingen stoorde. Ik beveel me nadrukkelijk bij u aan en verklaar mezelf aan u toegewijd. Het ga u goed, vader van de letteren.

Bazel, 5 december 1518

Beatus doet u de groeten, en ook Basilius,[10] en Froben en zijn vrouw; allen bidden om uw welzijn. Johannes Oecolampadius verwierf vorige week het doctoraat in de theologie en begaf zich daarop naar Augsburg, waar hij de publieke functie van predikant vervult. Nogmaals, het ga u goed.

Toen ik op het punt stond de brief te verzegelen, vroeg uw Jacobus me meteen ook te schrijven wat hijzelf zou schrijven als hij tijd had gehad, namelijk dat de levens van de evangelisten in het Testament alleen in het Grieks zijn afgedrukt;[11] ook dat alleen Bruno[12] moeite doet voor de correctie, dat Basilius niets doet; dat hij zich daarom verbaast dat u hun niets schreef. Nogmaals, het ga u goed.

Dezelfde u zeer toegewijde Lambertus Hollonius uit Luik, eigenhandig geschreven.

Aan het sieraad van de letteren en alle geletterden, Erasmus van Rotterdam, zijn meest geliefde leraar. Te Leuven.

905 *Aan Paolo Bombace*
Leuven, 13 december 1518

Erasmus groet zijn vriend Paolo Bombace

Je bent werkelijk geboren voor de Muzen en de Gratiën! Je overstelpt me met zoveel vriendelijkheden, dat ik me deels ervoor schaam dat ik je zo vaak

9. Dit is paus Leo X. Het bericht over de dood van Albrecht van Brandenburg is onjuist. Wil Hollonius soms met ‘fato concessit’ iets anders uitdrukken?
10. Basilius Amerbach.
11. De nieuwe editie bevatte de levens van de evangelisten zowel in het Latijn (Hieronymus) als in het Grieks (Sophronius).
12. Bruno Amerbach.

bedank en niets meer doe dan dat, en deels dat me niet steeds weer een nieuwe formulering invalt waarmee ik dat kan doen. De zeer eerwaarde heer kardinaal van Santi Quattro[1] ben ik des te meer verschuldigd, naarmate ik me minder tegenover Zijne Hoogheid verdienstelijk maakte. De eerwaarde heer Marino Caracciolo, pauselijk gezant bij de keizer, behandelde de zaak met de grootste zorg en voegde zelfs een allervriendelijkste brief aan mij toe. Ik vraag me af wie het eerste exemplaar onderschepte; want ik zie niet in wie iets heeft aan een dergelijke brief, behalve degene aan wie hij gestuurd wordt; dat zou anders zijn als het om een groots episcopaat ging, of anders een flinke prebende. Ik vind het vervelend dat jij, die het al zo druk hebt, ook nog van mijn kant er zo'n vervelende zaak bij krijgt; maar het doet me niettemin genoegen dat de oprechtheid van je gevoelens door deze gebeurtenissen voor mij steeds meer vast komt te staan. Had deze streek toch maar in ieder geval een enkeling zoals Bombace! Wie was een vriend, hoe bijzonder ook, ooit oprechter of standvastiger genegen dan jij Erasmus belangeloos genegen bent, een nederig, armzalig iemand, van wie je geen enkele wederdienst te verwachten hebt, terwijl je bovendien zoveel geleerder en succesvoller bent?

Ik kan niet echt raden wie die Fransman was die is verdwenen, zoals je schrijft, tenzij het misschien Christophe de Longueil is, een jongeman die, naar ik uit zijn werk begrijp, geschapen is voor alle hogere wetenschappen en tegelijk de welsprekendheid. Tenzij ik me vergis, is hij een van diegenen die weldra de naam Erasmus zullen doen vergeten. Maar dat doet me genoegen, aangezien het verlies van mijn naam winst is voor de republiek der letteren. Ik vraag me af welke omstandigheden Janus Lascaris aan Rome konden ontrukken, vooral nu Leo de leiding heeft en de studie beschermt. Je moet vooral de gebroeders Boerio namens mij de groeten doen.

Jouw brief trof me niet in Bazel, evenmin was op dat moment de eerwaarde vader Antonio Pucci, legaat van de paus, daar; ik had hem echter over die kwestie geschreven[2] toen hij in Zürich verbleef. Want dat ik naar de man toe zou gaan, zoals hij vurig wenste en ik bijna beloofd had, liet mijn gezondheid niet toe omdat het paardrijden nog te veel was, en evenmin mijn bezigheden op het gebied van de letteren lieten dat toe. Tijdens de bootreis, ook al was die niet geheel zonder ongemakken, sterkte ik toch geleidelijk wat aan. Toen ik ongeveer vijf verrukkelijke dagen had doorgebracht bij de illustere graaf Hermann van Neuenahr, was ik zo met mezelf tevreden dat ik me helemaal herboren voelde. Maar kort daarop geraakte ik in een plotseling dal, zo erg dat ik meer dood dan levend naar Leuven ben vervoerd. Dat heb

1. Lorenzo Pucci.
2. Zie brief 860.

ik ofwel te danken aan de zeer ongezonde en tegelijk zeer krachtige wind die er toen stond, ofwel aan mijn eigen dwaasheid, omdat ik het waagde dwars door Keulen te reizen terwijl die stad op dat moment overal levensgevaarlijk was. Een paar chirurgijnen beweerden met stelligheid dat het de pest was; ik kan niet ontkennen dat er drie gezwellen waren, die ook weer zijn verdwenen. Ik wilde niet ziek zijn, evenmin geloofde ik dat het de pest was; het hielp dat ik het niet geloofde. Ik begin te herstellen dankzij de goddelijke genade; wat intussen vervloekt wordt door mensen die niet graag zien dat overal een betere soort studie opbloeit. Het ga je goed. Leuven, 13 december 1518

906 *Aan Guillaume Budé*
Leuven, 22 december 1518

Erasmus van Rotterdam, voor altijd een vriend van Guillaume Budé, of hij nu wil of niet, brengt hem niet een laatste groet, maar wenst hem blijvend en altijddurend heil

Na die scheldbrief die me in Bazel was overhandigd, verschijnt er - zie! - opnieuw een officiële afvaardiging met gevolmachtigde, om plechtig en openbaar het oude vriendschapsverbond op te heffen en voor de toekomst onverzoenlijke strijd af te kondigen. Allereerst ben ik blij voor je dat je in de gelukkige omstandigheid verkeert, mijn beste Budé, dat je zowel tijd als zin hebt op die manier grappen te maken; dat laat immers vrij duidelijk zien dat het mijn vriend, die ik niets dan vreugde toewens, niet alleen meezit, maar dat hij ook opgewekt is en het naar zijn zin heeft. De afgelopen anderhalf jaar ging ik geheel op in zo intensieve studie, dat ik lichamelijk en geestelijk niet tegen het dragen van de last was opgewassen, vooral toen het gewicht daarvan nog werd vergroot omdat ik merkte dat ik me meestal voor ondankbare en onredelijke mensen afbeulde. Verder stelde mijn kwade genius me op de proef met zoveel vreselijke ziekten die me telkens opnieuw troffen, en zoveel andere zorgen en ongemakken (die hier niet opgesomd hoeven te worden); want je wenst me geluk met mijn terugkeer naar Leuven, maar ik ben er meer dood dan levend naartoe gebracht. Desondanks werd ik, zelfs temidden van al die stormen, door de humor van je brief opgevrolijkt, of werkte die in elk geval verzachtend. Zelfs al zou ik zin hebben gehad je grappen terug te kaatsen en ze je als het ware betaald te zetten, dan had ik het niet gekund en had het me aan tijd ontbroken; overigens, zelfs nu ben ik nog niet

zover hersteld dat ik met mezelf tevreden ben, of mijn vrienden tevreden zijn: zo ernstig was de ziekte, tenzij je die narigheid liever wilt toeschrijven aan te hard werken. Eindelijk dan zal ik jouw beide brieven,[1] of liever boekwerken, beantwoorden met een enkele. Daar zal ik evenwel niet toe overgaan voordat ik deze toezegging van je heb verkregen: dat je me gelooft als ik zeg dat ik ervan overtuigd ben dat alles wat jij voor de grap of in volle ernst schrijft, voortkomt uit oprechte vriendschap, en dat jij hetzelfde wilt aannemen ten aanzien van mij en me gelooft terwijl ik zweer bij de god van de vriendschap, voor het geval je me zonder eed niet gelooft.

Er is niets waarvan ik liever getuig tegenover Beatus Rhenanus dan van jouw oprechte bedoeling. Daarvan getuig ik ook overduidelijk in mijn laatste brief, die jij steeds met een grapje, zoals je gewoonte is, een boze brief noemt. Niemands brieven doen me meer plezier dan die van jou, waaraan ik allerlei profijt en genoegen ontleen. Allereerst, of je nu ruzie met me maakt, me uitlacht of me uitdaagt, na afloop ben ik geleerder; want niets komt uit je handen, zelfs als je er weinig aandacht aan besteedde, dat door hoeveel zorg ook van anderen kan worden geëvenaard. Verder doorbreekt die stortvloed van woorden van jou mijn slaperigheid, jouw vurigheid prikkelt mijn onverschilligheid, jouw stilistische rijkdom die overal in overvloed te vinden is corrigeert en bestraft mijn dorre, schrale manier van uitdrukken. Ten slotte, omdat het voornaamste genot in het leven naar mijn oordeel bestaat in het doorbrengen van vrije uren met trouwe vrienden, wat prettigers kan je overkomen dan door middel van een briefwisseling gesprekken te voeren met een zo uitnemend vriend? Ja, wanneer ik je brieven lees, verreweg de meest geletterde, meen ik iets meer te ervaren dan wanneer ik je zelf zou horen, zelfs al ben je in levenden lijve ook een heel plezierige gesprekspartner.

Dat genoegen laat ik af en toe terugkomen door met tussenpozen je brieven te herlezen. Verder, wanneer ik ze aan vrienden laat zien, beleef ik er opnieuw zoveel genoegen aan als toen ze me voor het eerst werden overhandigd. En dan tel ik nog niet eens de winst mee die ik hiermee boek in de vorm van roem, naar mijn idee niet te versmaden voor wie let op het nageslacht. Ook al sterven mijn werken tegelijk met hun auteur, of liever gezegd eerder dan hun auteur, toch zal het nageslacht zeggen dat Erasmus iemand was aan wie de grote Budé geen hekel had en die hij niet volstrekt verachtte. Deze eerzucht is, als ik vrijuit mag spreken, voor mij nog steeds geen reden tot schaamte of spijt. Daarom, toen ik die welverzorgde en imposante brief[2] doorkeek, klaar om uitgegeven te worden, was ik bang dat er iets van die roem af zou gaan en het nageslacht zou menen dat de relatie tussen Budé en

1. Brieven 810 en 896.
2. Brief 810.

Erasmus niet zo zuiver was als ik wilde dat ze leek, of liever als ik meen dat ze is. Ik had te vrezen voor hetzelfde gezichtsverlies tegenover vrienden die jouw karakter niet van nabij en in privésfeer kenden en doorgrondden. Dat leek me jou haast nog meer aan te gaan dan mij, omdat mijn boeken, mocht het gebeuren dat die bewaard waren gebleven, mij in elk geval voor een dergelijke verdenking leken te vrijwaren. Maar het gevaar bestond dat iemand zich van de persoon Budé, de oprechtheid zelve, een andere voorstelling zou maken dan bij hem past. Daarom voorzag ik dat het een of het ander zou gebeuren: als ik hem aan vrienden liet zien, zou dat mijn reputatie geen goed doen; als ik hem niet liet zien, werd me een deel van het genoegen ontnomen. Daarover maakte ik me toen zorgen, maar ik zal die bezorgdheid, of die nu terecht is of niet, graag op jouw gezag van mij afzetten, als dat in ernst jouw mening is.

Het gaat er hier niet om hoeveel verstand ik heb van grappen en aardigheden, maar wat de mensen over ons zullen denken die ons alleen inschatten aan de hand van gepubliceerde boeken. Ik wist dat er een Franse soort scherts bestaat, zeer vrij, uitgelaten en een beetje al te ongeremd, die in de ogen van norse figuren in de buurt van brutaliteit zou kunnen komen. Ik meen van nabij te hebben waargenomen dat je de neiging hebt al te veel behagen te scheppen in dit soort grappenmakerij, vooral als het om een vriend gaat met wie je nogal vertrouwelijk omgaat, waardoor je je naar eigen goeddunken kunt amuseren. Dat is heel vaak een gewoonte van de groten op aarde: gesteld te zijn op een of andere persoon uit hun vriendenkring met een lage status en haast te beschouwen als personeel, tegen wie ze louter voor hun genoegen alles zeggen of met wie ze alles doen wat ze maar willen. Ik zou je dat plezier ook niet misgunnen, als dit alles zich afspeelde met enkel toeschouwers die ons allebei door en door kennen, of geen kwade bedoeling achter onze grappen zullen zoeken, zoals ik er ook geen kwade bedoeling achter zoek. Tegenwoordig zie je dat ook dingen die zonder enige bijbedoeling worden gezegd door heel veel mensen worden omgebogen tot laster: en dat soort kleingeestige vitters vind je in deze tijd overal. Wat denk je dat die zullen zeggen als ze jouw grappen lezen, die precies op serieuze beledigingen lijken, waarvan ik misschien wel als enige doorheb dat het grappen zijn, of ze als zodanig opvat?

En verder, ik geef weliswaar volmondig toe dat ik evenzeer op het punt van geletterdheid als van bezit de mindere ben van Budé, maar - ik weet dat je het niet zult ontkennen - je geleerdheid, niet je vermogen, de Muze, niet de godin van Rhamnus[3] heeft jou bij mij aanbevolen, ja, mij aan jou gebonden. Met al die voorspoed wens ik je geluk, maar wat ik bemin en bewonder

3. Dit is Nemesis, die soms gelijkgesteld werd met Fortuna.

is je persoonlijkheid. Hoewel ik er volstrekt niet aan twijfel dat je ook je vermogen niet alleen voor jezelf maar ook voor je vrienden bezit, ben ik toch blij dat ik rijk word door wat je schrijft, waardoor niets afgaat van je goedgunstigheid jegens allen. Uit je geldkisten heb ik tot nu toe niets willen hebben of weggenomen. Iemand die tevreden is met wat hij heeft, behoor je niet arm te noemen. Misschien past bij geleerden een andere soort scherts, vooral als ze in vriendschap verbonden zijn. Cicero maakt grappen met zijn vriend Trebatius, Ausonius schertst met zijn vriend Symmachus, Plinius maakt grappen met enkele van zijn vrienden. Deze soort scherts zul je wellicht ergens in geleerde boeken vinden. Dergelijke aardigheden worden gewoonlijk uitgestrooid, als kruiden van de taal. Maar wat krijg je wanneer alles wat je zegt van top tot teen, zoals dat heet, niets anders bevat dan spottende opmerkingen, listigheden en zijdelingse toespelingen?

Hoe dit ook zij, in elk geval hoort een uitwisseling van grappen onder vrienden wederzijds te zijn. Anders zal het niet lijken alsof een vriend schertst met een vriend, maar alsof een koning tekeergaat tegen een parasiet, een onbeduidende figuur die in ruil daarvoor mee mag eten. Nu dan, als ik iets al te vrijmoedig of onomwonden heb gezegd, maak je daar een vreselijke belediging van; als ik iets verzacht om te voorkomen dat je je gekwetst voelt door een opmerking die al te vrijmoedig kon lijken, liefkoos en vlei ik je; als me een aardigheid ontglipt, val je over mijn indirecte taalgebruik. Ik word klemgezet door een uiterst onrechtvaardige regel: als ik serieus antwoord op je grappen, lijk ik de verhevenheid van een machtig vriend aan te tasten; als ik een grapje terugbetaal met een grapje, word ik beschuldigd van een indirecte aanval; als ik je overvriendelijk behandel, krijg ik te horen dat ik onderdanig en kruiperig ben; als ik mijn mond houd, denkt men dat ik bang ben voor iemand die machtiger is. Want, bij de Muzen, zeg nu eens, Budé, wat bevatte bijvoorbeeld die eerdere brief,[4.] waarvan je de publicatie betreurt, wat zo ongeremd en vrijpostig tegenover jou is, of liever wat niet van vriendschap getuigt en je tot eer strekt? Ik had gehoord dat sommigen alleen al hierover verontwaardigd waren, dat ik Lefèvre had durven antwoorden; anderen, dat ik nogal vrijmoedig heb geantwoord. Deze mensen wilde ik tot bedaren brengen, nadat jij daarvoor als het ware een handvat had geboden met je protestbrief.[5.] Daarom redeneer ik na uiteenzetting van het dilemma: als je raad wilt geven, komt die raad te laat; als je me een verwijt wilt maken, is dat verwijt ongegrond.[6.]

Ik had aan het eerste deel hiervan een verwijzing naar Epimetheus toege-

4. Brief 778.
5. Brief 744.
6. Vgl. brief 778, p. 233.

voegd,[7] omdat je raad in dit geval voor mij te laat kwam. Moet je zien wat een drama je daarvan maakt! ‘Vooruit jij,’ zeg je, ‘geachte broer Prometheus, weet je nog dat je in deze bewoordingen schreef,’[8] alsof je me een vreselijk vergrijp ten laste legt, zodat ik het niet kan ontkennen. En meteen daarna: ‘Doe me een plezier, mijn beste Erasmus, bijt op je lippen en geef me even wat geduld te leen: dan zal ik op mijn beurt eens met vermaningen komen.’ En meteen daarna weer: ‘mij die je voortdurend in het gezicht slaat, met de vlakke hand en met de vuist’. Zal iemand die dit gelooft niet concluderen dat ik graag mensen beledig en volkomen vreemd ben aan de Gratiën? Terwijl het niet in mijn aard ligt een vriend zelfs maar met een grapje te willen kwetsen. Ik denk dat het bij jou geregeld voorkomt dat je bepaalde gelukkige formuleringen, die je apart hebt gelegd, niet onbenut wilt laten en ze alleen maar wilt gebruiken om te voorkomen dat ze verloren gaan. Toegegeven, het zijn fraaie formuleringen, als ze op de geëigende plek worden uitgesproken. Om voor hen een plek te creëren, leg je mij jouw woorden in de mond, die volstrekt niet stroken met mijn houding en karakter. ‘Waartoe dan nu deze vermaning? Alleen maar om duidelijk te maken dat je tegen mijn apologie stemt of twijfelt. Zoals je mijn werk altijd met je vooroordeel, zou ik haast zeggen, achtervolgt, met een - volgens sommigen - al te ongebreideld vertrouwen in de hechtheid van onze vriendschap.’ Deze woorden schrijf je me toe en weerleg je op jouw beurt, waarbij je onverwachts van rol wisselt en het ene moment voor beschuldigde speelt en het andere moment voor aanklager. De overwinning is aan jou, als de rechters je het recht verlenen naar believen ook in mijn plaats te antwoorden. En toch beantwoordde je mijn brief, waarin niets dergelijks te lezen valt. Maar blijkbaar maakte je hier overduidelijk een grapje, ik weet het. Maar was dit soms ook als grapje bedoeld: ‘Ik kan niet nalaten antwoord te geven op je brief, die welbespraakt is en vol gelukkige vondsten, maar niet in gelijke mate redelijk en vriendelijk.’ En ga eens na of ook dit blijkbaar als grapje is bedoeld: ‘Op dat moment had je moeten aankondigen dat je over een apologie dacht, en dan had ik misschien mijn plicht gedaan. Maar jíj maakte me tot een Epimetheus, zodat ik, juist door jou, niet te weten kon komen dat de zaak op het toneel zou verschijnen, voordat jij iemand het toneel op stuurde om de proloog uit te spreken.’

Tot zover is het allemaal heel geestig en geleerd wat je schrijft. Wat je aanraadt, zou ik misschien gedaan hebben, als Budé toen in de buurt was geweest. De wonden die Lefèvre me had toegebracht, merkte ik pas laat; ook was er op dat moment in Leuven niemand (want ik was een nieuweling daar)

7. Zie brief 778, noot 5.
8. Zie brief 810, waarop Erasmus ook in het volgende voortdurend inhaakt.

wiens advies ik waardevol achtte of vertrouwde. En wat jij me misschien voorgehouden zou hebben, dat ik op rustige toon en niet te uitgebreid zou antwoorden, dat hield ik mezelf toen heel duidelijk voor. Want ik ben niet de persoon zonder zelfbeheersing die jij van me maakt; evenmin was ik op dat moment zo geëmotioneerd als jij het voorstelt. Ik was bedroefd toen ik de apologie schreef, niet boos of verontwaardigd. Je mag me een leugenaar noemen als iemand ter wereld Erasmus in die tijd, toen de wond nog vers was, op boze toon over Lefèvre heeft horen praten, zelfs bij een glas wijn. Ik dacht dus toen voorzichtig genoeg te zijn; dat is ook de mening van bepaalde mensen die vurige aanhangers van Lefèvre zijn en er trots op zijn dat hij hun leermeester is. Aan hun oordeel meen ik althans in dit geval net iets meer waarde te moeten hechten dan aan dat van jou of je vrienden, waaraan ik in andere gevallen de meeste waarde hecht. Ik had als excuus kunnen aanvoeren dat Fransen de kant van een Fransman kiezen en wraking van de rechters kunnen toepassen. Jij was niet in de buurt, zoals ik al zei, en de zaak eiste een directe oplossing. Had ik je namelijk om raad gevraagd, dan had jij je vrienden in vergadering bijeengeroepen, en na een jaar had me jullie orakel bereikt. Maar waarom had ik eerder jou om raad moeten vragen dan andere vrienden? Ben jij de enige die inzicht heeft in wat passend is? Hebben anderen geen ogen? Aangenomen dat je mij een oordeel in mijn eigen zaak ontzegt.

En dan, als ik verschillende vrienden om raad had gevraagd, hadden ze misschien allemaal aangeraden de apologie binnen de perken te houden. Ik zou beloofd hebben dat te doen. In dit geval weer zou iets wat in mijn ogen uiterst gematigd was, in de ogen van deze of gene te ver zijn gegaan. Of had je misschien gewild dat de apologie, na voltooiing en na vermeerdering tot enkele exemplaren door het werk van kopiïsten, naar Duitsland, Spanje, Engeland en Frankrijk werd gestuurd alvorens ze gedrukt werd? Was dat maar mogelijk bij alle boeken die we uitgeven! Maar, nog afgezien van de kosten, in de eerste plaats is het moeilijk goede ideeën te hebben met betrekking tot andermans werk; verder kan ik amper één persoon vinden die de tijd heeft om zijn aandacht op andermans pennenvruchten te richten, aangezien dit grote toewijding vereist. Je vindt makkelijker mensen die een gepubliceerd werk lezen om het te bekritiseren, dan mensen die een nog te publiceren werk nalezen om het te verbeteren. Ten slotte, omdat ook hierbij mijn vrienden verschillende stemmen uitgebracht zouden hebben, zou de norm voor matiging niet weer bij mij komen te liggen? Gesteld al dat iemand wordt gevonden met zoveel vrije tijd, welke fluitspeler zal achter me staan die zoveel zekerheid biedt dat ik, geleid door zijn muziek, de toon waarop ik spreek afzwak of intensiveer? Deze hele onderneming, zowel het schrijven

als het drukken, werd binnen ongeveer veertien dagen afgerond. Velen waren hiervan getuige, zodat je me er niet van kunt verdenken dat ik overdrijf. Om bij jou de indruk weg te nemen dat zoveel tijd en studie aan deze strijd is besteed, dat jouw aansporing nodig was om me terug te roepen naar de gewijde studie, en ik jou nodig had om volgens het recht op terugkeer weer tot mezelf te komen: bedenk eens wat ik in de tussentijd heb geschreven; je zult zien dat je aansporing volkomen overbodig was.

Maar stel dat ik in mijn boosheid onvoldoende rekening hield met mijn waardigheid - maakte ik je daarom tot een Epimetheus? Als je iemand die in een put gevallen is op deze manier terechtwijst: 'Je had hierlangs moeten gaan; je zou niet in de put gevallen zijn als je naar goede raad had geluisterd', zou hij niet met het volste recht antwoorden: 'Had me toch op tijd gewaarschuwd! Nu heb ik hulp nodig, niet iemand die waarschuwt'? Overigens weerleg je dit naderhand door te zeggen dat je me raad gaf voor de toekomst. Kijk eens of in je brief iets dergelijks staat. Als je had gezegd: 'Met je antwoord aan Lefèvre ben je over de schreef gegaan, voortaan wil ik dat je beter je verstand gebruikt', zou je bedoeling duidelijk zijn geweest. Maar ik ben Erasmus, geen Oedipus. Ik kon immers niet raden dat je jouw advies, zoals je het noemt, zo zou gaan interpreteren. Als je in een ellenlange brief je vriend terechtwijst om een misstap (zo je wilt) en hem intussen geen hulp biedt, waar blijft dan die oprechtheid waar Budé om bekend is? Wat doe je anders dan een fout van een vriend hekelen en breed uitmeten, en de wond die zich al begon te sluiten weer openrijten? Er bleef één manier over om te helpen, als je ons met elkaar had verzoend. Hoewel je halsstarrig weigerde ons deze dienst te bewijzen, ondanks het dringende verzoek van Ruzé, noem je toch jezelf aan het begin van je brief een vredestichter, wie ik 'tijdens een woedeaanval plotseling de hoorns liet zien'. Als je dan toch overal schertst, vind ik dat de scherts ook consequent moet zijn. Waar was je bang voor: dat ik Lefèvre opnieuw zou aanvallen, terwijl ik me met zoveel tegenzin tegen hem verdedigde (iets wat jij ook door lijkt te hebben), of dat hij een nieuwe aanval zou wagen? Terwijl ik verklaar dat ik niet bang ben, geef jij te kennen dat er helemaal geen gevaar is en drijf je de spot met de achterdocht van mijn vrienden, ook al koesterde niemand van mijn vrienden die verdenking en was het gerucht verspreid door enkele aanhangers van Lefèvre, of in elk geval mensen die mij niet goed gezind zijn. Want ikzelf had niet alleen van Lefèvre, maar ook van zijn geleerde vrienden en leerlingen altijd een te hoge dunk om zoiets van hun kant te vrezen. Ik vreesde meer van de kant van domme kakelaars: het is zelfs al een grote schande met hen gestreden te hebben.

En intussen rakel je weer de 'futiliteiten' op. Terwijl ik daarover volstrekt

geen boosheid bij mezelf bespeurde of in mijn taal liet blijken, schrijf jij dat ik ‘uit onvermogen mijn woede te beteugelen weer daarmee kom aanzetten’. Dat haal je, vrij brutaal, uit de passage waar ik verklaar dat ik me er niet in het minst over opwond, en dat ik me er zo weinig over opwond dat ik enkele Duitse vrienden die er zich te druk over maakten, eerder uitlachte dan kalmeerde. Waar slaan dus die driftige en dreigende woorden op: ‘Zul je werkelijk, als ik iets op gemoedelijke toon tegen je zeg waarbij ik vertrouw op het recht van de vriendschap, het zwaard van je welsprekendheid tegen me trekken? Zul je je opvliegende aard volgen en het met mij uitvechten tot je er genoeg van hebt?’ en wat verder op deze zin volgt. Gesteld dat je dit in ernst schrijft, waar komt in mijn werk die zo onbeheerste woedeuitbarsting voor? Waar het geruzie? Waar strijd ik op leven en dood tegen de rechtvaardigheid, overeenkomstig mijn aanleg steun zoekend bij de welbespraaktheid? Als je schertst, welk signaal ontvangt een lezer die ons beiden niet kent dat het een grap is? Zo goed imiteer je iemand die boos is, dat iemand die echt verontwaardigd is zijn gevoelens niet beter kan weergeven dan jij ze veinst. Als je met je vriend het Spartaanse spel wilt spelen, dat gewoonlijk doorgaat tot wonden en builen toe, en wel met de bedoeling dat ik gehard raak, pas dan op dat je niet te horen krijgt dat het weinig gepast is dat te doen met iemand die wat ouder is dan jij, omdat dat bloedige spel van Lycurgus slechts ter oefening van de jeugd diende.[9.] Verder is er de kans dat iemand op het idee komt iets tegen jou te zeggen in de trant van de bekende uitspraak van Plato aan het adres van Diogenes.[10.] Toen deze laatste de luxe kussens van Plato vertrapte, zei hij daarmee de hoogmoed van Plato te vertrappen. ‘Inderdaad,’ zei Plato, ‘maar met een ander soort hoogmoed.’ Het valt dan ook te vrezen dat iemand die ziet dat mijn woedeuitbarsting met een zo woedende brief van jou wordt bestraft, eveneens tegen je zal zeggen: ‘Je berispt iemand om zijn woedeuitbarsting, maar dat doe je met een andere woedeuitbarsting’. Gesteld dat je toneelspeelt, dan speel je je rol beslist te overtuigend, zoals die acteur bij Lucianus die de rol van Aiax speelde en in die rol een paar mensen de hersens insloeg, tot grote schrik van de anderen.[11.] Maar hij handelde als acteur met masker, jij gaat met onbedekt gezicht met een vriend om. Als iemand zou zien met wat voor gezicht je dit zegt of schrijft, zou hij misschien begrijpen dat de strengheid van de woorden lou-

9. Erasmus doelt waarschijnlijk op de rituele geseling van de Spartaanse jeugd; zie bijv. Lucianus, *Anacharsis* 38-39.
10. Diogenes Laertius VI, 26.
11. Vgl. Lucianus, *De saltatione* 83. Volgens deze passage zou de acteur die de rol van Odysseus had het niet overleefd hebben, als zijn hoofdbedekking de klap niet had opgevangen.

ter spel is. Maar nu ziet de lezer niet met wat voor gezicht je dit schrijft en maakt hij uit je woorden op wat je gevoelens zijn.

Maar daarover elders; nu zal ik de volgorde van je brief volgen. Je zegt dat je, als ik nog geen beslissing had genomen, mij ertoe zou overhalen te negeren wat Lefèvre tegen me had geschreven; terwijl je in diezelfde brief zegt dat je, als de zaak voor jouw rechterstoel behandeld zou worden, mij niet de gelegenheid zou ontnemen mijn zaak te verdedigen, maar dat je minder spreektijd zou toekennen. Wat dit plan waard geweest zou zijn, daarover geef ik op dit moment geen oordeel. Wat ik zeker weet, is dat sommige geleerden, mensen met geen geringe reputatie, na lezing van Lefèvre's aanval zeer bezorgd voor mij waren; maar dat zij na het verschijnen van mijn apologie alle vrees lieten varen en zich verheugden over mijn onschuld. Hoe weinigen, denk je, zouden er zijn geweest die wat Lefèvre tegen mij inbracht zorgvuldig zouden lezen, die zouden afwegen wat elk van ons heeft gezegd? Het merendeel immers zou niets anders nodig hebben gehad om mij te veroordelen, dan het enkele feit dat Lefèvre mij in een geschrift aanviel, en wel zo dat ik niets antwoordde.

Hier gebruik je, met je welnemen, misplaatste argumenten. Allereerst wanneer je zegt dat ik inmiddels zo'n reputatie heb, dat ik in het vervolg niet afhankelijk hoef te zijn van andermans lofprijzingen. Vervolgens wanneer je toevoegt dat Lefèvre mij aanviel om zijn eigen werk te verdedigen, terwijl hij bij die passage niets met mij van doen had. Ook wanneer je mijn apologie, die in vergelijking met de behandelde kwestie kort is en, zoals vaststaat, volkomen voor de vuist weg geschreven is, een lange en weloverwogen verdediging noemt. Ten slotte wanneer je veronderstelt dat er geen enkel gevaar zou zijn geweest in de ogen van de geleerden, ook al had ik Lefèvre helemaal niet, of weinig precies geantwoord. Ik ben nooit uit geweest op roem, evenmin heb ik dat als doel van mijn studie gekozen, iets wat je, mijn beste Budé, me al te vaak in de schoenen schuift. Ook is mijn reputatie niet op een punt gekomen, dat ik met een gerust hart er het zwijgen toe kan doen als iemand mij aanwrijft wat Lefèvre me aanwreef; verder is mijn antwoord aan hem niet scherp of onbeheerst, maar vriendschappelijk en eerlijk. Het raakt me volstrekt niet dat je een van zichzelf gruwelijke zaak bagatelliseert: ‘die in enig opzicht iets beschuldigends zegt’, en: ‘ergens, zoals dat gaat, een ongunstig oordeel gaf over jouw werk’, en: ‘als ook maar enig schrijver ongunstig over je oordeelde’. Die schitterende staaltjes van verdoezeling, terwijl de feiten voor zich spreken, zijn bijna even misplaatst als wanneer je iemand van wie een olifant is geroofd, troost door te zeggen dat het van weinig geestkracht getuigt je druk te maken over het verlies van zo'n klein diertje. Of wanneer je tegen iemand die een reusachtige smaragd is kwijtgeraakt,

zegt dat het een man niet past hartzeer te hebben van het verlies van één steentje.

Maar stel dat we tot nu toe alles toeschrijven aan scherts, dan wil ik wel dat je consequent bent. Terwijl je me in je laatste brief uitroept tot overwinnaar, duid je mijn verdediging hier aan als een dwaling en spreek je van uitvluchten. In de daaropvolgende Griekse passage word je wat milder en ken je mij welsprekendheid toe, waarbij je wel zegt dat het mij bij de toepassing ervan aan inzicht en regels ontbreekt, alsof je een zwaard geeft aan iemand die buiten zinnen is. Vervolgens vraag je me om de hele Hieronymus, alsof ik mijn dwaling naar zijn voorbeeld verdedigde. Integendeel, ik ontken naar zijn voorbeeld al te scherp geantwoord te hebben, terwijl ik erger dan hij geprovoceerd was. Zodat je tirade dat Hieronymus en Augustinus mensen waren, volstrekt niet meer ter zake doet; want[12.] je hebt overduidelijk een grapje willen invlechten, wanneer je zegt dat je je afvraagt of Hieronymus, toen hij voor Christus' rechterstoel moest verschijnen, soms hierom een afranseling kreeg omdat hij zijn pen had gescherpt tegen Rufinus - terwijl hij die droom, zoals hijzelf getuigt, in zijn jeugd had en pas op hoge leeftijd zijn pen scherpte tegen Rufinus, en op nog hogere leeftijd aan Augustinus schreef.

Ik ga bewust voorbij aan een boel dingen die je voor je genoegen verzint; zoals dit: dat ik in mijn lange brief je houding verdraaide, alsof je onze vriendschap had verraden en aan de kant van mijn tegenstander stond, of de vrijheid van een brief misbruikte om de waarde van mijn werk te verkleinen. De mensen die dit lezen zullen meteen vragen waar die brief is waarin ik mijn beklag doe, omdat ik tot nu toe in de bestaande brieven met geen woord daarover spreek. Dan haal je in een ironische passage je neus voor me op, omdat ik terloops had toegevoegd dat alle orthodoxe schrijvers van vroeger en nu in dezelfde situatie verkeren waarin Lefèvre mij brengt; want ikzelf telde niet mee, wat deze kwestie betreft. Ook al hebben zij mijn verdediging niet nodig, in elk geval zal ik in de ogen van anderen met meer recht tegenover Lefèvre vastgehouden hebben aan die mening, als zoveel voortreffelijke mensen voor hetzelfde stemden als ik. Bovendien, hoe groot zij ook zijn, toch zal het niemand als misstap aangerekend worden zelfs de allergrootsten tegen laster te hebben verdedigd; er zijn immers mensen die met hun boeken Christus verdedigen tegen goddeloze laster. Evenmin helpt het mij dat ik in dezelfde situatie verkeer als hoe voortreffelijke mensen ook, als hun vergeving wordt geschonken wegens hun status van oude schrijvers en ik word aangeklaagd.

12. Erasmus legt in de zin die met ‘want’ begint uit, waarom hij meteen is overgegaan naar het gedeelte waar Budé beweert dat Hieronymus en Augustinus ook maar mensen waren.

Vergelijkbaar hiermee is de daaropvolgende passage uit je brief. Ik had geschreven dat ik, als ik Lefèvre's aanval had vergolden met een tegenaanval, me kon beroepen op het alom overbekende recht dat geweld met geweld teruggedreven mag worden, hoewel ik ontken dat ik van dat recht gebruik maakte. En toch behandel je me alsof ik had gezegd dat ik er wel gebruik van had gemaakt. Uitgedaagd door beledigingen antwoord ik met argumenten: is dat soms geweld terugdrijven met geweld? Je zegt dat de Opperrechter dit wetsartikel niet in zijn tafelen of verordening heeft opgenomen; en toch erkennen alle theologen bij honderden deze wet, wat ze volgens mij niet zouden doen als ze strijdig was met een verbod van Christus. Hoe is het mogelijk dat je bij mij de regel mist van verdediging zonder blaam,[13] als ik, uitgedaagd door stuitende beschimpingen, geen enkele beschimping terugwerp? Tenzij je meent dat het als beschimping geldt, wanneer de blaam veroorzaakt door een beschuldiging na weerlegging vanzelf terugkeert naar de bedenker van de laster. Want wat kan ik eraan doen, als jij de apologie wat te lang en te direct vindt? Afgaand op mijn gevoel hield ik maat, omdat ik jou niet als ijkpunt had. Er is geen reden om deze dwaling op mijn vrienden als aanstichters af te wentelen. Behalve één was er geen enkele die als raadgever optrad. Bijna was het gedrukt voordat iemand wist dat het gedrukt zou worden. Ik zette er extra vaart achter om te voorkomen dat deze even noodzakelijke als onprettige taak me lang zou ophouden. De kwestie zelf raadde aan hoe gehandeld moest worden. Ook al betreur ik het dat ik werd uitgedaagd door iemand door wie ik dat het minst wilde zijn, toch heb ik geen spijt van de apologie, zelfs zo dat als iemand mij vandaag op deze manier zou uitdagen, en wel zonder dat ik het verdien, ik morgen een soortgelijke apologie zou voorbereiden, gematigder of misschien juist niet. Dit is de enige soort belediging waarbij ik niet van toegevendheid houd; en toch vind je in die apologie van mij, hoe lang ook, minder boosheid dan in die ongedwongen, schertsende en vrolijke brief van jou, waarin je met een vriend gekheid maakt omdat je dat leuk vindt.

Dan volgt deze werkelijk zeer geestige uitspraak van je: ‘Is het verbazingwekkend dat jij hem niet blij maakt met iets waarmee jij zelf niet blij bent?’, precies alsof een onschuldige die wegens diefstal of heiligschennis wordt aangeklaagd bij de Areopagieten, zijn verdediging afwijst omdat hij niet blij is met de situatie die hem dwong zijn zaak te bepleiten! Lefèvre is er op een heel andere manier niet blij mee dan ik. Ik ben er niet blij mee zoals iemand die een schorpioensteek heeft opgelopen niet blij is wanneer hij tegengif gebruikt. Daarom is die uitspraak niet zo geestig als hij op het eerste gezicht lijkt. Vervolgens voeg je toe dat je door mij bent uitgedaagd, omdat ik je

13. ‘Inculpata tutela’, een juridische term.

ervan beschuldig denigrerend over mijn werk gesproken te hebben en mijn *Copia* voor onbetekenend gehouden te hebben. Een brutale opmerking; iedereen kan lezen wat je over mijn boeken schreef. Daaraan erger ik me niet, integendeel, ik vergoelijk het en geef er een geschikte draai aan. En ik ben in jouw ogen een lasteraar, en ik ben volgens jou niet onpartijdig, omdat ik jou bij mijn vrienden in een kwaad daglicht plaats! Die maak je allemaal tot grommende wilde beesten, omdat een paar onvoldoende goedkeuring lieten blijken toen je mijn *Copia* beschimpte. Ik herinner me heel goed wat je over mijn werk aan Tunstall schreef; maar omdat bij jou alles een grapje is, is het op geen plaats waarschijnlijker dat je een grapje maakt dan waar je zoveel waardering toont voor mijn werk.

Maar na alle scherts tot dan toe verklaar je in de rest van je brief serieus te willen zijn. Je herhaalt dat ik in mijn brief telkens weer je ervan beschuldig partijdig te zijn, terwijl nergens zoiets te vinden is. Wat je hier in ernst zegt, had je kort ervoor als grapje gezegd. Je voegt eraan toe dat je, ook al zou elk van ons jou als scheidsrechter kiezen, die taak niet graag op je zou nemen. Waar is die vredestichter gebleven, die ik tot zijn schrik de hoorns liet zien? Direct daarna spoor je ons aan de oude vriendschap te hervatten. Probeer Lefèvre zover te krijgen, als je kunt; ik heb hem daartoe al uit eigen beweging in zoveel brieven opgeroepen. Daarbij trok ik me niets aan van de opmerkingen van sommige lieden, die roepen dat ik dat uit lafheid deed, niet vanuit een christelijke gezindheid. Ik bood aan alle passages te zullen wijzigen waar ik van hem was afgeweken, als hij de dingen óf zou wijzigen óf zou verdedigen waar ik kritiek op had. Ik beloofde mijn uiterste best te zullen doen om mijn apologie uit te wissen, mits hij zijn aanval ongedaan zou maken. Tenslotte raadde ik hem aan, ja bezwoer ik hem dat hij in een of ander werk zou getuigen dat er tussen ons eenstemmigheid bestaat, zodat de ene groep die met hem, en de andere groep die met mij al dan niet sympathiseert, geen aanleiding hebben elkaar om ons in de haren te zitten. Nooit heeft hij zich verwaardigd, al was het maar via iemand anders, te antwoorden. Toch blijf ik nog steeds Lefèvre's vriend. En na dit alles maak je mij tot een gewelddadige woesteling! Je spreekt de wens uit dat deze schram op onze reputatie wordt bedekt met een litteken. Maar wat anders deed die brief van jou, waarin je zo uitvoerig ons beider lot betreurt en de zaak enorm dramatiseert, behalve de wond die zo goed en zo kwaad als het ging al een litteken werd, weer openrijten?

Bovendien ontraad je mij, met jezelf als voorbeeld, in het vervolg het strijdperk te betreden, hoezeer je ook wordt uitgedaagd. Alsof jouw en mijn bezigheid iets met elkaar gemeen hebben! Misschien maakte iemand wel eens een opmerking dat je in je commentaren een passage uitlegde op een

manier die hij niet goedvond. Gesteld dat hij op dit punt gelijk heeft, dan wacht jou als overwonnene geen andere straf dan dat je in de ogen van anderen even niet hebt opgelet, of dat ze denken dat je iets ontgaan is, omdat het je niet te binnen schoot of zelfs niet onder ogen is gekomen. In mijn geval is de situatie rond de strijd heel anders; als je al van een strijd mag spreken wanneer ik me na een levensgevaarlijke aanval alleen maar verdedig. En toch, ook jij, in een niet vergelijkbare zaak, wilt dat er een uitzondering mogelijk blijft: ‘als je merkt dat je stilzwijgen je als fout wordt aangerekend of je flinke schade zal berokkenen’. Maar waarom wil je niet dat ik die restrictie maak? Want je beweert wel dat het mijn reputatie niet zou schaden als ik had gezwegen, maar volgens mij ben je ookzelf onvoldoende overtuigd daarvan, ook al probeer je mij ervan te overtuigen. Had ik maar vrienden, op alle gebieden verstandig en vooruitziend, die me vaste voorschriften konden geven wanneer en tot hoever men een tegenstander van repliek moet dienen! De barbaarse streek waar ik leef kent zulke vrienden misschien niet; net als ik hebben ze allemaal problemen met hun ogen. Ook ben ik het niet met je eens, Budé, dat jij een venijnige discussie erger haat en verfoeit dan ik. Ook denk ik niet dat die beschuldiging op mij van toepassing is, als ik gedwongen en dusdanig geprovoceerd Lefèvre van repliek diende.

Verder, dat je me tegelijkertijd op de top van de roem plaatst, dat je de naam Erasmus voorstelt als op ieders lippen, en nog meer van dat soort dingen, dat is volgens mij duidelijk een grapje van je, ook al verkondig je dat het serieus is; aangezien je me ook elders de leeuwenhuid aantrekt[14.] en me regelrecht maakt tot zo'n beetje een heilige op het gebied van de vroomheid en een autoriteit op het gebied van de letteren, die, reeds onsterfelijk gemaakt, ongevoelig is voor de willekeur van de faam. Maar deze eerbiedwaardige theoloog corrigeer je precies zoals een jong moedertje haar kind; ja, je bent net een hardvochtige onderwijzer die dreigt en kastijdt met roe en zweep. Deze lof, wat die ook waard is, die je met mij wilt delen, wanneer je zegt: ‘wij die een moeizaam en hard bestaan hadden als slaven van de eerzucht’, wijs ik beslist af en ik zou erop willen aandringen dat je mijn deel aan iemand anders geeft. Ik zou uiterst ongelukkig zijn als zoveel nachtelijke uren aan de eerzucht waren gewijd.

Hier neem je weer van alles aan zonder goed na te denken: dat ik in de strijd met Lefèvre een tegenbeschuldiging gebruikte - omdat een goed man volgens jou wil ‘dat zijn onschuld van zichzelf en niet door het afweren van andermans belediging aannemelijk lijkt’. Voor mij is iemand geen goed man als hij zijn reputatie verwaarloost, vooral na zo'n aanval, en dat nog wel in gepubliceerde boeken. Om me niet met details bezig te houden, omdat je

14. *Adagia* I, 3, 66; vgl. brief 909, noot 5.

veel voor de grap zei, veel in ernst, veel openhartig, veel om de discussie, veel als vonnis: het komt allemaal hier op neer, dat je me tot nu toe ongestraft liet strijden om mijn zaak te verdedigen, maar waarschuwt dat er problemen komen als ik er nog een woord aan toevoeg. Over het proces dat tussen ons beiden loopt, doe je geen uitspraak, maar je besluit tot verdaging. Het enige wat je in mijn verdediging mist, is wat meer beknoptheid en gematigdheid. Aangezien ik in de eerste plaats, zoals ik hiervoor al zei, de juiste toon niet kon afstemmen op ieders mening, ben ik hierbij op mijn eigen gevoel afgegaan, vooral omdat ik bedroefd was, niet verontwaardigd. Als je er rekening mee zou houden hoeveel meer spreektijd in vroeger tijden werd toegekend aan de beschuldigde dan aan de aanklager, en tegelijk mijn apologie vergelijkt met Lefèvre's aanval, zul je begrijpen dat ik zelfs in dit geval niet buitengewoon hebzuchtig was; vooral als je bedenkt om wat voor beschuldiging het gaat, en hoeveel makkelijker het is een smet aan te wrijven dan uit te wissen. Daarom placht men in sommige processen behalve de gebruikelijke spreektijd nog wat extra te geven aan de verdediging. Verder wens ik je geluk met die burcht van tevredenheid van je, waaruit niemand je naar het strijdperk kan lokken. Maar toch schiet je intussen op veilige afstand vanaf je burcht zulke pijlen af, dat het niet moeilijk is te raden waar je toe in staat zult zijn, als de grond onder je voeten dreunt van ook maar een tiende van het geschut waarmee ik werd aangevallen. Jij merkt immers niets van al die stormrammen, waarmee ik van alle kanten word aangevallen. Des te gelukkiger ben je, dat je dat niet begrijpt. En hopelijk zal het je nooit overkomen dat je slaags raakt met dit soort, niet mensen, maar monsters, die zichzelf theologen noemen, terwijl ze niets dan kleingeestige vitters zijn. Ik val het beroep zelf niet aan, maar bepaalde lieden die dit beroep en de benaming niet waard zijn.

Onlangs bijvoorbeeld trad een kereltje[15.] naar voren, bleek en mager - iets om je over te verbazen, omdat nooit iemand zo tevreden met zichzelf was als hij -, iemand die zich onvolwassen gedraagt met zijn dwaze honger naar roem, die plotseling graecus is geworden en twee dagen geleden een zodanig hebraïst, dat Hieronymus en Reuchlin in zijn ogen grote onbenullen zijn.[16.] Geboren als hij is voor dit soort kleingeestige vitterijen, deinst hij nergens voor terug en laat hij niets na om in één klap beroemd te worden; hij meent dat dit bij uitstek de kortste weg is. Hij is het niet waard antwoord te ontvangen, tenzij je kwaad met goed wilt vergelden; en toch is het een giftiger insect dan iemand kan verdragen. Overal laat hij zijn kritiek horen, langs kruispunten, driesprongen, marktpleinen, kerken, kloosters. Iedereen krijgt

15. Edward Lee.
16. Vergelijk brief 898a.

van hem brieven afgeladen met kleingeestige vitterijen vol leugens. Evenmin ontbreekt het deze toneelspeler aan mensen die applaudiseren, die hem bewonderen, die 'bravo' roepen; zijn lippen vinden bladeren die volledig bij hem passen.[17.] Met deze daden meent hij zelfs een beetje een heilige te zijn, alsof het volstaat voor volmaakte heiligheid geen overspelige of dobbelaar te zijn. Ik heb nog niet besloten wat ik met hem zal doen. Als mijn toegevendheid hem niet meer aankan, zal ik ervoor zorgen dat niet iedereen zo tevreden met hem is als hij met zichzelf. Voor het ogenblik beloof ik niet meer dan dat, terwijl hij meer dan gouden bergen van zijn kant belooft; ik zal maken dat hij van mijn kant eerder een kwade naam dan roem krijgt.

Maar om op je brief terug te komen, je zegt dat de beslissing in de hele zaak nog steeds bij jou ligt; ik heb integendeel die beslissing nooit bij jou neergelegd. Ik gaf je alleen de mogelijkheid desgewenst een uitspraak te doen, of ik er soms verkeerd aan heb gedaan door Lefèvre te antwoorden of op deze manier te antwoorden. En om te zorgen dat je daarbij goed op de hoogte zou zijn, vroeg ik je in alle rust door te nemen wat we allebei hadden geschreven. Maar hier stem je duidelijk tegen mij: allereerst omdat ik antwoordde, terwijl het beter was te zwijgen; vervolgens omdat het antwoord te gedetailleerd en te uitgebreid was; ten slotte omdat het vijandig van toon was. Immers, of men moet lezen 'dan de engelen' of 'dan God',[18.] daarover een uitspraak te doen is voor mij niet van belang en is een zaak van anderen. Verder, dat het niet op mij van toepassing is wat Lefèvre over me uitstort, maakt de zaak zelf al duidelijk, zelfs zonder uitspraak van een rechter. En niemand hoeft te roepen dat hij in het nauw werd gedreven door de kracht van mijn welsprekendheid; op dat gebied stel ik niets voor en ik beweer ook niet dat dat zo is. Hijzelf was er de oorzaak van, omdat hij een weinig gelukkig onderwerp koos om met mij een gevecht aan te gaan.

Bisschop Giustiniani kwam in Leuven bij me op bezoek. Het bleek een vriendelijk iemand, zonder enig venijn; daarom spijt het me dat ik in de apologie schamper over hem heb gesproken. Ik had die bladzijde met een opvallend teken gemerkt en eens en voor al de uitgever te verstaan gegeven dat niets, maar dan ook niets gedrukt mocht worden wat niet door mij nagekeken was; en die bladzijde nu is als enige zonder mijn medeweten gedrukt. Toen ik het merkte, heb ik de man gedwongen dezelfde bladzijde na aanpassing door mij opnieuw te drukken; want daarom had ik er een teken op gezet. Dat ik nog steeds niets aan de koning en de bisschop[19.] heb geschre-

17. *Adagia* I, 10, 71.
18. Dit betreft de interpretatie van Hebreeën 2:7, waarover het geschil met Lefèvre ging (vgl. brief 597, noot 5).
19. Étienne Poncher.

ven, is je eigen schuld, omdat je me in je brief iedere hoop op een gunstige afwikkeling van de zaak ontnam, ook al deed die kwestie me weinig. De bisschop deed me geen enkel vast aanbod. Zij die uit naam van de koning schreven, gaven slechts hoop. Hier werd ik nog niet zo lang geleden gekozen om de vorst te dienen en werd mij kort daarop een royale prebende geschonken;[20.] er was een jaargeld vastgesteld, waarop ik nog geen vaste aanspraak had. Jullie stonden op dat moment niet op goede voet met de Engelsen en de zorg voor het weer vernieuwen van het Nieuwe Testament nam me volledig in beslag. Of wilde je me, terwijl mijn zaken er zo voorstonden, aanraden dat ik, ondankbaar jegens mijn landgenoten, met het risico mijn kansen in Engeland te verspelen, met achterlating van het werk waarom ik alles verwaarloosde, me naar Frankrijk zou spoeden om iets na te jagen zonder te weten wat, ofwel achter vogels aan te gaan?[21.] Vooral omdat ik niet al te ontevreden was over mijn huidige positie. Tenslotte is je bekend wanneer me jouw voorlaatste brief is overhandigd. Maar waarom moet ik me zo nodig aan deze of gene vorst binden, op zo'n manier dat ik me aan de overige onttrek? Liever dien ik er geen een en ben ik, als ik zou kunnen, hun allemaal tot nut.

Maar hierover heb ik de bisschop geschreven, zoals je had gevraagd. Ik ben erg blij dat je gunstig over Glareanus denkt; hem ben ik zozeer genegen, dat ik graag duld dat elke dienst die je hem bewijst, mij in rekening wordt gebracht.

En dan, om kort te antwoorden op gedeelten uit je laatste brief, hoe onbeheerst, Budé, hef je alles in de hoogte óf werp je alles neer! Ik had geschreven bang te zijn dat vrienden of latere generaties je grappen anders zouden opvatten dan jij ze neerschreef; ík weet dat ze altijd uit oprechte gevoelens voortkomen. Dit is voor jou reden enorm tumult teweeg te brengen: dat je zonder instemming van de Gratiën een vriendschap begonnen was met mij, dat je jezelf nu een lompe, onbeholpen, eigenwijze, achterlijke, dwarse en stuntelende speelkameraad toeschijnt, iemand die je moet mijden en voor wie je beter hard kunt weglopen om zijn doornige, stekelige, omineuze grappen, als een stier met omwikkelde hoorns.[22.] Dat briefje van mij verschafte je geen enkele aanleiding tot een dergelijke passage. Ik verbied je niet te antwoorden op de brief waarvan je zag dat hij was uitgegeven;[23.] je moet alleen in het oog houden wat in overeenstemming is met ons beider waardigheid. Die brief namelijk is niet zozeer aan jou geschreven als wel aan anderen die gesust moesten worden. Ik gebruik niet zoveel argumenten tegen jou met de bedoeling je tot een reactie te prikkelen, maar om je van een reactie af te

20. Zie brieven 370 en 436.
21. *Adagia* III, 3, 44.
22. Zie brief 896.
23. Brief 778.

houden. Want ik wilde graag dat mijn twist met Lefèvre in stilzwijgen zou opgaan, als het enigszins mogelijk was. Ten slotte moet je, om misverstanden te voorkomen, weten dat die brief al een tijdje gedrukt was voordat mij die van jou werd overhandigd. Het is echter ook niet op mijn aandringen gebeurd. Maar toen plotseling alle persen van Froben dreigden stil te komen liggen, omdat de papierhandelaar er niet op de afgesproken dag was, heb ik toestemming gegeven, maar niet van harte, dat Beatus Rhenanus uit mijn bagage zou kiezen wat bij geval voorhanden was; want zelf had ik toen volstrekt geen tijd. En aangezien dit in alle opwinding werd gedaan, was ook hij niet tevreden over de keuze. Evenwel heb ik van je brief waarop ik antwoord,[24.] een flink deel weggesneden, waarin dingen leken te staan die naar mijn idee beter niet openbaar gemaakt konden worden.

Bovendien had ik je brief 'uitvoerig' genoemd. Dit leg je uit als 'vervelend om zijn overbodige en oeverloze praatzucht'. Evenzo ken ik je de verdienste van welsprekendheid toe, maar geef ik tegelijk te kennen dat ik de zaak wel eens zou kunnen winnen op het punt van de bewijsvoering. Dit leg je zo uit alsof ik je niets behalve ijdele woordenpraal toeschrijf, en daarna noem je me op meer dan een plaats ten onrechte achterdochtig. Maar ik kan over mezelf naar waarheid zeggen: je zult weinigen vinden die in hun vriendschappen minder achterdochtig zijn dan ik. Verder zeg je dat er niets in je brief staat wat mij geen roem zal brengen. Maar omdat het overal onzeker is of je iets voor de grap zegt of serieus bent, zal eerder voor de grap gezegd lijken wat mij tot eer strekt, dan waarmee je me geselt. Zal het mij ook tot eer strekken, dat je me voorstelt als iemand die brutaal is tegen zo'n goede vriend, die zich nu eens in tomeloze woede op de lippen bijt, dan weer staat te stampvoeten of de hulp van goden en mensen inroept, iemand die zo tekeergaat dat jij gedwongen bent als een tweede Pythagoras gedragen muziek te spelen[25.] om me weer bij zinnen te brengen? Ik zal dat inderdaad allemaal met een glimlach lezen, omdat ik heel goed begrijp dat je een grapje maakt. Ik ben alleen bang dat anderen dat niet zo opvatten. Maar als jij zegt dat ik die vrees van me af moet zetten en dat ook de mening van je vrienden is, vooruit, maak naar believen grapjes, oefen je pen, daag me uit, wees een kwelling voor me. Je zult mijn gevoelens nooit kwetsen, aangezien ik meen zeker te zijn van de jouwe. Als je wilt, wordt je brief aan de volgende uitgave toegevoegd.

Ik stoorde me volstrekt niet aan de passage die je bespreekt:[26.] zozeer keur ik alles van jou goed en ik aarzel niet al wat ergens door jou opgeschre-

24. Brief 744.
25. Toespeling op een anekdote bij Quintilianus (*Institutio oratoria* I, 10, 32) en Boëthius (*Institutio musica* I, 1); zie ook *Adagia* II, 5, 93.
26. Zie het nawoord bij brief 896.

ven is kritiekloos te volgen. Daarom moet jij erop letten, wanneer je me schrijft, dat je de risico's voor ons beiden niet vergeet. Maar er is een andere passage[27] op de eerste bladzijde waar ik enige tijd bleef steken, want het lijkt alsof een of twee regels per ongeluk zijn tussengevoegd, die niet in de context passen; het begint met 'Lefèvre, die ik zo vaak' enzovoort, en eindigt met 'Ik betreur dat zo aanleiding gegeven wordt, en de rest'. Kun jij daarnaar kijken?

Doe de groeten aan Deloynes en Ruzé, jouw vrienden, mijn beschermheren, want op dit moment heb ik geen tijd om aan meer mensen te schrijven.

Het ga je goed. Leuven, 22 december 1518

Hoe ik over je denk, zal bijvoorbeeld Glareanus kunnen getuigen, iemand die absoluut niet van valse schijn houdt. Als iets uit deze brief je stoort, moet je maar denken dat ik nu mijn woede gekoeld heb, zoals je had opgedragen. Ten slotte, werp hem na lezing in het vuur, zo je wilt: ik zal dat ook doen met mijn klad, zo neergepend dat ik het zelf niet kan lezen. Neem wraak, het maakt niet uit hoe, als je maar mijn vriend blijft en je niet in stilzwijgen hult. Overigens meer dan genoeg nu over Lefèvre; we gaan op zoek naar een ander onderwerp dat meer aanspreekt. Nogmaals, het ga je goed.

907 *Van Thomas More*
[Londen?, 1518?]

Fragment van een brief, afkomstig uit dezelfde bron als nr. 845.

Clement, mijn protégé, geeft colleges in Oxford voor zoveel toehoorders als niemand tevoren. Het is verbazingwekkend hoe hij alom in de smaak valt en op handen wordt gedragen. Mensen die bijna een hekel hebben aan de literatuur, hebben toch grote achting voor hem, gaan naar hem luisteren en de een na de ander gaat overstag. Linacre, die - dat weet jij ook - nooit zomaar waardering toont voor iemand, is niettemin zo vol lof over zijn brieven en bewondert ze zo, dat ook ik, die Clement als geen ander welgezind ben, toch bijna jaloers word op al die stapels lofprijzingen waarmee die grote man hem overlaadt.

27. Brief 810, p. 281-282.

908 *Aan Thomas More*
[Leuven], 1 januari [1519]

Erasmus van Rotterdam groet zijn vriend Thomas More

Werkelijk, geen kans laten die lasteraars van mij onbenut, geen steen laten ze op de andere[1] om Erasmus schade toe te brengen. Ze hadden in Keulen een paar mensen ervan weten te overtuigen dat dat godslasterlijke boekje,[2] goed voor het vuur, door mij geschreven was; ze zouden nog meer mensen hebben overtuigd als ik niet ter plaatse deze schaamteloze aantijging had weten te onderdrukken. Voor het geval deze verdenking ook bij jullie de kop opstak - aangezien het bij dit soort zaken meestal zo is dat een vermoeden in ruime kring de ronde doet -, stuur ik je een afschrift van mijn brief aan Paolo Bombace;[3] want het kost te veel tijd hetzelfde aan verschillende personen te schrijven. Die lasteraars schamen zich nergens voor en op een of andere manier gelooft het volk het liefst wat absoluut nietwaar is. Enige tijd geleden had ik het plan de paus voorzichtig de raad te geven paal en perk te stellen aan dit soort vrijpostigheid, die zich van dag tot dag meer en meer verbreidt; maar er deed zich nog geen geschikte gelegenheid voor. Ik heb in elk geval de gezant Antonio Pucci hierover gesproken toen hij in Bazel was, en hij nam het op zich ervoor te zorgen; want ook hij meende dat het een kwestie was waaraan niet voorbijgegaan mocht worden.

Wanneer jij twaalf angelotten stuurt in plaats van negen, begrijp ik niet wat je winst is. Ik voorzie dat de voorspoedige wind waarmee de fortuin blaast, je bij ons weg zal halen; maar daar kan ik me wel bij neerleggen, omdat jij intussen gelukkig bent, wat ons lot ook moge zijn. Het is een oude gewoonte vrienden die aan de beterende hand zijn een aardigheidje te sturen; maar jullie daar sturen me zelfs geen brief, terwijl ik na zoveel ziekten weer een beetje ben opgeleefd.

Het zou te veel tijd kosten over de mooi verpakte streken van bepaalde theologen te schrijven. Een deel van het verhaal kun je lezen in mijn brief aan de bisschop van Rochester, want ik stuur je een afschrift daarvan. Het ga je goed.

1 januari. [Bazel, 1515]

1. *Adagia* I, 4, 30.
2. De *Julius exclusus e coelis*.
3. Deze brief is niet bewaard gebleven.

909 *Aan de lezer*
Leuven, 1 januari 1519

Deze brief is als voorrede opgenomen in de uitgave van een vroege versie van de *Colloquia* (Leuven, 1519). Enkele maanden eerder was bij Froben een uitgave verschenen buiten Erasmus om, op basis van een handschrift dat in bezit was van Augustinus Vincentius Caminadus. Via Lambertus Hollonius was de tekst bij de Bazelse drukker terecht gekomen.

Erasmus van Rotterdam groet de leergierige jeugd

Ik weet het, mijn beste lezer, het is niet helemaal op zijn plaats, maar aangezien zich geen geschikter gelegenheid voordeed, vond ik toch dat ik een korte waarschuwing moest geven. Onlangs verscheen een boekje met *Alledaagse gesprekken*, dat aan mij wordt toegeschreven; ook wordt het, naar ik hoor, door de schooljeugd uit het hoofd geleerd als iets van mij. Zelfs als het bij uitstek geschikt was om er zuiver Latijn uit te leren, zou ik toch niet willen dat het aan mij werd toegeschreven, omdat het niet van mij is. Nu er evenwel heel wat doorheen gemengd is dat naar louter barbarij riekt, zal ik in een paar woorden de werkelijke situatie uit de doeken doen.

Ik ontken niet dat ik ooit, toen ik meer dan twintig jaar geleden in Parijs was, zo maar wat onzin gedicteerd heb, wanneer ik een keer na het eten zin had wat te babbelen bij het haardvuur en te schertsen met de kleren los, zoals Horatius het uitdrukt;[1] het betrof frasen gebruikt bij de dagelijkse omgang en verder tafelgesprekken. Bovendien had ik een uiterst lompe parafrase gemaakt op de *Elegantiae* van Lorenzo Valla; dat hoeft geen verbazing te wekken: ze was eerder voor een blok steen dan voor een mens geschreven;[2] overigens was ook dit vergeefs, zo bot was het verstand van de oude papegaai. Daarnaast had ik toen al iets geschetst wat enigszins op de *Copia* leek. Verder was ik begonnen met een boek over het schrijven van brieven, evenzo met een ander tegen de barbaren, dat ik door toedoen van bepaalde lieden ben kwijtgeraakt.[3] Ten slotte oefende ik dagelijks mijn pen met informele brieven, door zomaar wat onzin te vertellen aan deze of gene vriend en er dingen uit te flappen zoals we elkaar na een paar glazen onder vrienden en feestvierders plegen toe te werpen. Iemand die er nooit genoeg van kreeg dit soort onzin

1. Horatius, *Sermones* II, 1, 73.
2. Misschien Robert Fisher.
3. *De conscribendis epistolis* en de *Antibarbari* (vgl. brief 887).

weg te grissen, was Augustinus Caminadus, met wie ik toen enkele maanden als huisgenoot omging. Hij stelde dit boekje, dat precies het kraaitje van Aesopus is,[4] uit al die stukken samen, of liever: die rondtrekkende zanger creëerde zijn eigen samenraapsel, als een kok die een boel sauzen bij elkaar giet; hij voegde personages en opschriften toe en verzon er een paar dingen bij op eigen rekening, om te voorkomen dat die ezel uit Cyme[5] zich ergens zou verraden. Want het is niet zo makkelijk als sommigen denken in het Latijn zelfs maar wat onzin te zeggen.

Ik kan nu nog steeds van afzonderlijke passages zeggen waar hij ze vandaan heeft. Ook zijn er mensen die nog steeds dit soort papieren in hun bezit hebben; zij verklaren dat ik inderdaad de waarheid spreek. Met deze nonsens hield hij, zonder dat ik het wist, enkele sukkels voor de gek, natuurlijk om een aardig bedragje af te troggelen, de hongerige armoedzaaier. Ook is er geen reden toe dat Beatus Rhenanus, een welwillend iemand en een vriend van mij, als verontschuldiging aanvoert dat ik dit boekje twintig jaar geleden geschreven heb. Anderen mogen beslissen of ik intussen iets aan geleerdheid of oordeel heb gewonnen, in elk geval beheerste ik toen beter dan nu de Latijnse taal en wat men de goede literatuur noemt - ook al had ik ook toen minder dan gemiddelde kennis op dat gebied.

Ik geef je dan, lezer, een paar gevallen waaruit je kunt opmaken hoe de rest is: wie heb je ooit *dare salutationem* horen zeggen in plaats van *dicere salutem* (‘groeten’); dat vind je bij hem op blad a3. Verder op blad a6: *Me in derisum habes* (‘je drijft de spot met me’). Dan op hetzelfde blad: *Occupationes tuae excusationis locum habent* (‘je bezigheden gelden als excuus’), wat hij voor eigen rekening heeft toevoegd. Evenzo a7: *Ago tibi gratias qui litterarum fasciculis nos onerasti* (‘dank je wel dat je me met bundels brieven overlaadde’); hij had niet door dat *qui* een subjunctief vereist, *qui nos oneraris*. Evenzo a8 *Ad clunes mundandos* (‘voor het reinigen van het zitvlak’); hij gebruikt *clunes* voor een ander deel van het lichaam. Dan, eveneens daar, *Laudo te virum praestitisse* (‘ik prijs het dat je je een man hebt betoond’): zelfs een Geet[6] zou dit niet zeggen! Maar ik laat het hierbij, om de lezer niet tot last te zijn; want dit is

4. *Adagia* III, 6, 91. De kraai uit de fabel dost zich uit met de veren van de pauw (Phaedrus, *Fabulae* I, 3).
5. Toespeling op een fabel uit Lucianus, *Piscator* 32. Een ezel uit Cyme (Klein-Azië) omhulde zich met een leeuwenhuid. Daarmee joeg hij de inwoners van Cyme, die nog nooit een leeuw hadden gezien, de stuipen op het lijf. Toen een vreemdeling arriveerde die beide diersoorten kende, werd de ezel ontmaskerd. Vgl. *Adagia* I, 3, 66.
6. De Geten, hier genoemd als voorbeeld van barbaren (vgl. Ovidius, *Epistulae ex Ponto* IV, 13, 17-22), woonden ten noorden van de benedenloop van de Donau.

alleen nog maar wat op de eerste bladzijden te vinden is. Overigens staan daar nog andere frasen die me niet aanstaan, bijvoorbeeld *qua valetudine es praeditus?* (‘van wat voor gezondheid ben je voorzien?’). Voor een arts was dit misschien een goede formulering, als hij informeert naar de algemene lichamelijke hoedanigheid, niet naar de lichamelijke toestand van het moment.

Ik heb gewaarschuwd, ik heb mijn plicht gedaan. Als iemand zichzelf hierna een teleurstelling bezorgt, heeft hij het aan zichzelf te wijten. Ik misgun het Hollonius niet als hij hiermee een beetje winst bijeen heeft weten te schrapen. Maar ik zal de man geen dank betuigen, tenzij hij mij voor zich wint door iets anders voor me te doen; als hij doorgaat, zal ik van hem, Hollonius, een *holopola* (een die alles te koop zet) maken of, als hij dat liever wil, een *holopolius* (een die helemaal grijs is).[7] Ik weet het, het is geen gering vergrijp iets onder mijn naam uit te geven wat niet van mij is, vooral tijdens mijn leven. Maar zoals Bileam[8] niet erg schrok van de stem van de ezelin omdat hij aan wonderen gewend was, evenzo word ik, omdat ik al een dikke huid heb voor ergere smaad, minder van mijn stuk gebracht bij iets van weinig betekenis als dit. Anders zou het als groot onrecht te beschouwen zijn, zelfs als ik de schrijver van het boekje was geweest. Tenzij de eerste de beste wellicht het recht heeft in gedrukte vorm wereldkundig te maken wat we om een pen te proberen, wat we als schooljongens, wat we in een uitgelaten moment, wat we met een paar glazen op, wat we verliefd of boos neerkladden. Wat is dat wel niet voor vrijpostigheid, me bij mijn leven toe te schrijven wat ieder maar wil, en te spelen met andermans reputatie! Desalniettemin heb ik het boekje, omdat ik zag dat het overal verhaspeld was, helemaal doorgelezen en verbeterd, om te voorkomen dat de jeugd zich door mijn naam als lokmiddel laat misleiden en besmet raakt met krom taalgebruik. Het ga je goed, geachte lezer.

Leuven. In het jaar 1519. De eerste dag van januari

910 *Van Philippus Melanchthon*
Leipzig, 5 januari 1519

Philippus Melanchthon aan Des. Erasmus van Rotterdam

Gegroet in Jezus Christus. Het doet me buitengewoon veel verdriet, zeer illustere Erasmus, dat u door de praatjes van een windbuil me ervan verdenkt

7. De vertaling van de cursieve woorden is onzeker.
8. Numeri 22:22-35.

dat ik die vermaarde commentaren van u op de heilige boeken wil laken en vol strepen zetten. Werkelijk een belachelijk idee dat Dionysus, niet groter dan een erwt,[1] Jupiter, toch zeker de allerhoogste, zou willen overstemmen; verder zou het onredelijk zijn als ik me tegenover iemand die zoveel voor mij doet, slecht zou gedragen. Maar ik doe hier een beroep op uw eigen oordeel: iemand die tevoren uw goedkeuring wegdroeg op grond van het oordeel van mensen met een goed karakter, en met niet ongunstig gevolg - denkt u dat zo iemand zich zulk wangedrag en een zo gemene neiging om te kleineren heeft aangewend? Ik bezweer u bij uw rechtvaardigheidsgevoel: weet dat die sluwe sycofant (ik heb namelijk een sterk vermoeden wie het is) mijn argeloosheid op een gemene manier misbruikte; en bovendien dat ik alles wat ik op het gebied van de studie presteer, als dat al iets voorstelt, te danken heb aan u als leidsman en vader.

Ik weet wel dat u het een te onbelangrijke kwestie vindt om er veel woorden aan vuil te maken; anders zou ik me misschien kunnen beroepen op mensen die van mijn oprechtheid kunnen getuigen en uw vertrouwen genieten. Overigens ontken ik niet dat mij enkele dingen in de *Paraphrasis*[2] eerst te breedvoerig leken, maar toen ik er beter naar keek, veranderde ik van mening. Hier heeft de bewuste persoon, dat weet ik vrijwel zeker, de stof voor zijn tragedie vandaan. Maar het oordeel van hen die zich op de studie toeleggen behoort niet alleen gefundeerd, maar ook onafhankelijk te zijn. Verder ben ik mij nergens van bewust; vergeef het me in de naam van Jezus Christus als ik in dit ene opzicht verkeerd handelde. Want bij het lezen van Erasmus zit ik niet zo te slapen dat ik nog niet van hemzelf leerde wat ik aan deze leermeester en broeder in Christus verschuldigd ben.

Dit alles in het kort; want het is met veel verdriet en, zoals ze zeggen, voor de vuist weg, en ook nog op een ongunstig moment, dat ik dit schrijf. Maarten Luther, een groot bewonderaar van u, wil dat u in alle opzichten gunstig over hem denkt. Het ga u goed, zeer illustere heer. Leipzig. 5 januari 1519

1. *Adagia* II, 6, 47.
2. De parafrase op Paulus' brief aan de Romeinen; zie brief 710.

911 *Van Petrus Mosellanus*
Leipzig, 6 januari 1519

Des. Erasmus van Rotterdam, theoloog, wordt hartelijk gegroet door Petrus Mosellanus

Werkelijk, Erasmus, dierbaarste onder de mensen, zo waar als ik wil dat Christus mijn studie begunstigt: ik heb me vroeger vaak vrolijk gemaakt over de onbeschaamdheid van hen die u bij uw werk, heilzaam voor de gehele wereld, storen met hun onnozele brieven - en nu doe ik hetzelfde, gedwongen door de ongemanierdheid van anderen. Er bevindt zich hier een enorme groep sofisten en, zoals u dat treffend en geestig uitdrukt, 'ijdele praters',[1] met wie ik en een paar anderen die vinden dat de literatuur publieke erkenning toekomt, voortdurend in gevecht ben. Bij deze strijd nu is het zo, dat degenen die de meerderheid van de jeugd naar hun partij weten te lokken, als overwinnaars terugkeren. Aan beide zijden is volop bedrijvigheid, aan deze zijde zoekt men het in kracht, aan de andere zijde in hinderlagen en listen: 'List of moed, wie interesseert dat als het om een vijand gaat?'[2] Mars evenwel, in dit soort oorlogen niet gauw wispelturig, neigt meer naar onze zijde. Als u als een soort Minerva goedkeurend in onze richting knikt, twijfel ik er niet aan of wij zullen in zeer korte tijd het overwinningslied zingen.

Dankzij de vrijgevigheid van Georg, vorst van Meissen,[3] doceer ik hier in het openbaar de Griekse literatuur; indien niet naar ze waard is, dan toch met volle inzet en goede bedoeling. Welnu, dat stelletje boeven, vijanden van alle hogere literatuur, maar in het bijzonder van de Griekse, beweert ten overstaan van al die onervaren jongelieden het volgende: stel dat het inderdaad nodig is Grieks te leren - dat heb ik met al die conflicten tenslotte dan toch bereikt - dan nóg kan het onderwijs daarin niet gegeven worden door een Duitser of (zo beschouwen ze mensen uit Triër) een halve Fransman zoals ik.[4] Immers, zeggen ze, als je in die taal iets meer voorstelt dan de massa, was er allang tussen jou en Erasmus, van wie deze (zoals zij oordelen) overdreven nieuwsgierigheid bij de Duitsers afkomstig is, een vertrouwelijke band geweest, al bestond die maar in een uitwisseling van brieven. Vervolgens, als iemand beslist tijd en geld wil spenderen, moet hij zijn kennis van de Griekse literatuur bij de Italianen en Grieken gaan halen. Met dit soort gekraai proberen die slimmeriken de jongelui af te houden van het bijwonen van colleges Grieks. Alsof Erasmus alleen mensen als Budé, Lascaris, Musurus, Bembo, Leoniceno, Aleander, Reuchlin, Pirckheimer de eer van wederzijdse vriendschap waardig keurt, en u niet ook, aimabel en minzaam als u bent, wanneer het uitkomt enigermate toegeeft aan de brutaliteit van al die gewone mensen die iets van u willen - wat zou u immers anders kunnen doen?

1. Mosellanus gebruikt het Griekse woord *mataiologos* ('ijdele prater', Titus 1:10), dat qua klank lijkt op *theologus*.
2. Vergilius, *Aeneis* II, 390.
3. Georg, hertog van Saksen.
4. Petrus Mosellanus was afkomstig van Bruttig aan de Moezel.

Alsof u niet ook op verschillende plaatsen in uw werk, hoewel het over een ander onderwerp gaat, aan de goede verstaander duidelijk genoeg laat blijken hoe u denkt over Italiaanse leraren.

Maar toch zou al deze spitsvondigheid mij niet veel toehoorders kosten, als we niet allemaal van nature liever lui dan moe waren, en als dat waanidee over de geleerdheid van de Italianen, een plaag niet alleen voor Duitsland, niet ook steun vond bij hen die in plaats van bondgenoten vijanden bleken te zijn - wellicht veel ergere dan de domme barbaren zelf. Het zijn van die lieden met kennis van drie of vier Latijnse stijlfiguren, van wie sommigen zich voordoen als dichter, anderen als redenaar, die - geluksvogels! - de toehoorders krijgen die ze verdienen, tegen wie ze zonder na te denken uitroepen dat de studie van het Grieks - mijn hemel! - niet of nauwelijks dienstig is voor het Latijn. Een onzalige stormwind bracht een gewetenloze schurk van dit type[5.] hier naar onze universiteit, helemaal uit Dalmatië. Laat ik het kort houden. U zou mij een grote dienst bewijzen en tegelijk iedereen hier die ijvert voor die literatuur van ons een groot plezier doen, als u, al was het maar in één brief, zou getuigen van uw gezindheid jegens ons. Doe het omwille van de genegenheid die ik voor u koester, ik, die me al van kinds af aan zorgvuldig richtte naar uw oordeel op het gebied van de literatuur; doe het omwille van de meelijwekkende domheid van hen die zich vijandig opstellen tegen alle mensen die het goede willen. U zult, denk ik, niet uitsluitend in mijn geval tegen uw karakter ingaan, u die in andere gevallen naar het voorbeeld van uw geliefde Paulus gewoon bent voor allen alles te worden,[6.] om, voorzover het van u afhangt, allen tot bezinning te brengen.

Johannes Eck, nummer één van de luchtwandelaars die zich airs geven, iemand die als de Socrates van Aristophanes uit een mand op de goden neerkijkt,[7.] zal afdalen naar de arena van het dispuut, samen met Andreas Karlstadt, aartsdiaken van Wittenberg, om te strijden voor zijn leven, dat wil zeggen voor zijn extraatjes. Het strijdperk zal het auditorium van onze godgeleerden zijn, met ook als scheidsrechters onze 'ijdele praters'[8.]. Onze vorst[9.] in eigen persoon wordt door Eck uitgenodigd voor het schouwspel, ezel bij de lier.[10.] Over de dag is men het nog niet eens,[11.] maar de voorbereiding op de strijd wordt aan beide zijden groots aangepakt. De een zal de

5. Tranquillus Andronicus Parthenius.
6. 1 Corinthiërs 9:22.
7. Aristophanes, *Wolken* 225-226.
8. Zie boven, noot 1.
9. Georg van Saksen.
10. *Adagia* I, 4, 35.
11. De disputatie te Leipzig werd gehouden van 27 juni t/m 15 juli 1519.

augustijner kliek in zijn gevolg hebben, de ander zal een menigte predikheren meebrengen; zij ontbreken immers nooit wanneer hun dagelijks brood op het spel staat. Overal vandaan zullen mensen samenstromen om dit bijzondere treffen te aanschouwen: hier kun je een vermaard tweetal Scotisten zien die met elkaar op de vuist gaan! Wilt u weten wat er volgens mijn voorspelling gaat gebeuren? Het geheel zal onder luid geschreeuw overgaan in een vechtpartij, bloediger, vrees ik, dan die waarvan u ons in 'Esernius en Pacidianus'[12.] een levendige schets gaf. Zie hier de ontknoping van het hele stuk, want ik ken vrij aardig het temperament van allebei. Tien Democritussen zullen genoeg stof hebben om zich vrolijk over te maken. De afloop zult u, indien de moeite waard, uitvoerig worden bericht. Intussen zal ik voor de deelnemers aan het tweegevecht aldus de krijgstrompet steken: 'Gebruik uw verstand en denk eraan u duchtig te weren';[13.] verder zal ik tijdens het schouwspel voordragen: 'Op elkaar stootten de schilden en lansen'.[14.]

Maar waartoe verval ik? Ik vergeet mezelf en maak gekheid tegenover u, een theoloog, alsof het tegenover een goede vriend is met wie ik helemaal vertrouwd ben. Het ga u goed, Erasmus, mij dierbaarder dan mijn eigen leven, en zorg dat u nog lange tijd gezond en wel leeft tot voordeel van de mensen die het goede willen.

Leipzig, Driekoningen, 1519

Ik verzoek u dringend het volgende, in naam van Christus zelf: laat u zich er niet toe verleiden die lieden te geloven die tegenover u beschuldigingen uiten tegen Philippus Melanchthon. U mag hem in geen geval van iets slechts verdenken. Het is een voortreffelijke jongeman, geboren voor de meest verheven geleerdheid en ook vroomheid die daarvoor niet onderdoet.

912 *Aan Maarten Lips*

Deze brief is te vinden onder nummer 898a.

12. *Adagia* II, 5, 98. Esernius en Pacidianus waren beroemde gladiatoren. In het adagium geeft Erasmus een humoristisch verslag van een ruzie tussen de door hem gehate franciscaan Henry Standish en een serviet.
13. Het gedeelte 'denk eraan... weren' is ontleend aan Homerus, *Ilias* VI, 112.
14. Homerus, *Ilias* IV, 447; VIII, 61.

913 *Aan Jan de Hondt*
Leuven, 22 januari 1519

Hartelijk gegroet, eerwaarde heer en meer dan een gewone vriend. Tot nu toe zond u het jaargeld vóór de vastgestelde termijn. Nu vraag ik u zo vriendelijk te willen zijn dat te doen nadat de vastgestelde termijn is verstreken; dat was, als ik het juist heb, met kerst. Pierre Barbier schreef me uit Spanje dat hij u hierover heeft geschreven; ik weet dat u hem graag terwille zult zijn. Hij is benoemd tot bisschop van Paria.[1] Daarom vraag ik u het geld aan deze bode te geven. Want keer op keer was ik zo ziek, dat ik op de grens van leven en dood verkeerde, niet zonder grote kosten. Ook de reis naar Bazel kostte zeer veel geld. Ik zou u een kwitantie hebben gestuurd, maar ik kon uw exemplaar niet vinden. Stuur er opnieuw een met deze bode; ik zal hem een eigenhandig geschreven exemplaar overhandigen voordat hij het geld heeft uitgeteld. Hij zal u het papier de eerstvolgende keer dat hij teruggaat komen brengen.

Het ga u goed, eerwaarde heer. Als ik u ergens een plezier mee kan doen, zult u mij bereid vinden tot iedere vorm van gedienstigheid.

Leuven. In het jaar 1519.22 januari

Erasmus van Rotterdam, van harte de uwe

Aan de eerwaardige heer Jan de Hondt, kanunnik te Courtrai, mijn zeer geachte meester en vriend. Te Courtrai

914 *Van Christophe de Longueil aan Jacques Lucas*
Rome, 29 januari [1519?]

Christophe de Longueil groet Jacques Lucas, deken van Orléans

Het zal ons nooit aan een onderwerp ontbreken, als we (zoals ik je ooit aanraadde) door elkaar vragen te stellen weten op te roepen; daarom schreef ik je niet zo lang geleden dat ik het fijn zou vinden, als ik dankzij jou beter zou begrijpen waarom jullie vorst Erasmus verkoos boven Budé, een Duitser boven een Fransman, een buitenlander boven een landsman, een onbekende boven een vertrouweling. Want wat geleerdheid betreft weet ik niet in welk opzicht Budé onderdoet voor Erasmus, of je nu kijkt naar de profane literatuur of die welke een christen past. Wat de spreekvaardigheid betreft ver-

1. In Venezuela, tegenover Trinidad.

dienen ze naar mijn mening gelijke lof bij een toch zo verschillende manier van spreken. Bij beiden vind je een grote rijkdom aan gedachten en formuleringen; maar zo dat de een zich over een groter gebied beweegt, de ander met een nauwere, maar diepere bedding een enorme massa water meevoert. De een heeft een vollere stroom, de ander beweegt zich helderder. Bij Budé meen ik meer spieren, bloed, geest te zien, bij Erasmus meer vlees, huid, kleur. Bij de een meer nauwgezetheid, bij de ander meer vaardigheid. De een is rijk aan gedachten, de ander aan aardigheden. De een geeft veel om het nut, de ander hecht veel waarde aan het genoegen. In de strijd hanteert Budé zorgvuldigheid, verstand, ernst, waardigheid; Erasmus streeft naar de overwinning met handigheid, scherpzinnigheid, kalmte, beminnelijkheid. Erasmus kun je liefhebben, Budé bewonderen; de eerste bijval schenken, de laatste gehoorzamen. Budé dwingt me werkelijk met geweld, de ander verleidt me met innemendheid. De een gebruikt vleierij om je te verleiden. De ander gebruikt spierkracht om je mee te sleuren. Hij is nauwgezet dankzij de precieze woordkeus, helder dankzij het juiste woordgebruik; als de inhoud vraagt om overdrachtelijk taalgebruik, is hij gelukkig in de keuze van metaforen, hij maakt indruk met inhoudelijke effecten, hij wisselt stijlfiguren af; als je globaal zijn taalgebruik bekijkt, is hij achtenswaardig, verheven, ernstig, groots. Erasmus daarentegen is bekoorlijk, gematigd, op het volk gericht, bloemrijk, bezit een rijke woordenschat, hanteert een vlotte en tegelijk verzorgde zinsbouw, maakt gebruik van talrijke voorbeelden, laat argumenten dicht op elkaar volgen, is aantrekkelijk door humor. Budé gaat altijd al helemaal op in zijn betoog, maar dondert en bliksemt vooral wanneer de stof kritiek op onze tijd toelaat. Erasmus lijkt, zelfs wanneer hij de zeden laakt, meer zijn eigen doel in het oog te houden en droefheid te voelen, waarbij hij met kompressen, watten, waspleisters en andere remedies in de trant van deze mildere medicamenten de gezondheid bevordert; terwijl Budé met van die bittere, maar in dit tijdsgewricht noodzakelijke drankjes, met snijden en branden de diep woekerende ziekte in al haar hevigheid aanpakt.

Kortom, als ze geschiedschrijvers zouden zijn, zou Budé eerder aan Thucydides dan aan Salustius doen denken, Erasmus eerder aan Livius dan aan Herodotus. Als er gedicht moet worden, zal de eerste met donderende stem iets tragisch en heroïsch laten horen, waarbij het gewicht van woorden en gedachten voor een verheven toon zorgt; de ander blaast meer de geestige toon van een komedie, de lieflijke toon van lyrische verzen en de vloeiende toon van een elegie. Toch verheft ook de laatste zich in stijl, als hij andermans aanleg volgt; als hij zijn eigen aanleg zou volgen was het voor hem even moeilijk als het voor de ander onmogelijk is, al zou hij willen, een keer af te dalen. Overigens ontbreken die genoemde kwaliteiten bij geen van beiden,

maar ze zijn bij de een duidelijker zichtbaar, bij de ander meer verborgen, gelijk wat betreft effect, verschillend wat betreft uiterlijk; zodat het beslist geen dwaze opmerking is als iemand zegt dat de een geboren is voor de redevoering, de ander voor rechterlijke uitspraken, hij zijn inspiratie krijgt van Pallas, hij omringd is door dansende Gratiën.

Maar om duidelijk te maken dat, zoals de dichter zegt, 'niets is in elk opzicht gelukkig maakt',[1] of althans aan ieders smaak kan voldoen, luister naar wat hun tekortkomingen zijn in de ogen van hen die menen op het gebied van de letteren iets gepresteerd te hebben wat de moeite waard is. Zij vinden dat Budé de fout maakt, dat hij geen fouten maakt, en Erasmus de fout maakt, dat hij mild is tegenover zijn onvolkomenheden. Budé verliest immers volgens hen vaak, door al te scrupuleus alles af te meten naar de maatstaf van de klassieken, degenen uit het oog voor wie hij schrijft en zingt slechts voor zichzelf en de Muzen.[2] Maar Erasmus' stroom is volgens hen soms troebel, doordat hij al te veel toegeeft aan wat hem invalt en meent dat niets zó alledaags is, dat het onbetamelijk is als het een keer voor zichzelf een plaats in het taalgebruik opeist. Ze vinden dat de een eerder zinspeelt op wat hij wil dan het te zeggen; dat de ander door een ongebreidelde overvloed aan woorden als het ware met welig groen het gewas op het veld verstikt.[3] Dat de een, nu eens vol draaikolken door indirect taalgebruik, dan weer verheven door stijlfiguren, vaak hoogdravend is; dat de ander, gewoner met een eenvoudige en onopgesmukte aanpak, meestal over de grond kruipt.[4] Dat de laatste eerder vloeiend door losheid, de eerste eerder stug door striktheid is. Ten slotte, dat de een ongelofelijk bij de geleerden in de smaak zou kunnen vallen, de ander ook bij onkundigen, als ze bij zo vlotte welbespraaktheid (om de woorden van die mensen te gebruiken) maat zouden houden en, altijd vertrouwend op hun eigen aanleg, maar toch ook af en toe op het oordeel of de raad van een ander, welsprekendheid zouden zijn. Want omdat ze kunnen wat ze willen, is het redelijk (zeggen ze) dat ze vooral het beste willen en zich niet al te nadrukkelijk bij ons opdringen: dat ze wat voor ons van belang is zover hebben teruggesnoeid, dat we eerder op het goede moment geholpen dan ontijdig vermaakt zullen worden; dat we overeenkomstig de gekozen opzet van het werk op een gedegen manier onderricht zullen worden, niet als gevolg van talrijke ordeloze uitweidingen met veel omhaal in onzekerheid gehouden zullen worden. Seneca en Plinius (zeggen ze) dwalen weliswaar ook af, maar de een weinig, de ander af en toe, en ook dan niet door stof te zoeken, en niet tenzij zich stof aanbood.

1. Horatius, *Oden* II, 16, 27-28.
2. *Adagia* III, 5, 80.
3. Quintilianus, *Institutio oratoria* VIII, prooemium 23.
4. Horatius, *Ars poetica* 28.

Tot zover de critici. Dat ik hun oordeel niet onmiddellijk onderschrijf, heeft onder meer als oorzaak dat het niet ontbreekt aan beroemde redenaars die niet de grammatici, maar het volk tot rechter op het gebied van de welsprekendheid benoemden. Vooruit, laat het zo zijn dat alleen de geleerden een steentje om te stemmen krijgen aangereikt, dat alleen grootheden op het gebied van de letteren gelegenheid krijgen over deze kwestie te overleggen: wie in deze tijd, zou ik je willen vragen, heeft zoveel gewicht dat men hem terecht dit zo hoge ambt van censor kan toevertrouwen? Beiden zullen zichzelf verdedigen, niet alleen met voorbeelden bij belangrijke auteurs, maar ook met geldige argumenten. Ze zullen zeggen dat zijzelf niet verkeerd schrijven, maar de anderen geen zuiver oordeel geven; dat hun taalgebruik geen doorns voortbrengt, maar dat die door onkundigen worden aangebracht; Erasmus zal zeggen dat hij met alle soorten lezers rekening houdt, Budé dat hij tevreden is met een klein publiek. Daarom zal ik zelf geen uitspraak doen, om me als de schoenmaker uit het gezegde bij mijn leest te houden,[5] of omdat ze in mijn ogen quitte staan, dat wil zeggen dat ze met goede eigenschappen hun onvolkomenheden, als ze er al zijn, compenseren of zelfs tenietdoen. Er is in hen immers meer wat ik prijs dan wat ik vergeef. Hierover verbaas ik me slechts, wat ik al aan het begin zei: waarom jullie vorst, niettegenstaande alle deugdzaamheid, geleerdheid, welsprekendheid bij Budé, een Duitser verkoos boven een Fransman, een buitenlander boven een landsman, een onbekende boven een vertrouweling.

Niet dat ik Erasmus zijn positie misgun. Want zo iemand, dan ben ík de man genegen, ook al heb ik hem nooit persoonlijk ontmoet, en wel wegens ons gemeenschappelijk vaderland; wij hebben immers, zoals je weet, taal en overheid met elkaar gemeen. Ik vereer hem echter om zijn uitzonderlijke talenten; die bewonder ik zo in hem, dat het mijn grootste wens is dat ik over 22 jaar - het aantal jaren dat hij ouder is dan ik - zo niet het niveau van de welsprekendheid bereik waarop hij zich nu bevindt, dan toch dicht in de buurt daarvan kom. Een vermetele wens, zul je zeggen. Vermetel, inderdaad, maar voor hemzelf niet geheel onacceptabel. Ik ben daarom niet jaloers op het aanzien en de voorrechten die zo'n groot man geniet: zijn welsprekendheid is me meer waard dan de rijkdom van heel Frankrijk. Maar ik schrijf dit met de bedoeling, dat je, als je over dat onderwerp iets weet, me direct op de hoogte brengt waarom jullie, die altijd Frans talent links lieten liggen, nu voor het eerst Italiaans talent hebben versmaad en met overdreven veel moeite achter Duits talent aangaan.

Een groet uit de stad Rome. 29 januari

5. *Adagia* I, 6, 16.

915 *Van Guillaume Budé*
Parijs, 1 februari [1519]

Guillaume Budé groet Erasmus van Rotterdam

Ik las de verklarende commentaar die je op mijn brief schreef,[1] die commentaar - jawel! - vol vriendelijkheid, vroeger heel bijzonder voor jouw doen. Ook al gaf me alles wat daarin stond veel genoegen, toch had ik nu, verwikkeld in allerlei beslommeringen, niet geantwoord, als je me niet in het naschrift bij je brief had verboden te zwijgen. Want je moet niet denken dat ik iemand ben die achterover kan leunen; al sinds lang hoofd van een gezin, heb ik nog een zevende zoon erbij gekregen. Onlangs kocht ik een huis en nam ik daarin mijn intrek; tegelijkertijd huurde ik in allerijl werklui in om het op te knappen, terwijl ondertussen mijn boeken en papieren op een hoop lagen. Bij de verhuizing bekeek ik mijn bezittingen, die mij tevoren onbekend waren, want denk vooral niet dat ik het niet serieus neem wat je me aanwreef over mijn rijkdom. Hoe dat idee bij jou is opgekomen, is me een raadsel; want ik heb er nooit een geheim van gemaakt en zelfs openlijk verklaard dat mijn vermogen grotendeels uit boeken en kinderen bestaat.

Maar hoe geestig denk je dat ik het vond, dat je in de passage met Epimetheus doet alsof mijn scherpte en geleerdheid uit een citatenboekje komen? Dat ik een paar zoals jij dat noemt bon mots in voorraad zou hebben, in contant geld als het ware; die ik ook nog kwijt zou zijn geweest, als ik niet jou als vriend tegen het lijf was gelopen om ze op af te vuren. Ik herinner me dat je ergens anders iets in dezelfde trant naar mijn hoofd hebt geslingerd, ook al zou ik de plaats nu niet kunnen aanwijzen.[2] En jij hebt er moeite mee een vriend op de vingers te tikken, al was het maar voor de grap? Dacht je dat ik zo traag van begrip ben, dat het bij de eerste keer onvoldoende tot me was doorgedrongen? Voordat jij als spreekwoordenexpert optrad gold, zoals bekend, de regel dat ieder die zich op de studie toelegde, profijt mocht trekken van de verworvenheden van de Oudheid, en wel zo dat hij niet andermans bezit in beslag leek te nemen, maar als het ware bloemen leek te plukken en te gebruiken die groeiden in het vrije veld en ter beschikking stonden van de eerste de beste die ze zich zou toe-eigenen. Nu, na de verschijning van die boeken met spreekwoorden van jou, zal men, denk ik, slechts die mogen gebruiken die jij in gelederen van honderd hebt opgesteld en als het ware hebt opgenomen in het wettelijk register. Alsof iemand die een omheining

1. Brief 906, waarmee Erasmus nr. 810 van Budé beantwoordde.
2. Brief 480, p. 94-95.

had gezet om een gemeenschappelijke weide ter afgrenzing van het omliggende terrein, volgens de wet kan volhouden dat hij die door verjaring heeft verworven en tot zijn eigendom gemaakt! Het was nog oneerlijker geweest, als je had besloten de aanduiding spreekwoord zo ruim te nemen, dat je alle leuke, geestige, gevatte uitspraken aan je gezag had onderworpen.

Maar laat het inderdaad zo zijn dat je het volste recht hebt dat te doen, jij, aan wie met algemene instemming de afgrenzing en de beoordeling van de literatuur in al haar aspecten is opgedragen of overgelaten: laat het dan in elk geval tot wederopzegging geoorloofd zijn ze te gebruiken, zoals je bij Epimetheus aangaf, en ze jou te leen te vragen; dat geldt vooral voor mensen met handelsgeest, die zelfs goederen van anderen tot hun wettig eigendom kunnen maken. Maar wat voor manier van doen is dit: dat een enkel persoon zich veroorlooft, op die enorme zee van de oudheid, die volgens het natuurrecht het gemeenschappelijk bezit van iedereen is (als we de rechtsgeleerden geloven), het aardigste op te vissen en iedereen het uitoefenen van de visserij verbiedt? Het was, geloof ik, nog niet genoeg met jaarlijks hervatte moeite boeken met adagia te hebben vermeerderd tot de overvloedige inhoud over de rand liep, en als het ware met een sleepnet met onredelijk kleine mazen de bevalligheid en aantrekkelijkheid van de klassieke lectuur uitgeput te hebben: je moet ook nog eens jaloers zijn op anderen die je voetsporen volgen. Maar als je karakter hebt en bent zoals ik altijd meende dat je was, zul je, sinds je op de landerijen van beide talen een oogst binnenhaalde waarmee je jezelf grote roem bezorgde, niet boos worden op ons als wij, als het ware volgens het recht om aren te lezen, binnenhalen wat bij zo'n overvloed aan jouw blik is ontsnapt of wat je liet liggen, hoe zuinig en zelfs krenterig je ook bent. Nu zit je als een soort kwade geest zelfs hen die aren lezen dwars, jij die de zeis haalde door al de groene weiden van de Muzen en al het gewas op de velden van de oude schrijvers.

Ja, dit zou ik ook graag willen weten, tenzij ik misschien al te nieuwsgierig ben. Jij zegt dat ik die uitspraken die ik op voorraad heb niet kwijt wil zijn. Welnu, die talrijke dikke boeken die je dagelijks uitgeeft (de drukpersen kunnen het nauwelijks aan en de drukkerijen richten zich bijna alleen op jou): laat je die zo maar uit je pen vloeien, gedreven door goddelijke vervoering, en had je niet een eerder aangelegde voorraad garen om ze te weven, in dozen zelfs met namen erop? Er zijn immers mensen die beweren dat je tientallen jaren geleden hebt voorbereid wat nu snel achter elkaar verschijnt. Als ik wist dat dat waar was, zou ik je onbaatzuchtigheid en je liefdadigheid, gericht op de samenleving, zeker toejuichen en je al mijn bijval schenken. Je wilt niets met je meenemen in je graf van wat je op jeugdige leeftijd vergaarde: is er iets mooiers te bedenken? Mij doet het erg denken aan een Romeins

burger, omgeven door rijkdom van de Muzen, die het plan opvatte met jaarlijkse en zelfs maandelijkse schenkingen de gunst van het volk te verwerven en zijn bezittingen uit te delen, en daarbij zover ging dat hij zelfs de notabelen en mensen van stand zijn bonnen stuurde. Als toch eens alle mensen met een passie voor goud zouden besluiten er een gewoonte van te maken om uit hebzucht vergaarde rijkdom vrijgevig uit te delen alvorens te sterven! Dan zou niet her en der zoveel rijkdom aan het geldverkeer worden onttrokken en, veroordeeld tot levenslange gevangenschap, liggen te verstoffen. Want wat mijzelf betreft, ik ontken niet tegenover vrienden dat ik tussen mijn papieren heel wat heb liggen waaruit ik ooit geen onaardige boeken had kunnen samenstellen, als ik het geluk had gehad in een gunstiger positie te verkeren en de handen vrij te hebben voor de literatuur.

Om over te gaan op de rest: je drijft terecht de spot met mij als iemand zonder scrupules, omdat ik die opmerking maakte over Hieronymus die voor Christus' rechterstoel gesleept werd. Ik zal immers niet met het excuus aankomen dat ik een grapje wilde maken, zoals jij hatelijk opmerkt. Zo herinnerde ik me het van horen zeggen, zonder de plaats bij Hieronymus werkelijk opgemerkt te hebben. Je moet me echter vergiffenis schenken in deze zaak die geen halsmisdaad betreft; jouw opmerking over de Areopagieten zou misschien als iets vergelijkbaars beschouwd kunnen worden: voor hun rechtbank laat jij mensen verschijnen die worden beschuldigd van diefstal.[3.] Ik ontken weliswaar niet dat ik veel voor de grap zei, maar ik zal nooit toegeven dat ik zo weinig schaamtegevoel heb dat ik me er niet een beetje voor schaam daarop een beroep te doen, zelfs voor de grap. Maar goed, evenmin maak ik in mijn brief jouw vrienden - ongetwijfeld mensen met een goed karakter en zachtzinnig van aard, omdat ze jouw vrienden zijn - tot grommende wilde beesten. Laat het inderdaad zo zijn, dat ik een paar dingen niet op de juiste plaats zeg - want jij vindt dat dat zo is, als de man die beslist waar, wanneer, wat gezegd wordt; en aan jou vertrouw ik mezelf en het mijne toe, en als het kennelijk niet op de juiste plaats of misplaatst is wat ik over jou aan Tunstall schreef,[4.] moet je dat maar van die plaats verwijderen. En niet alleen dat, maar je moet jezelf dan ook terugtrekken of neerwerpen van de top van roem en aanzien waarop ik je had geplaatst, zoals je vol afkeer schrijft. Je sluit je immers zo af voor wat je wordt toegeschreven, dat het misschien nog fatsoenlijker was het openlijk te verwerpen. Ga eens na wie van ons meer reden heeft om te klagen! Terwijl jij roept dat ik jouw werk neerhaal, heb ik er moeite mee dat jij bagatelliseert wat ik zeg.

Alhoewel, wat een toonbeeld van redelijkheid en dankbaarheid ben je door

3. De Areopagus behandelde alleen ernstiger misdrijven.
4. In brief 583.

te zeggen dat ik er achterzit en er de oorzaak van ben dat je de koning en de bisschop, groot bewonderaar van je, niet hebt geschreven! Dat is de beloning voor het goede nieuws die jij mij naar mijn stellige overtuiging verschuldigd was![5.] Ja, wat een scherpzinnig man ben je: je begrijpt zelfs die passage van de brief niet, waar ik de handen uit de mouwen steek om voor jou voor elkaar te krijgen, wat we ons voorgenomen hadden; jouw rol beperkte zich tot het traineren van de zaak en doen alsof de toezeggingen hiervandaan je tot last zijn. Je bent als de spitsmuis uit het spreekwoord, je hebt de klucht verraden.[6.] Ik ben blij dat je je gal spuwde, zodat het een gezuiverde Erasmus is die eindelijk naar ons toekomt. Je probeerde natuurlijk uit alle macht die giftige woede uit te zweten, opgelopen door een waanidee, waarvan de stank me nog niet eens zo ergerde - opdat je niet luid gaat staan juichen dat je je op mij gewroken hebt, want dan ben je nog niet klaar met me. Daarom, als er iets, al was het op de bodem van je hart, is achtergebleven, werp het van je en zuiver jezelf volledig, nu je, naar ik hoop, het medicijn van mijn brief tot je nam. Trouwens, aangezien Homerus geen gruwelijker vergrijp heeft uitgedacht dan de schaamteloosheid, de steen waarmee jij me vele malen bekogelde (natuurlijk omdat je eraan wilde wennen samen met mij gekheid te maken), zie ik niet in wat je verder zou kunnen doen om me een grotere klap te kunnen toebrengen. Maar als er toch nog iets is, zal ik het niet erg vinden de klap te incasseren, zolang jij maar je neiging volgt.

Toch zou ik je graag willen aanraden, als die kwade genius van jou je nog steeds achtervolgt met dit soort stormvlagen, de scherpe punt van je pen te richten op die dorre theoloog, dat wandelend geraamte,[7.] die jou slecht gezind is - wat een nietswaardig persoon! Ikzelf meen immers genoeg kennis gemaakt te hebben met jouw humeurigheid. Ik zal me intussen in stilzwijgen hullen, om des te aandachtiger toe te kijken hoe jij met hem op de vuist gaat, als hij een keer zijn hoofd uit de schuilplaats steekt waar hij in hinderlaag ligt. En ik zal hoe dan ook stof bedenken waarop jouw humeurigheid zich kan uitleven - jij die, charmant en fijngevoelig vriend, plezier hebt in vleiers als vrienden. Daarom moet je, als je zin hebt, Deloynes schrijven, die niet meer mijn, maar jouw toegewijde vriend is; hij zal met jou wedijveren in honingzoete brieven. Overigens klaagt zelfs hij dat je zijn brief, de tweede al, niet beantwoordde. Ruzé durfde mij amper te vragen jou uit zijn naam de groeten te doen; hij meende[8.] dat ik, niet zonder reden, boos op je was. Ik

5. Zie brief 810 (p. 293).
6. Terentius, *Eunuchus* 1024; vgl. *Adagia* I, 3, 65. Het spreekwoord bedoelt dat de spitsmuis zich verraadt door zijn eigen geritsel.
7. Edward Lee, die in brief 906 (p. 170) ‘bleek en mager’ wordt genoemd.
8. Vertaald is *arbitrabatur* i.p.v. *arbitrabar.*

had hem namelijk je brief laten lezen, die er lieflijk en verleidelijk uitziet, maar van binnen bitter is. Daarom raad ik je aan je geheel te wijden aan deze vrienden, die zachtzinniger met vriendschap weten om te gaan. Ik zal weer op goede voet komen te staan met serieuze stofen de grappenmakerij graag vaarwel zeggen, die mij niet bijster geliefd maakte bij jouw welsprekendheid.

Dit staaltje pure laster vergat ik bijna: dat jij bij het citeren van een passage uit mijn brief het voorstelt alsof ik 'zeg je' in de tegenwoordige tijd in plaats van 'zul je zeggen' had geschreven. Alsof ik zeker een passage uit een eerdere brief van jou uit mijn duim had gezogen! Daar beklaag je je immers over, terwijl ik in werkelijkheid anticipeerde op je reactie: ik beweerde niet dat je dat gezegd had, maar dat je het zou kunnen zeggen. Er staat immers in mijn klad overal 'zul je zeggen', in de toekomende tijd. Je valt me dus niet meer alleen aan met retorische trucjes, zoals je gewoonte was, maar nu ook met valse beschuldigingen.

Ik heb nog niet met de bisschop gesproken nadat jij hem had geschreven, ook al heb ik je brief gezien. Het ga je goed, en kom met een nieuw thema, als je iets geeft om het over en weer aan elkaar terugschrijven. Ik laat de beslissing geheel aan jou over. Parijs, 1 februari

De passage uit mijn brief waarover je je ongerust maakte,[9] luidt in het klad dat ik hier heb als volgt: 'Lefèvre, die ik zo vaak op respectvolle wijze heb vermeld, beloont me hiervoor op een merkwaardige manier, die in ieder geval, zoals veel mensen vinden, buiten proportie is. Ook naar mijn idee behandelt hij me strenger dan past bij zijn gebruikelijke vriendelijkheid. Ik betreur dat zo aanleiding gegeven wordt, en de rest. Hier had je moeten aankondigen' - deze laatste woorden zijn van mij; de bedoeling is: 'Je had aan de geciteerde passage moeten toevoegen dat je een apologie ging schrijven; dan was mijn raad misschien niet te laat gekomen.' Uit welke brief van jou dit afkomstig is, weet ik niet; toen ik dit schreef had ik hier na de verhuizing immers mijn boeken niet bij de hand en evenmin de dozen op volgorde.

Zie hier een brief, in een eenvoudige, goede stijl geschreven, en nog eigenhandig ook. Maar het is niet onredelijk dat ik me tegenover jou alles mag permitteren, vooral omdat ik geen vriend heb als secretaris en ik geen tijd heb op zoek te gaan naar iemand anders, en het niet leuk is je te schrijven als het heel precies moet. We zijn ons hier bij alles keizerlijk gaan gedragen sinds de dood van Maximiliaan;[10] reken dus niet meer op veel welwillendheid en clementie van mijn kant! Nogmaals, het ga je goed en blijf me alsjeblieft genegen, want het is op jouw verzoek dat ik niet heb gezwegen.

9. Zie het slot van brief 906, in reactie op brief 810 (p. 281-282).
10. Overleden op 12 januari 1519.

916 *Aan Érard de la Marck*
Leuven, 5 februari 1519

Deze brief is als opdracht afgedrukt in de *Paraphrasis in duas epistolas Pauli ad Corinthios* (Leuven, 1519).

De illustere vorst en zeer eerwaarde bisschop van Luik, Érard de la Marck, wordt gegroet door Erasmus van Rotterdam

Talloze mensen hadden in brieven en gesprekken telkens weer Uwe Hoogheid geprezen, bijvoorbeeld als iemand die overladen is met alle eervolle eigenschappen, met alle gaven die ook maar enigszins bij een groot vorst lijken te passen. Toen ik enkele dagen in uw gezelschap verkeerde, heb ik u evenwel leren kennen als een zodanig iemand, dat het lijkt alsof die mensen uiterst benepen en zuinig, ik zou bijna zeggen jaloers, waren in hun weergave van uw, of liever gezegd onze zegeningen. En zo gebeurde het dat de zaken een wending in omgekeerde richting namen. U, die al lang geleden door lovende opmerkingen van bepaalde mensen vervuld raakte van een hevig verlangen mij te ontmoeten, bent na die ontmoeting uw enthousiasme gaan matigen en zult waarschijnlijk zo snel mogelijk uw beklag doen bij hen die zo'n klein vliegje hadden voorgesteld als een olifant. Ik daarentegen, die eerder een vrij sterk verlangen koesterde naar u, werd, zodra ik u persoonlijk en van nabij mocht aanschouwen, volledig bevangen door genegenheid en bewondering voor uw grootheid en heb meteen mijn beklag gedaan bij degenen die op zo'n benepen manier uw beeld hadden geschetst.

Ik ga hier geen uiteenzetting houden over de zeer oude adel waartoe uw familie behoort en uw stamboom met illustere voorouders, evenmin over de uitgestrektheid van uw gebied, evenmin hoe uw hele voorkomen de verhevenheid van een halfgod uitstraalt, die zelfs van ver een uitnemend vorst verraadt - hoewel ik me ervan bewust ben dat ook dit soort dingen de gaven van de geest iets extra's geven. Ik wil vooral bewonderen wat vooral van uzelf is: uw buitengewoon prettige karakter; de vriendelijkheid die u iedereen betoont en biedt, zodat alles zich, waarheen u zich ook wendt, terstond verheugt; een schrandere en alerte geest, die het nergens laat afweten, die overal naar voren treedt; een bijzonder oordeelsvermogen op elk gebied, van zichzelf al trefzeker nog trefzekerder geworden door ruime ervaring; de uitzonderlijk invloedrijke adviezen, een reden om ook onze vorst en ons hof geluk te wensen; bovendien een ongewone hang naar vroomheid en goede literatuur, twee dingen waarin u zelf uitmunt; vooral echter uw voortdu-

rend streven naar vrede, omdat u, na zoveel oorlogszuchtige bisschoppen, met grote wijsheid op zo'n manier leiding gaf aan uw volk (dat anders nogal snel tot oorlogvoering geneigd is), dat het niemand ten prooi viel en ook niemand met krijgsgeweld tartte. Het is moeilijk en uitzonderlijk een goed vorst te zijn, maar nog uitzonderlijker een integer en onberispelijk bisschop te zijn. U vervult beide ambten op zo'n manier, dat een ander nauwelijks een van beide op volmaakter wijze zou kunnen vervullen; u betoont zich evenzeer een godsdienstig als een politiek leider.

Maar misschien is het meer op zijn plaats hierover elders te berichten en, naar ik meen, ook juister dit tegenover anderen dan tegenover u te doen. Maar intussen, omdat ik wil voorkomen dat ik opnieuw bij zo'n vorst, die mij zo aan zich verplicht heeft, met lege handen en zonder bijdrage aankom, of dat u zou denken dat deze zo bloeiende universiteit niets voortbrengt behalve kruidenwijn, maakte ik in de afgelopen paar dagen dit geschreven geschenkje gereed, en wel een parafrase op de twee brieven aan de Corinthiërs. Nu kunt u Paulus, die uitnemende opperpriester van onze godsdienst, met u meenemen waarheen u wilt, en hij zal voortaan zonder uitgebreide commentaren helder en in gewone bewoordingen met u praten. En ik twijfel er niet aan of het gesprek met hem zal u evenveel nut als genoegen geven. Want allereerst worden in deze twee brieven talloze dingen onthuld over de begintijd van de ontluikende kerk, waarover tot mijn verbazing bijna niets is overgeleverd in de serieuzere geschiedschrijving, die je met een gerust hart kunt geloven. Alleen Lucas vermeldt een paar dingen over enkele apostelen en volgt Paulus tot aan Rome. Want Dionysius, die in de tweede *Hierarchia* de gebruiken uit de begintijd van de kerk vrij uitvoerig beschrijft, is volgens de geleerden iemand uit een latere tijd geweest dan de Areopagiet, de volgeling van Paulus.[1.] Ik las de Griekse liturgie die ze aan Chrysostomus toeschrijven, aan wie ze zo ongeveer alles toeschrijven; mij leek het niet echt te zijn.

Had Paulus toch wat hij hier met betrekking tot de kerkelijke gebruiken aanstipte en als het ware uitstalde als koopwaar achter tralies,[2.] heel wat uitvoeriger en gedetailleerder aan ons doorgegeven! Hoe beknopt immers maakt hij melding van de eucharistie of de samenkomst, alsof hij bang was iets ongepasts over een zo groot mysterie te zeggen - waarover bepaalde latere auteurs met vuile voeten,[3.] zoals dat heet, van alles uiteenzetten en allerlei uitspraken doen. Had hij toch althans bekend gemaakt door wie, op welke tijd, met wat voor dienst, volgens welke ritueel, met welke woorden

1. Handelingen 17:34. De geschriften *De caelesti hierarchia* en *De ecclesiastica hierarchia* stammen uit de vijfde eeuw.
2. *Adagia* III, 1, 49.
3. D.w.z. roekeloos en onkundig, zie *Adagia* I, 9, 54.

gewoonlijk de consecratie plaats vond van het mystieke brood en de heilige beker met het bloed van de Heer! Paulus leert immers dat uit een onwaardige omgang hiermee talloze ziekten en sterfgevallen voortkomen.[4.] Deze woorden behoren ook ons aan het denken te zetten, of niet misschien de pest, die al verschillende jaren her en der woedt, ons hierom overkomen is. Niet alleen wie door wellust onrein is, is onwaardig ermee om te gaan, maar veel meer wie de smet draagt van nijd, haat, venijn, kritiek uit afgunst, streven naar wraak en meer van dat soort ondeugden, die van nature diametraal staan tegenover de christelijke liefde die we met dit mysterie aanschouwelijk maken. Heel wat uitgebreider spreekt hij over de gaven van de tongen, de uitleg, de profetie[5.] en andere zaken waarvoor later kerkelijk gezang, schriftlezing en preek in de plaats zijn gekomen. Want de gaven van genezingen en openbaring verlieten ons reeds lang geleden, sinds de liefde bekoelde en het geloof zwakker werd en we meer vertrouwen op menselijke bescherming dan hemelse hulp.

Hij brengt ook het een en ander naar voren over de kerkelijke rechtspraak, wanneer hij verbiedt dat men zich wendt tot heidense rechters en gebiedt dat financiële geschillen worden geschikt door christelijke arbiters. Ja, hij schrijft ook zichzelf juridische kennis toe, wanneer hij zegt: Zodra ik zal zijn gekomen, zal iedere zaak vaststaan op de verklaring van twee getuigen of van drie.[6.] Opnieuw toont hij het apostolisch gezag bij de voltrekking van het vonnis, wanneer hij de man die leeft met de vrouw van zijn vader, overlevert aan de satan.[7.] Daarvoor in de plaats is nu de excommunicatie gekomen. Daarvan wordt naar mijn mening in deze tijd te snel gebruik gemaakt, aangezien alom, en voor hoe onbenullige zaken ook, met deze schrikwekkende bliksemschicht wordt gedreigd, en nooit feller dan wanneer er een bedragje op het spel staat. Terwijl Paulus, als ik het wel heb, behalve Hymenaeus en Alexander,[8.] slechts één overleverde aan de satan: de twee eersten omdat ze zich hardnekkig verzetten tegen het evangelie, terwijl ze voor christenen werden gehouden (over hen lezen we wel dat ze veroordeeld werden, niet dat ze weer teruggeroepen werden); de ander wegens openlijke bloedschande die bij iedereen bekend was. En toch velde Paulus zelfs over hem geen vonnis behalve volgens een algemene stemming waaraan allen deelnamen. Evenmin gaf hij ergens de naam van de man prijs: bij zijn veroordeling beperkte hij zich tot het signaleren van het misdrijf, bij de

4. 1 Corinthiërs 11:30.
5. 1 Corinthiërs 14.
6. 2 Corinthiërs 13:1.
7. 1 Corinthiërs 5:1-5.
8. 1 Timotheus 1:20.

verzoening maakte hij zelfs geen melding van het misdrijf, opdat we weten dat het strenge optreden een schanddaad, niet een mens betrof. Overgeleverd worden aan de satan hield toen niets anders in dan tijdelijk gemeden worden door anderen, opdat schaamte tot bezinning leidt. Want Paulus voegt aan zijn uitspraak toe: 'tot kwelling van zijn vlees, opdat zijn geest behouden worde in de dag des Heren';[9.] zodat ook de strengheid zelf, waarmee hij het kwaad geneest, de liefde van de apostel ademt. Maar met hoeveel liefde beveelt hij dezelfde man kort daarna aan bij de Corinthiërs, zodat ze hem na zijn berisping weer vriendelijk opnemen in hun gemeenschap, bezorgd dat hij door overmatige droefenis overstelpt zou worden![10.] Toen beperkte zich de apostolische zachtzinnigheid tot deze straf.

Bovendien, hoewel er meer mensen waren die hadden gezondigd, besloot hij er slechts één te straffen, opdat deze de anderen tot waarschuwing strekte, maar wel met een milde straf, ja, met een geneesmiddel eerder dan een straf. Anderen jaagt hij in brieven met talloze dreigementen schrik aan, opdat ze tot bezinning komen, alsof hij geen recht zal hebben streng op te treden tegen hen die uit zichzelf tot bezinning waren gekomen. Met hoeveel machtsmisbruik treden wij nu op tegen het mindere volk, terwijl we zelfheel goed weten zwaardere misdrijven te hebben begaan! Maar intussen werd op grond van het verhaal over deze ontuchtpleger, die werd veroordeeld en weer opgenomen, het dogma van Montanus en Novatianus[11.] verworpen. Dit hield in dat een iemand die na zijn doop zijn geloof ernstig verzaakte niet weer werd opgenomen in de christelijke gemeente. Overigens werd in de tijd van Augustinus slechts eenmaal de gelegenheid tot publieke penitentie gegeven, om te voorkomen dat door veelvuldige toepassing het geneesmiddel zijn werking zou verliezen; ook al ontneemt hij degenen die weer tot hetzelfde misdrijf vervallen niet de hoop op genade bij God. Hierover geeft hij een uitgebreide uiteenzetting in de brief aan Macedonius, die nu nummer 54 heeft.[12.] Uit ditzelfde geval zijn de canonieke straffen voortgekomen, die vroeger zeer streng waren, zoals de decreten van de vroegste pausen getuigen. Daaruit lijkt weer te zijn ontstaan wat men nu gewoonlijk aflaten noemt. Als het toch eens mocht gebeuren dat ze ons even rijk aan vroomheid maakten als ze de geldkisten van bepaalde mensen vullen met geld! Eerst werd een klein beetje afgehaald van de straffen die door de bisschop volgens de regels werden opgelegd, maar in beperkte mate en boven-

9. 1 Corinthiërs 5:5.
10. 2 Corinthiërs 2:6-7.
11. Montanus en Novatianus waren grondleggers van sekten in respectievelijk de tweede en derde eeuw.
12. Augustinus, *Epistulae* 153.

dien alleen om ernstige, vrome redenen. Nu wordt overal kwijtschelding van de folteringen van het vagevuur te koop aangeboden; niet alleen te koop aangeboden, maar de mensen zelfs opgedrongen tegen hun zin, ik zal niet meer zeggen om wat voor redenen. Paulus al had de schijn-apostelen,[13.] hoewel hij wist dat ze zeer schadelijk waren, tijdelijk verdragen, om niet, door streng op te treden tegen enkelen, de algemene situatie binnen de kerk te ontregelen. Dit strookt met de mening van Augustinus, die vindt dat sommigen in het verborgene en niet in het openbaar moeten worden aangeklaagd, om te voorkomen dat ze tot grotere waanzin worden geprikkeld en van eerloze lieden tirannen of aartsketters worden.[14.]

Ja, ook als hij wetten voorstelt vervult hij zijn plicht als apostel: over het al dan niet toegestaan zijn van het huwelijk, gelijk of ongelijk huwelijk, tweede huwelijk, scheiding;[15.] sommige dingen hiervan raadt hij aan als nuttig, andere schrijft hij voor als noodzakelijk. Aan sommige dingen hiervan houden we ons naar mijn mening vrij strikt vast, om niet te zeggen al te strikt, bijvoorbeeld in het geval van scheiding; andere dingen zijn volledig afgeschaft, bijvoorbeeld de raad van Paulus dat een christelijke vrouw bij haar heidense man blijft, als hij niet om een scheiding vraagt. Hij geeft ook voorschriften over het offervlees,[16.] waarover ook decreten van Jacobus en Petrus staan in Handelingen;[17.] dit is misschien nu niet van toepassing, omdat niemand meer aan geesten offert. Hoewel ook dit decreet al afgezwakt is, omdat het niet als ongeoorloofd wordt beschouwd zich met het verstikte en met bloed te voeden.[18.] Maar Ambrosius[19.] geeft, als hij het verbod van bloed bespreekt, als interpretatie dat het eten van alle levende wezens die bloed bevatten verboden is; en dat daarom door de Grieken onnodig ‘van het verstikte’ is toegevoegd, omdat wie eenvoudigweg verbiedt dat we ons voeden met dieren, tegelijk verbiedt te eten van het verstikte. Maar laten anderen bekijken of de mening van Ambrosius goedkeuring verdient. Mij lijkt het van zuiverder christelijkheid getuigen en beter passen bij de evangelische en apostolische leer, wanneer aan niemand een bepaalde soort voedsel wordt voorgeschreven, maar allen de raad krijgen dat elk zich overeenkomstig zijn

13. 2 Corinthiërs 11:13.
14. Vgl. brief 858, p. 79.
15. 1 Corinthiërs 7.
16. 1 Corinthiërs 8.
17. Handelingen 15:20, 29; 21:25.
18. Zie voorgaande noot. Het ‘verstikte’ is vlees van een dier dat niet geslacht is en nog bloed bevat.
19. Erasmus dacht waarschijnlijk aan Ambrosiasters commentaar op Galaten 2:1-2.

lichamelijke gesteldheid voedt met datgene wat het beste is voor een goede gezondheid, niet strevend naar luxe, maar naar soberheid, onder dankzegging en erop gericht het goede te denken.

Maar laat ik vaart in mijn betoog houden. De apostel toont ons hier[20] en passant in hoeverre men de zwakken terwille moet zijn, en in hoeverre aanstoot vermeden moet worden, namelijk waar direct gevaar dreigt voor het geloof en de kans op aanstoot bijna niet te vermijden is; verder zijn het dingen die aangetroffen werden, overblijfselen van de oude levenswijze, niet uit ons zelf voortgekomen en met de haren erbij gesleept. Laten anderen oordelen of men met Augustinus moet instemmen, die in een brief aan Publicola,[21] waarin hij verschillende vraagstukken betreffende dit onderwerp behandelt, zonder enige reserve meent dat het beter is van honger te sterven dan zich te voeden met toevallig gevonden offervlees, als het vaststaat dat het offervlees is. Terwijl Paulus hier niets aanstootgevends in ziet, behalve dat het de zwakke aanstoot kan geven, en openlijk uitroept dat een afgod en een afgodenoffer niets is,[22] en verontwaardigd is dat men kwaad van hem spreekt over iets, waarvoor hij dankzegt.[23] Als dat bezwaar weggenomen is, welke reden is er dat een christen sterft van honger? Want het zijn heel verschillende dingen die hij in zijn boek over het voordeel van het huwelijk met elkaar vergelijkt, een gezin stichten en sterven van honger.[24] Evenmin betrekt Paulus deze context erbij, integendeel, veeleer geeft hij opdracht zich er overeenkomstig de situatie van te onthouden, omdat over het algemeen overal wel iets te vinden is waarmee je je knorrende maag kunt stillen. Als ik de kans krijg met gestolen voedsel mijn leven te verlengen, waarom wordt mij opgedragen wegens andermans verdenking te sterven? Dit waren toen de eerste vormen van kerkelijke bepalingen, toen het nog niet ging over rangen en prebenden, nog niet over het pallium en het dragen van het pallium, nog niet over tienden van de opbrengst en tienden per persoon, nog niet over vergeldingen.

Bovendien wordt het een en ander onthuld over het bezit en het loon van de priesters, omdat hij inprent dat het redelijk is dat zij die het evangelie dienen, leven van het evangelie;[25] ervan leven, niet zich verrijken en zich gedragen als satrapen, en er alleen van leven als ze dienen en zich aan het altaar wijden. Terwijl hij dit recht verdedigt in het belang van anderen, maakt hij er

20. 1 Corinthiërs 8:7-13.
21. Augustinus, *Epistulae* 47, 6.
22. 1 Corinthiërs 10:19.
23. 1 Corinthiërs 10:30.
24. Augustinus, *De bono coniugali* 16, 18.
25. 1 Corinthiërs 9:14.

zelf geen gebruik van,[26.] ook al getroost hij zich meer inspanning voor de zaak van het evangelie dan alle anderen. Ik zie al zoveel eeuwen niemand die deze uitnemende en werkelijk edele houding van Paulus nastreeft. Niets wordt voor niets gedaan, integendeel, men eist een beloning zonder dat men zijn plicht vervult, terwijl de apostolen gebruikten wat vrijwillig werd aangeboden en Paulus zelfs dat niet. Er worden ook inzamelingen gehouden,[27.] maar dan wel van geld dat uit eigen beweging bijeen werd gebracht door mensen die iets overhadden, het wordt niet ontwrongen; en de inzamelingen worden gehouden voor de behoeften van de vromen die gebrek hebben, niet voor de weelde van de rijken; en de inzamelingen worden op zo'n manier gehouden dat ze noch Paulus noch Titus, die deze taak tot uitvoer brachten, enige winst brachten. Vandaar dat in de begintijd te zien is, dat velen hun bezittingen aan de kerk toevertrouwden ter uitdeling, voor het levensonderhoud van weduwen en bejaarden en anderen - later wendden sommigen in hun verdorvenheid die gelden aan voor hun tirannie. Over en weer worden gezanten gestuurd, aan wie ook de eer wordt bewezen die hun toekomt, zowel bij de ontvangst als bij het afscheid, maar ik denk dat de stoet soberder was dan we tegenwoordig zien. Over de mandaten ga ik het immers niet hebben. Dat het vermogen van de kerk toenam is een reden tot dankbaarheid, als de godsdienst dezelfde groei doormaakte als het geschitter en gerinkel. Toch ontbrak het in die tijd de apostelen evenmin aan waardigheid en aanzien, ontbrak het hun niet aan verdedigingsmiddelen. Paulus[28.] zegt nadrukkelijk dat zijn wapens niet vleselijk zijn, maar geestelijk; krachtig, niet dankzij met wapens uitgeruste troepen, maar dankzij Gods hulp; niet om steden te verwoesten, niet om de bevolking gevangen te nemen of mensen af te slachten, maar om elk bedenksel te slechten dat zich opwerpt tegen het plan van God. Hun hoedanigheid wordt nog duidelijker uitgelegd door Ambrosius in zijn boek over het weduwschap:[29.] ‘De kerk,’ zegt hij, ‘overwint de macht van de tegenstanders niet met wereldlijke wapens, maar met geestelijke wapens die krachtig zijn voor God.’ En een klein stukje verder: ‘Het wapen van de kerk is het geloof, het wapen van de kerk is het gebed, waarmee de tegenstander wordt overwonnen.’ Deze uitspraak heeft de instemming van Paus Nicolaus; zijn woorden worden weergegeven in de theologische sententiën,[30.] boek 4, afdeling 37, de paragraaf die begint met *His adiiciendum.*

26. 1 Corinthiërs 9:15-18.
27. 1 Corinthiërs 16:1-4; 2 Corinthiërs 8-9.
28. 2 Corinthiërs 10:3-6.
29. Ambrosius, *De viduis* 8, 49.
30. Van Petrus Lombardus.

Met deze wapens, met deze troepen, met krijgsvolk dat aldus was uitgerust, viel Paulus, onoverwinnelijk strijder, na de verovering van Griekenland en een groot deel van Klein-Azië, de Romeinen aan en nam een rijk in dat toen voor strijdkrachten van koningen onverslaanbaar was. Wat ter wereld hij echter veroverde, veroverde hij voor Christus, niet voor zichzelf; met Zijn hulp betoonde hij zich een onoverwinnelijk aanvoerder, juist omdat hij zich niet op menselijke hulp verliet. Hij verdedigde de hemelse heerschappij met hemelse wapenen en ondernam de veldtocht van het evangelie met de middelen van het evangelie. Een leerlooier als paus,[31.] het uitvaagsel der wereld, maar het uitverkoren werktuig van Christus,[32.] wiens nederige verhevenheid, woordenrijk gebrek aan welbespraaktheid en welsprekend gestamel Hij besloot te gebruiken om zijn naam te openbaren aan het bijgelovige Judea, aan het geleerde Griekenland, aan Rome, koningin van alle rijken. Op hem is werkelijk van toepassing, wat ooit over Pericles (als ik het wel heb) is gezegd: hij bliksemt, dondert en brengt niet alleen Griekenland in verwarring,[33.] zoals die ander, maar zelfs de gehele wereld.

Maar telkens wekt het verbazing dat zelfs meteen in het vroegste stadium de leer van het evangelie gevaar had gelopen, als Paulus zich niet met de volle voet, zoals dat heet,[34.] schrap had gezet; op dezelfde manier als soms de levensvatbaarheid van een foetus onzeker is voordat de geboorte plaatsvindt. Zo'n massa onkruid kwam op, die het nog prille en net opkomende gewas van Christus bijna overwoekerde:[35.] weldra spanden als op afspraak de wereldlijke filosofie en het joodse bijgeloof samen tegen Christus met één grote troepenmacht. De filosofie ontraadde geloof in de wederopstanding[36.] en begon met menselijke spitsvondigheden de zuiverheidvan het evangelie enigszins te vertroebelen. Het judaïsme had ons de volledige Mozes aangedaan, tot aan mishandeling door besnijdenis toe, en die hemelse filosofie in de richting van ceremoniën zonder gevoel en inhoud getrokken, als deze vastberaden Isaäk van ons niet zoveel putten met water van de evangelische bronader, zoveel bronnen met levend water had geopend, tegen de Filistijnen die alles met aarde dichtstopten.[37.] De filosofie van toen ging met de boeken en het

31. In Handelingen 9:43, 10:6 en 10:32 is sprake van de leerlooier Simon, bij wie Petrus te gast is.
32. Bedoeld is Paulus; zie 1 Corinthiërs 4:13 en Handelingen 9:15.
33. Aristophanes, *Acharnenses* 531. De bewuste passage luidt in vertaling: '[Pericles] bliksemde, donderde, bracht Griekenland in beroering'.
34. Quintilianus, *Institutio oratoria* XII, 9, 18; vgl. *Adagia* III, 1, 34.
35. Vergelijk Mattheus 13:24-30.
36. Zie Handelingen 17:18-34.
37. Genesis 26:15-22; vgl. brief 858, p. 75.

gepraat van haar dwaze wijzen,[38] zelfs met de zwaarden van tirannen te keer tegen de zwakke en argeloze kudde van Christus, waarvan ook tot in deze tijd sporen overgebleven zijn. Het judaïsme sloop binnen door toedoen van mensen die zich voordeden als apostelen, onder de schijn en het voorwendsel van vroomheid, waardoor het nog gevaarlijker was, en nam zozeer bezit van al het gewas van Christus dat het zelfs nu niet kan worden uitgetrokken. In elk geval getuigt de heilige Augustinus in een brief aan Januarius, die nu nummer 119 heeft,[39] dat in Afrika de bekkens voor de voetwassing, waarvan ook Juvenalis melding maakt,[40] met zoveel bijgeloof vereerd plegen te worden, 'dat iemand die gedurende hun octaven met blote voeten de grond had aangeraakt een ernstiger berisping kreeg dan iemand die zich had bedronken'. Hij was boos en verontwaardigd: Gods barmhartigheid wilde dat de kerk van Christus vrij was, door een zo klein mogelijk aantal vieringen als sacramenten, en toch ging zij gebukt onder zoveel slaafse taken, dat de situatie van de joden beter te verdragen leek. Ook al erkenden zij de tijd van de vrijheid niet, toch waren zij onderworpen aan wat de wetten oplegden, niet aan menselijke inbeelding.

Dit soort onkruid verdraagt hij zo goed en zo kwaad als het gaat, zij het met tegenzin. Maar dat sommigen zich onthielden van vlees en wel zo dat ze mensen die zich daar wel mee voedden voor onrein hielden, dat is volgens hem volstrekt niet te tolereren, omdat het duidelijk in strijd is met het geloof en de onbedorven leer. Ook van dit bijgeloof zijn er overduidelijke sporen in deze tijd, omdat zeer velen vroomheid voor een groot deel baseren op de keuze van soorten voedsel, die God zonder onderscheid schiep om genuttigd te worden onder dankzegging.[41] We hebben hier met een even onjuiste opvatting te maken als bij de Afrikanen op het punt van de voetwassing, daar bijna iedereen het een ernstiger vergrijp vindt op de dag van de sabbat vlees te eten dan met giftige leugens de goede naam van zijn broer aan te tasten of zelfs een mens de keel af te snijden. Er waren er die, in overeenstemming met de voorspelling van Paulus,[42] het huwelijk in zijn geheel verboden. Het lijkt een overblijfsel van dit bijgeloof, dat zelfs de heilige Gregorius voorschreef dat in acht genomen moest worden, als een aanvaard gebruik van de Roomse

38. De 'dwaze wijze' (*môrosophos*) komt voor in Lucianus, *Alexander* 40.
39. Augustinus, *Epistulae* 55, 19, 35.
40. Het hier gebruikte woord *pelluvium* komt niet voor bij Juvenalis. De Vulgaat gebruikt in Johannes 13:5 (het verhaal van de voetwassing) het woord *pelvis* (bekken). Dit komt wel voor bij Juvenalis (*Satiren* 3, 277 en 10, 64).
41. 1 Timotheus 4:1-5.
42. 1 Timotheus 4:3.

kerk, dat een man die met zijn eigen vrouw omgang had gehad, enige tijd de tempel niet mocht binnengaan, en niet mocht binnengaan zonder zich gewassen te hebben, 'zich reinigend van de nacht in de waterstroom', zoals de dichter zegt.[43] Hij probeert voor iets wat bijgeloof is een reden te geven (ik laat me er niet over uit of die gegrond is), namelijk dat het huwelijk weliswaar niets schandelijks heeft, maar de wellust, zonder welke geen gemeenschap bestaat, op geen enkele manier zonder schuld kan zijn. Wat ik hier zeg staat in de theologische sententiën, boek 4, afdeling 31, de paragraaf die begint met *Sed forte aliquis*.[44] Het helpt werkelijk zo weinig als vijgenhout[45] wat de Magister hierbij verzint, dat dit zou slaan op het hebben van gemeenschap uit gebrek aan zelfbeheersing; immers, wie 'op geen enkele manier' zegt, zondert niets uit.

Ja, ook van andere sekten, ook al zijn ze in naam verdwenen, kunnen we toch hier en daar de overblijfselen en als het ware de littekens ook heden waarnemen, bijvoorbeeld van hen die Essenen, Ebionieten, Apostolischen, Psallianen of Euchieten werden genoemd, om maar niets over de Simoniaken te zeggen, een naam die al lange tijd als verouderd geldt. Maar ook tijdens Paulus' leven wemelde het van ruzies tussen dit soort sekten, die later bijna de hele wereld in vuur en vlam zetten, vooral toen Arius leider was en de toestand zo onzeker was dat niet te voorspellen was naar welke kant de wereld zou overhellen. Dat ging niet over kwijtschelding of tenuitvoerlegging of soortgelijke dingen die we nu met alle geweld willen betrekken op zaken van het geloof, maar over de opstanding der doden, die de hoofdzaak en de basis van onze belijdenis is. Hoewel Paulus dit kwaad fel bestrijdt,[46] vrees ik toch dat deze slang ook nu nog leeft in de harten van sommige mensen; aangezien ze in Italië jaarlijks tijdens openbare samenkomsten proberen de opstanding te verdedigen, in de veronderstelling dat de zaak in behouden haven zal zijn als ze hebben aangetoond dat Aristoteles volstrekt niet de onsterfelijkheid van de ziel loochent. Ik zal maar niets zeggen over de verhalen die aan tafel de ronde doen. Verder is het niet aan mij te gissen wat anderen geloven, maar onbetwistbaar zeker is - omdat het voor ieder zichtbaar is -, dat sommigen, vooral de machtigen in deze wereld, zo leven alsof ze helemaal niets geloven omtrent een toekomstig leven.

Hoe graag zouden we willen dat Paulus ons ook hier wat meer licht had verschaft: of de zielen los van het lichaam bestaan, en waar ze bestaan, of ze deel hebben aan de glorie van de onsterfelijkheid, of de zielen van de godde-

43. Persius, *Satiren* 2, 16.
44. Vgl. noot 30; de 'Magister' is Petrus Lombardus.
45. *Adagia* I, 7, 85.
46. 1 Corinthiërs 15.

lozen op dit moment worden gefolterd, of ze baat hebben bij onze gebeden of andere goede werken, of ze door een aflaat van de paus meteen van straf vrijgesteld worden. Ik zie immers dat velen over deze zaken in onzekerheid verkeren, of in elk geval erover discussiëren; wat niet nodig was geweest als Paulus duidelijke definities had gegeven. Bovendien, hoewel het past dat zij die in Christus wedergeboren zijn tegelijk met hun daden en begeerten de oude mens afleggen, zien we toch dat, nog maar kort na de komst van het evangelie, met Paulus nog aan het hoofd, wellust, gierigheid, wedijver, eerzucht, ruzies en wat nog meer verderfelijk is voor vroomheid en goede zeden, begon binnen te dringen bij het volk; dat bepaalde ondeugden, overblijfselen van het vorige leven, niet met wortel en tak uitgeroeid konden worden. Laat dan niemand zich verbazen dat er in deze tijd mensen zijn in wie onrecht in overvloed is, omdat de liefde verkilde. Ja, zelfs nog tijdens het leven van Paulus hadden zich schijnapostelen opgedrongen, die de zaak van het evangelie aanwendden tot hun gewin, die de glorie van Christus veranderden in hun eigen tirannie, die meer zichzelf dan God predikten, die in plaats van Christus de wereld, in plaats van de geest het vlees verkondigden, die de hemelse leer bedekten met menselijke kennis, het fundament Christus bedekten met een onwaardig bouwsel.[47.] Zij waren des te gevaarlijker vijanden voor de kerk, omdat ze dit deden onder de dekmantel van Christus, omdat ze vertrouwen wekten door de naam en de rol van apostelen aan te nemen.

Hoe graag zouden we willen dat de kerk van Christus heden ten dage geen schijnapostelen kende! Dat al diegenen die de taak om het evangelie te prediken hebben overgenomen, niet om gewin, niet uit eerzucht, niet om de gunst van de machtigen, niet om bij mensen afkeer of bijval op te wekken, maar zuiver en oprecht predikten! Paulus zelf immers, die boeien droeg, beroemt zich erop dat het woord van God nietis geboeid.[48.] Nu - helaas! - zien we sommigen die - door toelagen van invloedrijke mensen als het ware contractueel daartoe verplicht - niet zozeer prediken wat tot eer van Christus en tot ware vroomheid strekt, als wel wat helpt bij het najagen van prebenden, het in strikken vangen van waardigheden, het in netten wikkelen van bisdommen. Ze gebruiken krachtige taal waar vleierij niet alleen ongevaarlijk, maar ook winstgevend is; omgekeerd zijn ze nog zwijgzamer dan vissen waar de waarheid schade berokkent. Wat als het zout zoutloos wordt, wat is er over waarmee het smakeloze volk gezouten wordt?[49.] Als het licht verandert in duisternis, wat zal het duister verdrijven dat de onwetende menigte

47. 1 Corinthiërs 3:10-15.
48. 2 Timotheus 2:9.
49. Marcus 9:50.

omgeeft? Als herders veranderen in wolven, wat voor hoop is er voor de kudde? Als zij die de weg wijzen blind zijn, wie zal hen terugroepen van hun dwaling? Als zij die vaders behoorden te zijn sjacheraars zijn, waar zal er ergens plaats zijn voor oprechtheid?

Telt vrees voor mensen bij ons zoveel meer dan eerbied voor God? Raken menselijke beloningen ons meer dan goddelijke? Tenzij we misschien bovenal onszelf proberen te behagen naarmate we onmatiger anderen proberen te behagen. Paulus duldt niet dat een sterfelijk persoon wordt gepredikt,[50.] hij duldt niet dat de lof van het evangelie op mensen wordt overgebracht. Nu voeren sommigen een nieuw soort afgodendienst in alsof Christus uit de tijd is, door, om zo te zeggen, van mensen goden te maken. Intussen wordt het volk bedrogen, intussen gaat het volk gebukt onder een meervoudige tirannie. Zeer velen van ons zien dat en zwijgen, en zwijgen niet alleen, maar helpen zelfs de andere partij. We zeggen: 'Ik erken dat dit juist is, maar het is te riskant.' Als het onder christenen te riskant is het evangelie zuiver en vrij te prediken, waar zal dit niet te riskant zijn? Als deze vrees bij iedereen in gelijke mate aanwezig was geweest, wie had ons het evangelie overgeleverd? Misschien hebben de oren van machthebbers daarom moeite met ongeveinsde raad, omdat we hen al te zeer hebben laten wennen aan vleierij.

Ik zeg dit alles niet om bepaalde mensen te hekelen. Waren er maar geen mensen op wie dit alles toepasbaar is! Niet door mij zullen hun namen bekend worden; door de boeken die ze uitgeven, door openbare samenkomsten maken ze zelf dagelijks hun namen bekend, met zulke schaamteloze vleierij, dat ze zelfs de lachlust opwekken van komedianten. De stem die aan de vroomheid gewijd hoort te zijn, staat in dienst van het gewin; de stem die het koninkrijk der hemelen hoort te verkondigen, is ondergeschikt aan een aards koninkrijk; de stem die het mysterie van Christus hoort te verklaren, spreekt van de dromen van mensen. De bazuin van het evangelie, die volgens Jesaja geblazen moet worden om Gods lof te laten klinken,[51.] is veranderd in een cither die de oren van de mensen streelt. Ook zegt hij trots dat hem een tong is geschonken die is onderricht,[52.] om stekjes van ondeugden uit te rukken, om het zaad van de vroomheid in de grond te stoppen. Nu wordt de tong voor heel ander gebruik aangewend: ze propageert wat onbehoorlijk is en vervolgt wat lof verdient. De tong van de honden,[53.] die de wonden van schuldigen behoort te genezen met zachtzinnigheid, verscheurt vaak de goede naam van onschuldigen, ja, wat schandaliger is, van hen die zich ver-

50. 2 Corinthiërs 4:5.
51. Jesaja 58:1.
52. Jesaja 50:4.
53. Jesaje 56:9-12.

dienstelijk maken. De tong is voor ons als een pijl, waarmee we iemand die ons aanstoot geeft doorboren, ja, zelfs iemand die ons geen aanstoot geeft, maar ons een dienst bewijst. Je zou kunnen zeggen dat die genezende tong veranderd is in een slangentong. Waarom volgen we niet liever Paulus' tong na, die niets kan laten horen behalve de Here Jezus? Waarom bedenken we niet liever dat een predikant een boodschapper van de Heer is, uit wiens mond het volk de wet van God verwacht, niet kritiek op leden van Christus; en dat er een groot verschil is tussen een priester en een kleingeestige vitter, tussen een godgeleerde en een roddelaar, tussen een leraar en een aanklager? Hier ligt een taak voor de bisschoppen, die ervoor moeten zorgen dat niet iedereen overal gelegenheid krijgt voor het volk te preken. En laten we vooral niet denken dat iemand alleen maar een kap hoeft te dragen om de apostolische taak te kunnen vervullen. Niet iedereen met een tong heeft verstand.

Maar misschien is er elders nog eens een passender gelegenheid om over deze dingen te spreken; laat ik nu terugkeren naar wat ik onder handen had. Terwijl onze apostel Paulus overal handig en vlug is, doet hij zich vooral in deze twee brieven als een duizendpoot en een kameleon, als Proteus en Vertumnus[54.] voor. In de omgang met de Corinthiërs - Grieken bij uitstek - lijkt hij om zo te zeggen, volgens het oude spreekwoord, een Kretenzer onder Kretenzers te zijn,[55.] en neemt hij allerlei gedaanten aan om hen te veranderen naar Christus: zozeer wendt hij zich de ene en de andere kant op als door de wisselende bochten van een doolhof en duikt hij telkens weer anders voor ons op. Hoe nederig en beleefd kan hij zijn, als hij een beroep op hen doet bij de zachtmoedigheid van Christus,[56.] als hij hen vraagt een weinig onverstand van hem te verdragen![57.] Dan weer roept hij streng en dreigend uit: Zoekt gij soms een bewijs dat Christus door mij spreekt?[58.] Ergens anders vernedert hij zich en noemt hij zich het uitvaagsel,[59.] een ontijdig geborene, niet waard een apostel te heten,[60.] en kort daarna stelt hij zich, machtig en trots, zelfs boven de hoogste apostelen;[61.] hier kruipt hij over de grond, daar verschijnt hij ons uit de derde hemel.[62.] Het ene moment prijst hij de

54. Evenals de zeegod Proteus kon Vertumnus, als god van de jaargetijden, verschillende gedaanten aannemen.
55. *Adagia* I, 2, 29.
56. 2 Corinthiërs 10:1.
57. 2 Corinthiërs 11:1.
58. 2 Corinthiërs 13:3.
59. 1 Corinthiërs 4:13.
60. 1 Corinthiërs 15:8-9.
61. 2 Corinthiërs 11:5; 12:11.
62. 2 Corinthiërs 12:2.

vroomheid van de Corinthiërs, het andere moment gaat hij tekeer tegen hun ondeugden. Sommige verdrijft hij publiekelijk, andere dringt hij binnen als door onderaardse gangen. Ergens weet hij, onbedreven in het spreken, niets dan Jezus en die gekruisigd;[63.] ergens anders spreekt hij wijsheid bij hen, die daarvoor rijp zijn.[64.] Ergens doet hij zich verstandig en bedachtzaam voor, en weer ergens anders speelt hij de rol van een dwaas en onbezonnen persoon. Het ene moment eigent hij zich krachtig zijn recht toe, het andere moment staat hij het beleefd aan hen af.[65.] Er zijn plaatsen waar hij uit de grond van zijn hart spreekt, maar ook waar hij ironiseert: Vergeeft mij dit onrecht, zegt hij.[66.] Je zou plaatsen kunnen vinden waar hij veranderlijk lijkt, maar op die manier aan zichzelf ongelijk dat hij toch het meest aan zichzelf gelijk is, op die manier veranderlijk dat hij het meest onveranderlijk is. Er is geen moment dat hij niet de zaak van Christus behartigt; geen moment dat hij niet zorgt voor de belangen van zijn kudde en volgens de gewoonte van een betrouwbaar arts elke soort geneesmiddelen aanwendt om de zijnen weer volledig gezond te maken.

Geleerden zweten op het verklaren van de bedoelingen van dichters en redenaars; maar bij deze redenaar kost het veel meer zweet voordat je begrijpt waar het over gaat, waar hij naar toe wil, wat hij ontwijkt - zo vol trucs is hij overal (als ik dat zo mag zeggen). Zoveel listigheid kent hij, dat je niet kunt geloven dat het dezelfde persoon is die spreekt. Het ene moment borrelt hij geleidelijk op als een heldere bron, het volgende moment stort hij als een bergstroom met enorm geraas omlaag, onderweg van alles met zich meesleurend; dan weer is zijn stroom kalm en langzaam, dan weer treedt hij ver buiten zijn oevers, zich als het ware verbredend tot een meer. Weer ergens anders verbergt hij zich en komt hij op een verder gelegen plaats onverwacht te voorschijn; wanneer hij zichtbaar is, raakt hij met wonderbaarlijke meanders nu eens deze, dan weer die oevers; herhaaldelijk komt hij na ver afedwaald te zijn met een bocht in omgekeerde richting weer terug bij zichzelf. Des te meer verbaas ik me over sommige lieden die, terwijl ze amper geproefd hebben van de beginselen van de grammatica en volstrekt niet weten wat de kunst van het spreken inhoudt, toch menen dat het begrijpen van de taal van Paulus een eenvoudige zaak en bijna iets voor kinderen is. Anderen zullen oordelen wat mijn prestatie waard is. Ik heb vooral Ambrosius en de Bulgaarse bisschop Theophylactus gevolgd; ook al is laatstgenoemde uit een latere tijd, toch heeft hij de commentaren van de oude Griekse interpretato-

63. 1 Corinthiërs 2:1-2.
64. 1 Corinthiërs 2:6.
65. 1 Corinthiërs 9.
66. 2 Corinthiërs 12:13.

ren gelezen, waarover wij niet meer beschikken omdat ze verloren zijn gegaan. Ik raadpleegde deze twee evenwel op zo'n manier, dat ik altijd datgene aannam wat het meest in de geest van Paulus leek. Ik maak Paulus zelf tot getuige van mijn nauwgezetheid.

Ik zie dat mijn voorrede langer is dan gepast zou zijn, en ik kan niets bedenken waarmee ik die schuld kan afwenden, behalve dat ik deze fout met velen gemeen heb, vooral in dit tijdsgewricht, en dat mijn genegenheid voor u mij flink wat spraakzamer maakte. Onze Vorst en Heer Jezus Christus geve dat Uwe Hoogheid zo lang mogelijk voor ons behouden blijft, in goede gezondheid en voorspoed. In het jaar 1519. 5 februari. Leuven

917 *Aan [Juan de la Parra]*
Leuven, 13 februari 1519

Erasmus van Rotterdam groet X, arts en leraar van Ferdinand

Als een staat geen geringe dank verschuldigd is aan een trouw en waakzaam arts die zorgt voor het lichaam van de vorst, dat de woning of het werktuig is van de geest waarmee hij regeert, hoeveel dank is deze streek wel niet verschuldigd aan u - ja, niet alleen deze streek; want hoe het ook zal uitvallen, Ferdinand moet wel een voortreffelijk vorst zijn, die de broer is van een zo groot koning. U gebruikt immers niet alleen de geneeskunst om ervoor te zorgen dat de jongeman zich in een goede lichamelijke gezondheid kan verheugen, maar ook de christelijke filosofie om zijn geest te vormen en te onderwijzen met verheven denkbeelden, en zijn nog zuiver en ontvankelijk gemoed te drenken met principes die passen bij een waarachtig vorst. Overigens komt die ontvankelijkheid volgens mij niet zozeer voort uit zijn leeftijd als wel uit zijn aangeboren goedheid. Was er maar een flink aantal zoals u aanwezig, zodat ons hof op dat van Engeland zou gaan lijken, overvol met de grootste geleerden op het gebied van alle wetenschappen! De koning wordt aan tafel bediend door ontwikkelde mensen; er worden thema's uit de literatuur besproken die betrekking hebben op de opvoeding van vorsten of in het algemeen op een goede levenswijze. Kortom, het hof is door een zodanig gezelschap omgeven, dat je het voor geen enkele universiteit zou willen inruilen. De grote en almachtige God geve dat de mensheid een zodanige omwenteling zal meemaken, dat, zoals eerzucht, genot en hebzucht bezit namen van de publieke scholen, de goede soort studie welkom zal zijn aan de vorstenhoven.

Bij ons bevindt zich Luis Vives uit Valencia, ik geloof nog geen 26 jaar oud, maar in elk aspect van de filosofie meer dan gemiddeld onderlegd, verder in de literatuur en ook in de spreek- en schrijfvaardigheid dermate gevorderd, dat ik nauwelijks iemand anders ken van onze generatie die ik met hem zou durven vergelijken. Er is geen onderwerp waarmee hij zijn pen niet oefende. Hij bootst in zijn redevoeringen[1] het voorbeeld van de klassieken na en doet dat zo goed, echt waar, dat je, als je het opschrift weg zou laten, zou denken dat het niet iets van deze landstreek en deze periode is, maar eerder stamt uit die uiterst vruchtbare tijden van Cicero en Seneca, toen koks en keukenmeesters heel wat meer welsprekendheid bezaten dan nu de mensen die zich voordoen als de leermeesters van de wereld. Hij houdt zich precies aan de regels, maar weet dat zo goed te verhullen, dat je niet zou denken dat het over fictieve stof gaat. Hij is in mijn ogen bij uitstek geschikt om zelfs u tot steun te zijn bij de opvoeding van Ferdinand, en te zorgen dat niemand uw hof veracht omdat het stamelt en niet welbespraakt is. Aan zijn gaven kan nog worden toegevoegd, dat hij zeer goed Spaans kent, aangezien hij Spaans van geboorte is, en heel aardig Frans, aangezien hij een tijdje in Parijs verbleef. Onze taal begrijpt hij beter dan dat hij die spreekt. Maar ik weet allereerst niet of kardinaal de Croy[2], wiens gouverneur hij is, zal accepteren dat de man van hem losgerukt wordt - zijn genegenheid voor hem immers kent, geheel terecht, geen grenzen. Verder weet ik niet of het goed is een jongeman van zeer hoge afkomst en met een bijzondere aanleg te beroven van zo'n leermeester. Ik ben onze vorst Ferdinand zeer welgezind; maar de kardinaal heeft zoveel voor mij gedaan, dat ik niets in gang durf te zetten wat voor hem nadelig zou kunnen zijn. Ten slotte heb ik me er nog niet van vergewist of Vives er zelf geen probleem mee heeft zich los te maken van een zo groot beschermer, die, zoals hij heeft kunnen merken, zeer op hem gesteld is. Als een wijs man zoals u hierover hetzelfde denkt als ik, zal ik in een volgende brief u de naam van iemand anders noemen. Het ga u goed, hooggeachte heer. Leuven, 13 februari 1519

1. Vgl. de *Declamationes Syllanae quinque* die in 1520 in Antwerpen zouden verschijnen.
2. Guillaume de Croy.

918 *Aan Érard de la Marck*
Leuven, 19 februari 1519

De zeer eerwaarde heer Érard de la Marck, bisschop van Luik, wordt gegroet door Erasmus van Rotterdam

Zeer eerwaarde bisschop, ik zend Uwe Hoogheid althans enig getuigenis van mijn gezindheid jegens u in de vorm van een parafrase op de twee brieven aan de Corinthiërs. Het werk is volledig nieuw, voor het geval het zich niet onder een ander voorwendsel laat aanprijzen. Er was een wedstrijd tussen de drukker en mij, of hij per dag meer kon produceren met zijn letters of ik met mijn pen meer kon schrijven. Ik denk dat het werk zal zegevieren, of de talenhaters het willen of niet. Ik hoop dat u het overeenkomstig uw mildheid wilt goedkeuren. Degene die u het exemplaar overhandigt, is een goed opgeleide jongeman, een uiterst integer iemand, secretaris van de stad Antwerpen, die ik meer dan mezelf liefheb;[1] laat hem alstublieft delen in uw gunst overeenkomstig uw menslievendheid. Het ga u goed. Leuven, 19 maart 1519

919 *Aan de lezer*
[Leuven], 23 februari 1519

Deze brief is als aanbeveling afgedrukt in een nieuwe editie van Livius, waarin gebruik wordt gemaakt van een kort daarvoor ontdekt handschrift uit de bibliotheek van de dom van Mainz.

Erasmus van Rotterdam groet alle haters van barbarij en vrienden van de Muzen

Als zij die vroeger Origenes en Hieronymus voorzagen van klerken en perkament geen geringe lof verdienden, hoeveel lof komt niet toe aan drukkerijen, die dagelijks bergen goede boeken over ons uitstorten, en ook nog voor een geringe prijs! Als Ptolemaeus Philadelphus zich onsterfelijk heeft gemaakt bij het nageslacht met het stichten van de bibliotheek van Alexandrië, die wel beroemd en goed voorzien was, maar waarvan er toch maar één was, welk een beloning komt niet toe aan hen die ons dagelijks hele bibliotheken en, om zo te zeggen, hele werelden van boeken in allerlei talen en letters verschaffen! Deze lof komt vooral toe aan de uitvinders van deze, ik zou bijna zeggen, goddelijke kunst. De belangrijkste van hen was, naar men zegt, Johann Fust, wiens naam te allen tijde herdacht moet worden, de grootvader van degene aan wie we deze Livius te danken hebben, vermeerderd met twee delen en bovendien op talloze plaatsen aan de hand van een zeer oud handschrift verbeterd. Zo daalt deze bijzondere prestatie enerzijds neer op

1. Pieter Gillis.

Johann Schoeffer, de wettige erfgenaam als het ware, en strekt ze anderzijds tot eer van Mainz, een stad die ook verder om vele redenen beroemd is.

Immers, als al heel wat mensen strijden om de eer het werptuig te hebben uitgevonden dat met een nieuw woord *bombarda* (geschut) wordt genoemd, hoeveel gerechtvaardigder is het hen met lof te overladen door wier ijver we beschikken over dat prachtige middel om geleerdheid en waar geluk te bereiken! Als het toch zo mocht zijn dat die uitnemende uitvinding ook alleen werd gebruikt voor het drukken van boeken op het gebied van de beste soorten kennis! En hier zou ik weer liever willen dat men zich toelegt op het herstellen van de werken van de oude schrijvers dan het opeenstapelen van nieuwe - hoewel het ook in deze tijden, dat geef ik toe, niet ontbreekt aan schrijvers van wie het werk goed genoeg is om voor het nageslacht bewaard te blijven. Laat ons Duitsland dan ook vol ijver ernaar streven op deze prachtige manier eer te behalen; dankzij dit land zijn in het verleden veel goede schrijvers uit de onderwereld teruggeroepen naar het daglicht, en ook recent enkele boeken van Cornelius Tacitus. Laat het voortgaan na die grote brand waarbij boeken op het gebied van alle soorten kennis verloren zijn gegaan, die ongekende schipbreuk, dat jammerlijk ineenstorten, nog zoveel mogelijk brokstukken te redden, zodat die Codrussen barsten van jaloezie.[1] Die lieden zijn opnieuw een samenzwering begonnen om, zogenaamd ter bescherming van de religie, alles wat een verfijnder eruditie kent te bevuilen en te vernielen. Daarmee bereiken ze alleen maar dat wat ze bestrijden meer glans krijgt en hun jaloezie, even groot als hun domheid, steeds verachtelijker wordt. Laten de Duitse vorsten dit soort eer nastreven, zij, die tot nu toe roem in overvloed verwierven door zich in de strijd te onderscheiden. Vroeger wilden koningen met het bouwen van bruggen of het versterken van rivieroevers of het omleiden van waterstromen, verder met thermen, zuilengangen, basilieken, aquaducten, de aanleg van wegen, het stichten van steden, of enig ander opmerkelijk gedenkteken, bereiken dat toekomstige geslachten hun nagedachtenis in ere zouden houden. Krijgsroem is pas dan werkelijk een sieraad wanneer noodzaak of liefde voor het vaderland ertoe dwong. Van de eer die ik bedoel kan er altijd geoogst worden en er is geen gebrek aan voorbeelden. We worden daartoe opgeroepen door dat toonbeeld van adel en godsdienstigheid, Albrecht, kardinaal en aartsbisschop van Mainz, door de illustere hertog Frederik van Saksen, om te zwijgen over hooggeplaatsten met een mindere titel.

Ook al is met deze editie niet bijzonder veel toegevoegd aan Livius, toch komt allereerst geen geringe dank toe aan de onvergelijkbare Theoderich Zobel, hoofd van de domschool van Mainz en vicaris van de zeer eerwaarde

1. Naar Vergilius, *Eclogae* 7, 26.

heer van Mainz, die zich er buitengewoon voor ingezet heeft deze eer voor zijn stad veilig te stellen; verder Nikolaus van Carbach, een buitengewoon geleerd man, die al vijf jaar lang van staatswege college geeft over Livius en daarmee veel lof oogst; en ook Wolfgang Angst. Het is moeilijk voor te stellen hoeveel moeite zij zich hebben getroost, daar de eerder gekladde dan geschreven codex hen dwong te gissen wat de juiste lezing was. Geen handschrift is echter zo corrupt dat een bedreven interpretator het niet kan gebruiken om heel wat te herstellen.

Daarom, geachte jongelui, koop deze Livius, ooit 's werelds lieveling[2] en nu als het ware herboren, ontvang hem met open armen, lees hem, bestudeer hem; dan zul je niet alleen beloond worden met een overvloed aan historische kennis, maar ook met een rijke oogst aan welsprekendheid. Het ga jullie goed.

23 februari 1519

920 *Aan Ludovicus Carinus*
Leuven, 27 februari 1519

Desiderius Erasmus van Rotterdam groet zijn vriend Ludovicus Carinus

Dat je me zo'n aardige brief zond, mijn allervriendelijkste Carinus, daarvoor bedank ik je; dat het zo'n geleerde brief was, daarmee wens ik je geluk. Nesen wist me er slechts met moeite van te overtuigen dat dit, zoals ze dat zeggen, uit eigen koker komt; maar hij wist me toch te overtuigen, óf omdat hij geen leugens zal verkondigen, óf omdat ik al lange tijd op de hoogte ben van jouw gezegend talent. Ga door, mijn beste Carinus, jezelf geluk te verschaffen dat blijvend is. Dat kun je bereiken door ware geleerdheid te combineren met onberispelijk gedrag. Het overige wordt zelfs ongevraagd gegeven door de goden.

Het ga je goed. Leuven. 1519. 27 februari

2. Zie brief 850, noot 4.

921 *Aan Maarten Lips*
[Leuven, ca. tweede helft van februari 1519]

Desiderius Erasmus aan Maarten Lips van Brussel

Gegroet, mijn dierbare Maarten. Ik had het te druk om bij je op bezoek te komen. Maar om te laten zien dat ik je niet vergeten ben, stuur ik je een boekje dat nog ruikt naar de drukkerij. Het ga je goed.

922 *Van Maarten Lips*
Leuven, [ca. tweede helft van februari] 1519

De vermaarde leraar in de heilige theologie, Desiderius Erasmus van Rotterdam, wordt hartelijk gegroet door Maarten Lips van Brussel

Ik wil graag geloven dat je door allerlei drukke bezigheden verhinderd was ook mij, een nutteloos vriendje, een bezoek te brengen. Maar zelfs Erasmus' grootste vrienden zouden zonder protest zijn afwezigheid verdragen, als ze een eerlijke afweging zouden maken, hoe nuttig, hoe eervol en, om het in één woord te zeggen, christelijk het werk is dat je doet en waardoor je van hen wordt losgerukt. Ik in elk geval heb me niet alleen laten overtuigen, maar geloof ook echt, dat jij niet alleen alles wat je hebt, maar ook jezelf in dienst stelt van de katholieke kerk. Veel mensen hebben dit niet in de gaten, en dat niet alleen, ze bejegenen bovendien iemand die zich tegenover allen verdienstelijk probeert te maken, met haat. Dit heeft als oorzaak (om over hun blindheid maar te zwijgen), dat ze merken dat iemand die dichter en retor is (zeggen ze), maar een onbeduidende theoloog, zich deze stof heeft toegeëigend. God verhoede dat ik me bij hun opvatting aansluit.

Dat je me het boekje, of liever boek stuurde, en wel om te laten zien dat je me niet vergeten bent, maakte me eerlijk gezegd rood van schaamte. Maar vooruit. Er bestaat echter, mijn beste Erasmus, geen risico dat ik jou ooit zal vergeten, jij, die met zoveel schulden en talloze afrekeningen onze onbeduidende vriendschap vóór was en meteen volgde. Daarom passen mij deze woorden, het is aan mij dat als smekeling van jou te vragen, ik, die onze vriendschap niet bevorder, die voor onze relatie niets doe. Maar ook dit voegt zich bij jouw kwaliteiten, ook dit verdient het tot jouw deugdzaamheid gerekend te worden, dat je gebukt onder de last van zoveel werkzaamheden, zonder enige tegenprestatie, niet alleen met briefjes vol zoete woorden, maar ook met je werken als tastbaar bewijs zelfs je minste vrienden niet afwijst. Zeg eens, had je Atensis of Van Dorp of Delft, om over anderen te zwijgen, een grotere dienst kunnen bewijzen dan mij? Daar komt bij dat je met een verkleinwoord een boekje noemt wat volgens mij een boek genoemd mag worden, alsof alles wat je aan vriendschap besteedt gering is; dat gaf je boven-

dien terwijl het nog rook naar de pers, als iemand die geen uitstel duldt en vurig en teder bemint.

Verder beklaagde Edward Lee zich bij mij, omdat ik hem een keer nogal vrij en op heftige toon antwoordde. Ik denk dat de scheiding tussen ons al een feit is; want hij antwoordde niet op mijn brief, terwijl hij toch tot nu toe meteen klaar stond om te antwoorden. Maar het was nogal dwaas van me te hopen dat ik de vriendschapsbanden met hem zou kunnen handhaven, zonder dat het tot een breuk kwam, daar hij zelfs met jou niet gedurende korte tijd de eensgezindheid kon handhaven.

Maar laten we hierover ophouden. Er zijn aardig wat mensen, mijn allergeliefdste Erasmus, die evenals ik erop vertrouwen en hopen, dat je eindelijk onze Augustinus (zoals wij dat zeggen) je tekstkritische kanttekeningen waard zult achten. Als je dit, mijn allervriendelijkste Erasmus, zou kunnen volbrengen (want ik twijfel er niet aan dat je het wilt), zou je overal zien dat mensen voor wie je uitgave van Hieronymus geen reden is zich bij je aan te sluiten (want niet iedereen schept genoegen in de stijl van Hieronymus) - dan zou je zien (wil ik zeggen) dat die mensen je zeer toegenegen zijn om de moeite die je besteedt aan Augustinus, wiens scherpzinnigheid bij hen in hoog aanzien staat. Sommigen vinden het zelfs een schande dat je dit niet doet voor een zo grote leraar van de heilige kerk, terwijl je zoveel heidense schrijvers die eer wel gunde, vooral omdat je volgens je eigen getuigenis er eenmaal aan begonnen bent. Maar ik denk dat ik niet minder reikhalzend uitkijk naar de tweede editie van het Nieuwe Testament dan de mensen hier, die er hevig naar verlangen. Daar gaat het allemaal om; daarvan is, naar mijn oordeel, onze overwinning afhankelijk, de beloning voor zoveel discussie, de toejuichingen en de triomftocht na zo'n grote prestatie.

Nog één ding zou ik willen toevoegen voor ik de brief beëindig. Om deze vriendschap (wat die ook voorstelt), die mij, ook al verdien ik het niet, ten deel is gevallen, verlangen en eisen sommigen uit ons klooster, van wie ik echter in dit opzicht altijd een hogere dunk heb dan van de anderen, dat ik hen help bij de aanpak van de studie en, wat je nog meer zal verbazen, bij het aanleren van welsprekendheid, waarin ik naar hun zeggen tamelijk ver gekomen ben. Maar ik, die mijn eigen armzaligheid ken en weet hoe armoedig het er bij mij thuis uitziet,[1] en me zelfs schaam als ik hoor wat ze zeggen, verklaar ronduit dat er bij mij geen welsprekendheid te vinden is. Ik zou evenwel meteen klaar staan om aan hun zo rechtmatige wensen tegemoet te komen, als de capaciteit voorhanden was, maar nu vragen zij vergeefs iets van me, op een gebied waarop ik ook mezelf niet, ook al is dat een grote wens

1. Persius, *Satiren* 4, 52.

van me, tevreden kan stellen. Ze willen bovendien weten wat voor voorschriften of aanwijzingen jij me in het begin gaf. Ik antwoord dat je me raad gaf in hoeverre ik Hieronymus moest lezen en andere willekeurige oude en onvervalste schrijvers; maar niet tevreden daarmee blijven ze aandringen. Zoveel armoe en gebrek lijden veelbelovende talenten hier, dat ze zelfs mij als leraar niet versmaden. Hoe droevig! We beroemen ons schaamteloos op Augustinus als stichter, terwijl we hier, ik zal niet zeggen helemaal niets, maar dan toch heel weinig doen aan literatuur. Voor ieder afzonderlijk ding is tijd gereserveerd, maar de studie van de literatuur krijgt, alsof die weinig ter zake doet, slechts één uurtje toegemeten. Wie zou niet klagen dat we in een ongunstige tijd leven?

Maar laat ik hierover niet te veel uitweiden, anders maken we de aanhangers van de oude onwetendheid boos. Deze zakdoekjes had ik enkele dagen geleden klaargelegd, om geen andere reden dan om ze aan Erasmus te sturen. Maar schroom weerhield me, enerzijds omdat ik inzag dat het een geschenkje van generlei waarde was, anderzijds omdat ik meer dan eens ervaren heb hoeveel grotere geschenken je altijd teruggeeft. Maar nu jij me voor bent met een geschenk zonder aanleiding, zie ik niet waarom ik verder zou wachten. Het ga je goed, mijn allervriendelijkste Erasmus, hooggeachte mecenas.

In haast, uit mijn cel in het klooster van de kanunniken van St.-Maarten, in het jaar van het vlees geworden Woord 1519

923 *Van Ulrich von Hutten*
Mainz, 6 maart [1519]

Ulrich von Hutten, ridder, groet Erasmus van Rotterdam

Ook al laat jij niets van je horen, toch zal ik niet ophouden je telkens met brieven lastig te vallen; en ik zal je genegen blijven, zelfs als jij mij zult verachten. De vorst[1] is vervuld van ongeduldig verlangen naar jou. Bij zijn terugkeer onlangs uit Thüringen, toen ik hem tegemoet was gegaan, vroeg hij na mij amper een hand gegeven te hebben: ‘Waar blijft Erasmus?’ Ook stelde hij telkens weer vragen over het boekje;[2] wat dat aangaat, het verbaast hem dat ik niet weet wat het is waarmee jij hem vereert. Hij denkt immers dat al jouw zaken mij bekend zijn; zorg jij ervoor dat hij dit idee terecht heeft. Hij

1. Albrecht van Brandenburg.
2. *Ratio verae theologiae*, zie brief 745.

is je wonderbaarlijk genegen, hetgeen natuurlijk te danken is aan jouw kwaliteiten: het is niet het gewone gedrag van Duitse vorsten.

Maar tot zover over de vorst en jouw hardnekkig stilzwijgen; nu over mijzelf. Ik heb schoon genoeg van het hof; zo slecht kan ik overweg met die lieden in purper. Het lijkt erop dat ik van de vorst gedaan heb gekregen dat hij me, waar ik ook ben, mijn jaargeld toekent: een goede reden voor jou om hem te prijzen, tot mijn grote voordeel. Je wakkerde zijn enthousiasme voor de letteren sterk aan in je *Annotationes*, waar je hem roemde omdat hij mij begunstigt. Dat was een aansporing voor hem; en hij meent nu direct in jouw geschriften te staan, als hij iemand met een fatsoenlijke opleiding zijn gunst verleent. Misschien tot je verbazing maakte ik dit hele jaar grappen in mijn *Aula* (Het hof); ook mijn andere beuzelingen heb je onlangs gekregen. *Febris* (De koorts), dat onlangs verschenen is stuur ik je evenwel nu, evenals *Phalarismus* (Phalarisme);[3] daarin zul je mijn brutaliteit afkeuren, ik weet het, eerder dan mijn moed prijzen.

In plaats van bang te zijn voor die schurk zal ik deel uitmaken van de veldtocht die hier op grote schaal wordt voorbereid, met ruiters en infanterie. Binnenkort zul je heel Duitsland in rep en roer zien. Als de strijd me zal verslinden (hij heeft immers zijn eigen krijgsmacht en ook nog hulptroepen), zorg jij er dan voor dat het nageslacht in elk geval niet onbekend zal zijn met mijn bewondering voor jou, en toon in je onsterfelijke geschriften in elk geval aan dat ik geleefd heb. Het ga je goed. Mainz, 6 maart, in haast en niet nagekeken.

De *Triumphus Capnionis* (Triomf van Reuchlin) is verschenen, onder hevig gemor van de schijntheologen.

924 *Van Guillaume Budé*
Parijs, 6 maart [1519]

Budé groet Erasmus

Je zegt dat je mij een nogal vervelende brief schreef, die ik van jou op een akelige plek mag gooien.[1] Wat althans dat aangaat zal ik niet met je instem-

3. Dit laatste werk was gericht tegen hertog Ulrich von Württemberg, de ‘schurk’ uit de volgende alinea, die in het voorjaar van 1519 door de Zwabische Bond werd verdreven. De term Phalarisme, d.w.z. tirannie zoals uitgeoefend door Phalaris (6e eeuw voor Chr.), komt voor bij Cicero (*Epistulae ad Atticum* 7, 12, 2).
1. Zie het slot van brief 906.

men, zelfs als je me daarom vijandig gezind zult zijn, en zal ik de tactiek van Augustus toepassen, die negeerde wat Vergilius' bij zijn dood had opgedragen.[2] Ik denk dat je je brief, die smaak leek te hebben zolang je pen gloeiend heet was, bij het opnieuw proeven niet goedkeurde. Dat overkomt mij ook vaak. Maar wat kun je er aan doen, als je bedenkt hoe het gesteld is met het menselijk bestaan en handelen? Want dwaas is zelfs wat de mensen wijs lijkt.[3] Wees er evenwel van overtuigd dat voor mij, een speelgenoot, deze speelse en toch halfserieuze dingen desalniettemin zoet zijn, laat staan dat ze me als stuitend voorkomen. Ik schreef je terug met mijn gebruikelijke vrijpostigheid, om je geen hoop te geven dat ik, iemand die al rond de vijftig is, met een standje tot braver gedrag te brengen ben.

De bisschop van Parijs[4] is juist aartsbisschop van Sens geworden dankzij de welwillendheid van de koning, ook al is de zaak nog niet afgerond. Hij wordt geheel in beslag genomen door het hof en het lukt me niet hem te spreken. Op een dag echter, toen hij zich in een van de privévertrekken van de vorst bevond, zei hij me dat hij vastbesloten was je te schrijven. Hij zal eerdaags als gezant naar Narbonne vertrekken samen met het hoofd van de hofhouding.[5] De koning gaf me opdracht met hem mee te gaan, eerder om een nummer[6] te zijn dan om bepaalde taken te verrichten in die provincie; want zo vat ik het op. Twee keer evenwel was ik bij de bisschop thuis en zat ik bij hem aan tafel; maar het grote aantal gasten liet een vertrouwelijk gesprek met hem niet toe. Daarom weet ik niet wat hij gedaan heeft of van plan is. Zelfs als hij de tijd heeft overigens is hij niet erg geneigd met mij te praten over wat hij vindt. Uit de brief die je onlangs hebt gestuurd werd me duidelijk hoe vertrouwelijk je met hem omgaat. Dan kun je ook nogmaals zijn mening peilen. De koning lijkt wonderbaarlijk genegen de literatuur te koesteren en aan te wakkeren. Maar de kwestie van het keizerschap neemt nu het volledige hof in beslag, zodat het nauwelijks mogelijk lijkt dat men tijd voor andere dingen heeft. Op dit moment weet ik niet hoe ik er zelf voor sta; laat staan dat ik jou op de hoogte kan stellen van andere zaken. Ik ben nu door een of ander besluit van het lot dwaas gaan doen, terwijl ik dat volstrekt niet van plan was. Maar wat zou ik eraan kunnen doen? Er is geen ande-

2. Namelijk om de *Aeneis* te vernietigen. Dit wordt verteld door Donatus in zijn biografie van Vergilius.
3. Vgl. 1 Corinthiërs 3:19, waarmee Budé's woorden (in het Grieks) evenwel niet letterlijk overeenkomen.
4. Étienne Poncher.
5. Artus Gouffier.
6. *Adagia* II, 3, 23.

re mogelijkheid dan vast te houden aan wat de schikgodinnen spinnen. O ijdelheid van het menselijk bestaan! Het ga je goed.

Parijs, de zondag voor de veertigdaagse vasten

925 *Van Nicolas Bérault*
Parijs, 16 maart [1519]

Nicolas Bérault groet de zeer welsprekende theoloog Erasmus van Rotterdam

Ik heb het meermalen diep betreurd, zeer geleerde Erasmus, dat de twee brieven die ik jou in de afgelopen twee jaar schreef, verloren zijn gegaan; want ik neem aan dat ze verloren gingen, omdat ze onbeantwoord bleven. Dat schrijf ik toe aan nalatigheid van Francesco Calvo, die hem bij jou in Bazel zou afleveren, liever dan aan bedrog, aangezien ik zelfs al na een ontmoeting van slechts drie dagen behoorlijk meen te kunnen oordelen over zijn trouw en eerlijkheid. Intussen leek het me onverstandig je met andere brieven te bestoken, vooral omdat je in beslag genomen wordt door serieuzer studie: je wijdt je al een aantal jaren aan het herstel van de theologie en je legt je met hart en ziel (zoals men zegt) toe op het verklaren van de brieven van Paulus, met doorwaakte nachten en de grootste inspanning. Want dat je een tweede editie van het *Novum Instrumentum*, zoals ze het noemen, gereed maakte, is voor mij boven elke twijfel verheven, vooral door de bevestiging van dit bericht door onze vriend Nesen. Hij heeft ook je belangwekkende uitleg bij Paulus' brief aan de Romeinen onder ogen gehad, zoals hij herhaaldelijk vertelde aan Louis de Berquin, een zeer geleerd man en groot bewonderaar van je, toen hij onlangs bij mij in Parijs was, en aan mijzelf. Mocht het toch gebeuren dat we dat alles eerdaags gedrukt zien met de allerfraaiste letters! Die van Froben natuurlijk, zo keurig, stijlvol, bevallig als er volgens mij geen andere gemaakt kunnen worden. Daarnaar wordt uitgekeken door alle grote geleerden hier - Budé, Du Ruel, Deloynes en ook de bisschop van Parijs zelf,[1] die uitnemende en haast unieke mecenas van onze tijd - met zo groot verlangen, dat ik niet geloof dat ooit naar enig ander werk, van welke auteur dan ook, meer uitgekeken werd.

Ik voorzie, mijn beste Erasmus, ik voorzie dat werkelijkheid zal worden waar ik tot nu toe altijd in vurige gebeden om gevraagd heb, namelijk dat die theologen van ons, die zich al lange tijd te zeer verloren in duistere en sofi-

1. Étienne Poncher.

stische nietigheden en nutteloze spitsvondigheden, zich losmaken uit de gelederen van Scotisten, Ockhamisten en zelfs ook Thomisten, en zich in groten getale bekeren tot die oude, ware theologie, als jij doorgaat de positie van de heilige en goddelijke geschriften veilig te stellen. Daarin ben je naar mijn mening tot nu toe zo goed geslaagd, dat ik werkelijk niet weet welke van de oude theologen men met recht boven jou zou moeten plaatsen, ongeacht of men nu je kennis van de talen, of je veelzijdige geleerdheid, of ten slotte je onvergelijkbare gedrevenheid en ik zou haast zeggen onvermoeide ijver in aanmerking neemt. Een gedurfde uitspraak, zal iemand zeggen; zeker, een gedurfde uitspraak, dat geef ik toe, maar volgens mij is er geen een die zo de waarheid weergeeft. Ik weet dat het je niet ontbreekt aan mensen die je prijzen, die je voortdurend tracteren op hymnen en overwinningszangen en zoveel achting voor je hebben als je, zelfs wanneer je het niet afwijst, toch niet van hen vraagt. Ik schrijf beslist niets om Erasmus een plezier te doen, ik schrijf slechts wat ík vind. Ik kan niet vleien en als ik het kon, zou ik het niet willen, vooral niet bij Erasmus, een zo bescheiden man. Aan de andere kant, waarom zou ik niet van jou hetzelfde vinden wat ik overal iedere geleerde over jou hoor beweren? Het is een dom, halsstarrig persoon, onbekend met de Muzen en de Gratiën, die niet Erasmus' talent, geleerdheid, welbespraaktheid, ten slotte het vrome doel dat hij zich heeft voorgenomen, prijst. Ga door, Erasmus, uitnemend sieraad van onze eeuw, blijf met jezelf wedijveren, om vervolgens jezelf te overwinnen, vooral in die renbaan van christelijke vroomheid en evangelische leefwijze waarin je tot nu toe zo lofwaardig met ons wedijverde, dat je niets anders rest dan jezelf te overwinnen. Het ga je goed.

Parijs, 16 maart [1518]

926 *Van Louis Ruzé*
Luik, 16 maart 1519

Louis Ruzé, onderprefect van de stad, groet zijn vriend Erasmus van Rotterdam

Iedere keer, zeer geleerde Erasmus, als ik in Parijs probeerde mijn genegenheid voor jou in een brief kenbaar te maken - en dat was heel vaak -, iedere keer liepen mijn pogingen vast, ten dele op een soort onhandigheid, ten dele op een aaneenschakeling van staatszaken, zozeer dat al die pogingen niets opleverden behalve één enkel blad. Mocht ik horen dat je het ongeacht

de kwaliteit wilt hebben, dan zal ik het graag bij terugkomst in Parijs zo snel mogelijk bij jou laten afleveren. Ik stel echter als voorwaarde dat je de rol van vriend aflegt en dat het ofwel met de rode strepen van de criticus - dat wil zeggen van Erasmus - boet voor zijn onbezonnenheid, ofwel (wat mijn voorkeur heeft) zich volledig in de spons stort,[1] want ik wil geen kaf onder het koren zijn, zoals de uitdrukking luidt. Mijn moeite zal meer dan genoeg beloond zijn als het je duidelijk zal worden waarom ik tot nu toe niets van me liet horen. Maar nu ik als gezant van de zeer christelijke koning bij de Eburonen[2] optreed, zou ik met recht vervolgd kunnen worden wegens luiheid en ingedutte vriendschap, als ik hiervandaan vertrek zonder een groet aan jou. Immers, zowel de geringe afstand als redelijk veel vrije tijd nodigen uit je te schrijven; en, wat het belangrijkste is, ik trof een bode wie ik niets kan en mag weigeren als hij er dringend om vraagt, namelijk jouw of liever onze vriend Paschasius,[3] een veelbelovende jongeman, als ik daarover enigszins kan oordelen, met al een zeer goede kennis van het Latijn en een groot liefhebber van het Grieks; immers, brandend van een ongewoon verlangen om zich die taal eigen te maken, zei hij onmiddellijk in jouw richting te zullen vertrekken met mijn brief. Als de koninklijke aangelegenheden enig uitstel zouden dulden zonder gezichtsverlies voor mij, zou ik beslist mijn gevleugelde sandalen gepakt hebben om samen met hem 'regelrecht omhelzingen en kussen, wel duizend, tegemoet te snellen,[4] om uit jouw mond al wat er bestaat aan bevalligheden, al wat er bestaat aan bekoorlijkheden overvloedig in me op te nemen.

Overigens vind ik minder erg dat ik op dit moment zoveel genoegen misloop, omdat ik hoop dat je binnenkort als een tweede bron van licht je stralen over ons Franse land zult laten gaan. Bij het al aanwezige schijnsel daarvan zou je (hoe wonderbaarlijk!) zelfs de bergen instemmend kunnen zien knikken en bij groepen jubelen van vreugde, terwijl geleidelijk al wat zich nog aan duisternis schuilhoudt, verdwijnt en zo diep in de onderwereld wegvlucht, dat de zich wijd en zijd uitstrekkende aarde een geheel nieuwe gedaante zal aannemen. Zij zal een meer dan voedende en vruchtbare moeder

1. Toespeling op een anekdote over keizer Augustus (Suetonius, *Augustus* 85, 2; Macrobius, *Saturnalia* II, 4, 2). Augustus was bezig met een tragedie over Aiax, de held die zich in zijn zwaard stortte. Toen hem gevraagd werd hoe het stuk ervoor stond, antwoordde Augustus dat zijn Aiax zich in de spons had gestort, dat wil zeggen uitgewist was.
2. Het gebied van de Eburonen lag tussen Luik en Aken.
3. Paschasius Berselius.
4. Deze woorden vormen in de oorspronkelijke tekst een dactylische hexameter ('Totus in amplexus et in oscula mille volarem').

zijn, als ze ziet dat ze beschenen wordt door de gelijkwaardige lichtstralen van hen die haar voedsterlingen zijn - want je zult niet ontkennen dat je een Fransman bent.[5.] Ze hoopt immers dat door jou en Budé, de helderste sterren van de beide talen, om over anderen te zwijgen, haar niet minder luister ten deel zal vallen dan vroeger Livius en Sallustius Italië verschaften of Herodotus en Thucydides Griekenland. Verschijn dan, alsjeblieft, aan de hemel, verschijn snel, en laat je moeder, die jou alles gunt, en je landgenoten eindelijk profijt van je hebben.

Het ga je goed. Uit de stad Luik. 16 maart 1519

927 *Aan Juan Luis Vives*
Mechelen, 17 maart 1519

Erasmus van Rotterdam groet zijn vriend Luis Vives

Ten overstaan van de zeer verheven Ferdinand, midden in een gesprek, riep de zeer eerwaarde heer bisschop van Luik[1.] mij ter verantwoording, omdat ik geen antwoord van de zeer eerwaarde heer kardinaal[2.] had meegebracht. Ik had nauwelijks iets om me te excuseren; ik vermoed namelijk dat die brief hem niet overhandigd is. Ikzelf was er de schuld van, omdat ik hem niet persoonlijk heb overhandigd. De brief die jij me overhandigde was duidelijk open geweest. Hoe meer gelegenheid ik krijg met de zeer verheven Ferdinand te spreken, des te meer staat mij zijn karakter aan. Als deze streek toch eens honderd lange jaren onder een zodanig vorst zou kunnen bloeien! Nu wordt hij, naar het zich laat aanzien, weggestuurd naar Duitsland; de langdurige beraadslagingen daar zullen ons duur komen te staan.

Maar dat moeten we aan het lot overlaten. Herinner de zeer eerwaarde heer eraan, als hij de heer bisschop van Luik iets wil terugschrijven. Ik geloof dat hij hier vier dagen blijft. Het ga je goed.

Mechelen. De feestdag van St. Gertrudis. 1519

5. Vgl. brief 914, die Ruzé aan Erasmus had laten zien.
1. Érard de la Marck.
2. Guillaume de Croy, vgl. brief 917.

928 *Aan Louis Ruzé*
Mechelen, [ca. 19-25] maart 1519

Erasmus van Rotterdam groet de illustere Louis Ruzé, onderprefect van Parijs en gezant van de zeer christelijke koning bij de Eburonen[1.]

Hoe meer hij als verrassing kwam, des te aangenamer was je brief,[2.] iets waar ik meer dan eens in vurige gebeden naar verlangd heb; vooral omdat me geen brief van Budé bereikte waarin Ruzé niet was vermeld. Budé is toch een uiterst betrouwbaar man en iemand die bij uitstek de kunst verstaat treffend uit te beelden; maar toch geeft je brief me op de een of andere manier een duidelijker en levendiger beeld. Ik ben jullie allebei zeer dankbaar: Paschasius omdat hij met zijn aansporing je schroom overwon, en jou omdat je je liet overmeesteren. Denk erom, bij de Muzen, dat je me niet het blad papier onthoudt dat je in Parijs, zoals je schrijft, voor mij had bestemd. Als je al een zo gepolijste brief voor de vuist weg schrijft, op een buitenlandse reis, laat het zich makkelijk raden welke kwaliteit het heeft wat je thuis op je gemak gereed maakte. Het begint al van mij te zijn wat je in gedachten aan mij opdroeg. Daarom zal ik niet stoppen het op te eisen totdat ik het je ontwrongen heb, voor het geval je het niet wilt laten zien.

Wat betreft het feit dat je me zo vriendelijk uitnodigt naar Frankrijk te komen, hoewel ik me in dat land altijd zeer prettig voelde, lokte me toch meer de omgang met Deloynes, Ruzé en Budé daarheen dan het overigens zeer genereuze aanbod van de koning. ‘Maar met deze wind kun je niet blijven en niet uitvaren.’[3.] Ik heb met zulke monsters te maken, dat, zo al iemand, ik degene ben die overduidelijk een wolf bij de oren heeft.[4.] Ik wens Frankrijk geluk, ik wens de hoogste wetenschappen geluk, die bij jullie niet alleen een plaats, maar ook waardigheid verkrijgen, namelijk omdat ze begunstigd worden door hem ‘die de hoogste macht bezit’.[5.] Ze bloeien ook bij de Engelsen door de gunst van vorsten. Overal in Duitsland ontwaakt men. Alleen wij verzetten ons nog; kennelijk is de verslagen barbarij naar ons toe gevlucht als naar een laatste bolwerk. De oorzaak daarvan is deels het feit dat dit hof nog niet geleerd heeft de literatuur eer te bewijzen, deels de eerzucht van een paar mensen die ervan overtuigd zijn dat de hogere wetenschappen het aanzien dat ze tot nu toe bij het volk genoten, in de weg staan. Ik heb hier niets te zaaien, niets te oogsten,[6.] aangezien ik geen hoge positie ambieer, tevreden als ik ben met mijn lot zoals het is, en evenmin roem najaag, waar-

1. Zie brief 926, noot 2.
2. Brief 926.
3. *Adagia* II, 5, 21.
4. *Adagia* I, 5, 25.
5. Homerus, *Odyssee* I, 70.
6. *Adagia* I, 6, 82.

mee ik al tot walgens toe verzadigd ben. Maar zelfs zonder vergoeding wil ik van harte het beste voor de goede wetenschappen en hun beoefenaren. Overigens vind ik het niet redelijk de gehele groep aan te rekenen waaraan de kwaadaardigheid van enkelen schuldig is.

Maar wat hoor ik daar, zeer illustere Ruzé? Zal ik Frankrijk enige luister verlenen? Het land waaraan zoveel sieraden, zoveel sterren luister verlenen; dat, behalve jullie driemanschap, iemand als Lefèvre, iemand als Cop, iemand als Paolo Emilio, iemand als Germain de Brie, iemand als Jean de Pins, iemand als Nicolas Bérault bezit! Maar wat dwaas van me, want het is overduidelijk dat ik nu zandkorrels begin te tellen. Wat anders zou mij kunnen gebeuren dan dat ik tussen zoveel uitnemende lichten onzichtbaar werd? Toch zal het mij zelfs genoegen doen op deze wijze onzichtbaar te worden, mits ik mij mag verheugen in de omgang met hen die mij in duisternis lijken te hullen. Dat ik een Fransman ben, wil ik noch bevestigen, noch ontkennen, aangezien ik zodanig van geboorte ben dat men de vraag of ik een Fransman of Duitser ben, als niet te beantwoorden kan beschouwen. Overigens zijn geografische verschillen in de ogen van de beoefenaars van de wetenschappen van gering belang, en terecht: al wie ingewijd is in de gemeenschappelijke mysteriën van de Muzen, beschouw ik als landgenoot.

Uit brieven van vrienden begrijp ik dat Budé behoorlijk boos op me is om een brief van mij waarin ik me naar zijn idee te veel vrijheid permitteer.[7] Ik evenwel acht hem te verstandig om zich al te zeer van de wijs te laten brengen als een vertrouwde vriend iets schrijft, zelfs als dat nogal tactloos of vrijpostig is; bovendien meen ik dat zijn vriendschap te standvastig is om beëindigd te worden wegens dit soort kleine ergernissen. Want een ieder die om dit soort redenen niet langer een vriend wil zijn, is naar mijn mening nooit een vriend geweest. Mij is het niet werkelijk duidelijk wat er zo brutaal of kwetsend in die brief van mij is dat het opschudding mocht veroorzaken bij iemand die in de eerste plaats geleerd, ten tweede verstandig, ten slotte een vriend is; en wel een vriend die zichzelf de verdienste van gematigdheid en toegevendheid toekent, terwijl hij mij wil beschuldigen van opvliegendheid.

Maar oordeelt u zelf over de brief; wat althans mijn houding betreft, ik denk dat amper onder de Fransen iemand te vinden is die een hogere dunk van Budé heeft of met meer lof over hem spreekt dan Erasmus. Henricus Glareanus, Wilhelm Nesen en Beatus Rhenanus, tegen wie ik gewend ben alles te zeggen wat ik denk, kunnen daarvan getuigen. Het ga je goed, zeer illustere Ruzé.

Mechelen, in haast. [15] maart 1519

7. Brief 906.

929 *Van Guillaume Budé*
Parijs, 19 maart [1519]

Budé groet Erasmus

Eergisteren heb ik de maaltijd gebruikt bij Étienne Poncher, sinds kort aartsbisschop van Sens. Na de maaltijd is er over jou gesproken. Ik begon met te vragen of hij je geschreven had; hij zei van niet, maar verzekerde me dat hij dat binnenkort zou doen. De afgelopen twee maanden had hij inderdaad amper tijd om aandacht aan jou en mij te besteden, zowel wegens aangelegenheden die de staat en de koning betreffen, als zaken buiten zijn ambt om en van persoonlijke aard. Wat hij van plan is jou te schrijven en wat hij in jouw belang heeft gedaan, is me nog niet geheel duidelijk; ook heb ik liever dat jij het allemaal van hem verneemt dan van mij, omdat ik zelden in zijn nabijheid verkeer. Bij ons gesprek was Nicolas Bérault aanwezig, goed onderlegd in de beide talen en jou welgezind, die op zeer vertrouwelijke voet staat met de aartsbisschop. Met hem zal hij binnen drie dagen naar de provincie van Narbonne vertrekken; ik zal deel uitmaken van dat gezelschap, tenzij mij iets overkomt, of degenen die de hoofdpersonen zijn.

Ik schreef je deze maand dat ik je brief niet opvat zoals jij dacht dat ik zou doen, en dat ik geen gehoor gaf of zal geven aan je wens hem achter te houden. Ik ondervond tot nu toe volstrekt geen hinder van dat al dan niet gespeelde misnoegen van je. Immers, ik maak graag een grapje, maar tegelijkertijd ben ik niet gauw beledigd door een grapje, en ik word liever gekwetst dan dat ik kwets. Als ik besloten heb bij anderen deze methode te gebruiken om een vriendschap in stand te houden, hoeveel meer zal ik me daaraan houden in jouw geval! Ik duld misschien wel het meest door jou van al de illustere mannen die mijn vrienden zijn overtroefd te worden, zonder in het minst boos te worden om je plagerijen of in ongunstige zin op te vatten wat scherts lijkt. Naar het mij voorkomt krijg je jezelf nog niet zover om evenveel redelijkheid te betrachten, zoals je niet eerder zelf een liefhebber van scherts werd voordat je had kennisgemaakt met de door mij gehanteerde vrijheid, die niet gering is. Daarbij ontdekte je misschien uiteindelijk vele of enkele dwaasheden, maar - heus - niets boosaardigs of vijandigs: ik zweer het bij onze gezamenlijke liefde voor de letteren, of welke eed volgens jou voor mij heiliger is. Als ik jou of enig ander persoon die dit briefje zal lezen, bewust misleid, zal ik me niet verdedigen om aan Gods straf te ontkomen. Maar wat dom van me: ook zonder dat ik een eed afleg begon je me al te geloven, tenzij ik daar zonder reden van overtuigd ben! Het ga je goed en veel succes, ga door terecht te doen wat het beste is.

Parijs, 19 maart

Maar luister, ‘houd vol en beheers je’,[1] totdat duidelijk begint te worden wat je van onze kant kunt verwachten. We weten zelf nog steeds amper wat onze bedoeling is. De dood van de keizer stuurde al onze plannen in de war, zodat er amper enig besluit kan worden genomen.

930 *Aan Guillaume Budé*
Mechelen, 21 maart 1519

Erasmus groet zijn vriend Budé

Op je laatste brief,[1] zeer geleerde Budé, antwoord ik in het geheel niet; genoeg immers op deze manier gediscussieerd. Ik heb geen behoefte bij dit soort onderwerpen welbespraakt te lijken. Evenmin staat me een overwinning aan die gekocht wordt met het verlies van een vriendschap. Ik weet niet wat je van mij denkt. Ik zou niet aarzelen bij alles wat heilig is te zweren dat hier niemand is die over talent, stijl en geleerdheid van Budé gunstiger oordeelt of met meer bewondering spreekt dan Erasmus; ook al geef je (ik weet het) niets om mijn mening en heb je deze heraut niet nodig. Ongelofelijk hoe de muzenhaters bijna over de hele wereld als Kretenzers elkaars kant kiezen[2] en wat ze maar kunnen bij hun krijgsmacht voegen; des te meer moeten ook wij onderling eendrachtig zijn. Met de brief die kennelijk je ergernis opwekte,[3] zal ik doen wat je wilt, vernietigen of afzwakken; of, als je dat liever wilt, uitleveren, zodat jij kunt beslissen hoe hij gestraft wordt. Het ga je goed.

Mechelen, 21 maart 1519

931 *Aan Wilhelm Nesen*
Mechelen, 21 maart 1519

Ik begrijp uit brieven van vrienden dat de eerwaarde vader Agostino, bisschop van Nebbio,[1] daar flink tekeergaat tegen Erasmus; hoewel ik dat nog niet

1. Gellius, *Noctes Atticae* XVII, 19, 6; vgl. *Adagia* II, 7, 13.
1. Brief 915.
2. *Adagia* I, 1, 11.
3. Brief 906.
1. Agostino Giustiniani.

kan geloven. Als het inderdaad zo is, zijn wij tweeën met totaal verschillende dingen bezig: terwijl ik hier zijn vriendelijkheid prijs, maakt hij me daar belachelijk. Ik weet absoluut zeker dat barbaren uit alle richtingen een samenzwering zijn begonnen om alles in het werk stellen om de literatuur de kop in te drukken. Pas op dat je me niets schrijft wat risico met zich meebrengt; want de brieven worden vaak onderschept, vooral die bij jullie vandaan komen; jouw laatste was eerst naar Zeeland gegaan voordat hij hier terugkwam. Ook hoor ik van anderen dat Budé boos op mij is om iets, maar ik zie evenwel geen enkele reden waarom hij boos zou zijn. Ik twijfel er niet aan of hij geniet bij jullie hoog aanzien, en terecht. Maar ik geloof nauwelijks dat er iemand is die over Budé gunstiger oordeelt of met meer bewondering spreekt dan Erasmus; ook al staat hij te hoog om mijn lof nodig te hebben. Hij had me uitgedaagd tot een woordenstrijd; ook leek hij mij een groot liefhebber van vrijmoedige scherts. Maar beledigd door mijn laatste brief antwoordde hij met een behoorlijk Franse[2] brief, om over de rest maar te zwijgen; of liever: hij gaf geen antwoord, want er stond niets in wat terzake was. Daarom wilde ik bij dit onderwerp niet welbespraakt zijn, ook al kan ik nog steeds niet geloven dat hij in ernst boos is. Hij dacht op die manier mijn toegevendheid op de proef te stellen, of in elk geval zijn eigen neiging de vrije loop te geven. Want wie om onbelangrijke redenen niet langer een vriend wil zijn, is - echt waar - nooit van harte een vriend geweest. Het ga je goed, mijn dierbare Nesen.

Mechelen, 21 maart 1519

932 *Van Jan Becker van Borssele*
Veere, 28 maart 1519

Jan van Borssele, deken van Veere, groet Erasmus van Rotterdam

Al een hele tijd wil ik ontzettend graag horen, en wel rechtstreeks van jou zelf in een brief, allervriendelijkste en zeer geleerde leraar, hoe je het toch maakt en wat je dagelijks laat verschijnen, ter algemene bevordering van goede en Christus waardige zeden en tot nut van hen die de Heilige Schrift bestuderen. Ik zie immers dat je, na voltooiing van reeds de tweede uitgave van het *Novum Instrumentum*, inhoudsoverzichten van alle brieven van Paulus uitgaf, evenals een zeer duidelijke parafrase op de twee brieven van Paulus aan de Corinthiërs; ik lees eveneens met zeer veel genoegen en naar ik hoop niet minder nut de vermeerderde theorie en methode van de theologi-

2. Zie brief 906, p. 159.

sche studie.[1] Maar ook al denken anderen niet ten onrechte dat dit enorme werken zijn (dat zijn ze ook), toch weet ik dat je ze in een paar dagen voltooid hebt. Ook ken ik je onvermoeide ijver bij de studie: ik weet dat het onmogelijk voor je is niets te doen en niet bezig te zijn met de studie van de literatuur. Daarom heb ik geen enkele twijfel dat je al veel meer hebt geschreven of onder handen hebt, waarmee de studie, die voor iedereen van belang is, in het bijzonder de theologische, gesteund en bevorderd wordt.

Maar er is iets waartoe ik je meende te moeten aansporen: dat je, zodra je de zwaardere studie even kunt laten rusten, enkele dagen besteedt aan het schrijven van een theorie van het preken voor de verkondigers van het evangelie. Immers, je gaf al eens een handleiding voor de christensoldaat, eveneens voor de christelijke vorst, bovendien voor hen die willen studeren en onderwijzen, door het schrijven van uiterst verzorgde boeken met die onderwerpen in de titels.[2] Blijft over dat je een goede handleiding schrijft voor de prediker van het evangelie. Daar zullen immers veel meer mensen baat bij hebben: zowel degenen die, deskundig geworden door jouw onderwijs, daarna beter en met meer vrucht zullen preken, als degenen die op die manier met veel groter effect en voordeel naar hen die preken zullen luisteren. Dat zal voor mij een grote reden tot dankbaarheid zijn, zowel om het gemeenschappelijk belang als persoonlijk om mijzelf. Ik ben immers, zoals je weet, nog niet zo lang geleden opgenomen onder de herders van de de kudde van de Heer: is er heilzamer en beter voedsel, zeg me dat eens, waarmee ik de kudde van mijn Heer die aan mij is toevertrouwd te eten zou kunnen geven dan het voedsel van het evangelie en de apostelen? Als ik dat tenminste, gevormd door jouw onderwijs, bekwaam en verstandig weet voor te zetten. Willig mijn verzoek alsjeblieft in, allereerst om het enorme en verstrekkende nut, vervolgens om de grote liefde die je voelt voor de christelijke godsdienst. Aan het bevorderen daarvan besteedde je zoveel uren intensieve studie, niet zonder grote kosten en onmiskenbare schade aan je gezondheid, met verachting ook van zoveel achterklap en openlijke verwijten van afgunstigen: ontzeg de christelijke godsdienst dan ook niet dit kleine beetje moeite. Laat je ten slotte hiertoe verleiden door mijn voortdurende achting voor jou vanaf het moment dat ik je leerde kennen en begon te waarderen. Als dit alles je er niet toe kan brengen, bedenk dan dat je me het de voorgaande winter beloofde, toen ik, zelfs met enige vrijpostigheid, niet van je zijde week.[3]

1. *Ratio verae theologiae.*
2. Vgl. Eramus' *Enchiridion militis christiani*, *Institutio principis christiani* en bijv. *De ratione studii.*
3. In 1517-1518, toen Jan Becker van Borssele in het College van de Lelie te Leuven verbleef.

Hoe het met mij gaat hoor je wel van de bezorger van deze brief, die afgelopen zomer in Bazel bij je langs kwam. Maar omdat je misschien ook iets van mijzelf wilt horen: de positie die ik heb verkregen is heel wat hoger en heeft heel wat meer status, maar biedt minder vrijheid dan ik - vooral om de studie - zou willen, omdat het aan het hof is. Je weet dat mijn beschermvrouwe, Anna van Borssele, drie maanden geleden is overleden en dat haar zoon Adolf, ooit door jou zo geprezen, haar is opgevolgd. Degenen die hem van nabij kennen, prijzen hem op dezelfde wijze, of nog meer. Ik ben volstrekt niet eerzuchtig en deed daarom nog onvoldoende moeite om tot nader contact en grotere vertrouwelijkheid met hem te komen; ook deed zich geen geschikte gelegenheid voor. Het ga je goed.

Breng alsjeblieft mijn groeten over aan Jan de Neve, ons beider gastheer, een buitengewoon vriendelijk en geleerd man, Joost van Gavere,[4.] de medicus Jacob[5.] en de andere huisgenoten. Uit de stad Veere, 28 maart 1519

Maar wat ik bijna vergat te schrijven: iemand die onlangs uit Parijs kwam zei dat hij van de kanselier van Frankrijk[6.] had gehoord dat de Franse koning je gevraagd heeft te komen en een schitterend aanbod heeft gedaan, en dat je op het punt staat daarheen te vertrekken; iets waarvan ik niet kan geloven dat het echt zal gebeuren. Anderen roepen dat je een vrij goed jaargeld betaald krijgt van Ferdinand, de broer van de katholieke koning; iets wat ik liever zou willen. Het allerbeste, leermeester die de bijzondere achting verdient van alle liefhebbers van de literatuur en de christelijke godsdienst.

933 *Van Maarten Luther*
Wittenberg, 28 maart 1519

Maarten Luther aan Erasmus van Rotterdam. Jezus

Gegroet. Ik praat zo vaak met jou en jij met mij, Erasmus, ons sieraad en onze hoop, maar we kennen elkaar nog niet. Lijkt dat niet erg op een wonder? Helemaal geen wonder, maar een volkomen alledaagse zaak. Want is er iemand wiens innerlijk niet volledig in de greep van Erasmus is, voor wie Erasmus geen leraar is, over wie Erasmus geen macht heeft? Ik heb het over hen die de literatuur naar behoren liefhebben. Want het verheugt me zeer dat bij de andere gaven van Christus ook mag worden opgeteld dat je velen

4. Joost Vroye.
5. Waarschijnlijk Jacob van Castere.
6. Antoine Duprat.

mishaagt; dat is voor mij het bewijsmiddel waarmee ik de gaven van een genadige God pleeg te onderscheiden van de gaven van een toornige God. Daarom wens ik je geluk dat je, terwijl je alle goede mensen in hoge mate behaagt, niet minder mensen mishaagt die alleen voor zichzelf de allerhoogste posities willen en in de hoogste mate willen behagen.

Maar wat een dwaas ben ik dat ik jou, een zo groot man, aldus met ongewassen handen[1] en zonder betuiging van eerbied en respect benader als een zeer vertrouwd persoon, een onbekende die een onbekende benadert. Maar je wilt dit vast wel, overeenkomstig je menslievend karakter, ofwel mijn genegenheid ofwel mijn onervarenheid vergeven. Ik immers heb mijn tijd verdaan temidden van sofisten en zelfs niet zoveel opgestoken dat ik een geleerd man met een brief kan groeten. Met hoeveel brieven had ik je anders allang bestookt! Ik had niet toegestaan dat je in mijn kamer voortdurend alleen tegen mij aan het praten was.

Van de voortreffelijke Fabritius Capito begreep ik dat mijn naam je niet onbekend is dankzij die beuzelingen over aflaten; verder maakte ik uit je recente voorwoord bij het *Enchiridion* op dat mijn bedenksels je niet alleen onder ogen zijn gekomen, maar ook goed door jou ontvangen zijn.[2] Daarom voel ik me nu verplicht, al was het maar in een uiterst barbaarse brief, de uitnemendheid van jouw geest te erkennen, die mij en iedereen verrijkt; hoewel ik weet dat je er volstrekt geen waarde aan hecht dat ik in een brief genegenheid en dankbaarheid toon, jij, die er ruimschoots tevreden mee bent dat mijn gemoed in het verborgene voor God gloeit van dankbaarheid en liefde jegens jou. Evenzo is het voor mij voldoende dat ik, zonder dat jij daarvan weet, je gezindheid en bewezen diensten ken uit je boeken, zonder brieven en persoonlijke omgang. Toch zeggen mijn plichtsgevoel en mijn geweten dat ik ook met woorden dank moet brengen, vooral nu de mensen ook mijn naam beginnen te kennen; anders zou mijn stilzwijgen bij iemand de indruk kunnen wekken uit afgunst voort te komen en van een verkeerde soort te zijn. Daarom, mijn beste Erasmus, altijd zo beminnelijk, als het je goeddunkt, neem ook deze geringe broeder in Christus aan, die jou beslist zeer toegedaan en genegen is, maar die verder om zijn onwetendheid niets anders verdient dan begraven in een uithoek zelfs voor de hemel en de zon, die er voor iedereen zijn, verborgen te blijven - wat ik ook altijd hartstochtelijk wenste, aangezien ik me heel goed bewust ben van mijn huisraad.[3] Maar door een besluit van het lot is het precies andersom gelopen, zodat ik beschaamd moet toezien hoe mijn schandvlekken en betreurenswaardige onwetendheid zelfs onder geleerden verkeren en bekend worden.

1. *Adagia* I, 9, 55.
2. Zie brief 858, p. 76 en 83.
3. Toespeling op Persius, *Satiren* 4, 52; vergelijk brief 922.

Philippus Melanchthon maakt het goed, behalve dat wij allen amper weten te voorkomen dat zijn gezondheid sneller achteruitgaat door een al te grote passie voor de literatuur. Hij brandt van verlangen, zoals bij het vuur van die leeftijd past, alles voor allen te worden[4.] en tegelijk te doen. Je zou me een dienst bewijzen als je de man per brief zou aansporen zich voor ons en de literatuur te bewaren; want als hij behouden blijft, beloven we onszelf iets wat de verwachting zal overtreffen. Andreas Karlstadt doet je de groeten, die met hart en ziel Christus in jou vereert. Moge de Heer Jezus je bewaren tot in eeuwigheid, mijn beste Erasmus. Amen.

Ik ben breedsprakig geweest. Maar je moet bedenken dat het niet altijd geleerde brieven hoeven te zijn die je leest; soms moet je met de zwakken zwak worden.[5.]

Wittenberg, 28 maart 1519

Broeder Maarten Luther

934 *Aan Maarten Lips*
Leuven, 30 maart 1519

Erasmus van Rotterdam groet Maarten van Brussel

Zodra het boek[1.] bezorgd wordt, komt het naar je toe. Wat je bij je brief insloot, zal evenwel onaangeraakt tot je beschikking blijven. Ik stuur je een niet te geloven zo geleerd en goed geschreven boekje van Jacobus Latomus,[2.] waarvan sommigen denken dat het niet alleen van hem is, maar uit de hoek van de gezamenlijke theologen komt en mij als doelwit heeft. In mijn ogen past het wel bij Latomus, maar is het te min om door te gaan voor iets wat met algemene goedkeuring van de theologen geschreven is; verder verdien ik het volgens mij niet dat men mij met zoiets aanvalt. Over de rest hebben we het wel als we elkaar weer zien; want ik moet plotseling naar Antwerpen,

4. 1 Corinthiërs 9:22.
5. 1 Corinthiërs 9:22.
1. De tweede uitgave van het Nieuwe Testament, waarvoor Lips blijkbaar al geld bij een brief had ingesloten, maar dat Erasmus - zo blijkt hier - hem cadeau wilde geven.
2. Latomus' pamflet *De trium linguarum et studii theologici ratione dialogus* (Antwerpen, 1519). Latomus verzette zich tegen het onderwijs in de talen van de bijbel, waarvoor het Collegium Trilingue was opgericht. Erasmus reageerde met een *Apologia contra Latomi dialogum.*

maar kom spoedig weer terug. Het ga je goed, mijn dierbare Maarten.
30 maart 1519. Leuven

935 *Aan Christophe de Longueil*
Leuven, 1 april 1519

Erasmus van Rotterdam groet Christophe de Longueil

Je brief,[1] zeer geleerde Longueil, niet aan mij maar over mij, deed me om veel redenen genoegen, maar vooral hierom, dat hij mij herinnerde aan de vroegere kennismaking met je talent en de hoop op meer dan gewone welsprekendheid, die ik enkele jaren geleden had opgevat op grond van de lofrede waarin je, nog op zeer jeugdige leeftijd, de verdiensten uiteenzette van, als ik het wel heb, Lodewijk de Heilige, koning van Frankrijk.[2] Ruzé, onderprefect van de stad Parijs, gaf me de brief te lezen, iemand die zelf geleerd is en tegelijk een bijzonder vriendelijk beoordelaar van andermans geleerdheid. Ik heb er volstrekt geen moeite mee dat Budé boven mij wordt verkozen, integendeel, je leek bijna karig in je lof voor hem, overdadig in je lof voor mij. In je vriendelijkheid toonde je ruimschoots waardering voor hem; maar telkens als ik de haast goddelijke gaven van de man overweeg, meen ik iets te ontwaren wat ieders welbespraaktheid te boven gaat. De waardering evenwel die je voor mij toont, is groter dan ik kan aanvaarden of waar ik aanspraak op kan maken; ik beschouw het al ruimschoots als erepalm en triomf met een in alle opzichten overgelijkbaar man vergeleken te worden. En naar mijn idee kon je Erasmus' reputatie geen grotere dienst bewijzen dan door hem zo achter Budé te laten komen, dat hij hem op niet al te lange afstand volgde. Toch las ik de lofprijzingen op Budé met meer plezier dan die op mij, omdat ik zijn roem koester als van geen ander, of omdat ik meen dat al wat hij tot zijn eer bezit, ook van mij is; niet alleen krachtens die algemene regel van de Pythagoreeërs, die zegt dat onder vrienden alles gemeenschappelijk is,[3] maar ook krachtens een specifieke verbintenis, die wij lang geleden in officiële bewoordingen en gezegelde documenten onderling zijn aangegaan, zodat het voor niemand valt te ontkennen.

Prachtig zoals je me voor mezelf hebt uitgeschilderd, maar misschien niet

1. Brief 914.
2. *Oratio de laudibus divi Ludovici atque Francorum*, uitgesproken in 1510 in Poitiers, gedrukt in 1512 in Parijs.
3. *Adagia* I, 1, 1.

helemaal in mijn eigen kleuren.[4] En toch voel ik me, als ik voor dat schilderij sta, best wel gevleid; niet omdat ik het zo geloofwaardig vind, maar omdat het genoegen doet door de hand van een Apelles uitgeschilderd te worden. Verder, telkens wanneer je aangeeft wat de critici in mij missen, leverde me dat evenveel nut als genoegen op. Overigens viel er hier en daar wel iets op af te dingen, als ik niet zo veel waarde hechtte aan jouw oordeel. Want dat je schrijft dat ik mild ben tegenover mijn onvolkomenheden, geloof me, dat is niet zozeer mildheid als wel onwetendheid of eerder nog luiheid. Zo ben ik, mijn aangeboren aard kan ik niet veranderen. Het is meer uitgieten dan schrijven wat ik doe, en het is vervelender iets te herzien dan te bedenken. Verder, al wil ik volstrekt niet onzorgvuldig in mijn woordkeus lijken, toch meen ik dat het iemand die serieuze dingen wil overbrengen, niet past op een kieskeurige en overprecieze manier stilistische versieringen na te jagen. Dat de beek van mijn welsprekendheid hier en daar troebel en modderig is, zal werkelijk geen verbazing wekken bij iemand die bedenkt langs wat voor auteurs ze voortstroomt, namelijk vol vuil en onzuiver van taal, zodat het niet anders kan of ze neemt daar wat slijk van mee. Het gebeurde niet zelden bij die allergrootsten op het gebied van de welsprekendheid dat ze, bezig in de boeken van de Grieken, regelmatig zonder erbij na te denken Grieks gebruikten. Waarschijnlijk is het de kopiist aan te rekenen dat je mij een ongebreidelde overvloed aan woorden toeschrijft, een gave die in het bijzonder Budé bezit. Want bij een eenvoudige natuur past direct en onopgesmukt taalgebruik; het verbaast niet dat iemand een weinig opvallende stijl heeft van wie alles weinig opvallend is: lichaam, ziel, positie. Verder, de al te talrijke en ongebreidelde uitweidingen die de critici ons allebei toeschrijven (want volgens mij wilde je liever niet je mening geven zonder je achter hun masker te verbergen), hadden we elkaar al in brieven over en weer voor de voeten geworpen.

Maar bovenal vraag ik me af, hoe jij je kon afvragen waarom François, koning van Frankrijk, ‘een Duitser verkoos boven een Fransman, een buitenlander boven een landsman, een onbekende boven een vertrouweling’. De koning verkoos geen van beiden boven de ander, maar probeerde elk van beiden met de ander te verenigen. Want niemand zou zijn plaats hoeven op te geven als ik naar Frankrijk was gegaan, en Budé zou ik al helemaal niet in de weg gestaan hebben. Je schrijft dat ik regering, vaderland en taal met jou gemeen heb: daarmee wens ik niet zozeer mezelf geluk als wel deze streek. Het verheugt me zeer dat haar luister van dag tot dag toeneemt door zodanige, dat wil zeggen waarachtige en altijddurende, sieraden. Daarom zou ik me niets beters kunnen wensen dan dat er velen zullen komen die jouw even-

4. *Adagia* I, 4, 6.

beeld zijn, die mij bij deze wedren om eer niet alleen volgen, maar ook voorbijgaan, en al wat de studie mij aan roem heeft opgeleverd, met hun schittering verduisteren. Maar toch zal, denk ik, het nageslacht erkennen, en toegeven mij het nodige verschuldigd te zijn, dat ik in een weinig gunstige tijd, in deze streek, waar de literatuur volledig ten onder was gegaan en gehaat werd, een lange en met haat omgeven strijd op me genomen heb tegen de meest halsstarrige tegenstanders van de hogere studie. Maar hoe een volgende generatie ook over mij zal oordelen, het is vooralsnog een groot genoegen dat de beste literatuur overal met succes tot bloei komt. Het ga je goed, zeer geleerde Longueil, en wijd je met volharding en succes aan dit soort studie, zoals je begonnen bent te doen.

Leuven, 1 april 1519

936 *Aan John Fisher*
Antwerpen, 2 april 1519

Erasmus van Rotterdam groet de eerwaarde vader, heer John, bisschop van Rochester

De brief van Uwe Eerwaardigheid is het aangenaamste wat me in lange tijd is overkomen. Telkens weer kuste ik die zo welbekende en vertrouwde hand. Nog groter genoegen was het dat u niet alleen schreef, maar ook uitgebreid schreef; want vriendelijk schrijven doet u altijd. U beschuldigt me ten onrechte van een langdurig stilzwijgen. Hoe druk ik het ook had, toch viel ik u geregeld met mijn brieven lastig; maar naar ik merk wordt niet alles overhandigd wat ter overhandiging wordt meegegeven. Het boekje waarin u de stelling van één Magdalena verdedigt tegenover Lefèvre,[1] heb ik slechts vluchtig bekeken; maar van iedereen die het gelezen heeft, is er niemand die niet toegeeft dat u in de hele zaak de winnaar bent. Sommigen betreuren het alleen dat Lefèvre, een man op leeftijd en van onbesproken levenswandel, die zich bovendien voor de studie verdienstelijk heeft gemaakt, naar het hun voorkomt hier en daar al te streng wordt terechtgewezen. Dat is koren op de molen van hen die niet willen dat iets wordt toegevoegd aan de oude soort studie waaraan zij gewend zijn. Om juist die reden staat ook Lefèvre slecht bekend. Maar het kan bijna niet anders of onze pen raakt bij dergelijke onder-

1. *De unica Magdalena libri tres* (Parijs, 1519). Lefèvre verwierp de opvatting dat verschillende passages uit het Nieuwe Testament betrekking hebben op dezelfde vrouw, namelijk Maria Magdalena.

werpen, die een controverse inhouden, wel eens verhit, zelfs zonder dat we het in de gaten hebben. Mij althans overkomt het wel eens dat er, terwijl ik meen louter vleiende woorden geschreven te hebben, toch mensen zijn die vinden dat ik mijn tanden liet zien. Hoe dit ook zij, ik benijd Lefèvre dat hij zo'n tegenstander heeft: zelfs al wordt hij door hem geveld, toch is er iets waarmee hij zich kan troosten: 'het is door de hand van de grote Aeneas dat je sneuvelt'.[2.] Met wat voor schurft moet ik de strijd aanbinden! Met wat voor kleingeestige vitters heb ik van doen! Lieden die, omdat ze verder niet bekend kunnen worden door zich verdienstelijk te maken, een beetje roem najagen door het bevuilen van andermans reputatie!

Étienne Pocher, bisschop van Parijs, die uw pen aanzette tot dit werk, is nu aartsbisschop van Sens; dat dit hem met evenveel zekerheid geluk mag brengen als het de paus van Rome winst zal opleveren! Hij wordt nu als gezant naar Spanje gestuurd, ondanks zijn hoge leeftijd; ik ben zeer bezorgd om zijn welzijn, werkelijk waar. Hij verdiende het zo lang mogelijk voor de staat behouden te worden, om met zijn raadgevingen de koning en diens rijk van nut te zijn.

Degene over wie u me schrijft[3.] zal altijd dezelfde blijven, ja, juist nu gaat hij geheel op in kleingeestige vitterij, waarvoor hij naar mijn idee geboren is; en toch is hij naar zijn eigen idee een beetje een heilige. Als ik ook maar een klein beetje van zoveel kleingeestige vitterij op mijn geweten had, zou ik Christus' tafel niet durven naderen.

Er verscheen een of andere dialoog van Jacobus Latomus, een Leuvense theoloog, waarin hij de talen niet volledig veroordeelt, maar blijkens de manier waarop hij ze behandelt wil hij dat er zo min mogelijk waarde aan wordt gehecht. Verder stelt hij tegenover de voorschriften van mijn Methode[4.] andere voorschriften, maar toch gaat hij niet zover dat hij mijn naam noemt; ook al bezorgt hij mij op deze manier grotere haat, daar de ontwetende lezer denkt dat hij met dingen waarmee hij deze of gene, waarmee hij Luther wil raken, mij wil raken. Deze gematigdheid met omgekeerd effect komt uit de koker van onze theologen. Mij stond het boek in elk geval om vele redenen wel aan. Laten ze schrijven tot ze er genoeg van hebben en dan ophouden met die kleingeestige vitterij! Nu word ik volgens bepaalde trucjes door vele personen gehekeld, zodat er niemand is tegen wie ik met zekerheid het zwaard kan trekken. Ik had besloten helemaal niet op het boekje te antwoorden, maar bezweek voor het oordeel van vrienden. Overigens antwoordde ik op zo'n manier dat het lijkt alsof ik geen antwoord gaf. Ik had in

2. Vergilius, *Aeneis* X, 830.
3. Edward Lee.
4. *Ratio verae theologiae.*

mijn Methode gezegd dat een groot deel van de theologie bestaat in een vrome geest en bezieling. Latomus bestrijdt dat en toont met veel omhaal van woorden aan dat een theoloog en een vroom man niet hetzelfde zijn. Maar ik ben bang dat er straks, als ze zo doorgaan, mensen zijn die beweren dat theologie beoefenen en je verstand gebruiken niet hetzelfde zijn. Ik zie duidelijk dat het om een noodlottige pest gaat; bijna zou ik geloof hechten aan de astrologen, die, zoals ze de lichamelijke ziekten waaraan nu overal wordt geleden terugvoeren op invloed van de sterren, menen dat daardoor ook bepaalde geestelijke vormen van pest ontstaan. Wat een dwaasheid toch! Terwijl we met dit soort muggenzifterij zowel onze werktijd als andermans vrije tijd verspillen, menen we zelf vrome mensen, menen we theologen, menen we christenen te zijn. Maar waar blijft intussen de christelijke vrede, de eenvoud, dat gelukkige stoeien op het veld van de Schrift?[5.]

Wat is erg genoeg om af te roepen over die boze tongen die u influisteren dat Erasmus u niet genegen is? Ik reken u waarachtig niet onder degenen wie ik genegen moet zijn, maar onder degenen die ik op alle mogelijke manieren moet hoogachten en vereren; en onder hen u in het bijzonder, in wie ik altijd een unieke leermeester en onwankelbare beschermheer had. Want dat u niet zo vaak vermeld wordt in mijn geschriften, heeft geen andere oorzaak dan de eerbied voor uw verhevenheid. U doet zich immers op zoveel manieren aan mij voor als een groot man: enerzijds door uw bisschoppelijke waardigheid, anderzijds door uw werkelijk bewonderenswaardige geleerdheid, maar bovenal door uw vrome levenswandel, waarmee u als een van de weinigen in onze tijd doet denken aan die bisschoppen van vroeger. Tegenover anderen durf ik meer. U mocht naar mijn idee niet worden genoemd tenzij met groot respect, vooral in gedrukte boeken. Toch durfde ik, behalve op enkele andere plaatsen, melding van u te maken in de laatste uitgave van het *Enchiridion*, waarin het fragment van Basilius is opgenomen dat ik ooit vertaalde.[6.] Maar intussen kijk ik uit naar een of ander werk, maar wel een waarvan ik kan vermoeden dat het blijvend zal zijn en dat uw grootheid en verhevenheid niet onwaardig lijkt. Dat zal speciaal aan u worden opgedragen, dat wil zeggen door uw naam aan de wereld worden aanbevolen.

Wat betreft de reformatie, zoals ze zeggen, van de geestelijkheid, waarvan bij u sprake is, ik ben bang dat ze te veel het voorbeeld volgen van artsen die eerst het lichaam dat ze zouden genezen leeg maken. Moge Christus eindelijk herrijzen en zijn volk bevrijden van een zo veelvormige tirannie! Als

5. Deze formulering is ontleend aan Hieronymus, *Epistulae* 115 (aan Augustinus): ‘In Scripturarum si placet campo sine nostro invicem dolore ludamus’.
6. *Basilii in Esaiam commentariolus*; vgl. brief 229.

we niet uitkijken, zal het nog gebeuren dat het draaglijker is te leven onder de tirannie van de Turken.

Maar om op uw boek terug te komen, ik zou willen dat het verzorgder gedrukt was. Als ik u op dat punt een dienst kan bewijzen, zal ik dat graag doen. Ik had ook graag gewild dat die moeite aan een ander onderwerp was besteed, hoewel dit ook van zowel vroomheid als goede smaak getuigt. Maar de korte commentaren waarin u de evangeliën naar volgorde en betekenis met elkaar verbindt, waarvan een voorproefje me ooit goed beviel, hadden naar mijn oordeel meer toegevoegd aan uw waardigheid.

Juist toen ik deze brief wilde verzegelen, stuurt de persoon van wie ik kort hiervoor melding maakte[7.] en die, naar ik veronderstel, van gedachten is veranderd door de toverkracht van uw brief, een afgezant naar mij hier in Antwerpen, voor een gesprek over herstel van de vriendschap tussen ons. Ik antwoordde dat ik graag terug wil naar de nauwe band die we vroeger hadden, als hij de schade aan mijn reputatie herstelt. Hoewel ik in christelijke geest geen kwaad met kwaad wil vergelden, ben ik toch niet zo onvoorzichtig dat ik hem plotseling vertrouw, nu ik eenmaal weet dat hij zo'n karakter heeft. Integendeel, iemand die op deze manier ophield een vriend te zijn, was nooit een vriend. Ik zal een andere keer uitgebreider schrijven over Luther. Moge het Uwe Eerwaardigheid goed gaan, bij wie ik ten zeerste aanbevolen wil zijn.

Antwerpen, 2 april 1519

937 *Van Richard Pace*
Richmond, 5 april [1519]

Erasmus wordt hartelijk gegroet door zijn vriend Richard Pace

Ik kon niets doen voor Pieter Eenoog[1.] die je in je laatste brief bij me aanbeval, omdat de koning geen moment dacht aan het kopiëren van het boek dat je noemt. Ik las de kopie van de komedie die tegelijk tragedie is, die je aan onze vriend More zond.[2.] Het is zoals je schreef: dat soort mensen wordt meegesleurd door een noodlottige gekte, en wel zozeer noodlottig dat ze, naar mijn mening, alleen maar door het uiterste noodlot weggenomen kan

7. Edward Lee.
1. Pieter Meghen.
2. Misschien het afschrift van de brief aan John Fisher, vermeld aan het slot van brief 908.

worden. Want al is er een heilzaam medicijn voorhanden en zit er een arts naast het bed die aanspoort en aandringt dat ze zichzelf genezen, toch willen ze niet het gif dat ze dronken uitbraken. Als je mijn raad wilt volgen, moet je vasthouden aan je prachtige voornemen en je verdienstelijk maken niet alleen voor de literatuur, maar ook voor de algemene christelijke godsdienst; die lieden echter stuur je met hun noodlottige gekte naar de raven.[3.]

Ik heb je parafrase op de twee brieven van Paulus aan de Corinthiërs zeer aandachtig gelezen. Ik moet zeggen dat ik heel veel baat heb bij het werk dat je hebt verzet, want nu durf ik eindelijk te beweren (wat me nog nooit was overkomen) dat ik enigszins begrijp (om mijn eigen vernuft niet al te hoog in te schatten) wat de heilige Paulus zegt en bedoelt. Die goddelijke geest van Paulus, waarvan ik tevoren het idee had dat hij verslapte en verflauwde, heeft nu volop kracht. Die heilige voorschriften, die eerder smaakten naar aloë, zijn nu veranderd in honing. Jouw parafrase maakt alles zo duidelijk, dat ik alle commentaren op de apostel van interpretatoren uit deze tijd vaarwel zal zeggen, omdat hij, van zichzelf al ondoorzichtig genoeg, daardoor alleen maar op alle mogelijk plaatsen met diepe duisternis werd omgeven. Bovendien vind ik het heel goed dat je je stijlniveau zo laag hield, dat de vijanden van de welsprekendheid je beslist geen opgesmukt taalgebruik kunnen verwijten, maar eerder de eenvoudige welsprekendheid van de kerk herkennen, die zo rustig voortstroomt, dat ze zeer verleidelijk is voor de lezer en ze hem iedere keer heel lang weet te boeien zonder dat vermoeidheid optreedt. Daardoor komt het dat ik zelfs bij zoveel eenvoud in geen enkel opzicht de welsprekendheid mis. Als Paulus zelf vandaag zou herrijzen, wat zou hij anders kunnen dan zichzelf verkiezen boven zichzelf?

Ga daarom alsjeblieft door, mijn beste Erasmus, en geef op dezelfde manier ook uitleg bij de overige brieven van Paulus. Het is werk dat geheel past bij je aanleg, je geleerdheid en ten slotte je gelofte. De voltooiing ervan zal je niet zozeer bij de mensen als wel bij God grote roem bezorgen. Wat me verleidt je deze aansporing te geven, is het feit dat de lectuur van wat me onder ogen kwam zo genoeglijk en tegelijk vruchtbaar was, dat ik wel vol verlangen naar het overige moet uitkijken.

Het schiet me nu te binnen dat je in een andere brief aan mij schreef, dat je besloten had de rest van je leven door te brengen in Engeland en de volgende zomer de oversteek zult maken. Het doet me zeer veel genoegen te horen dat je dit van plan bent. Je komst is een grote wens van iedereen, maar denk vooral hierbij aan je gezondheid, ‘denk na voordat je naar Abydos gaat’.[4.] Je moet intussen weten dat de welwillendheid van de koning jegens

3. D.w.z. hun ondergang tegemoet (*Adagia* II, 1, 96).
4. Zie brief 854, noot 3.

jou met de dag toeneemt en hij ieder moment de loftrompet over je steekt; ook heeft hij mensen om zich heen die jou niet vergeten.

Het ga je goed. Uit Richmond. 5 april

938 *Van Wolfgang Faber Capito*[1.]
[Bazel], 8 april 1519

Doe vooral niet in het openbaar afbreuk aan de zaak van Maarten. Je weet hoe zwaar jouw oordeel weegt. Ik spreek in alle oprechtheid. Het is van belang dat de reputatie van Luther standhoudt. Het zal de overige jeugd aanmoedigen iets te wagen voor de vrijheid van Christus; overigens mis ikzelf veel dingen in hem. Zorg dat Leuven niet tegenwerkt. Wij zullen zorgen dat Duitsland en Saksen je trouw blijven, met de vorst,[2.] machtig beschermheer van Luther, en de volop bloeiende universiteit van Wittenberg, met zoveel illustere mannen die in gelijke mate Erasmus en Luther steunen. Het is de grootste wens van de tegenstanders mee te maken dat jij boos op hem wordt. Hij en zijn medestanders zijn je zeer toegedaan. Je kunt beter alle theologen tegen je hebben dan zijn voorvechters; het zijn immers vorsten, en zeker niet de minste, kardinalen, bisschoppen en de bekendste predikanten die zich aan de zaak gelegen laten liggen.

939 *Aan Frederik van Saksen*
Antwerpen, 14 april 1519

Gegroet en voorspoed gewenst, zeer illustere vorst. Nooit had ik het geluk Uwe zeer illustere Hoogheid persoonlijk te aanschouwen of te spreken, wat ik waarachtig niet tot het geringste deel van mijn ongeluk reken. Toch werd ik geprikkeld door de lof die ik overal hoor verkondigen: iedereen is bijzonder eensgezind in het prijzen van uw uitnemende gaven, beslist de allerhoogste macht waardig,[1.] en uw buitengewoon vaste voornemen om de literatuur meer aanzien te geven, dat zich ook speciaal en in hoge mate op mij

1. Abraham Scultetus publiceerde deze tekst in zijn *Annalium Evangelii... renovati decas prima* (Heidelberg, 1618), waaraan ook auteur, geadresseerde en datum zijn ontleend.
2. Frederik van Saksen.
1. Erasmus doelt op de keizerlijke macht.

richt; en zo durfde ik de levens van de keizers, door mij herzien, aan u op te dragen. Daarbij streefde ik niets anders na en wilde ik niets anders van Uwe Hoogheid dan dat ik de hoogste wetenschappen bij u zou aanbevelen en op enigerlei wijze zou laten blijken dat ik de spontane gunst van een zo groot vorst met een soort wederliefde beantwoord.

Verder, dat ik u het boek niet uit Bazel stuurde (want daar is het gedrukt) had als reden dat zich geen betrouwbaar persoon voordeed aan wie het gerust kon worden toevertrouwd, terwijl het om een grote reis ging - u verbleef namelijk op dat moment in Wittenberg. Daarna evenwel meende ik dat het overbodig was een boek te sturen dat nergens ter wereld niet verbreid was. Toch wilde ik intussen deze brief als een soort verkenner sturen, die mij informatie kan geven of mijn gedienstigheid in de smaak viel of niet. Als mijn waagstuk ongelukkig uitviel, zal ik mijn best doen de fout die ik hier bij vergissing heb begaan, elders goed te maken. Ik twijfel niet of die uitzonderlijke en door iedereen geprezen mildheid van u zal iemand die in elk geval gedienstig en bereidwillig is, dat vergrijp graag vergeven; al ontbrak het misschien aan oordeel, het ontbrak niet aan de wil zich tegenover Uwe Hoogheid verdienstelijk te maken.

Als het gunstig uitviel wat ik waagde, vraag ik geen andere beloning voor mijn dienstbewijs dan dat u doorgaat de hogere literatuur te begunstigen die nu zelfs in ons Duitsland overal begint te ontluiken, en ook dit deel van de lof voor de uwen veilig te stellen; dat zal wellicht het land of de vorsten zelf evenveel aanzien verschaffen als tot nu toe in de oorlog verworven roem. Dat geluk zal ons deel zijn, als de goedgunstigheid van de vorsten zich ontfermt over hen die onderwijs geven in de beste literatuur, en over getalenteerde jonge mensen die hoge verwachtingen wekken, en als hun gezag ons bescherming biedt tegen die muzenhaters die de tirannie van de oude onwetendheid hardnekkig met alle mogelijke vormen van wapengeweld blijven verdedigen. Is er iets wat de gezworen vijanden van de studie onbeproefd laten? Wat voor listen, wat voor aantijgingen, wat voor hinderlagen bedenken ze niet! Door wat voor onderaardse gangen proberen ze niet naderbij te sluipen! Wat voor werktuigen gebruiken ze niet, wat voor pijlen, gedoopt in dodelijk venijn, werpen ze niet in onze richting! Wat een samenzwering, wat een nauw verbond tussen hen om de literatuur ten val te brengen! Omdat ze die niet als kinderen leerden, schamen ze zich die op hoge leeftijd te leren, hoewel het leren ervan hun bijna nog minder moeite zou kosten dan het bestrijden ervan. Hoe eensgezind zijn ze nu, zij die nergens gezamenlijk toe besluiten behalve tot het toebrengen van schade! Hoe gebruiken ze hun hersenen nu, terwijl ze dom zijn als het gaat om betere dingen! Hoe wakker zijn ze nu, terwijl ze zitten te gapen als ze zich verdienstelijk kunnen maken!

Onlangs verschenen enkele werken van Maarten Luther en tegelijk bereikte ons het gerucht dat hij bovenmatig last ondervindt van het gezag van de zeer eerwaarde kardinaal van San Sisto,[2] die in Zwaben optreedt als gezant van de paus van Rome. Hoe stonden ze meteen te dansen en te juichen van vreugde dat zich, zoals ze meenden, een uitermate goede gelegenheid voordeed om de literatuur schade toe te brengen! Want volgens het Griekse spreekwoord ontbreekt het mensen met kwade bedoelingen alleen maar aan een goede gelegenheid;[3] die verschaft namelijk mensen bij wie voortdurend de wil om te schaden aanwezig is, de mogelijkheid te schaden. Preken voor het volk, universiteiten, bijeenkomsten, feestmalen gonsden van niets anders dan ketterijen en antichristen. Met deze vervelende kwestie vermengden die sluwe lieden vervolgens, vooral ten overstaan van vrouwtjes en het domme volkje, het onderwerp van de drie talen, de welsprekendheid en de beschaafdere literatuur, alsof Luther daar hulp zocht, en alsof uit die bronnen de ketterijen voortkwamen! Deze onbeschaamdheid, die smaakt naar bedriegerij van de ergste soort, wekt weliswaar het misnoegen op van de meest gerespecteerde mensen, maar krijgt toch als fraai verzinsel de goedkeuring van bepaalde lieden die zichzelf als het elitekorps van de theologie en de steunpilaren van de christelijke godsdienst beschouwen. En zie toch hoe we vol liefde onze fouten koesteren, blind als we zijn! We vinden het een verschrikkelijke belediging, ja, een vergrijp dat aan ketterij grenst, als iemand een theoloog die een kakelaar is, zoals er heel wat zijn, in plaats van een godgeleerde een ‘ijdele prater’[4] noemt; maar we mogen vrijuit gaan wanneer we ten overstaan van een grote menigte iemand op wie we boos zijn voor ketter en antichrist uitmaken.

Luther is een volslagen onbekende voor mij,[5] zodat ik er niet van verdacht kan worden dat ik partij kies voor een vriend. Het is niet aan mij zijn werken te verdedigen of te verwerpen, aangezien ik ze tot nu toe alleen maar fragmentarisch heb gelezen. In elk geval wordt zijn levenswandel door ieder die hem kent goedgekeurd; omdat deze ver boven iedere verdenking van hebzucht en eerzucht verheven is, krijgt hij ook door zijn rechtschapenheid medestanders, zelfs onder heidenen. Hoe weinig past het de zachtmoedigheid van een theoloog meteen, zelfs zonder het boek gelezen te hebben, zo woest te keer te gaan tegen naam en faam van een goed man; en dat nog wel ten overstaan van het onkundig volkje, dat volstrekt niet kan oordelen - vooral omdat hij zijn stellingen aanplakte, omdat hij zich aan ieders oordeel

2. Kardinaal Cajetanus.
3. *Adagia* II, 1, 68.
4. Zie brief 911, noot 1.
5. Erasmus benadrukt hetzelfde in brieven 961, 967, 980, 993 en 1033.

onderwierp, zowel van degenen die daartoe bevoegd waren als degenen die dat niet waren. Niemand gaf raad, niemand onderwees, niemand weerlegde. Ze roepen alleen maar dat hij een ketter is en wekken met hun opruiend geschreeuw op tot steniging. Het lijkt wel alsof ze naar menselijk bloed dorsten in plaats van zielenheil. Hoe meer de term ketterij een gehate klank heeft onder christenen, des te minder mag het gebeuren dat hij zo maar op iemand betrokken wordt. Niet iedere willekeurige dwaling is meteen ketterij en iets wat deze of gene mishaagt, is niet onmiddellijk ketters. Evenmin wordt altijd de zaak van het geloof behartigd door lieden die zich achter dergelijke fraaie voorwendsels verschuilen. Integendeel, zeer velen behartigen hun eigen zaak door te zorgen voor hun eigen gewin of heerschappij. Ja, in hun blinde ijver om schade toe te brengen verwijten ze vaak een ander wat ze bij zichzelf goedkeuren.

Ten slotte, wanneer er zoveel oude en moderne schrijvers zijn en er tot nu toe geen een gevonden is van wiens boeken men niet toegeeft dat er gevaarlijke dwalingen in zitten, waarom zouden we de anderen stilzwijgend en in alle kalmte lezen en tegen een of twee zo woest tekeergaan? Als we het voor de waarheid opnemen, waarom nemen we niet op een consequente manier aanstoot, overal waar iets in strijd met de waarheid wordt gevonden? Het is een uiterst vrome zaak te waken over de zuiverheid van het geloof en de godsdienst, maar het is een uiterst misdadige zaak onder het mom van het verdedigen van het geloof onze begeerten te dienen. Als volgens hen alles wat op de universiteiten is ingevoerd voor een orakel moet worden gehouden, waarom zijn de universiteiten het onderling oneens? Waarom gaan de geleerde heren scholastici onderling op de vuist en kruisen zij de degens? Ja, waarom is op een en dezelfde Sorbonne de ene theoloog het niet eens met de andere? Ja, je vindt werkelijk maar heel weinigen die het met elkaar eens zijn, behalve als ze een samenzwering begonnen zijn. Bovendien, niet zelden kun je ze erop betrappen dat ze veroordelen in boeken uit onze tijd wat ze bij Augustinus of Gerson[6.] niet veroordelen, alsof de waarheid wisselt met de auteur. Auteurs die ze bewonderen, lezen ze op zo'n manier dat ze, door voortdurend de betekenis te verdraaien, alles vergoelijken. Auteurs die hun toorn opwekken, lezen ze op zo'n manier dat ze overal iets te vitten hebben.

Het belangrijkste van het christendom is een leven dat Christus waardig is. Wanneer dat voorhanden is, behoort men niet gauw tot verdenking van ketterij over te gaan. Tegenwoordig bedenken bepaalde lieden nieuwe fundamenten (want zo noemen ze dat), dat wil zeggen: ze maken nieuwe wetten, krachtens welke ze leren dat al wat hun niet aanstaat ketters is. Wie een

6. Jean Charlier de Gerson (1363-1429).

ander van ketterij beschuldigt, hoort zelf gedrag te vertonen dat een christen waardig is: liefde bij het vermanen, mildheid bij het berispen, geen vijandigheid bij het oordelen, geen haast om een uitspraak te doen. Aangezien niemand van ons vrij van dwalingen is, waarom jagen we zo genadeloos op de misstappen van anderen? Waarom willen we liever gelijk hebben dan genezen, onderdrukken dan onderwijzen? Maar Hij die als enige van iedereen vrij was van iedere dwaling, verbrak het geknakte riet niet en doofde de walmende vlaspit niet uit.[7] Wanneer Augustinus het heeft over de Donatisten, ketters van de ergste soort, wil hij niet dat ze onder druk worden gezet zonder dat ze onderwezen worden; ja, hij houdt het zwaard van de overheid weg van hun hals, terwijl hij dagelijks door hun dolken werd belaagd. Terwijl het onze speciale taak is te onderwijzen, willen we liever onder druk zetten, omdat dat makkelijker is.

Dit alles, zeer illustere hertog, schrijf ik met des te meer vrijheid omdat de zaak van Luther mij niet aangaat. Evenwel, zoals het bij uw hoogheid past de christelijke godsdienst te beschermen met uw eigen vroomheid, zo past het bij uw wijsheid het niet zover te laten komen dat, terwijl u beschermer van de rechtvaardigheid bent, een onschuldig iemand onder het mom van vroomheid wordt uitgeleverd aan de goddeloosheid van anderen. Dat is ook wat paus Leo wil, wie niets nader aan het hart ligt dan dat de onschuld veilig is. Het is hem een vreugde vader genoemd te worden en hij bemint hen niet die onder zijn bescherming als tirannen optreden. Niemand handelt meer in de geest van de paus dan hij die streeft naar wat het meest rechtvaardig is. Wat men daar bij u van Luther vindt, weet ik niet; hier in elk geval merk ik dat zijn boeken door de meest gerespecteerde mensen met gretigheid worden gelezen, maar ikzelf had nog geen tijd om ze te bestuderen. Moge het Uwe Hoogheid goed gaan, die de grote en almachtige Christus lange tijd gezond, gelukkig en welvarend voor ons moge bewaren.

Antwerpen, 14 april van het jaar 1519 na de geboorte van Christus

Uw zeer toegewijde dienaar Erasmus

Aan de zeer illustere vorst Frederik, hertog van Saksen, keurvorst van het Heilige Rijk, etc.

7. Jesaja 42:3; Mattheus 12:20.

940 *Aan Jacobus Theodorici van Hoorn*
Leuven, 17 april 1519

Erasmus van Rotterdam groet zijn vriend Jacobus van Hoorn

Met buitengewoon veel genoegen aanvaard ik je gevoelens voor mij, in het bijzonder hierom omdat je omgekeerd mij tot genegenheid opwekt; ook al heeft bijvoorbeeld een gemeenschappelijk vaderland of gedeelde liefde voor dezelfde studie geen geringe waarde voor mij. Immers, wat betreft het feit dat je meent mij in Deventer gezien te hebben, zul je alleen al uit dit gegeven makkelijk kunnen opmaken dat je misleid word door ijdele verbeelding, namelijk dat er bij mijn vertrek uit Deventer nog geen brug was over de rivier die langs de stad stroomt. Evenmin ging ik na mijn vertrek naar Engeland; want ik aanschouwde Engeland pas negentien jaar geleden. Ik verliet Deventer op veertienjarige leeftijd; nu beleef ik mijn drieënvijftigste jaar. Het door jou behandelde vraagstuk is tot nu toe door niemand naar voren gebracht. Het ga je goed, mijn beste Jacobus.

Leuven, in het jaar 1519. 17 april

941 *Aan Euricius Cordus*
Leuven, 17 april 1519

Euricius Cordus, schoolmeester, wordt hartelijk gegroet door Erasmus van Rotterdam

Als je toch eens iedereen even makkelijk antwoord kon geven met brieven als met wederliefde! Ik zou het niet laten gebeuren dat ik in gedienstigheid de mindere zou lijken van wie dan ook. Nu ik evenwel, alleen, door zo velen word bestormd, ben ik gedwongen op het punt van de brieven te wijken; vooral omdat ik, behalve door de uitwisseling van brieven, die een niet gering deel van mijn tijd opslokt, ook verder door zoveel intensieve studie belast word; en dan reken ik nog niet eens al de moeite mee die ik besteed aan het weerleggen van de aantijgingen van lasteraars. Of ik enkelen, zoals je schrijft, won voor Christus, weet ik niet, hoewel velen mij om die reden dank brengen; in elk geval probeerde ik het, en als het toch waar mocht zijn dat ik mijzelf voor Christus won! Telkens weer wens ik ons Duitsland geluk als ik zie hoe het van dag tot dag steeds meer door de hogere literatuur getemd wordt en zijn woeste natuur aflegt.

Wat betreft de school die je in Erfurt opent, ik wens je veel voorspoed en zegen. Je zult de universiteit, om veel dingen beroemd, door je ijver nog beroemder maken. Je zult dat werk met nog meer enthousiasme doen, als je bedenkt dat na vorsten en bisschoppen niemand zich op een prachtiger manier verdienstelijk kan maken voor het land dan een schoolmeester, als hij het

nog ongevormde verstand, dat nog alle eigenschappen kan aannemen, telkens een beetje toedient van een gezindheid die Christus waardig is, en van de soort literatuur die altijd bij voortreffelijke mensen in de smaak viel. Als je mijn raad wilt volgen, moet je meer moeite besteden aan het verbreiden van de hoogste wetenschappen dan aan het weerleggen van de vijanden ervan. In het heldere licht verdwijnen de gedrochten van de duisternis vanzelf wel. Doe Eobanus, die Ovidius van onze tijd, maar dan zedig en vroom, vooral de groeten namens mij. Het ga je goed, schrandere Cordus.[1.] Leuven, in het jaar 1519. 17 april

942 *Aan Johannes Draconites*
Leuven, 18 april 1519

Erasmus van Rotterdam groet zijn vriend Johannes Draco

Alvorens een lofrede op mijn verdiensten af te steken vraag je excuus voor je stijl en smeek je me iedere gedachte aan vleierij uit te bannen. Je vloeiende stijl, helder en vlot, viel evenwel zeer bij me in de smaak, vooral gezien je jeugdige leeftijd; hierdoor komt het dat ik in de toekomst uitzonderlijke welsprekendheid van jou verwacht. Verder zie ik volstrekt geen reden waarom iemand mij zou benijden of juist zou vleien. Wat zou vleierij immers opleveren? Hoewel dergelijke lofprijzingen, die sommigen me uit enthousiasme of vriendelijkheid toedelen, me niet geringe afgunst bezorgen, kan ik de genegenheid waaruit ze voortkomen niet geheel en al verwerpen. Was het profijt dat de christelijke wereld, naar je vertelt, uit mijn geschriften heeft kunnen halen, maar enigszins werkelijkheid! Want wie ben ik dat ik werkelijk veel voor de wereld kan betekenen? Ook al probeerde ik mijn talent, hoe gering ook, aan te wenden om winst te maken voor mijn Heer.[1.] Als het ontbrak aan resultaat, ontbrak het niet aan goede wil. Sommigen geven op een al te onsympathieke manier weerwoord, anderen weer laten bovenmatig goedkeuring blijken. De giftige opmerkingen van de eerste groep verdien ik niet, de lofprijzingen van de andere groep acht ik niet terecht. Ik meet mezelf intussen met mijn eigen maat:[2.] ik voel me niet groter door de lofprijzingen en bijval van bewonderaars en laat me absoluut niet van mijn stuk brengen door de onjuiste opvattingen van critici. Ik troost me intussen met een goed

1. Woordspel: ‘cordatissime Corde’.
1. Vgl. Mattheus 25:14-30.
2. *Adagia* I, 6, 89.

geweten en verwacht de beloning voor al die doorwaakte nachten van Christus, als de mensen weinig dankbaarheid tonen. Overigens merk ik dat mijn pogingen door de meest gerespecteerde mensen worden goedgekeurd; maar de slechte mensen zijn in de meerderheid.

Je getuigt uit naam van de gehele universiteit van Erfurt van haar huidige belangstelling en goede gezindheid en je biedt die bovendien aan voor de toekomst. Welnu, het deed me zeer veel genoegen de goedkeuring te krijgen van zo'n roemrijke universiteit; immers, ze zouden niet zoveel genegenheid tonen als ze geen goedkeuring gaven. Ik hoop maar dat Eobanus niet evenveel spijt heeft van zijn reis hierheen als ik verheugd ben dat ik het geluk had kennis te maken met een zo geleerd, zo welbespraakt, zo rechtschapen en zo welgeaard man. Terwijl ikzelf de man weinig beleefd heb ontvangen, omdat ik het op dat moment zeer druk had - er is trouwens geen moment dat ik het niet druk heb. Het ga je goed, mijn dierbare Draco. Leuven, in het jaar 1519. 18 april

943 *Aan Johannes Thurzo*
Leuven, 20 april 1519

Aan de eerwaarde vader in Christus, Johannes Thurzo, bisschop van Wrocław

Hartelijk gegroet. Uw brief,[1] zeer geëerde bisschop, die evenzeer een goed karakter toont als geleerdheid, als welsprekendheid, als wellevendheid, verdiende het naar mijn mening beslist uitgegeven te worden tot glorie van uw naam, als hij niet bovenmatig mijn roem verkondigde. Ook scheelde het niet veel of zijn elegantie had me ervan weerhouden terug te schrijven, maar ik wilde liever mijn gezicht verliezen dan onwellevend lijken. En het zou uiterst onwellevend zijn geweest, als ik, benaderd door zo'n groot bisschop met zo'n brief, volstrekt niets van me liet horen. Er is geen sprake van dat ik me zou schamen door jongeren overwonnen te worden, integendeel, ik ben blij en trots dat deze tijd de sufheid van de oude barbarij van zich heeft afgeschud en een gelukkige wederopbloei van de beste literatuur laat zien. Hierbij ken ik mezelf geen enkele verdienste toe, behalve dat sommigen misschien door mijn werken opgewekt zijn tot hogere studie; want u moet niet denken dat ik de lof aanvaard die u mij meer uit vriendelijkheid dan naar waarheid toezwaait.

1. Brief 850.

Verder is het niet nieuw dat zich onder de Hongaren grote talenten voordoen, aangezien Janus Pannonius zoveel lof kreeg voor zijn poëzie, dat Italië uit eigen beweging toegaf verslagen te zijn.[2] De herinnering aan Piso die u bij mij opwekt, is even plezierig als indertijd het contact met hem in Rome was; niemand immers zo geleerd en opgewekt als hij. Ik wens uw illustere koning nog meer geluk met hem als onderwijzer dan met het koningschap zelf. Er waren ook hier mensen die wilden dat de vorst Ferdinand mij als onderwijzer zou krijgen. Hij is werkelijk een jongeman met een volstrekt goddelijke natuur, ongelofelijk leergierig, met een aangeboren rechtschapenheid en deugdzaamheid, bovendien met een soort beminnelijke waardigheid over zich; maar er waren redenen waarom ik me niet aan het hof wilde verbinden. Hij is evenwel, zoals hij mij zelf vertelde, altijd bezig met mijn boekje over de opleiding van de vorst.

Tijdens het lezen van Velius' gedicht, dat me kort geleden is overhandigd, meende ik Lucanus' krijgstrompet te horen. Hij verdient het machtige koningen te bezingen, niet Erasmus. Ik zal u nooit aanraden, zoals u schrijft, een reis van acht dagen te ondernemen en hierheen te snellen om dit nietige mensje te zien; want ik weet maar al te goed dat u spijt zou krijgen van de reis en ik daarbij in uw ogen heel wat van mijn reputatie zou inboeten. Als er iets bezienswaardig is aan Erasmus, kreeg u dat in mijn boeken te zien. Verder ben ik Livius niet en bent u niet een of andere barbaar uit Cádiz![3] En dan, wat voor geschenk maakt u verder nog gereed? Is deze brief hier, waarmee u mij uw hart wijdt, niet het grootst denkbare geschenk? Mij in elk geval kon geen kostbaarder pand overlegd worden, vooral omdat Uwe Hoogheid de moeite nam zo'n lange brief eigenhandig uit te schrijven.

Het ga u goed. Leuven, in het jaar 1519. 20 april

Door Erasmus van Rotterdam eigenhandig geschreven

944 *Aan Caspar Ursinus Velius*
Leuven, [ca. 20 april 1519]

Caspar Velius wordt hartelijk gegroet door Erasmus van Rotterdam

Je vond het zeker niet genoeg, zeer geleerde Velius, mij in een beslist fraai geschreven, maar niettemin zeer misleidend vers bezongen te hebben, als je er niet ook nog een brief aan toevoegde die precies een lofrede lijkt. Zelfs

2. Er staat eigenlijk: ‘hem gras aanreikte’; zie *Adagia* I, 9, 78.
3. Zie brief 850, noot 4.

daarmee nog niet tevreden deed je er een episch gedicht bij, zo verheven, zo imposant, dat de krijgstrompet van Lucanus daarmee vergeleken voor een lier zou kunnen doorgaan. Dat het eerste gedicht gepubliceerd is, is voor mij een reden tot schaamte, niet voor jou een reden tot spijt. Ook sta ik niet toe dat jij Bartolini hierom dagvaardt. Ik hecht zeer veel waarde aan het oordeel van deze man; hij nu heeft tegenover mij zoveel achting voor jou laten blijken, als voor niemand anders uit ons gebied. Hij meende dat het niet mocht gebeuren dat een zo geslaagd gedicht werd achtergehouden. Ikzelf, moet ik bekennen, was ook een voorstander van publicatie; maar ik werd weerhouden door schroom en een zekere vrees, dat ik de indruk zou wekken niet zozeer genoegen te scheppen in jouw talent als wel in mijn lof. Het was me echter zeker niet onwelkom dat er iemand bleek te zijn die dat bezwaar uit de weg kon ruimen. Je brief laat duidelijk zien dat je bijna even geoefend bent in proza als poëzie, iets wat tot nu toe heel weinig mensen is gelukt. Verder, toen ik je episch gedicht las, moest ik denken aan Homerus' *Strijd tussen kikkers en muizen*, dat in tragische bewoordingen iets volkomen lachwekkends behandelt. Mijn bewondering voor je talent is groter naarmate het onderwerp minder te bieden heeft.

Maar ik wil niet dat men van mij kan zeggen dat ik, na op deze manier door jou bezongen te zijn, geen enkele beloning gaf en daarom, mijn beste Velius, raad ik je aan dat je vanaf nu die zo rijke bronader van je talent gebruikt voor vruchtbaarder onderwerpen. Ik wens je geluk met zulk een beschermheer[1] en omgekeerd wens ik hem geluk met jou als vriend of leraar. Zijn zeer kunstige brief beantwoordde ik met een paar onbeholpen regels. Het ontgaat me niet hoe onwellevend en brutaal dat is. Maar wat valt er aan te doen? Ik word bedolven onder zoveel intensieve studie en zozeer van alle kanten bestookt met brieven van ontelbare mensen, dat ik onmogelijk iedereen antwoord kan geven. Misschien zou ik quitte kunnen staan als ik met enkelen te maken had, alhoewel Hercules zich niet schaamde voor twee tegenstanders te wijken.[2] Het ga je goed, mijn dierbare Velius. Leuven, in het jaar [1518]

1. Johannes Thurzo.
2. *Adagia* I, 5, 39.

945 *Aan Guillaume de Croy*
Leuven, 20 april 1519

De zeer eerwaarde kardinaal Guillaume de Croy, aartsbisschop van Toledo, enz., wordt hartelijk gegroet door Erasmus van Rotterdam

Zeer eerwaarde heer en illustere vorst, uw briefje, van een Laconische beknoptheid, maar scherpzinnig van inhoud, gaf me een staaltje van uw scherpe en levendige geest. Want ik denk wel dat u Erasmus hier zult toestaan de leeuw te beoordelen naar zijn klauw.[1.] Het zal goed gaan met de literatuur als ze zulke begunstigers heeft en nog meer als ze niet alleen zulke begunstigers, maar ook beoefenaars heeft. Uw veronderstelling is inderdaad juist dat dit boekje[2.] zeer veel zal lijken op de overige; het lijkt daar werkelijk precies op, dat wil zeggen, het is volkomen dwaas. Maar ik had geen zin serieuze moeite aan dergelijke beuzelingen te besteden en vond dat de schaal het deksel behoorde te krijgen dat ze verdiende. Als Uwe Hoogheid zich verwaardigt Erasmus op te nemen onder uw beschermelingen, zal ik zorgen dat u niet de indruk krijgt een lui of ondankbaar persoon tot uw kring toegelaten te hebben. Moge de grote en almachtige Christus u lange tijd behoeden en bewaren, voor het herstel van de ware vroomheid en meer aandacht voor de literatuur.

Leuven, 20 mei 1519

946 *Aan [Jan Briart]*
[Leuven, ca. 22 april 1519]

Een zekere theoloog wordt hartelijk gegroet door Erasmus

Zeer geleerde leraar, ik zie dat dit gif van de laster dagelijks verder om zich heen grijpt en dodelijker wordt: zo evidente leugens werden over mij zonder enige schaamte verkondigd door een zekere X,[1.] licentiaat, zoals ze hem noemen, eerst in Leuven, dan in Mechelen, kort daarop in Antwerpen. Ik zie geen andere oplossing dan dat jij in je wijsheid en met jouw gezag een eind maakt aan dit kwaad. Over de manier waarop dat gebeurt, was er overeenstemming met jou en met Van Dorp. Er is bij mij geen sprake van een knagend geweten omdat ik ooit met mijn boeken de christelijke vroomheid tegengewerkt zou hebben. Ik zou niet de oorzaak van onenigheid willen zijn, ik zal mijn uiterste best doen daartoe geen aanleiding te geven. Het was op uitnodiging van Latomus dat ik mijn ideeën tegenover de zijne plaatste;[2.] ik deed dat met de grootst mogelijke zachtzinnigheid, zodat hij, tenzij hij een

1. *Adagia* I, 9, 34.
2. Waarschijnlijk de *Apologia contra Latomi dialogum* (zie brief 934, noot 2).
1. Misschien de karmeliet Jan Robyns.
2. Zie brief 934, noot 2.

lichtgeraakt iemand is, zich niet beledigd hoeft te voelen. Maar dit alles liever in een gesprek, als je zo vriendelijk wilt zijn een tijd te noemen. Christus' toorn mag over mij komen, als ik ergens op uit ben waarvan ik weet dat het Christus mishaagt. Iedere beschimping, zelfs zonder enige grond, zal ik dulden, zolang ik maar niet ten onrechte voor ketter word uitgemaakt, en dat is wat sommigen doen, zoals ik je in het gesprek duidelijk zal maken. Het ga je goed. [In het jaar 1515]

947 *Aan Philippus Melanchthon*
Leuven, 22 april 1519

Erasmus van Rotterdam groet Philippus Melanchthon

Degene die me heimelijk vertelde over jouw oordeel,[1] is geen windbuil en geen verklikker, maar kort gezegd een vriend met goede bedoelingen die ons beiden welgezind is. Evenmin is er reden zo tegen hem te keer te gaan, omdat je zelf toegeeft dat het waar is wat hij vertelde, niet uit haat jegens jou, maar omdat het toevallig ter sprake kwam. Overigens zei hij niet dat je moeite had met iets in de Parafrase, maar in het Nieuwe Testament; bij dat werk zou ik eerder openstaan voor je oordeel dan bij de Parafrase, waarover niemand makkelijk een uitspraak zal kunnen doen, tenzij hij met een zeer wakker oog de commentaren van alle oude schrijvers uitpluist. Je moet toch vooral niet denken dat ik een zo onstandvastig vriend ben dat ik om wat voor belediging ook ophoud een vriend te zijn, of dat het zo nieuw voor me is dat er slechte dingen over me worden gezegd, dat ik volledig van de wijs raak door een wat vrijer oordeel van deze of gene.

Evenmin weerhoud ik hen die zich op de studie toeleggen van een onafhankelijk oordeel, mits dat gefundeerd is. Daarom was het volgens mij juister als je in deze volgorde had gezegd: ‘Het oordeel van hen die zich op de studie toeleggen behoort niet alleen onafhankelijk, maar ook gefundeerd te zijn’. Bovendien behoort het oordeel van geleerden, vooral van hen die aan de Muzen offeren, niet alleen gefundeerd, maar ook welwillend en goed bedoeld te zijn. Je weet met hoeveel gevoelens van haat bepaalde lieden samenspannen tegen de literatuur. Het is goed dat ook wij de handen ineenslaan. Eendracht is een machtig afweermiddel. Verder zou ik willen dat je van me aanneemt dat ik Philippus van harte liefheb en geen geringe bewondering heb voor zijn uiterst gelukkige aanleg.

1. Zie brief 910.

Het valt niet uit te drukken hoezeer de hymne in de smaak viel waarin je de engelen verheerlijkt, alsof Orpheus uit de Oudheid weer terug is. Ik las ook de voorrede waarin je de geleerdheid uit de Oudheid prijst, op krachtige wijze en met grote gedrevenheid, zoals het hoort bij iemand die nog jong is, en een Duitser. Maar als Erasmus je een raad mag geven, ik heb liever dat je meer tijd besteedt aan het behoud van de literatuur dan aan het vervolgen van haar vijanden. Zij verdienen het weliswaar door alle geleerden met alle mogelijke beschimpingen gehekeld te worden, maar op de eerste manier zullen we, als ik me niet vergis, meer vooruitgang boeken. Bovendien moeten we ons in de strijd niet alleen in welsprekendheid hun meerderen betonen, maar ook in gematigdheid en mildheid van karakter.

Iedereen bij ons prijst de levenswandel van Maarten Luther, maar over zijn leer lopen de meningen uiteen. Ikzelf heb zijn boeken nog niet gelezen. Hij vroeg terecht aandacht voor sommige dingen, hopelijk even succesvol als vrijmoedig! Ik schreef over hem aan de illustere hertog Frederik, tegelijk popelend van verlangen te weten wat hij vond van de *Levens van de keizers* die ik aan hem had opgedragen. Het ga je goed, zeer geleerde Melanchthon, en zet al je krachten in om de hoge verwachtingen die je in Duitsland omtrent je talent en je vroomheid hebt gewekt, niet alleen te evenaren, maar zelfs te overtreffen.

Leuven, 22 april 1519

Span je niet al te zeer in bij de studie,[2] dan kun je lang tot steun zijn van de literatuur; want ik hoor dat je niet bepaald een ijzeren gestel heb. Ten slotte, alleen hierom al mag je je leven niet riskeren, dat je die barbaren geen plezier doet. Nogmaals, het ga je goed.

948 *Aan Petrus Mosellanus*
Leuven, 22 april 1519

Erasmus van Rottterdam groet Petrus Mosellanus

Al een tijd geleden, toen je me die eerste brief stuurde,[1] raakte ik helemaal in vervoering door je karakter, dat me toen al verstandig en opgewekt toescheen - want in zo'n karakter schep ik altijd een buitengewoon genoegen; bij sommige van onze landgenoten stoort immers een zekere woestheid van karakter, dat meer geestdrift dan oordeel kent. Maar je tweede brief bracht me nog meer in vervoering, omdat hij de eerste zowel in geleerdheid als goe-

2. Vgl. het slot van brief 933.
1. Brief 560.

de stijl overtrof. Verder, zodra ik die redevoering van je had gelezen,[2] waarin je de talenstudie verdedigt tegenover hen die hun tong hebben verloren als er te prijzen valt, maar uiterst spraakzaam zijn als ze kunnen afgeven op de hogere studie, waren bij mij zo hoge verwachtingen gewekt omtrent je talent als maar zelden gebeurt. Je rede is zo levendig, zo vloeiend en meeslepend, overladen als ze is met onweerlegbare argumenten. Bij het bedenken daarvan toon je scherpzinnigheid, bij het uitwerken ervan laat je tevens grote kunstvaardigheid zien. Je stijl verraadt veel en gevarieerde lectuur, iets wat extra bewonderenswaardig is vanwege je jeugdige leeftijd.

Je schrijft dat daar een strijd woedt tussen hen die onderwijs geven in de hogere literatuur en de verdedigers van de oude onwetendheid. Dat verbaast me niets, omdat die strijd overal zo krachtig woedt dat het waarachtig lijkt alsof de gebeurtenissen het gevolg zijn van een samenzwering, of door het noodlot bepaald zijn. Ik raadpleegde enkele astrologen, bekende beoefenaren van dit vak; zij zoeken de oorzaak van de ramp in de zonsverduistering van vorig jaar. Die vond plaats, als ik het wel heb, in het teken van de Ram - de Ram betreft het hoofd. Bovendien was Mercurius aangetast door de gloed van Saturnus. Daarom zou deze ramp vooral mensen treffen die zich bevinden onder Mercurius; in dit verband worden ook de Leuvenaren genoemd! Deze universiteit immers, waar de studie van de literatuur in alle rust placht te bloeien, is opgeschrikt door groot tumult, zoals ik in elk geval in heel mijn leven nog nooit had gezien. Je zou bijna zeggen dat een soort Ate[3] het werk van hen die zich op de studie toeleggen in de war stuurt.

Maar wat de astrologen voor gissingen doen, is hun eigen zaak. Ik, als ik over enig oordeelsvermogen beschik, meen dat er met opzet wordt gehandeld door samenzweerders en getrouwen: zozeer werd als op een teken overal ter wereld geprotesteerd tegen de talenstudie en de literatuur. Ze vormen aaneengesloten gelederen, zodat ze zich althans door hun talrijkheid beschermd voelen tegen het geringe aantal tegenstanders. Ze verdelen de taken onder elkaar: sommigen kakelen bij feestmalen en bijeenkomsten, anderen staan te schreeuwen voor het onkundige volk, dat zich makkelijk om de tuin laat leiden; weer anderen voeren discussie op de universiteiten of dienen machtige personen telkens een beetje van hun gif toe in het oor. Er zijn er ook die het ene boek na het andere schrijven, vooral in Keulen, waar de universiteit altijd zeer vasthoudende verdedigers van de slechte soort studie heeft gehad. Ook bij ons verspreidde zich onlangs onder het publiek een dia-

2. *Oratio de variarum linguarum cognitione paranda* (Leipzig, 1518).
3. Godin van de verblinding (zie brief 856, noot 2), maar Ate is waarschijnlijk tevens eens toespeling op Jan Briart, die zich ‘Atensis’ noemde naar de stad Ath in zijn geboortestreek.

loog van de theoloog Jacobus Latomus,[4] een man die zich vroeger niet al te vijandig opstelde tegenover de hogere literatuur en best een goede vriend was; ik kan niet goed bedenken waardoor 's mans aard plotseling is veranderd. Er zijn mensen die denken dat een groot deel van het genoemde boek gericht is tegen jouw redevoering waarin je de talenstudie prijst, maar dat verreweg het grootste deel een indirecte aanval op mij is. Die verdenking heb ik van me afgeschud in een boekje dat ik met twee dagen werk eerder op papier geworpen dan geschreven heb; het stond me namelijk tegen veel moeite aan dergelijke onzin te besteden. Ik zal er ook niet bij je op aandringen de man antwoord te geven, en, als je iets antwoordt, gebruik dan bij de behandeling van de kwestie eerder argumenten dan scheldwoorden; vooral omdat hij zich onthoudt van namen en hij op niet al te giftige toon schrijft. Zelfs als hij dat deed, dan nog zou ik je aanraden je pen in toom te houden; dan kan het nageslacht zien dat we niet alleen gelijk hadden, maar het ook in zelfbeheersing van hen wonnen.

Ooit schreef men een toestand van razernij toe aan dichters; nu lijkt die overgegaan te zijn op hen die bij uitstek van bezonnenheid blijk hoorden te geven. Alhoewel, er is een enorm verschil tussen de razernij van dichters en die van hen. De eerste vorm leverde ons al die uitnemende boeken op, over de historie, over gedrag, over emoties, over sterren, over de aard van planten, bomen, edelstenen, dieren, over de ligging van streken. Uit de razernij van de anderen komt niets voort behalve giftige maar onbeduidende en nutteloze muggenzifterij; daarop berust al hun hoop op de overwinning. Op dat gebied wordt de eerste plaats ingenomen door bepaalde groepen monniken. Omdat hun aantal zo groot is dat ze zelfs de Turken zouden kunnen verslaan, kunnen ze verschillende strijdkrachten uitzenden, met de verheven missie rond te gaan en vuile praatjes te verspreiden, of in preken het volk op te wekken tot steniging. Hoe vaak droegen zij niet Erasmus ten grave! Hoe vaak vielen ze hem niet met loze geruchten aan! Bij het verrichten van dit soort daden denken ze dat ze de steunpilaren van de christelijke godsdienst zijn, die er vanzelfsprekend recht op hebben zonder ook maar iets uit te voeren op kosten van de gemeenschap te leven. Alhoewel ik niet zou willen dat dit odium drukt op de kloosterorden, waar juist de meest gerespecteerde mensen die dingen niet goedkeuren. Maar het zijn juist overal de slechten die vinden dat ze recht hebben op de alleenheerschappij; zij hebben de regie, terwijl ze doen alsof ze uit naam van iedereen handelen. Zo kan het gebeuren dat door de slechtheid van enkelen de hele groep slecht bekend komt te staan.

Hier mis ik niet alleen een christelijke gezindheid bij mensen die in het bijzonder voor zichzelf roem opeisen op godsdienstig gebied, maar ik mis

4. Zie brief 934, noot 2.

ook schroom en behoedzaamheid. Immers, omdat ze zo evidente leugens verspreiden, kunnen ze wel raden dat die meteen door de feiten ontzenuwd worden. Is die monnik[5] over wie je in je redevoering schrijft immers niet het toppunt van onbeschaamdheid? Deze man deinsde er niet voor terug op grond van mijn aantekening, dat *syllalountes* beter vertaald kan worden met 'die wat met elkaar praten,[6] ten overstaan van het volk te beweren dat de evangeliën voor mij niets anders zijn dan oudewijvenpraat; terwijl ik overal zoveel ontzag heb voor de tekst van de evangeliën, dat sommigen zich er behoorlijk aan ergeren. Zie, wat een heraut van de goddelijke leer! Wat een tong gewijd aan de verkondiging van Christus' glorie! Terwijl ze zichzelf dit soort dingen permitteren, zijn ze een en al verontwaardiging en is het huis te klein, als iemand, zelfs zonder hun naam te beschadigen, de rituelen van sommige monniken hekelt. En terwijl ze een zo tomeloze haat aan de dag leggen dat je ze voor gek zou kunnen verslijten, vinden ze zichzelf toch geschikt om te beoordelen of we christenen zijn of niet. Er was ook hier een theoloog van dat slag, die tot dan toe voor een weldenkend man werd aangezien. Eerst maakte de man de zaak van Luther bij het volk zo gehaat als hij maar kon, door te schreeuwen over ketterijen en antichristen en een gevaar voor de christelijke godsdienst. Vervolgens vermengde hij de kwestie van de talenstudie en de beschaafdere literatuur met de andere kwestie, door herhaaldelijk te roepen dat uit die bronnen ketterijen voortkomen. Alsof welsprekendheid in vroeger tijd meer iets van ketters was geweest dan van rechtzinnigen; en alsof zij die onlangs tot ketterij opwekten, geen stamelaars waren zonder welbespraaktheid, kortom precies als die lieden nu; en alsof Luther met die middelen was uitgerust, en niet eerder met de scholastieke literatuur - ik bedoel: die nu scholastiek wordt genoemd.

Toen de keizer onlangs in Antwerpen was, nodigde de zeer eerwaarde kardinaal van Sion,[7] een geleerd man met een onafhankelijk oordeel, me uit om te komen eten. Zoals ik tijdens het gesprek vernam, hadden een paar theologen hem overtuigd van de allerbrutaalste leugen, dat ik in de lofzang van Maria, die begint met 'Mijn ziel maakt groot', 'Abraham en zijn zaad'[8] had veranderd in 'en zijn nakomelingen' - wat een groot gevaar voor het christelijk geloof zou opleveren, omdat Paulus[9] niet schreef 'aan zijn zaden', maar 'aan uw zaad, dat wil zeggen Christus'. Thuisgekomen sla ik het boek

5. De redevoering (zie noot 2) spreekt van een dominicaan uit Leipzig.
6. Mattheus 17:3.
7. Matthäus Schiner.
8. Lucas 1:55.
9. Galaten 3:16.

erop na en ontdek ik hoe schaamteloos en dom deze persoon was, wie het ook was die dit uit zijn duim gezogen heeft.

Er was een ander, een predikheer, die op jammertoon ten overstaan van het volk klaagde dat zoveel doorwaakte nachten ooit besteed aan het behoud van het geloof in Christus vergeefs en vruchteloos waren. ‘Wat rest ons,’ sprak hij, ‘behalve dat we onze boeken in het vuur werpen, nu er lieden blijken te zijn die in nieuwe boeken het Onze Vader en het Magnificat verbeteren?’ Toen waren immers juist mijn aantekeningen op het Nieuwe Testament verschenen.

Ikzelf hoorde een karmeliet[10] preken, een man met een krachtig stemgeluid, doctor in de theologie blijkens titel en paarse bonnet. Toen hij mijn aanwezigheid opmerkte (ik stond immers recht tegenover hem), legde hij mij twee van de drie zonden tegen de Heilige Geest ten laste: verwaandheid, omdat ik met nieuwe boeken alle oude veroordeelde, wat zelfs zover ging dat ik niet aarzelde het gebed des Heren en de lofzang van Maria te verbeteren; verder zou ik de erkende waarheid hebben aangevallen, omdat ik, na het aanhoren van twee predikanten op dezelfde dag, aan tafel had gezegd dat geen van beiden het onderwerp echt had begrepen. Het ging over hoofdstuk 4 van de eerste brief van Petrus: ‘Wordt wijs en waakt in gebeden. Hebt bovenal bestendige liefde jegens elkander.’[11] Hierbij werd een groot deel van de preek besteed aan de onderverdeling van wijsheid, terwijl er in het Grieks *sôphronêsate* (bezint u) staat; verder een groot deel aan ‘jegens elkander’, over de stappen van de liefde, terwijl ‘bij *heautois*’ (bij uzelf) ‘bij u onderling’ betekent. Ik hekelde hun misvatting evenwel niet, maar na waardering uitgesproken te hebben voor beider preek zei ik: ‘Wat jammer dat dit ontbrak!’, want vijf woorden uit mijn *Annotationes* hadden hen voor deze misvatting kunnen behoeden. Toch is het geen gering vergrijp dat iemand die voor het volk met zoveel gezag staat te preken, het uitgangspunt van zijn hele verhaal niet begrijpt. Toen onze doctor van ik weet niet wie had gehoord wat ik had gezegd, zei hij: ‘Ik heb heel wat keren voor u gepreekt en met Christus' hulp zal ik dat blijven doen. Evenwel, als iemand zegt dat een predikant het onderwerp van zijn preek niet begrijpt, zondigt hij tegen de Heilige Geest, vooral omdat dat onderwerp aan de Heilige Schrift ontleend is.’ Pieter Gillis, een buitengewoon goede vriend, week niet van mijn zijde. Hij ontplofte van woede, maar ik kon mijn lachen niet houden. Want wie zou niet lachen om zo iets belachelijks? En toch vinden die lieden het redelijk dat om één zo'n kakelaar een enorme schare monniken op kosten van de gemeenschap leeft.

Toen de door mij herstelde tekst van het Nieuwe Testament net was ver-

10. Sebastiaan Craeys
11. 1 Petrus 4:7-8.

schenen, riep een of andere theoloog, een karmeliet die zichzelf uitzonderlijk geleerd en vroom vond, dat er groot gevaar dreigde voor de christelijke godsdienst en dat de komst van de antichrist nabij was; want zo prikkelen ze met veel pathos de bijgelovige massa. Toen het tot een gesprek kwam, telkens wanneer ik de man nadrukkelijk vroeg te laten zien wat hem in het Nieuwe Testament stoorde, antwoordde hij vrij eerlijk dat hij het boek niet gelezen of gezien had. Dat merk ik steeds: het hardste schreeuwen degenen die die mijn werk niet lezen.

Het Nieuwe Testament was maar nauwelijks verschenen toen een dominicaan in Straatsburg temidden van een kring studenten met de vingergaten[12.] open, zoals ze dat zeggen, te keer ging tegen dat werk - want in het verleden omvatte die orde weliswaar verschillende mensen die bijzonder geleerd waren, maar nu heel veel die een of andere vorm van tirannie nastreven. Een van de aanwezigen was Jakob Sturm, een jongeman met gevoel voor humor en een voortreffelijk oordeel, buitengewoon geleerd en een groot bewonderaar van me. Hij liet de man tetteren zolang hij wilde. Toen hij al het mogelijke had gezegd, en naar zijn eigen idee niet zonder effect, vroeg Sturm de man of hij het werk had gezien. Hij zei van niet. 'Hoe kunt u dan,' vroeg hij, 'al die dingen beweren over een werk dat u niet gelezen of gezien hebt?' Iedereen begon te lachen, maar toch voelde hij geen schaamte voor zijn schaamteloosheid. - Als ik een compleet overzicht van dit soort verhalen zou willen geven, zou er geen eind aan komen.

Onlangs was er een of andere kleingeestige vitter,[13.] die naar zijn eigen idee niet alleen theoloog is, wat hij allerminst is, maar ook een beetje een heilige. In een brief aan een vriend[14.] noemt hij mij iemand die de versie van de kerk belastert, zichzelf iemand die haar verdedigt - terwijl ik tijdens zoveel doorwaakte nachten probeerde de versie van de kerk te herstellen en te verduidelijken.

Deze afgelopen dagen had een of andere praatzieke stamelaar,[15.] die hoewel hij niet kan spreken toch niet kan zwijgen, met verbazingwekkende ijver in verschillende steden mijn lof verkondigd, alsof hij ervoor ingehuurd was, door niet alleen mijn vakkennis, maar ook mijn levenswijze met ongekend lasterlijke aantijgingen te bestoken. Het gebeurde toevallig dat we elkaar bij het eten tegenkwamen, nadat een vriend de dag ervoor een episode van het verhaal uitvoerig voor me op papier had gezet. Ik diende openlijk

12. Namelijk van een fluit (*plenis tibiis*; vgl. *Adagia* I, 5, 96: *apertis tibiis*). Erasmus bedoelt dat iedereen duidelijk kon horen wat gezegd werd.
13. Edward Lee.
14. Maarten Lips.
15. Zie brief 946.

mijn beklag in, met enkele geleerden als getuigen; ik vertelde de leugens waarmee hij me voor gek had gezet. Uit wat de man daarop zei werd voldoende duidelijk dat hij die dingen niet op grond van eigen lectuur verkondigde, maar op grond van wat anderen vertellen. Alsof het geen zwaar misdrijf is andermans goede naam met leugens te bestoken, durven ze met dergelijke daden op hun geweten Christus' heilige tafel te naderen, zonder zich verzoend te hebben met degene die ze schade toebrachten. Zozeer geldt voor hen de uitspraak van Tychonius: ‘wat we willen is heilig voor ons’.[16.] Het gaat hier om een volkomen nieuwe manier van lasteren. Eerst veroordelen ze degene die ze haten, vervolgens gaan ze bij degene die ze veroordeelden op zoek naar iets om kritiek op te leveren. Als iemand zich verzet of tegen hun kleingeestige vitterijen ingaat, dan roepen ze dat de vrede en de rust verstoord worden. Alsof je tegen iemand die je een paar klappen verkoopt, zegt dat hij stil moet zijn omdat er anders tumult ontstaat! Hun fragiele waardigheid, die al met een enkel woord boos te maken is, vraagt van ons een meer dan Socratisch geduld. Zo weinig achting hebben ze voor andermans goede naam, die willen dat men zoveel achting heeft voor die van henzelf.

Maar ik lijk wel gek, mijn beste Petrus, dat ik hier zoveel woorden aan vuil maak. Nog één verhaal en dan zal ik stoppen. In Engeland heb je twee beslist niet onbekende universiteiten, Cambridge en Oxford. Op beide wordt onderwijs gegeven in de Griekse literatuur, en wel in Cambridge in alle rust, omdat deze universiteit onder leiding staat van de eerwaarde vader John Fisher, bisschop van Rochester, een man met niet alleen de geleerdheid van een theoloog, maar ook de levenswijze. Maar in Oxford, hoewel met redelijk succes Grieks werd gedoceerd door een bijzonder geleerde jongeman, begon een of andere barbaar in een preek voor het volk met de meest verschrikkelijke beschimpingen te keer te gaan tegen de Griekse literatuur. Maar toevallig was de koning toen in de buurt, zelf niet zonder enige geleerdheid en bovendien een begunstiger van de literatuur. Via More en Pace kwam hij de zaak te weten, waarna hij gelastte dat zij die dat graag wilden zich beslist aan de Griekse literatuur moesten wijden. Zo is dat stelletje kakelaars het zwijgen opgelegd. Hadden wij toch maar zo'n vorst of zo iemand als zijn plaatsvervanger; onze vorst bevindt zich namelijk op te grote afstand van ons. Jullie zijn beter af, als het waar is wat mij enkele jaren geleden over hertog Georg is verteld.

Dit is nog zo'n verhaal. Een zekere theoloog die een preek hield aan het hof in aanwezigheid van dezelfde koning, begon uit te varen tegen de Griekse literatuur en de nieuwe vertalers, op een manier die even brutaal als dom

16. Augustinus, *Epistulae* 93, 43; vgl. *Adagia* IV, 7, 16.

was. Pace wierp een blik op de koning, om te zien met wat voor gezicht hij hiernaar zat te luisteren; deze glimlachte daarop vriendelijk naar Pace. Na de preek riep hij de theoloog bij zich; More kreeg de opdracht om tegenover hem de Griekse literatuur te verdedigen. De koning wilde bij de discussie aanwezig zijn; toen More met grote welsprekendheid een tijd aan het woord was geweest en men juist de repliek van de theoloog verwachtte, viel deze op zijn knieën en smeekte enkel om vergiffenis. Wel probeerde hij nog zijn vergrijp af te zwakken door te zeggen dat een of andere geest hem onder het preken inblies deze lelijke dingen over de Griekse taal eruit te flappen. Waarop de koning zegt: 'Maar dat was niet de geest van Christus, maar van de zotheid.' Vervolgens vraagt hij de man of hij iets van Erasmus had gelezen; want de koning had wel gemerkt dat bepaalde dingen tegen mij gericht waren. Hij zegt van niet. 'Daarmee laat je overduidelijk zien dat je een dwaas bent, omdat je veroordeelt wat je niet gelezen hebt.' Hierop zegt de theoloog: 'Ik las iets dat *Zotheid* heet.' Op dat moment onderbreekt Pace het gesprek: 'Dat is het onderwerp, illustere koning, dat precies bij deze man past.' Daarnaast kwam de theoloog nog met een andere drogreden om zijn handelwijze te vergoelijken. Hij zei 'Ik ben niet zozeer de Griekse literatuur vijandig gezind, omdat ze haar oorsprong heeft in de Hebreeuwse taal.' Verwonderd over zoveel dwaasheid, stuurde de koning de man weg, en wel op voorwaarde dat hij nooit meer aan het hof zou komen preken.

Ik kan het niet laten ook dit nog te vertellen, iets volkomen belachelijks. Een zekere bisschop van de orde der predikheren, die biechtvader is van de koningin,[17] had deze bijzonder verstandige en vrome vrouw, bovendien niet zonder enige geleerdheid, ervan weten te overtuigen dat ik een onvergeeflijke misdaad had begaan door de boeken van Hieronymus te verbeteren, een zeer geleerd man en zelfs een heilige. Daarvan overtuigd roept ze als volgt een vriend van mij aan het hof ter verantwoording: 'Was Hieronymus niet een zeer geleerd man?' 'Zeker.' 'Hij is toch in de hemel?' 'Ja.' 'Welnu dan. Welk excuus ga je gebruiken om je vriend Erasmus te verdedigen, die zijn boeken verbeterde? Weet hij soms meer dan Hieronymus?' En dezelfde dingen worden hier in alle ernst verkondigd door hen die denken de steunpilaren van de kerk te zijn. Dat is het soort tegenstanders waarmee we te maken hebben. Dat zijn de verdedigers van Christus' religie. Je kunt je niets dommers voorstellen, niets dwazers. En toch worden we met dit soort gemene leugens voor gek gezet bij de onwetende massa en zotte vrouwtjes.

Maar genoeg onzin. Wat betreft het feit dat ik je brief nogal laat beantwoord, je mag aan allerlei oorzaken denken behalve dat ik jou verwaarloos. Ik word dagelijks overstelpt met bundels brieven. Als ik niet antwoord, kom

17. Jorge de Ateca, biechtvader van Catharina van Aragon.

ik onbeleefd over. Als ik antwoord, haal ik me een drievoudig probleem op de hals. Allereerst stel ik mensen evenmin tevreden als ik noodzakelijkerwijs antwoord wat me voor de mond komt. Verder, door op die manier haastig te schrijven maak ik mijn stijl, die van zichzelf al beroerd genoeg is, nog slechter. Ten slotte doe ik afbreuk aan mijn reputatie. Belachelijk om liever bij een Italiaan te gaan zoeken wat men in huis heeft.[18] Zo denkt het volk dat iemand een uitstekend arts is als hij zich voordoet als een Arabier of Indiër, in de hoop bij zotte lieden een streepje voor te hebben door van ver te komen. Maar het past geleerden zich hiervan verre te houden. Een ieder die verstand heeft van de literatuur, behoort in onze ogen een Italiaan te zijn. Ik ben niet van plan nog langer met dit soort mensen op de vuist te gaan. Ik ben al een oudgediende en verdien ontslag; moe van de wedloop geef ik de fakkel over aan jullie die nog jong zijn. Ook zonder mij zal het overwinningslied klinken, mits je doorgaat zoals je begonnen bent.

Philippus Melanchthon heeft bij mij geen beschermheer of voorspraak nodig. Ik ben de jongeman genegen als ik geen ander ben. Het moet wel een heel verschrikkelijke belediging zijn die voor mij een reden is een vriendschap te verbreken.

Het ga je goed. Leuven, in het jaar 1519. 22 april

949 *Van Lodovico Ricchieri*
Milaan, 22 april 1519

Lodovico Ricchieri groet Desiderius Erasmus. Naar Bazel

Toen kort geleden Francesco Calvo, een bewonderaar van jou en mij, na zijn vertrek daar bij jou vandaan uit Duitsland ons een bezoek bracht, vroeg ik hem - zoals bijna alle geletterden plegen te doen - uitgebreid wat voor nieuwe dingen hij meebracht van zijn lange tocht, waarmee de studie nog beter toegerust kan worden. ‘Niet erg veel,’ zei hij, ‘maar binnenkort zal er wat meer zijn.’ Waarop ik vroeg: ‘Waar is onze vriend Erasmus mee bezig? Wat is hij nog meer van plan? Want hij is een vruchtbare, een Byzantijnse akker, bekend om een honderdvoudige opbrengst:[1] altijd groeit er iets wat kort daarop geoogst kan worden.’ Hij glimlachte en zei: ‘En wat als je zou

18. Zie brief 911.
1. Byzacium (niet Byzantium, zoals de brief heeft) in Noord-Afrika stond bekend om de vruchtbare grond; zie o.a. Plinius, *Naturalis historia* V, 24.

weten hoe ongunstig hij over jou denkt?' Ik vroeg: 'Hoezo? Waarom dan wel is hij van mij vervreemd?' 'Hij zegt dat jij in de commentaren van je *Antiquae lectiones*[2] van zijn opvatting bent afgeweken, en wel op een manier alsof je hem een lesje wilde leren.' Ik was zo verbaasd als maar kon; werkelijk, niet veel ergers had zo onverwachts op mij af kunnen komen. Want ik was overtuigd van mijn eerlijkheid en ongeveinsde openheid; ik wist zeker dat ik bij het schrijven geen enkele toespeling had gebruikt waarin iemand, zelfs met een betere reuk dan honden, iets had kunnen bespeuren, van mij afkomstig, wat in de richting wees van een ondermijning van zijn reputatie. Zo terughoudend stel ik me zelfs op tegenover eenvoudige lieden, met een lage moraal, laat staan tegenover jou, die ik reken - en verdenk me niet van gunstbejag - onder de mensen van de eerste rang. Als ik blijkbaar tot een andere interpretatie kom, vind je dat je meteen met een proces moet dreigen, alsof ik je een smet heb aangewreven of geprobeerd heb je een stomp te geven? Dit soort inbeelding past niet bij een geleerd man, aangezien het altijd vrij stond en vrij zal staan iets toe te voegen aan eerdere vondsten en naargelang ieders talent nieuwe dingen te bedenken, mits dat gebeurt zonder venijn, zonder de bijtende spot van een niet letterlijk te nemen lofredenaar, en we ons ook niet als een stel viswijven gedragen. Ja, als je de moeite neemt aandachtiger te kijken, zul je merken dat je hogelijk wordt geprezen, weliswaar niet met naam en toenaam, maar voor iedereen duidelijk. Met die vrijmoedigheid hebben de allerbesten gewedijverd met hun voorgangers; ook jij blijkt in je werken niet onbekend met dit soort schermutselingen. Wees daarom een niet al te strenge rechter voor mij, want het is geen geschil waarbij men niet in beroep zou kunnen gaan.

Maar er is nog iets. Onlangs, nadat Francesco Sacchetti uit Pavia, een zeer geleerd man en ook senator,[3] me erop had geattendeerd, las ik in de laatste uitgave van je spreekwoorden de passage waar je klaagt[4] dat ik nergens in mijn boeken jou met naam en toenaam heb vermeld, terwijl het toch waarschijnlijk is dat ik jouw werk heb gebruikt. Zeer geleerde vriend, rond de tijd dat mijn werk in de openbaarheid kwam, had ik behalve de spreekwoorden volstrekt niets gelezen wat uit jouw werkplaats kwam. Toen die verschenen, voelde ik me als gemarteld. Ik was eveneens boeken spreekwoorden aan het smeden; ik weet dat je dat in Padua is verteld. Jouw handelwijze, waardoor ik het nakijken had, maakte dat ik me wel kon opknopen.[5] Verlo-

2. Verschenen in 1516 in Venetië. De discussie betrof *Adagia* I, 1, 2, het gedeelte over 'Choenici ne insideas'.
3. Deze persoon is niet met zekerheid te identificeren.
4. Zie het bewuste gedeelte van *Adagia* I, 1, 2.
5. *Adagia* I, 5, 21.

ren waren zoveel doorwaakte nachten, de ingeademde rook van de lamp, kleren nat van het zweet, het was allemaal voor niets. Hoe denk je dat ik me toen voelde? Ik moest iets nieuws op het getouw zetten, een nieuwe uitdaging aangaan, tenzij ik mezelf liever als een gebroken man met meer dan Kimmerische duisternis wilde omgeven.[6.]

Zo zijn de boeken *Antiquae lectiones* ontstaan. Die verschijnen binnenkort opnieuw, nog beter overdacht en bovendien met aanvullingen (er komen zo'n vijfduizend wetenswaardigheden bij), en dan zal ik, om je met een uitvoeriger blijk van respect aan me te verplichten, één boek aan jou persoonlijk opdragen met een brief en daarin vooral benadrukken hoeveel je werken hebben bijgedragen aan het leven. Je schrijft dat ik andermans bloemenslinger loshaal om er nieuwe kransjes van te maken;[7.] op dat punt zal ik me binnenkort tegenover jou en de anderen rechtvaardigen. Het ga je intussen goed.

Milaan, 22 april 1519

950 *Aan Jan Šlechta*
Leuven, 23 april 1519

Erasmus van Rotterdam groet de illustere heer Jan Šlechta van Kostelec

Ik ontving je brief, of liever lofrede, die met zoveel vernuft en zoveel welbespraaktheid mijn verdiensten bezingt, dat hij meer tot eer strekt van degene die huldigt dan van mij, de persoon die wordt geprezen. Ik ben blij dat er geen plek op aarde is waar de hogere literatuur geen begunstigers heeft, en niet alleen begunstigers, maar ook beoefenaars. Verder laat alleen al deze ene brief van jou duidelijk zien dat je die zestien jaar, doorgebracht aan het hof van Vladislav, koning van Hongarije en Bohemen, niet volledig ongebruikt voorbij hebt laten gaan. Maar de lofprijzingen die je met bergen over me uitstort, wijs ik allemaal af, behalve dat ik ernaar streef de christelijke gezindheid en de goede soort studie te bevorderen. Het doet me plezier als mijn doorwaakte nachten iemand tot nut waren. Ik kan me niet genoeg verbazen over de vijandigheid van bepaalde mensen, aangezien tot nu toe niemand in mijn werken ook maar in het minst werd zwartgemaakt. Ik zag de huidige soort doornige en dorre theologie van dag tot dag erger worden; ik merkte dat de bronnen en de oude orthodoxe schrijvers bijna als ouderwets werden beschouwd. Daarom probeerde ik iedereen weer terug te roepen naar de

6. *Adagia* II, 6, 34.
7. Zie noot 4.

ware theologie; ik veroordeelde hierbij de op de universiteiten gangbare theologie niet in haar geheel, maar perkte deze deels in, gaf deels aan welke toevoegingen ik wenselijk vond. Immers, ik heb weliswaar niets op met mensen die volstrekt geen waarde hechten aan de literatuur, maar ik ben het toch ook niet eens met mensen die de studie van de latere theologen geheel en al veroordelen.

Ik verbaas me echter over de onbeschaamdheid van die Praagse kanunnik, wie het ook is, die als een spin uit eigen bedenksels zo'n enorm web van leugens weefde. De Keulenaren hadden een tijd lang een geschil met Johann Reuchlin, een uitstekend man; met mij hebben ze nooit schriftelijk of mondeling ruzie gehad, laat staan dat ze mijn pennenvruchten hebben verbrand samen met de auteur zelf. Integendeel, iedere keer dat ik op mijn reizen daarlangs kwam, werd ik door vooraanstaande mensen eervol ontvangen, die mij ook weer in alle vriendelijkheid lieten weggaan. Maar ik wil best geloven dat ook daar lieden zijn die in hun vriendenkring tegen Erasmus staan te keffen; zoals laatst iemand van het gezelschap van de predikheren, alsof het een vaststaand feit was, in eigen kring vertelde, dat Erasmus in Leuven was overleden;[1] de lasteraar voegde iets geestigs toe wat helemaal bij hem paste: ‘zonder licht, zonder kruis, zonder God.’[2] Tijdens het vertellen kreeg hij telkens applaus van de drinkende monniken. Als ze er niet voor terugdeinzen zoiets over mij te verzinnen terwijl ik in de buurt ben, wekt het weinig verbazing als ze in Praag zulke leugens bedenken. Maar toch kun je uit deze misdaden, zoals ze er dagelijks vele beramen, opmaken wat voor razernij zich van hen meester heeft gemaakt. Ik voor mij ben, werkelijk waar, meer begaan met hun lot dan het mijne. Want ik kan me troosten met een zuiver geweten en het oordeel dat de meest gerespecteerde personen over mij hebben; immers, geen mens op aarde is het tot nu toe gelukt het iedereen naar de zin te maken.

Het Nieuwe Testament is wederom verschenen, door mij vernieuwd, tijdens niet te geloven hoeveel doorwaakte nachten, en verrijkt met een behoorlijke uitbreiding. Vooraan is de brief van Leo X toegevoegd,[3] waarin hij zijn goedkeuring hecht aan de oude, en aanspoort tot deze nieuwe editie.

Ik weet niet wat ik in Praag te zoeken heb. Immers, je belooft dat het niet zal ontbreken aan mensen die mij veilig zullen brengen waar ik heen wil. Welnu, ik houd niet van streken waar dergelijke begeleiders nodig zijn. Hier

1. Wellicht was dit gerucht ontstaan tijdens Erasmus' ziekte na zijn terugkeer uit Bazel in 1518 (zie brief 867).
2. De man gebruikt de verkeerde naamval na het voorzetsel: ‘sine lux, sine crux, sine Deus’.
3. Brief 864.

ben ik, zelfs zonder gezelschap, vrij om te gaan waarheen ik wil. Maar ik twijfel er niet aan dat ik daar, zoals je schrijft, verschillende mensen zou vinden die zich onderscheiden door hun geleerdheid en vroomheid, die niet bezoedeld zijn met de fouten van de schismatici.[4.] Het verbaast me evenwel dat er geen mensen opstaan die een eind maken aan deze hele splitsing. Het is beter dat er eensgezindheid heerst waarbij men minder gunstige voorwaarden accepteert, dan onenigheid waarbij men vasthoudt aan gunstige voorwaarden. Ik voor mij ben bang dat geldzucht, waar dan ook een vloek voor de goede zeden, zich niet laat verenigen met eensgezindheid. Paulus nam elk verlies voor lief om Christus te winnen.[5.] Er zijn in deze wereld zoveel kardinalen, zoveel bisschoppen, zoveel vorsten; moge Christus een van hen de inspiratie geven om deze taak met een waarlijk christelijke gezindheid op zich te nemen! Als Paulus in Rome zetelde, dan weet ik zeker dat hij niet alleen zou dulden dat zijn inkomsten zouden afnemen maar ook zou dulden dat een deel van zijn autoriteit zou vervallen, als hij voor die prijs de eensgezindheid kon kopen.

Als we het niet mogen beleven dat we elkaar persoonlijk ontmoeten, zal een uitwisseling van brieven het toch mogelijk maken dat ik af en toe samen met jou al pratend langs de Elbe wandel en jij met mij onder de Brabanders verkeert. Immers, voor hoe weinig bestaat vriendschap uit lichamelijke nabijheid!

Leuven, in het jaar 1519 na de geboorte van Christus. 23 april

951 *Aan Ulrich von Hutten*
Leuven, 23 april 1519

Erasmus groet zijn vriend Hutten

Bedolven onder zo'n grote stapel werk dat het een wonder is dat ik überhaupt iemand antwoord geef, geef ik jou vaker antwoord dan jij mij schrijft, als het tenmiste aankomt wat ik je stuur; en toch beschuldig je mij van hardnekkig stilzwijgen en bekvecht je met me, alsof er nog niet genoeg mensen zijn die ruzie met me maken.[1.] Je brengt me zeer goed nieuws dat de zeer eerwaarde heer de aartsbisschop van Mainz[2.] mij zo gezind is en ik kan jou niet

4. De hussieten.
5. Filippenzen 3:8.
1. Zie brief 923.
2. Albrecht van Brandenburg.

genoeg gelukwensen met zo'n mecenas. Verder, het aan hem opgedragen boekje[3] verstuurde ik al een hele tijd geleden op mijn kosten, met behulp van een jongeman, samen met een brief aan jou, tegelijk ook met de voorrede die ik Wolfgang Angst zond.[4] Hij kwam tot aan Bazel, zoals ik opmaak uit een brief van Rhenanus; wat hij in Mainz deed, weet ik niet. Het zou me verbazen als hij zijn opdrachten niet uitvoerde, want ik had een lijst meegegeven met de dingen waar hij aan moest denken. Vooraan het boekje voegde ik de geleerde en goed geschreven brief van de aartsbisschop toe,[5] niet zozeer om de aandacht te vestigen op dit teken van zijn goede gezindheid jegens mij, als wel om anderen enthousiast te maken voor de literatuur met het voorbeeld van zo'n groot vorst. Ik denk dat het heeft gebaat, want de illustere jongeman Guillaume de Croy, hertog en bisschop van Kamerijk, aartsbisschop van Toledo, daarnaast nog kardinaal, hoewel toch al duidelijk geneigd tot de hogere studie, lijkt toch door het lezen van de brief van de bisschop van Mainz nog een extra impuls gekregen te hebben.

Heel wat keren nam ik je *Aula* (Het hof) ter hand, maar tot nu toe was er steeds iets te doen waardoor ik het weg moest leggen, juist als ik het wilde gaan lezen. Wat ik ervan las, viel zeer in de smaak - wat van Hutten valt immers niet in de smaak? Door de zorg van ik weet niet wie werden *Febris* (De koorts) en *Phalarismus* (Phalarisme) opnieuw gedrukt. Maar de verspreiding van de *Febris* werd in Leuven verboden, omdat het onverhuld enkele halfgoden leek aan te vallen; verder valt het bij iedereen zeer in de smaak. Aangezien *Phalarismus* één geheel vormde met *Febris*, is het tegelijk met *Febris* in de ban, maar alleen in Leuven; verder strekt zich immers de tirannie van deze universiteit niet uit. Ze waren van plan ook de redevoering[6] te drukken, maar ze stellen het uit zonder dat ik goed weet wat daar achter zit.

Maar wat hoor ik? Hutten gaat in volle wapenrusting strijden aan het front? Het is voor mij volkomen duidelijk dat je voor de strijd geboren bent, aangezien je niet alleen met de pen en de tong, maar ook met de wapens van Mars vecht. Het stelt trouwens niets voor dat je nu tussen zo velen tegen één durft te vechten, omdat je ooit in Bologna in je eentje zo velen versloeg.[7] Ik prijs je moed, maar als ik je een goede raad mag geven, bewaar Hutten voor de Muzen. Want waar halen we zo'n talent vandaan als jou iets overkomt? - wat de goden mogen verhoeden! Maar je weet hoe wispelturig Mars is, en

3. *Ratio verae theologiae.*
4. Brief 919.
5. Brief 661.
6. *Ad principes Germaniae, ut bellum Turcis invehant, exhortatoria* (Augsburg, 1518).
7. Zie brief 611. De vechtpartij vond plaats in Rome.

dat hij fijnzinnige geesten niet echt welgezind is, aangezien hij de domste is van alle goden. Ik hoop dat het goed mag gaan. Maar mocht er toch iets gebeuren, dan heb je met je werken voor jezelf een monument opgericht duurzamer dan brons.[8] Toch zal ook ik mijn plicht niet verzaken. Want als de werken van Erasmus enig gewicht zullen hebben, 'zal geen dag ons ooit wissen uit het geheugen van toekomstige geslachten'.[9]

Je *Triumphus* heb ik nog niet gezien. Het deed me genoegen dat ze het op mijn advies zo lang hebben achtergehouden;[10] ongetwijfeld hebben ze ook het hele betoog gematigd. De ruzies houden maar niet op. Ook al win ik het op alle andere punten, als het gaat om kleingeestige vitterijen, leugens en beschimpingen word ik ruimschoots overtroffen. Ik kan niet anders dan openhartig toegeven wat maar al te waar is. Maar het is beter uit eigen beweging toe te geven op dat gebied verslagen te zijn[11] dan tot je schande te blijven vechten. Want we moeten niet alleen afwegen wat hun toekomt tegen wie we schrijven, maar ook wat gepast is voor ons, die schrijven. Het is soms prijzenswaardiger winnaar te zijn op het punt van gematigdheid dan je zaak te winnen; ook vind ik andere dingen belangrijker om te doen. Ik besteed liever een hele maand aan de uitleg van Paulus of het evangelie dan dat ik een dag verbeuzel met dergelijke ruzies. Het ga je goed, dierbaarste onder de mensen.

Leuven, 23 april 1519

952 *Aan Jan Becker van Borssele*
Leuven, 24 april 1519

Erasmus groet zijn vriend Jan van Borssele

Dat noem ik geen brief die je stuurt, maar een bezwering: je bidt, smeekt, oefent druk uit, onder aanvoering van zoveel gronden; je dreigt zelfs met een proces wegens contractbreuk als ik weiger over de methode van het preken te schrijven. Alsof ik van ijzer of staal ben! Welke akker is zo vruchtbaar dat

8. Horatius, *Oden* III, 30, 1.
9. Vergilius, *Aeneis* IX, 447, waar *vos* (u) staat in plaats van *nos* (ons). Het voorgaande ('als de werken van Erasmus enig gewicht zullen hebben') doet denken aan vers 446 bij Vergilius: 'als mijn gedichten iets vermogen'.
10. Zie brief 636.
11. Zie brief 943, noot 2.

hij niet na onbeperkte bebouwing uitgeput raakt? Ik mishandel dit armzalige, schrale akkertje al zoveel jaar met voortdurend zaaien, zonder het te onderhouden met lectuur als mest, behalve wat ik in haast vergaar. Na zo zware ziekten moest ik iets opgeven om aan te kunnen sterken. Hierbij gaf ik mezelf zo weinig ruimte, dat ik zelfs geen tijd had om ziek te zijn; verder was deze vasten me bijna fataal geweest, als ik niet, om van omgeving te veranderen en uit de sleur te zijn, naar Antwerpen was gegaan. Ja, ook werd ik gedwongen als hoveling op te treden in Mechelen en toonde ik mij gedienstig jegens mijn beschermheren, de bisschop van Luik, de bisschop van Utrecht en andere hoogwaardigheidsbekleders, onder wie jouw beschermheer Adolf,[1] waarmee weer enkele dagen heengingen. Tenslotte word ik onder zo'n massa brieven bedolven, overal vandaan, dat met het beantwoorden ervan het grootste deel van de tijd heengaat, ten koste van de studie.

Na voltooiing van de parafrase op de twee brieven aan de Corinthiërs wilde ik beginnen aan de parafrase op de brief aan de Galaten; maar bij die bezigheid werd ik onderbroken door ware tragedies, van een nieuwe en tot nu toe onbekende soort, die een of andere furie hier ontketende. De apologie waarmee ik antwoord op de dialoog van Latomus kostte me nauwelijks drie dagen; want ik heb geen zin veel uren in dat soort beuzelingen te steken. Als hij tijd heeft verschillende boeken van dat soort uit te geven, zal het hem niet ontbreken aan mensen die antwoorden - ík verlaat als Veianius[2] de arena. Ik merk dat deze slang niet te overwinnen is door terug te vechten; daarom zeg ik de strijd vaarwel en trek ik me terug in de haven van christelijke toegevendheid. Bij alle jaloerse opmerkingen van boosaardige lieden troost ik mezelf met het oordeel dat gerespecteerde mensen over mij vellen, en bovendien met een zuiver geweten - in elk geval wat deze zaak betreft. Geldzucht heeft nooit greep op mij gehad; graag had ik, als het kon, de last van de roem afgelegd. Ik heb niet genoeg van het leven, maar ben er ook niet begerig naar; wanneer de bevelhebber Christus mij hiervandaan roept, zal ik met zijn steun bereidwillig en gereed de post van het lichaam verlaten.[3] Zozeer hindert me de enorme ondankbaarheid van sommige lieden en het gif van kleingeestige vitterijen, dat, als ik daar niet door ondervinding achter was gekomen, ik nooit geloofd zou hebben dat er zoveel kwaad was, ik zeg niet onder de geleerden, maar zelfs onder de mensen, ook al heb ik temidden van zoveel verschillende volkeren en mensen geleefd.

Ik vermoed dat je brief in Leuven is afgeleverd en vandaar naar Antwer-

1. Érard de la Marck, Filips van Bourgondië en Adolf van Veere.
2. Horatius zegt dat Veianius na beëindiging van zijn loopbaan als gladiator ook inderdaad niet meer in de arena terugkeerde (*Epistulae* I, 1, 4).
3. De beeldspraak is ontleend aan Cicero, *Cato* 73.

pen teruggestuurd is, want daar was ik toen; zo komt het dat ik de persoon die hem bracht niet gezien heb. Ik ben van plan deze lentemaand te besteden aan herstel van mijn schamele lichamelijke en geestelijke kracht, als het tenminste mogelijk zal zijn. Binnenkort zal ik, met Christus' hulp, de parafrase ter hand nemen, en ook het onderwerp dat jij zo graag wilt; maar dat boek zal voor anderen bestemd zijn, niet voor Borssele. Ik ken dat karakter van je, ik ken je talent, ik ken je ijver. Je hebt de bron bij jezelf thuis, zodat het niet nodig is uit andermans reservoir water te halen. Er zullen genoeg mensen zijn die het pauselijk gezag verheerlijken, waarvan ik toegeef dat het onschendbaar behoort te zijn; er zullen genoeg mensen zijn die de leerstellingen van Scotus en Thomas verkondigen, die ook ik werkelijk niet volledig afkeur. Maar jij moet degenen die je onder je hoede hebt telkens een beetje van die zuivere en ware Christus toedienen, want blijkbaar wordt dat maar door weinig mensen gedaan. Ik ben blij dat je een positie hebt gekregen die je ook waardigheid verleent, en dat zich bovendien een aanleiding en mogelijkheid voordeed om je verdienstelijk te maken tegenover de kudde van Christus. Tijd voor studie is een zegen, maar Plato's filosoof hoort naar de aarde af te dalen, omdat hij niet alleen voor zichzelf geboren is.[4.]

De voortreffelijke vorst Adolf koestert duidelijk nog diezelfde gevoelens jegens mij als vroeger, toen hij een jongen was. Je kunt het beste proberen nader met hem in contact te komen via Pieter Zuutpene van Kassel, een man zo oprecht en vriendelijk als ik nog nooit gezien heb. Het gerucht dat de Franse koning François me met een vrij goed aanbod naar Frankrijk probeerde te lokken, heeft wel enige grond. Er zijn telkens pogingen ondernomen via brieven van bepaalde mensen; maar tot nu toe mocht ik niets vernemen waarover zekerheid bestaat, en blijf ik waakzaam; ik ben niet zo wereldvreemd dat ik te verleiden ben met louter beloften. Men heeft ijverig zijn best gedaan om ervoor te zorgen dat ik de leraar van Ferdinand zou worden, met behulp van de heer van Bergen[5.] en vele anderen; hij is ook werkelijk een zodanig vorst, dat ik er niet een zou kunnen wensen die beter en leergieriger is. Maar bepaalde dingen weerhouden me ervan, die niet zonder risico aan een brief toevertrouwd kunnen worden. Het ga je goed.

Leuven, Paasdag 1519

4. Zie Plato *De re publica* VII, 517 A-520 E; vgl. brief 959, noot 3.
5. Jan van Bergen.

953 *Van Johannes Fabri*
Konstanz, 26 april 1519

De grote theoloog Erasmus van Rotterdam wordt hartelijk gegroet door Johannes Fabri, geestelijk vicaris van Konstanz

Dat ik de correspondentie zoveel maanden onderbrak, zeer geleerde Erasmus, daarvoor zal ik niet mijn bezigheden als excuus aanvoeren, wat luie mensen gewoonlijk doen; hoewel ik het met recht zou kunnen doen, omdat ik het altijd zeer druk heb. Evenmin was mijn vriend Erasmus bij mij ook maar een moment in vergetelheid geraakt, omdat ware vriendschap geen vergetelheid kent en ik amper zoveel aan mezelf denk als aan Erasmus. Immers, hoewel we door zoveel bergen, door zo ontzaglijk veel wegen worden gescheiden, zijn toch altijd die verrukkelijke onderpanden van je een genoegen om naar te kijken, de goddelijke tekenen van je talent. Wanneer ik daarnaar kijk - en dat doe ik vaak -, zie ik Erasmus, zonder twijfel meer naar waarheid dan zij die je in persoon omarmen en je de hand schudden. Zij kijken naar de lijfelijke verschijning - waarachter de ware Erasmus huist, die over de hele wereld bewondering oogst; een juister beeld daarentegen geven al die boeken die hij uitgaf, zij stellen hem duidelijker voor ogen dan de voortdurende aanblik van het lichaam.

Zie toch hoe ijverig ik mijn best doe om elke indruk te vermijden dat ik ook maar een moment een vriend vergeten zou zijn! Wat zal dan als excuus gelden voor een zo lang stilzwijgen van mijn kant? Precies datgene wat er aan de hand is: enerzijds het feit dat je je op behoorlijke afstand bevond, met als gevolg dat er geen boden waren, anderzijds het feit dat je van verblijfplaats wisselde. Want nu zei men dat je je naar Engeland had gespoed; het gerucht ging dat je ijlings naar Holland was gegaan. Daarom meende ik vergeefs te zullen schrijven; ook gaven intussen enkele vrienden me hoop dat je naar Bazel zou terugkeren; zo wist ik niet wat ik moest doen, terwijl ik vol ongeduld brandde van verlangen naar jou. Eindelijk dan trof ik iemand die een vooraanstaande plaats inneemt aan het hof van Karel (jouw - en naar ik hoop - ook onze koning),[1] illuster en tegelijk geleerd, die beloofde voor boden te zorgen en - buitengewoon wellevend als hij is tegenover iedereen - al het mogelijke te doen om de brief naar jou te sturen. Dolblij begon ik meteen met schrijven.

Je wilt dus weten hoe het met je vrienden gaat? Ze maken het door Gods genade allemaal heel goed en allemaal wensen we jou een uitstekende gezondheid toe, zodat je met des te meer voortbrengselen van je vruchtbare geest onze armoede kunt verrijken. Alles van jou is immers zodanig dat het niet alleen verdient met de geleerdheid van de ouden vergeleken te worden, maar zelfs daarboven gesteld te worden. Ontelbaar zijn de mensen die in

1. Waarschijnlijk Maximiliaan van Bergen.

Duitsland de resultaten van jouw doorwaakte nachten, afbeeldingen van je geest, bekijken en lezen. Zij hebben op het gebied van welsprekendheid, geleerdheid en vroomheid zoveel vorderingen gemaakt, dat ze jou, hun leermeester, aan wie ze alles te danken hebben, weldra tot grote eer zullen strekken. Ontelbaren hebben onder jouw leiding het vuil van de vroegere onwetendheid afgewist en haasten zich met lange marsen naar een verstandiger leven, niet alleen jongeren, wat mij niet zo verbaast, maar ook hoogbejaarden: zij verklaren onder die zo machtige bevelhebber van de literatuur als op een teken alle barbarij de oorlog en hopen bovendien op de overwinning. Want de kracht van je welsprekendheid is zo groot dat je als verloren beschouwde barbaren voor je mening wist te winnen. Weliswaar laat beginnen ze toch nog, op de manier van de Trojanen,[2] en besteden ze kostbare uren, die ze daarvoor in misplaatste beuzelingen stopten, aan de ware literatuur en de ware filosofie.

Waarom zou ik het over mezelf hebben? Je hebt me persoonlijk in vroeger jaren,[3] in allerverrukkelijkste gesprekken, zo meegesleept en omgevormd, dat je me bijna tot een ander persoon maakte. Want hoewel ik me in het verleden overgaf aan weinig zinvol onderwijs en, jong als ik was, al te vasthoudend de nieuwere theologie aanhing, wist jij met jouw meeslepende overtuigingskracht te bereiken dat ik vervolgens in geen enkele lectuur zoveel genoegen schepte als in de echte theologie. Daarom, Erasmus, toonbeeld van zachtmoedigheid, moet je het niet erg vinden, dat Beatus Rhenanus, een man die opvalt door de zuiverheid van zijn geleerdheid en levenswijze, onlangs je handleiding voor de ware theologie[4] aan mij heeft opgedragen. Immers, hoewel de opdracht van zo'n opmerkelijk werk iets is waar vooral de meest gerespecteerde en geleerdste personen op alle mogelijke manieren naar moeten streven, hoef je je toch niet helemaal te schamen voor zijn initiatief, omdat je niet alleen mij, maar ook heel wat anderen enthousiast hebt gemaakt voor de oude theologie. Zo duidelijk immers toont dat volmaakte boekje je kennis op het gebied van de Heilige Schrift en de scherpte van je verstand, dat je zelfs heel wat barbaren, die tevoren uitgesproken vijanden van een fijnzinniger theologie waren, met dit werkje tevreden stelde en tot je vrienden maakte.

Ik kijk met meer verlangen uit naar het Nieuwe Testament, door jou on-

2. Zie *Adagia* I, 1, 28: 'Sero sapiunt Phryges' (Te laat worden de Trojanen wijs).
3. Zie brief 541, noot 10.
4. De *Ratio verae theologiae*, die in november 1518 bij Dirk Martens in Leuven was verschenen met een opdracht aan Albrecht van Brandenburg (brief 745, zie ook 976).

getwijfeld op indrukwekkende wijze weer verrijkt, dan een moeder naar de terugkeer van haar geliefde zoon uit een vreemd land. Ieder moment namelijk dat ik overhoud naast de werkzaamheden van mijn drukke ambt, besteed ik aan het tien keer opnieuw doorlezen van je boeken. Ik zou heel graag willen weten waar onze vriend Pace, door de natuur met gulle hand overladen met goede dingen van buitenaf en van lichaam en geest,[5.] zich bevindt en wat hij doet; ik schepte zeer veel genoegen in het buitengewoon prettige contact met hem. Jij, allervriendelijkste Erasmus, moet niet boos worden op je Fabri; immers, het was uit bewondering en genegenheid voor jou dat ik niet schroomde je bij je bezigheden te storen. Hoewel ik je brieven als kostbare geschenken verwelkom, heb je, zolang je me maar genegen blijft, toestemming van mij om niet alleen mijn brief onbeantwoord te laten, maar hem zelfs ongelezen te laten, als dat zo uitkomt. Het ga je goed, vorst van de theologen en alle geleerdheid.

Uit Konstanz, 26 april. In het jaar 1519 van onze verlossing

954 *Aan Guillaume Budé*
[Leuven, april] 1519]

Erasmus groet zijn vriend Budé

Ik ontving twee brieven met bijna dezelfde inhoud,[1.] maar die mij duidelijk laten zien dat het eerdere conflict tussen ons tot nu toe geen schadelijke gevolgen voor onze vriendschap heeft gehad. Die uitgebreide brief[2.] mishaagt me hierom het meest, dat hij jou kennelijk ergerde; en nu moet je hem zelfs wel genadig zijn, omdat hij op jouw gezag gered is, terwijl ik hem zelf overgeleverd had. Ik bid voor je dat dat gezantschap goed verloopt en dat je je uiteindelijk tot eigen voordeel verzoent met het hof. Iedere keer als ik denk aan al die opschudding over de keizer, schiet me meteen die Horatiaanse frase te binnen: ‘van dwaze koningen en volkeren’.[3.]

Het ga je goed. 1519

5. Dit zijn de drie soorten *bona* (goede dingen) die door de Peripatetici worden onderscheiden (vgl. de brieven 957-959).
1. Brieven 924 en 929.
2. Brief 906.
3. Horatius, *Epistulae* I, 2, 8: het verhaal van de Trojaanse oorlog ‘bevat de hartstochten van dwaze koningen en volkeren’.

955 *Aan Maarten Lips*
[Leuven, ca. eind april 1519]

Hartelijk gegroet. Ga na of het exemplaar[1.] volledig is. Het geld zal, als je wilt, teruggestuurd worden, of bewaard worden naar je goeddunken, of besteed worden aan boeken van je keuze. Het ga je goed, mijn allerdierbaarste Maarten.

956 *Aan Antoine de la Marck*
[Leuven, ca. eind april 1519]

Deze brief is opgenomen als opdracht in de *Paraphrasis in Galatas* (Leuven, 1519).

De illustere graaf Antoine de la Marck wordt gegroet door Erasmus van Rotterdam

Juist toen ik was begonnen aan de parafrase op de brief van Paulus aan de Galaten en er telkens over nadacht aan wie ik dat werk zou opdragen - een gewoonte immers die sinds vroeger eeuwen tot op heden in stand is gebleven -, juist op dat moment bracht Paschasius Berselius, die Uwe Hoogheid van ganser harte is toegewijd, uw brief; een brief die in alle opzichten blijk geeft van een edele en verheven geest, geheel in overeenstemming met zulke voorvaderen, en een vurige inborst verraadt, geschapen voor die hogere filosofie die ons oproept de blik te richten op het hemelse en minachting teweegbrengt voor die minderwaardige zaken die het verachtelijke volk bewondert.

Dat gaf mij minder reden om me te verbazen dan om me te verheugen, vooral toen ik dacht aan de gaven van uw vader Robert,[1.] een man in krijgsroem zelfs met figuren als Scipio en Pyrrhus vergelijkbaar, en verder aan het karakter van uw zeer edele moeder,[2.] die zozeer haar uitmuntende broer, de vorst van Chimay, imiteerde dat ze minder een zuster was door bloedverwantschap dan door wedijver in deugden; ten slotte aan de in elk opzicht

1. Het briefje begeleidde een exemplaar van de tweede uitgave van het Nieuwe Testament. Vgl. brief 934.
1. Robert de la Marck.
2. Catherine, zuster van Charles de Croy.

onvergelijkbare prelaat, de bisschop en vorst van Luik, uw oom, aan wie ik de vorige parafrase opdroeg.[3] Zullen priesters en monniken zich voortaan niet schamen dat ze hun tijd nog steeds door brengen in weelde, in ledigheid, met dobbelen en ander laag vermaak, terwijl u, van zo edele geboorte, met zo'n hoge positie, in de bloei van uw jaren (immers nog geen vierentwintig jaar oud), niets belangrijker, niets aangenamer, niets eervoller vindt dan u bezig te houden met de literatuur, met de hoogste wetenschappen en op die manier het evenbeeld te zijn van die voortreffelijke vorsten van vroeger? Heel goed, jongeman; ga door met dit soort studie, waarmee u een roemrijk sieraad toevoegt aan uw van zichzelf al illustere familie; ga door andere jongelieden van goede afkomst aan te sporen tot de hogere studie: ik merk dat sommigen van hen al uit zichzelf daartoe de neiging hebben.

Uwe Edelheid had het, denk ik, voldoende gevonden als ik brief met brief had terugbetaald; nu krijgt u ook het boekje dat mijn brief vergezelt. Dat zal ik niet bij u aanbevelen, maar het is mijn wens dat het dankzij u bij iedereen aanbevolen is. De inhoud staat nogal ver af van onze tijd, behalve dat hieruit valt af te leiden in hoeverre een wijs man zichzelf een keer kan prijzen zonder daarmee een fout te begaan; in hoeverre men moet toegeven aan het gezag van mensen; hoe weinig waarde men moet hechten aan ceremoniën en hoeveel schade de ware vroomheid oploopt als iemand zich op dergelijke middelen verlaat. In deze brief komt een crux voor,[4] waarvan ik betwijfel of die ooit door een van de oude schrijvers echt opgehelderd is, waaruit die bekende controverse tussen Hieronymus en Augustinus over de leugen voortkwam.[5] Ik laat die nog onvoldoende opgehelderde moeilijkheid zien, meer dan dat ik die zelf ophelder. Beslist een kwestie waarmee u uw helder en wakker verstand kunt oefenen.

Het ga u goed, edele jongeman. Ik zal het als een goed begin van onze vriendschap beschouwen, als ik hoor dat dit boekje door u met blijdschap is ontvangen en met enthousiasme gelezen.

3. Zie brief 916. Érard de la Marck was een broer van Robert.
4. Galaten 2:11-14.
5. Augustinus, *Epistulae* 28, in reactie op Hieronymus' commentaar.

957 *Aan Guillaume de Croy*
Leuven, [ca. mei 1519]

De zeer eerwaarde heer Guillaume de Croy, kardinaal en aartsbisschop van Toledo, wordt hartelijk gegroet door Erasmus van Rotterdam

Hoewel het niet geheel in strijd is met de waarheid, voortreffelijk prelaat en uitermate illuster vorst, wat ooit de aanhangers van de Stoa vonden, namelijk dat algeheel menselijk geluk is gelegen in een volmaakte toestand van deugdzaamheid, lijkt mij toch de opvatting van de Peripatetici meer in overeenstemming met de algemene opvatting van de mensen en de praktijk van het leven. Zij zeggen namelijk dat de cirkel van het geluk niet rond is, als de drie klassen van goede dingen[1] niet met elkaar in harmonie zijn en elkaar met wederzijdse hulp en steun van dienst zijn. Daarvan verdienen die van de geest, zoals ze worden genoemd, meer dan de andere de aanduiding van goede dingen en dragen zij het meeste bij aan algeheel geluk; tegelijk worden zij vooral verworven door onze eigen zorg en ijver; zodat we het voornaamste deel van ons geluk het meest, na God, aan onszelf te danken hebben - als we al iets aan onszelf te danken hebben. Verder zijn we naar mijn idee door de gaven van de natuur, omdat ze ons als het ware in de slaap aanwaaien zonder dat we er iets voor doen, niet zozeer gelukkig als wel mensen die geluk hebben, ook al worden ook die gaven door zorg en ijver in stand gehouden of zelfs vergroot. Immers, hoewel Demosthenes[2] een uiterst zwakke stem had, verder kortademig was, bovendien een spraakgebrek had, tenslotte zijn uiterlijk niet mee had (wat voor een redenaar van enig belang is), heeft hij toch met onophoudelijke zorg en oefening al die moeilijkheden overwonnen. En Cicero[3] heeft zijn anders zwakke gezondheid zo door de juiste hoeveelheid beweging en een gematigd dieet versterkt, dat hij opgewassen was tegen hoe grote inspanning ook, zelfs tot op hoge leeftijd. Verder komen de voordelen die de fortuin schenkt - instrumenten als het ware voor het verwerven of toepassen van deugdzaamheid - voor de meesten te laat. Want voor velen geldt dat bijna hun hele leven heengaat met het verwerven van belangrijke functies, rijkdom, roem en waardigheid, zodat ze kennelijk met al die zorgen gedurende zoveel jaren niets anders bereikt hebben dan dat ze als welgestelde of hooggeplaatste mensen sterven. Zo komt het dat ze zelf niet veel van hun zegeningen genieten en evenmin een grote steun voor anderen zijn.

Om die reden vind ik Uwe Eminentie altijd uiterst bevoorrecht. Al wat de natuur kan geven of het lot kan brengen viel u vanzelf ten deel, viel u ruim-

1. Dit zijn (in de volgorde waarin ze in deze alinea aan de orde komen) goede dingen van geest, van lichaam en van buitenaf (vgl. brief 953, noot 5). Volgens de Peripatetische opvatting komt geluk voort uit deze drie soorten goede dingen, terwijl de Stoa verkondigt dat geluk uitsluitend gelegen is in deugdzaamheid.
2. Plutarchus, *Demosthenes* 4, 5; 6, 3-4; 11, 1.
3. Plutarchus, *Cicero* 3, 7; 8, 4-5.

schoots ten deel, viel u op tijd ten deel, waardoor u ook zelf lange tijd van uw zegeningen kunt genieten en veel kunt betekenen voor een grote groep mensen. Want afgezien van een goed verstand en een lichaam precies gemodelleerd en gevormd voor het in praktijk en ten uitvoer brengen van deugdzaamheid, bent u enerzijds door de bijzonder milde goedgunstigheid van de paus, anderzijds door de meer dan vaderlijke liefde van uw oom, de illustere vorst van Chièvres,[4.] overladen met zoveel gezag, zoveel waardigheid, zoveel rijkdom, dat er nauwelijks nog iets te wensen is en er geen hoge waardigheid meer rest behalve die slechts één zich kan wensen.[5.] Daarom moeten anderen met allerlei moeilijkheden worstelen als ze willen opstijgen tot de top van het geluk; omdat in uw geval al het andere in ruime mate voorhanden is, rest u niets dan één enkel streven en één enkele zorg, namelijk dat u doet wat u doet, dat u zich sieraden van de geest verwerft die passen bij de hoogte van die positie. Alleen die worden niet door de goedgunstigheid van de natuur of de mildheid van de fortuin geschonken. Ze behoren gekocht te worden met zweet en inspanning; het was de wil van de goden dat deze handelswaar voor geen andere prijs voor stervelingen te koop zou zijn, zelfs niet voor monarchen en satrapen.

Want wie de kroon op iemands hoofd plaatst, diezelfde persoon geeft niet het karakter erbij dat een koning past. Illustere afkomst of de gunst van het volk kan iemand aan de macht brengen, maar niet het inzicht geven dat past bij die positie. Als dat evenwel ontbreekt, legde degene die het ambt opdroeg, een last op, geen waardigheid. Dan pas is sprake van bewonderenswaardige en uitnemende waardigheid, als de sieraden van de natuur en de fortuin op zo'n manier de gaven van de geest glans verlenen, dat ze vervolgens weer aan die gaven van de geest glans ontlenen - nee, zo mogelijk in hun schaduw komen te staan. Iemand is pas werkelijk een groot man als hij dat ook nog is als hem zijn kroon ontnomen wordt. Voor velen vormt onaanzienlijke afkomst of een benarde situatie thuis[6.] een belemmering om zich omhoog te werken tot uitzonderlijke verdiensten, die slechts weggelegd zijn voor enkelen: de lievelingen van een genadige Jupiter.[7.] Of als ze zover komen, zijn ze niet in dezelfde mate in staat anderen door weldoen te steunen. Maar als zich iemand voordoet in wiens ene persoon de hele rij goede dingen waarover we het hier hebben tegelijk samenkomt (precies zoals zich ooit in Pandora alle gaven van alle goden verenigden), zo iemand lijkt mij de grootheid van een godheid te hebben, door de goedheid van de goden ge-

4. Guillaume de Croy, heer van Chièvres.
5. Namelijk het pausschap.
6. Juvenalis, *Satiren* 3, 165.
7. Vergilius, *Aeneis* VI, 129-130.

schonken met als doel dat hij zijn weldaden zo wijd mogelijk verspreidt onder de mensen. Hij zal zijn taak goed vervullen als hij allereerst zijn gaven erkent - volgens de grote dichter zijn er immers mensen die onvoldoende beseffen hoeveel ze bezitten -,[8.] vervolgens als hij eraan denkt dat, al wat er aan goede dingen voorhanden is, dit allemaal het vermogen van de Heer is, uitgeleend met de bedoeling dat het wordt gebruikt om de naaste te helpen, zodat het flinke rente oplevert voor de Heer, die niet genoeg kan krijgen van zulke winst. Maar bovenal moet hij beschikken over een verheven karakter, dat vol verachting is voor de nietigheden die het lage volk bewondert, en dat zich, als een bronzen muur,[9.] niet van het goede laat afleiden. Laat hij, door overal deze regel te volgen, de hele wapenrusting[10.] van zijn gezegende positie aanwenden tot steun van de staat; dit is immers volgens de Oudheid bij uitstek eigen aan een godheid: de sterveling hulp bieden.[11.]

Degenen die het dichtst dit beeld moeten benaderen, zijn zij die door de genade van de eeuwige godheid hoog in de samenleving zijn geplaatst. Het zal een aansporing zijn als zo iemand zich voorstelt dat hij als het ware opkomt in een groot theater, met de ogen van de hele wereld alleen op hem gericht: dat er niets volks of alledaags van hem wordt verwacht, dat wat hij ook zegt of doet meteen tot voorbeeld wordt genomen. Immers, als acteurs zich druk maken hoe te voldoen aan de eisen van het stuk dat ze gaan spelen, en aan de verwachtingen van het publiek, hoeveel meer hoort het de zorg van de groten op aarde te zijn hoe te voldoen aan de eisen van hun positie, en aan de verwachtingen van de wereld! Hoe meer titels u sieren door de goedgunstigheid van de fortuin, des te krachtiger moet u ernaar streven dat de winst overeenkomt met het kapitaal. Want er bestaat geen onduidelijkheid over wat men verwacht van een abt, van een aartsbisschop, van een kardinaal, van iemand op wie het licht van een roemrijke afkomst valt, ten slotte van een hertog. Het is niet zo'n grote prestatie een uiterst eervol ambt te aanvaarden; het na aanvaarding naar behoren te vervullen en te behouden, dat is het moeilijkste. Het is een juiste uitspraak dat het soms mooier is eer verdiend te hebben dan verkregen te hebben. Maar beslist het allermooiste is volgens mij een uiterst eervol ambt verworven te hebben zonder er op uit te zijn geweest en na aanvaarding zo volkomen te voldoen aan de eisen ervan, dat niet u luister ontleent aan het ambt, maar het ambt luister aan u ontleend

8. Erasmus doelt op Vergilius, *Georgica* II, 458; zie brief 862, noot 7.
9. Vgl. Horatius, *Epistulae* I, 1, 60, waar een zuiver geweten wordt vergeleken met een bronzen muur.
10. Vgl. de wapenrusting Gods uit Efeziërs 6:10-20.
11. Vgl. Plinius, *Naturalis historia* II, 18: 'deus est mortali iuvare mortalem'.

lijkt te hebben. Of iemand een voortreffelijk vorst is, wordt stellig voor een groot deel bepaald door de wil om als goed vorst op te optreden. Als dat al ooit een keer van iemand te hopen was, zeker in uw geval zijn er zoveel dingen die het ons op zo grootse wijze in het vooruitzicht stellen, dat wij allen op goede gronden nu al een onwankelbaar vertrouwen hebben.

Uwe Eminentie gaf ons nu al op allerlei manieren een proeve van zichzelf; uw deugdzame aard, als het ware nog ontspruitend en met dagelijkse toename al groeiend op weg naar volle wasdom, beloven nog grotere dingen. Verder, hoewel de natuur (toegegeven, een zeer invloedrijke factor) de voedingsbodem van de deugdzaamheid gaf, is het toch ook van groot belang altijd te beschikken over verstandige, integere, geleerde en waardige mensen die raad kunnen geven, die functies kunnen vervullen, met wie je thuis gesprekken kunt voeren. Maar verreweg het belangrijkste is gedurende heel uw leven vast te houden aan onverdroten oefening in de beste literatuur, vooral de soort die iemand aanspoort zich als een uitstekend vorst te gedragen of de weg daarheen wijst; alhoewel we weten dat in het verleden sommige uitnemende vorsten roem verwierven door wetenschappen die toch ver van hen afstonden: Mithridates bijvoorbeeld door deskundigheid op het gebied van de talen en de geneeskunst,[12.] Caesar door kennis van de wiskunde.[13.] Vrienden geven goede raad, maar geen van hen zoveel als goede boeken; Cato had zelfs de gewoonte ze tot in het senaatsgebouw bij zich te hebben en zich in enige lectuur te verdiepen terwijl de senaat werd bijeengeroepen.[14.] Een vorst hoeft zich niet iedere wetenschap eigen te maken en ook is het aantal boeken zo groot dat hij niet de tijd heeft ze allemaal te lezen. Daarom dient hij in de eerste plaats zich eigen te maken wat uit beide talen het beste is en wat direct het belang van de vorst dient. Want het zou niet goed zijn voor iemand die geboren is voor staatszaken, dat hij door eindeloze voorbereidende studie temidden van wat ze stomme leermeesters noemen[15.] versuft raakt; ja, eerder hoort het leven van de voornaamsten een afgewogen combinatie te zijn van beurtelings vrije tijd voor studie en werktijd voor bestuurszaken, zoals Plato het karakter van zijn burgers vormt met een afgewogen combinatie van sport en muziek.[16.]

12. Volgens Gellius (*Noctes Atticae* XVII, 16-17) was Mithridates, koning van Pontus en vijand van Rome in de 1e eeuw v.C., een expert op het gebied van antidota en sprak hij de talen van 22 volkeren.
13. Vgl. misschien Plutarchus, *Caesar* 59, 5, over de door Caesar doorgevoerde hervorming van de kalender.
14. Cicero, *De finibus* III, 7; Plutarchus, *Cato Minor* 19, 1.
15. Dit zijn boeken; zie *Adagia* I, 2, 18.
16. Plato, *De re publica* III, 411A-412B.

Maar waarheen laat ik me meeslepen? Ik vergeet dat ik een brief aan het schrijven ben, en nog wel een brief aan een zo uitnemend vorst! Iemand wiens inzicht mijn waarschuwingen niet nodig heeft, iemand wiens succes veeleer vereist dat we hem gelukwensen! Maar het was een genoegen langere tijd stil te staan bij al het goede dat u bezit, prelaat en uitnemend sieraad van deze tijd. Ik hoop dat daar voortdurend iets bijkomt, zodat mij geregeld nieuwe stof voor een gelukwens ter beschikking staat, terwijl u van dag tot dag groter en beter dan uzelf wordt. Dat u zich beurtelings nu eens in het spreken, dan weer in het schrijven oefent, keur ik in hoge mate goed; met des te meer plezier gaf ik gehoor aan uw verzoek, ook al had ik het verder erg druk, om zo uw pen uit te dagen. Uwe Eminentie krijgt hiermee een in dubbel opzicht slecht geschreven brief en ik vrees zelfs in een derde opzicht hinderlijk, omdat hij even lang als onverzorgd is. Maar op dat punt moet u niet te streng voor mij zijn, omdat u zich een Arabische fluitspeler[17] op de hals haalde. Als u zich verwaardigt deze Erasmus op te nemen onder uw dienaren, zal ik op mijn beurt zorgen dat u een vooraanstaande plaats krijgt onder de Willems;[18] want ik merk dat die naam mij, als door een besluit van het lot, vriendschap en voorspoed brengt. Het duurt te lang als ik ze allemaal op zou noemen, maar u hoeft zich denk ik niet te schamen in het gezelschap te verkeren van aartsbisschop William van Canterbury, William Mountjoy en Guillaume Budé. Als zich iets voordoet waarbij Uwe Eminentie wenst te beschikken over het beetje hulp dat ik kan bieden, kunt u uw wensen te kennen geven aan een man die zeer verlangend is u een genoegen te doen. Het ga Uwe Eminentie goed.

Leuven, [1518]

958 *Van Guillaume de Croy*
Leuven, [ca. mei 1519]

Kardinaal Guillaume de Croy groet zijn vriend Erasmus van Rotterdam

Ik ontving uw brief, mijn beste Erasmus, en ik weet werkelijk niet in welke bewoordingen ik hem zal prijzen: zo goed geschreven is hij, zo geleerd, helemaal zoals uzelf en uw werken. Voordat ik daarop antwoord, moet ik dit van u vragen: dat u het geen bezwaar vindt dat ik weliswaar dezelfde mening ben

17. *Adagia* I, 7, 32, gezegd van iemand die, eenmaal ergens mee begonnen, niet meer stopt.
18. Vgl. brief 534.

toegedaan als u, maar dat mijn betoog anders luidt; en ik zal dat doen zoals Glauco bij Plato,[1] die de rechtvaardigheid bekritiseerde om daarmee Socrates aan te zetten zijn welbespraaktheid te gebruiken voor een lofprijzing van die zo belangrijke deugd. U komt, in enkele stappen als het ware, uit bij het geluk van de geest. Daarbij lijkt u meer de Peripatetische opvatting over goede dingen te volgen dan de Stoïsche; u zegt dat de eerste meer in overeenstemming is met de algemene opvatting van de mensen en de praktijk van het leven. Als dit argument enig gewicht heeft bij het verdedigen van een theorie over geluk, zullen alle filosofische richtingen met gemak worden overwonnen door de Epicurische, die zo onder het volk verbreid is, dat het grootste deel van de mensen denkt dat we alleen voor genot geboren zijn. Maar ik merk dat u weinig onder de indruk bent van de hele menigte werklui, kleermakers, koks, slagers en andere ambachtslieden: u zoekt het getuigenis van die uitnemende mannen die, uitgerust met de grootste intelligentie en de grootste geleerdheid, niet blindelings nu eens de ene, dan weer de andere kant op rennen (dat wil zeggen: waar rijkdom en genot hen naartoe jagen), maar die, geplaatst boven de menselijke lotgevallen, zonder enige emotie te voelen, helder zicht hebben op de feitelijke toestand en die grondig onderzoeken. Maar laten we, zo zou ik willen vragen, kijken op welke manier zij redeneren; laten we het onderwerp op Stoïsche wijze wat nauwkeuriger behandelen. U moet zich er niet over verbazen wanneer ik bij deze discussie niet die populaire, breedvoerige welsprekendheid van de rechtszaal meebreng, die ik zelfs amper zou kunnen evenaren als ik het genot zou willen aanbevelen bij de massa! We zijn ook niet allemaal een Erasmus, die gewichtige zaken op een manier weet te behandelen dat niets gewoner lijkt, onbeduidende zaken op een manier dat niets verhevener, duistere zaken op een manier dat niets helderder, paradoxen op een manier dat niets aannemelijker lijkt.

Maar om op mijn oorspronkelijke onderwerp terug te komen: als bezit, als vermogen, gezondheid, kracht, schoonheid en andere dingen op lichamelijk gebied en van buitenaf die u goed noemt, van enig belang zijn voor het geluk zelf, dan geldt noodzakelijkerwijs dat zij inderdaad het geluk groter en voortreffelijker maken naarmate zij meer aanwezig zijn; met als gevolg dat iemand die mooi en rijk is, veel gelukkiger is dan iemand die arm en lelijk is. Voeg daar bezit, vermogen, eerbewijzen, macht, heerschappij, vrienden, geboorte, kracht, snelheid bij en hij zal bij de wedloop om geluk een goed man die dat alles mist, mijlenver achter zich laten. Hieruit volgt dat Socrates, die god van de filosofen, met al die deugd van hem amper een stap in de richting van het geluk heeft gezet. Dat is bijna een vloek uitspreken;

1. Plato, *De re publica*, boek II.

want als elk van die dingen afzonderlijk bevorderlijk is voor het geluk, zullen alle tegelijk waarachtig zoveel effect hebben, dat hij die ze bezit gelukkiger zal zijn dan een goed man die ze mist. Zo kan het gemakkelijk gebeuren dat men Nero, een zo wreed tiran, gelukkiger noemt dan de Stoïcus Epictetus, een slaaf, die goden en mensen welgevallig is. Ontdoe Socrates nu eens van dat lelijke uiterlijk, van zijn geringe afkomst, huwelijksproblemen, gebrek, armoede; geef hem uiterlijke schoonheid, een stamboom, een volgzame echtgenote, bied hem rijkdom en de hoogste ereambten aan: wat zal er voor u grootser, verhevener, bewonderenswaardiger aan deze Socrates zijn dan er aan de andere was?

Wat zegt u hiervan, mijn zeer geleerde Erasmus? Bezit hoort tot de goede dingen, schoonheid en kracht horen tot de goede dingen: waarom wordt dan nooit iemand daardoor een beter mens? Cicero, in wie (zoals u bekend is) zoveel kennis van de Latijnse woordenschat lag opgeslagen als in heel Latijns Rome zelf, zegt dat hij zich verbaast dat bezit door de oude Romeinen 'goed'[2] werd genoemd, terwijl het dat allerminst is en dat woord niet echt past bij deze inhoud. U denkt dat waardeloze roest als het ware, van goud of zilver,[3] zijden kleren, kleden, schitterende huizen veel aan het geluk toevoegen: dus als menselijke weelde die dingen nooit bedacht had, zou niemand volmaakt gelukkig zijn geweest? U meent dat uiterlijke schoonheid, dat wil zeggen een soort wit vermengd met rood, tot geluk behoort: dus geen enkele Ethiopiër is gelukkig? Geen een naar ons idee althans, als geluk daarnaar wordt beoordeeld - zoals naar hun idee niemand bij ons gelukkig is, als ze tenminste met dezelfde maat meten als wij, een maat die al te zeer verbreid is en past bij de vooroordelen van verschillende volkeren. En om ook de Heilige Schrift te gebruiken, zoals ons allebei betaamt, mij als bisschop, u als een zo nauwgezette en betrouwbare interpretator ervan: welke koninkrijken, welke rijkdom geeft u Christus, om hem gelukkiger te maken dan hij was op aarde?

Maar laten we hierover zwijgen, aangezien God zelf koning der koningen is en altijd was, en heer der heren. Petrus in elk geval beroemt zich erop geen goud of zilver te bezitten.[4] Wat is dat nu, Petrus? Waarom ontneem je jezelf een niet gering deel van het geluk? Geef Paulus het Romeinse Rijk, ja, ik heb het over Paulus die zegt te roemen in rampspoed,[5] zoals de mensen dat noemen, en tegenslagen: zal Paulus voor u gelukkiger, groter, bewonderenswaar-

2. Cicero, *Paradoxa Stoicorum* 7. Het betreft het woord *bona*, dat zowel 'goede dingen' als 'goederen, vermogen' betekent.
3. Vgl. Jacobus 5:3; bedoeld is opgepot geld.
4. Handelingen 3:6.
5. Romeinen 5:3.

diger zijn? Wilt u die uitspraak van Quintilianus in *Caecus in limine* (De blinde op de drempel) citeren: ‘die door deugden ongelukkig zijn geworden’?[6] Pas ervoor op hen ongelukkig te noemen die volgens de uitspraak van Christus, de Waarheid zelve, dan pas zalig zijn wanneer de mensen hen vervolgen om Zijnentwil.[7] - Hierover wilde ik met u discussiëren, met uw goedvinden, om mezelf te oefenen in deze stof, maar op deze plaats niet zo uitvoerig, dat ik vergeten zou zijn dat ik een brief aan het schrijven was. Vat u deze oefening van mij vooral in positieve zin op.

Ik kom nu bij de andere gedeelten van uw alleraangenaamste brief. U, de Peripateticus, herinnert mij vervolgens op zodanige wijze aan mijn plicht, dat men die voorschriften amper zou verwachten van Zeno van Citium in eigen persoon![8] Stuurt u me alstublieft vaak iets in die trant, zodat ik met u als leermeester weet hoe ik moet handelen. Ik zou immers, ook al hoor ik niet bij die eerste superieure groep mensen, die alles uit zichzelf weten, heel graag horen bij de daaropvolgende groep, die luistert naar goede raad.[9] Ik hoop een zodanig leven te leiden dat ik mijn eigen eer en die van mijn zeer geliefde oom niet te kort doe. Terecht spreekt u van meer dan vaderlijke liefde van hem jegens mij. Want hij zou me niet met zo innige genegenheid omringen, al was hij tweemaal mijn vader. Ik erken dat ik hem nog meer verschuldigd ben dan de meest vriendelijke oom en vader samen. Wat geleerdheid betreft zou ik het liefste willen dat ik, zo mogelijk, die basisopleiding van de Grieken[10] afmaak; als dat wegens de ontelbare taken die ik heb niet kan, zal ik me in elk geval, zoals u adviseert, aan de hogere vakken wijden, en wel die waar ik vanzelf en van nature op af ga, de vreedzamer Muzen, een goede stijl in het Latijn, ook een beetje in het Grieks, die filosofie die door Socrates naar de steden en de huizen is gebracht,[11] ethiek genaamd, die mij altijd verreweg het geschiktst leek voor het besturen van een staat.

Verder wil ik graag een paar van uw eigen woorden citeren: ‘Maar waarheen laat ik me meeslepen? Ik vergeet dat ik een brief aan het schrijven ben, en nog wel een brief aan een zo uitnemend vorst!’ Wat u inderdaad vergat, mijn allervriendelijkste Erasmus, is dat u schreef aan iemand die, als u hem

6. Pseudo-Quintilianus, *Declamationes maiores* 2, 1.
7. Mattheus 5:11
8. De filosoof Zeno (335-263), afkomstig van Citium op Cyprus, was de stichter van de Stoa.
9. Deze indeling komt voor bij Hesiodus, *Werken en dagen* 293-295, en Aristoteles, *Ethica Nicomachea* I, 4, 7.
10. ‘Graecam illam *enkuklopaideian*’, vgl. Quintilianus, *Institutio oratoria* I, 10, 1.
11. Cicero, *Tusculanae disputationes* V, 10.

een brief zou bezorgen langer dan de Ilias, nog niet genoeg had van uw werk; uw onderwerpen zouden niet gaan tegenstaan, maar eerder steeds aantrekkelijker worden. Wat betreft uw opmerking over mijn dienaren: het is niet nodig dat u op die manier tegen mij spreekt. Noemt u zichzelf liever een deelgenoot van mijn studie, of liever een leraar en mij een leerling. En dan uw opmerking over de verschillende Willems: ik ben blij dat ik een naam getroffen heb die u welgevallig is, en ik zal me geen moment schamen dat ik met de roemrijke en in het volle aantal deugden volmaakte William Warham, aartsbisschop van Canterbury, in welk opzicht dan ook verbonden ben, of met de doorluchtige en daadkrachtige vorst Mountjoy. Over beiden laat u zich op verschillende plaatsen zo lovend uit en ik heb van veel kanten zoveel over hun kwaliteiten gehoord, dat het onmogelijk is dat ik hen niet voor zeer hoogstaande en voortreffelijke mensen zou houden. Wat zal ik nog over Guillaume Budé zeggen, uitverkoren lieveling van zowel de Griekse als de Latijnse Muzen? Nooit komt een einde aan de lofprijzingen op hem van mijn dierbare Vives; het wetenschappelijk werk van Budé, zijn geschriften, talent, geleerdheid, welsprekendheid, karakter, waardeer, eerbiedig, vereer, bewonder, aanbid ik. Ik zou veel liever willen dat u mij bij hen indeelt, dan bij welke machtige vorsten ook die in niets op hen lijken.

Het ga u goed, mijn beste Erasmus, en word niet boos om mijn praatzucht; zodra u tijd hebt, moet u terugschrijven. Omdat ik dacht dat u mijn handschrift niet makkelijk zou lezen, heb ik gebruik gemaakt van een secretaris.

Leuven, [1518]

959 *Aan Guillaume de Croy*
Leuven, [ca. mei 1519]

De zeer eerwaarde heer Guillaume de Croy, kardinaal en aartsbisschop van Toledo, wordt hartelijk gegroet door Erasmus van Rotterdam

Zeer eerwaarde heer en doorluchtig vorst, in mijn laatste brief zei ik bij wijze van grapje dat ik bang was dat u zich een Arabische fluitist[1] op de hals had gehaald. Maar dat lijkt nu, door een omkering van de situatie, op mijn eigen hoofd neer te komen: zo volledig geeft u antwoord op alle punten uit die brief, niettegenstaande de lengte ervan, en niet alleen dat, maar u trekt me ook tegen mijn zin mee naar het uitgestrekte gebied van de filosofische discussie

1. Zie brief 957, noot 17.

en begint aan een onderwerp waarmee je boekdelen kunt vullen. Als ik niet het talent van Uwe Eminentie kende, dat zich op ieder terrein thuisvoelt, zou ik enige twijfel hebben of u bij het schrijven ervan niet een of andere sofist als adviseur had: zo handig verdraait u bepaalde dingen en trekt u ze in een andere richting dan ze bedoeld zijn. Voor het ogenblik ga ik geen geregelde slag met u aan, maar bespreek ik enkele dingen in enkele woorden, zonder te vergeten dat ik een brief schrijf. Verder, omdat u zegt dat u, hoe uw betoog ook luidt, dezelfde mening bent toegedaan als ik, moet ikzelf ook wel dezelfde mening zijn toegedaan als u, hoe mijn betoog ook luidt. Op die manier, zegt men, stemmen ook de Peripatetici inhoudelijk overeen met de Stoici en lopen alleen hun formulering en manier van onderwijzen uiteen.[2.] Aan de andere kant, hoewel ze hetzelfde leren, geef ik toch de voorkeur aan de Peripatetici boven de Stoici, omdat de Stoici gebruik maken van paradoxen die ver afstaan van het dagelijks leven en het gezond verstand; de anderen dalen als het ware meer af tot het bevattingsvermogen van het volk, hoewel ze toch niets anders op het oog hebben dan de Stoici. Plato wilde dat aldus zijn filosoof van dat wonderbaarlijke licht van de dingen die werkelijk bestaan, neerdaalde naar de schaduwen van het volk, om des te meer tot nut te zijn;[3.] aldus pleegt de eeuwige wijsheid overal te stamelen ten behoeve van ons. Dat betekent niet direct dat het beste is wat de heffe des volks het meest bevalt - want u buigt het om in die richting, maar eerder op een geforceerde dan op een passende manier. Wie is onder de indruk als een Stoicus roept dat een koninkrijk, bezit, een goede gezondheid geenszins goede dingen zijn; omgekeerd dat slavernij, armoede, ziekte, ouderdom, dood volstrekt geen kwaad inhouden? Dat alle elementen van geluk besloten liggen in een of andere volmaakte toestand van wijsheid? Zonder twijfel halen ook geleerden hierover hun schouders op; in de ogen van de massa is het zelfs lachwekkend. Maar als iemand zegt dat men ze weliswaar niet angstvallig moet nastreven, maar als ze toevallig ten deel vallen, men ze moet veranderen in een bron en instrument van deugdzaamheid, diens woorden zullen zonder al te veel weerstand hun weg vinden naar de oren en harten, ik zal niet zeggen van werklui, kleermakers, koks, die u noemt, maar wel van magistraten, vorsten, bisschoppen, en laat ik de theologen niet overslaan. Want ik denk dat op dit punt zelfs Latomus[4.] het niet met mij oneens zal zijn, hoezeer hij het ook, naar men meent, met mij oneens is over de kwestie van de talen. Toch keurt

2. Zie brief 957, noot 1. Voor de bewering dat beide filosofische richtingen inhoudelijk overeenstemmen zie Cicero, *De finibus* III, 41; id., *Tusculanae disputationes* V, 119-120.
3. Plato, *De re publica* VIII, 517A-520E; vgl. brief 952 noot 4.
4. Zie brief 934.

het volk ook niet meteen al de dingen goed waar het zich in groten getale aan overgeeft. Iedereen veroordeelt schandelijke wellust, niemand prijst dronkenschap. Ik heb het hier over het oordeel, niet over de begeerten en geestelijke zwakheden.

Maar om het niet te lang te maken, in de eerste plaats redeneert u als volgt: als lichamelijke en door de fortuin geschonken voordelen goede dingen zijn, dan geldt noodzakelijkerwijs dat zij gelukkiger maken naarmate zij overvloediger ten deel vallen. Ten eerste moet Uwe Eminentie eraan denken dat dit soort goede dingen, hoezeer je ze ook opeenstapelt, geen geluk brengt, maar als iets extra's het geluk, dat alleen de deugd kan verschaffen, vervolmaakt, in elk geval wat betreft het in praktijk brengen van de deugd. Vervolgens, hoewel ze bijdragen aan het geluk, volgt daar niet meteen uit dat het geluk toeneemt in dezelfde mate als zij. Eten en drinken helpen een mensenleven in stand te houden, maar het is niet meteen zo dat wie het meeste voedsel gebruikt, het langst leeft. Met uitzondering van alleen de wijsheid kent het menselijk bestaan niets dat zo tot voordeel strekt, dat het niet nadelig wordt als het bovenmatig aanwezig is. Een beperkte mate van schoonheid strekte tot aanbeveling van velen, maar bovenmatige schoonheid bracht velen ten val. Pythagoras, Scipio Africanus en keizer Trajanus ontleenden niet weinig gezag aan hun indrukwekkende verschijning. Verder vindt u iemand zelfs goddeloos, als hij Socrates ook maar een haar gelukkiger vindt wanneer een godheid aan zijn geest schoonheid, rijkdom en een stamboom had toegevoegd. Indien al niets anders, was hij in elk geval meer mensen tot voordeel geweest. Het doel echter van de deugd is dat ze zich tot nut van velen verbreidt; nu bracht zijn deugd maar een zeer kleine groep burgers voordeel, voor hem zelf was ze zelfs fataal. Verder, het is niet aan mij te meten hoeveel mijlen voorsprong iemand heeft die met deze goede dingen is toegerust; voor mij is het voldoende dat enig extra geluk wordt toegevoegd. Verder behoort men die goede dingen te wegen, niet te tellen, zoals u doet wanneer u deugd die van deze dingen verstoken is, voorstelt als nauwelijks een stap in de richting van geluk. Alleen de deugd legt zoveel gewicht in de schaal, dat zij zelfstandig geluk tot stand brengt; zover staat ze boven de andersoortige goede dingen, dat die laatste zelfs niet vallen onder de benaming goede dingen, behalve in zoverre ze in dienst van de deugd staan. Hieruit blijkt voldoende dat een vergelijking tussen de uiterst misdadige tiran Nero en de uiterst rechtschapen filosoof Epictetus in deze context niet echt op zijn plaats is. Weliswaar had Nero geen baat bij macht of rijkdom, zodat hij even ongelukkig bleef, maar als Epictetus, een voortreffelijk man, ook nog deze voordelen had gehad, was hij veel beter toegerust geweest om de deugdzaamheid toe te passen.

Bovendien redeneert u in deze trant: als het goede dingen zijn, waarom wordt niemand door hun hulp beter? Allereerst, iemand die zijn bezit, dat hem door zijn voorvaderen is nagelaten of op een andere eerlijke manier is verkregen, weggeeft om de armen te helpen of zo mogelijk op een nog vromer manier gebruikt - is bezit voor die persoon dan niet een hulpmiddel om van dag tot dag beter dan zichzelf te worden? Tenzij we niet van mening zijn dat door de toename van weldaden ook de deugd een behoorlijk aantal stappen verderkomt. Vervolgens ontsnapt het niet aan uw wijsheid dat bezit, schoonheid, gezondheid en andere soortgelijke dingen in een andere zin goed worden genoemd dan de deugd. Ze worden immers goede dingen genoemd op dezelfde manier als herauten van koningen door ons koningen worden genoemd,[5] omdat ze in dienst staan van koningen. Wat de Stoici misschien voordelen noemden, noemden de Peripatetici, die de bedoeling van het woord ruimer namen, een soort van goede dingen. Niemand kan misbruik maken van de deugd, maar van die andere dingen maken velen misbruik, door hun eigen fout, niet die van de dingen. Omgekeerd zijn er bepaalde ongemakken die bij de Peripatetici in plaats daarvan slechte dingen heten, die evenwel vaak veranderen in een bron van deugdzaamheid; en misschien gaan wel meer mensen ten onder aan armoede dan aan gematigde welstand. Cicero verbaast zich erover dat de oude Latijnen bezit 'goed' noemden, maar als ik het wel heb speelt hij daarbij de rol van de Stoicus. Op verschillende manieren wordt God goed genoemd, wordt een man, een paard, een munt goed genoemd. Wat voor zin heeft het verder je te verbazen dat lichamelijke gezondheid en kracht goede dingen worden genoemd, wanneer volgens de filosofen de benamingen 'het zijnde' en 'het goede' toepasbaar zijn op dezelfde dingen?[6] En ik heb het niet over wat de weelde allemaal heeft bedacht - al staat het vrij ook die verkeerde bedenksels om te buigen naar betere toepassingen. Het volgende is eerder geestig dan treffend: als alleen degene gelukkig is wiens huidskleur een mengeling is van wit en rood, is geen enkele Ethiopiër gelukkig. Immers, wie zo'n kleur heeft is niet meteen mooi, en waarom zou een Ethiopiër in de ogen van Ethiopiërs door zijn zwarte kleur niet mooi zijn?

Als Christus niets gegeven kan worden, waarom is het dan dat Hij zo vaak iets van de Vader vraagt? Waarom is het dan dat Hij roemt dat Hem is gegeven de macht in hemel en op aarde?[7] Maar laat ik Christus buiten deze discussie houden, want dat vindt u beter. Dat Hij wilde dat de apostelen arm wa-

5. Vgl. het begrip 'wapenkoning'.
6. Vgl. de stelling 'ens et bonum convertuntur' (het zijnde en het goede zijn omkeerbaar) uit de middeleeuwse scholastiek.
7. Mattheus 28:18.

ren, daarover kan ik opmerken dat Hij niet verkondigde dat bezit slecht was, maar dat Hij niet wilde dat de glorie van het evangelie werd toegeschreven aan hulpmiddelen van deze wereld. Ik ontken niet dat het vaak voorkomt dat die verworpen moeten worden, als de vroomheid dat vereist.

Geef nu op uw beurt antwoord aan mij. Als het geen goede dingen zijn, wat een schande is het dat we er, zelfs in openbare gebeden, Hem om smeken, die niets wil of kan geven behalve wat goed is! Laat verder niemand denken dat ik mensen ongelukkig noem die begiftigd zijn met deugdzaamheid. Ik noem hen zelfs uiterst gelukkig, maar volmaakter gelukkig de mensen die over die dingen beschikken, of ze nu vanzelf kwamen of eervol werden verworven, tenzij de situatie van het moment iets anders vereist.

Ik zal ophouden met filosoferen als Uwe Eminentie nog één vraagje heeft beantwoord. Stelt u zich eens twee personen voor: de een met het uiterlijk van Thersites, de armoede van Irus,[8] een beklagenswaardige gezondheid, een spraakgebrek, een geheugen als een zeef, een logge geest, een afkomst om je voor te schamen, alom gehaat, verbannen, en ook nog oud en afgeleefd; de ander in de bloei van zijn jaren, indrukwekkend van gestalte, met een goede gezondheid, een welluidende en vlotte stem, een goed geheugen, intelligent, rijk en machtig, van hoge afkomst, ten slotte bij iedereen zeer gezien om zijn hoge positie. Stel nu dat u beschikt over een innerlijk dat past bij een goed mens: dat in de eerste plaats liefheeft wat het beste is, dat zich verder tegenover iedereen zo verdienstelijk mogelijk wenst te maken; stel nu dat er een godheid is die opdracht geeft te kiezen welke van de twee uw voorkeur heeft, want u wordt meteen waarvoor u kiest! Zeg me in alle eerlijkheid, kiest u deze of die? En is iets wat volgens een goed man te prefereren is, in uw ogen de benaming ‘goed’ niet waard? Maar u zult volhouden: als het goede dingen zijn, waarom krijgen we opdracht ze te verachten? Iemand veracht ze als hij ze in vergelijking met de deugd weinig aandacht geeft, als hij er niet op vertrouwt, als hij ze niet voor zichzelf bezit, als hij ze met gulle hand uitdeelt, als hij bij verlies ervan niet ontredderd is, wanneer de fortuin een keer terug wil hebben wat van haar is. Gelukkig is niet degene die denkt alleen daardoor gelukkig te zijn. Gelukkig is niet degene die niet meer gelukkig is wanneer ze hem ontnomen worden.

Maar genoeg filosofie, genoeg uit de oude doos, zoals dat heet. Uwe Hoogheid vindt het niet erg zelfs van mij raad te krijgen; daarom kan ik niet anders dan uw bescheidenheid prijzen, waar zelfs het aanzien van zo'n hoge positie

8. De lelijkheid van Thersites, een van de Grieken die deelnamen aan het beleg van Troje, is spreekwoordelijk, evenals de armoede van Irus, de bedelaar die Odysseus bij zijn terugkeer aantrof bij zijn huis; vgl. resp. *Adagia* IV, 3, 80 en I, 6, 76.

geen vat op kreeg; overigens heb ik dat alles niet zozeer gezegd met de bedoeling raad te geven als wel om uw pen aan te sporen. Ik acht u gelukkiger om uw houding tegenover de vakken die passen bij een groot vorst, dan om de kardinaalshoed zelf, hoe eerbiedwaardig die ook is. Bescheiden als u bent verwerpt u resoluut het woord dienaren. Welnu, ik geef u de vrijheid mij iedere willekeurige benaming te geven, mits u mij tot de uwen rekent. U bent zo beleefd om het gezelschap van de drie Willems niet te versmaden. Evenzo twijfel ik er niet aan of het verheugt hen in de schaduw te geraken als gevolg van uw komst - als je dat tenminste in de schaduw geraken kunt noemen, en niet toenemen in luister door nog meer licht. Ik haalde stiekem een paar uurtjes van mijn werktijd af, om niet het idee te hebben volledig mijn plicht te verzaken. Naar ik hoop zal ik binnenkort overvloediger blijk geeste toe.

Leuven, [1518]

960 *Aan Maarten Lips*
[Leuven, ca. maart-mei 1519]

Maarten Lips van Brussel wordt hartelijk gegroet door Erasmus van Rotterdam

Lee gaat met je om zoals een wolf met een lam. Ik heb Lee al enkele maanden niet gezien, laat staan dat ik me bij hem beklaagd heb. Had hem maar niet de rest van de brieven gegeven! Je had immers een willekeurig excuus kunnen bedenken. Denk erom dat je listig te werk gaat; uit mijn mond komt hij niets te weten; ik vertrouw hem minder dan een boze geest. Die aardige brief heeft hij alleen maar geschreven om je nog meer om de tuin te leiden. Dat van de apologie is niet waar;[1] die heeft integendeel de goedkeuring van Atensis en is te koop. Ik stuur je er een exemplaar van. Het is in deze tijden het verstandigst niemand te vertrouwen en tegenover niemand iets los te laten. Het ga je goed.

1. *De Apologia pro declamatione de laude matrimonii* of de *Apologia contra Latomi dialogum.*

961 *Aan Lorenzo Campeggi*
Leuven, 1 mei 1519

Erasmus van Rotterdam groet de zeer eerwaarde kardinaal Lorenzo Campeggi

Zeer eerwaarde heer, enthousiast gemaakt door de berichten over uw voortreffelijke kwaliteiten en uitzonderlijke geleerdheid, kijk ik er al lange tijd naar uit Uwe Eminentie nader te leren kennen en tijdens een persoonlijke ontmoeting eer te bewijzen. Maar tot nu toe vormde enerzijds mijn gezondheid een belemmering, omdat die als gevolg van langdurige ziektes nog steeds te zwak is om zonder risico aan een zware zeereis blootgesteld te worden, anderzijds de omstandigheid dat ik enkele maanden geleden in een brief van de allerchristelijkste koning gevraagd ben naar Frankrijk te komen: ik kan me tegenover hem niet langer verontschuldigen. Maar om intussen toch op enige manier blijk te geven van de genegenheid die ik voel jegens Uwe Eminentie, stuur ik het Nieuwe Testament, door mij met veel moeite weer herzien. Het is opgedragen aan Zijne Heiligheid Leo en op diens aansporing verschenen, zoals de breve[1] getuigt die is bijgevoegd op het titelblad van het werk. Aanvankelijk was er enig protest, maar dat kwam van mensen die het niet lazen, of niet begrepen. Nu wordt het door iedereen enthousiast ontvangen, enkele lieden uitgezonderd die zich ervoor schamen tot inzicht te komen. Zij laten geen steen op de andere om de opbloei van de literatuur die overal plaatsvindt tegen te gaan. Daarvoor bedenken ze prachtige namen, zoals uitroeiing van ketterijen of verdediging van de kerk, terwijl ze, geloof me, op iets heel anders uit zijn. Voor mij was, boven al het andere, dit het enige doel: dat mijn beperkte talent en al wat mijn werk waard is dient tot glorie van Christus en tot voordeel van de kerk. Ik ben echter een mens, ik kan fouten maken. Als het ergens ontbrak aan inzicht, dan ontbrak het in elk geval niet aan goede wil. Tot nu toe is het niemand gelukt bij iedereen in de smaak te vallen; voor mij is het voldoende dat ik bij de meest gerespecteerde personen in de smaak val.

Maar zie nu toch de misplaatste, ja, van ondankbaarheid getuigende boosaardigheid van een aantal lieden. Niet vertrouwend op boeken en argumenten openen bepaalde lieden de aanval met lasterlijke aantijgingen. Al wat er aan pamfletten verschijnt, waarmee sommigen tegenwoordig op al te ongebonden wijze de tijd verdrijven, werpen ze mij voor de voeten. *Nemo* was verschenen - want zo luidt de titel van een niet serieus bedoeld pamflet[2] - en meteen deden ze alsof het van mij was. Ze hadden iedereen overtuigd, als niet de auteur boos geworden was en het werk voor zich had opgeëist. Er

1. Brief 864, afgedrukt op de versozijde van het titelblad.
2. De auteur was Ulrich von Hutten; zie brief 863.

was een bundel komische brieven[3] uitgegeven en meteen waren er mensen die beweerden dat ze met mijn hulp waren geschreven. Ten slotte verscheen, onder ik weet niet wat voor voortekenen, een werk van M. Luther. De schrijver is een volslagen onbekende voor mij en het boek heb ik nog niet gelezen.[4] Toch beweerden ze aanvankelijk dat het van mij was, terwijl nog geen tittel ervan van mij is.

Hoewel tot dusver geen enkel resultaat wordt geboekt, omdat de feiten de leugen weerleggen, proberen ze mij een of andere dialoog[5] in de schoenen te schuiven. Zoals de inhoud voldoende duidelijk maakt, is deze dialoog ten tijde van het schisma[6] geschreven om wijlen paus Julius gehaat te maken, maar door wie is niet bekend. Ik heb het vijf jaar geleden meer vluchtig bekeken dan gelezen. Later stuitte ik in Duitsland bij sommigen op afschriften ervan, maar met verschillende titels. Sommigen beweerden dat het van een Spanjaard was, maar dat de naam geheim was gehouden. Anderen daarentegen schreven het toe aan de dichter Fausto,[7] weer anderen aan Girolamo Balbi. Ik weet niet wat ik hieruit moet opmaken. Ik onderzocht de zaak voorzover mogelijk, maar ik kwam nog niets op het spoor wat me tevreden stelde. Het was een dwaas, de persoon die het schreef, maar ergere straf verdient de persoon die het verbreidde. Het verbaast me dat er lieden zijn die met de stijl als enig argument van plan zijn mij ermee op te zadelen, omdat het niet mijn manier van zeggen is (tenzij ik mezelf volstrekt niet ken); bovendien zal het weinig verbazing wekken zelfs als er mensen zijn die in hun taalgebruik iets van Erasmus nabootsen, omdat ik me in ieders handen bevind en we meestal de auteurs nabootsen die we voortdurend aan het lezen zijn.

Evenmin ontbreekt het hier aan mensen die openlijk beweren dat ook Uwe Eminentie bijna tot die verdenking overhelde. Dat zal ik me in elk geval nooit laten aanpraten, zolang voor mij vaststaat dat het niet verzonnen is wat overal door de meest vooraanstaande personen verkondigd wordt over uw bewonderenswaardige geleerdheid en wijsheid. Ik twijfel er ook geenszins aan of ik zal, zelfs als enige verdenking bij u had postgevat, die makkelijk wegnemen, als een persoonlijk gesprek vergund is; iets wat eens met Christus' genade mogelijk zal zijn. Intussen doe ik een beroep op uw zachtmoedigheid en vraag ik u te geloven dat ik dergelijke pamfletten, geschreven door anderen en bedoeld om uitgegeven te worden, heb tegengehouden,[8]

3. De satirische *Epistulae obscurorum virorum* (1515, 1517); zie brief 581, noot 4.
4. Het bedoelde boek zal de bij Froben verschenen uitgave van Luthers werken zijn; zie brief 904, noot 8.
5. Blijkbaar de *Julius exclusus e coelis.*
6. In 1511 werd een schismatisch concilie in Pisa gehouden, voortgezet in andere steden.
7. Fausto Andrelini.
8. Zie brief 636.

en dat ikzelf al helemaal niet zoiets uitgegeven heb of ooit zal uitgeven. Maar het verbaast me niet als er daar bij u mensen zijn die dergelijke leugens over mij verkondigen, wanneer hier bepaalde lieden zich er niet voor schamen van dichtbij de brutaalste leugens over mij te verkondigen. Het is onmogelijk voor mij op alle laster van alle mensen in te gaan; ik zal evenwel doen wat in mijn vermogen ligt. Alles waartoe mijn talent, waartoe mijn werken, waartoe ijver in staat is, zal volledig in dienst staan van Christus en de belangen van zijn bruid. Dat dit zo is, zal Uwe Eminentie kunnen vaststellen aan de hand van de feiten zelf, als u een keer bereid bent de proef op de som te nemen.

Ik stuur nu het kale boek, immers nog maar net uit de drukkerij, en de tijd ontbrak om het te verfraaien. Over enkele dagen zal een aangekleed exemplaar worden verzonden. Zou Uwe Hoogheid zo vriendelijk willen zijn deze nederige dienaar aan te bevelen bij de zeer eerwaarde heer de kardinaal van York?[9] Ik was van plan hem te schrijven, als ik niet intussen vermoedde dat het boek en deze brief met hem gedeeld zullen worden. Het moge Uwe Eminentie goed gaan, in wier dienst ik mij stel met volledige overgave.

Leuven, in het jaar 1519. 1 mei

962 *Aan Richard Pace*
Leuven, [eerste helft van] mei [1519]

Erasmus van Rotterdam groet de zeer geachte heer Richard Pace, eerste secretaris van de doorluchtige koning van Engeland

Als het inderdaad waar is wat je over de parafrase schrijft,[1] ben ik erg blij dat mijn doorwaakte nachten niet geheel zonder resultaat zijn gebleven. Of kun je soms niet van een groot succes spreken als je met weinig werk veel dank oogst? Immers, als je de ene soort werk met de andere wilt vergelijken, het schrijven van parafrasen is kinderspel vergeleken met al de inspanning die mij het Nieuwe Testament kost. Wat zou ik graag willen dat het iedereen zo vergaat als het jou, naar je schrijft, vergaan is: dat Paulus hun op enig moment zoet smaakt; die vrucht van mijn doorwaakte nachten zal voor mij meer dan genoeg zijn. Ik zou echter niet willen dat er zoveel waarde aan mijn parafrase wordt gehecht, dat iemand, daarop leunend, de commentaren van de interpretatoren, vooral de oudere, veronachtzaamt; ik hoop juist dat mijn

9. Thomas Wolsey.
1. Zie brief 937.

werk aanspoort om hen nog zorgvuldiger uit te pluizen. Want het zal, neem ik aan, niet ontbreken aan nieuwsgierige mensen, die willen testen, waar ik het met de interpretatoren eens of oneens ben, en misschien ook wel mensen die gaan zoeken naar iets om te bevitten. Paulus neemt genoegen met elke bedoeling waarmee het evangelie wordt verkondigd, mits Christus wordt verheerlijkt.[2] Mij maakt het evenmin veel uit met welke bedoeling mijn parafrase wordt gelezen, mits dat voor iedereen aanleiding is Paulus te bestuderen. Op het punt van de stijl volgde ik de raad van Seneca[3] door geen verfraaiing na te jagen; ik gebruikte de taal die vanzelf voor het grijpen ligt. Want ik vind niet dat we lieden die er juist op prat gaan, dat ze tot het monsterlijke toe barbaren zijn en taalfouten maken, zoveel moeten toegeven dat we om hen een plezier te doen vuilheid van taal moeten najagen; vooral als het ons niet minder zweet kost om op hun manier te spreken dan zij zwoegen als ze een keer proberen zonder fouten te spreken.

Je spoort me aan om door te gaan met de voltooiing van wat ik begonnen ben. Welnu, 'je spoort iemand aan die zich al haast'.[4] Ik heb tot nu toe niets hardnekkigers meegemaakt dan deze samenzwering tegen de literatuur. Bij eten, drinken, slaap, snarenspel, dans en al dergelijke genoegens is er een punt van verzadiging, zoals Homerus zegt;[5] zij krijgen nooit genoeg van kleingeestige vitterijen. Wat de leiders verkondigden, nemen de jongeren zo ijverig over, dat nergens anders die uitspraak van, ik geloof, Euripides, als ik het wel heb, meer van toepassing is: 'Veel leerlingen zijn beter dan hun leermeesters'.[6]

Je advies over het ondernemen van de overtocht zal ik volgen: ik zal bij mijn gezondheid te rade gaan. Dat de koning volhardt in zijn gezindheid jegens mij, daarover verheug ik mij niet zozeer om mijzelf als wel om alle geleerden, aangezien hij mij om geen andere reden gunstig gezind is dan dat hij de overtuiging is toegedaan dat Erasmus iets voorstelt op het gebied van de studie. Ik ben niet uit op lofprijzingen; maar toch, om openhartig de waarheid te zeggen, geprezen te worden door een zodanig vorst is niet iets om over te treuren of je voor te schamen. Het ga je goed, mijn beste Pace, geleerdste van mijn vrienden, het meest mijn vriend van de geleerden.

Leuven, [15] mei [1518]

2. Filippenzen 1:18; vgl. brief 985.
3. Vgl. Seneca, *Epistulae ad Lucilium* 75.
4. Variatie op Homerus, *Ilias* VIII, 293-294.
5. Homerus, *Ilias* XIII, 636-637, waar het gaat om de onverzadigbare oorlogszucht van de Trojanen.
6. Versregel van een onbekende auteur, geciteerd door Cicero, *Epistulae ad familiares* IX, 7, 2; vgl. *Adagia* III, 5, 23.

963 *Van Frederik van Saksen*
Grimma, 14 mei 1519

Een hartelijke groet van Frederik, bij de gratie Gods hertog van Saksen, aartsmaarschalk, keurvorst en stadhouder van het Heilige Roomse Rijk, landgraaf van Thüringen en markgraaf van Meissen

Ik twijfel niet, zeer geleerde Erasmus, of het zal u uit mijn brief, meegegeven aan Jodocus Jonas toen hij onlangs naar u op weg ging,[1] volkomen duidelijk worden, dat die buitengewone welwillendheid van u jegens mij, behalve elders ook in de opdracht van Suetonius en andere geschiedschrijvers zichtbaar, mij zeer aangenaam is. Toch meende ik te moeten antwoorden op uw brief, in Antwerpen op 14 april aan mij geschreven, om vele redenen, maar vooral hierom: uiterst geleerd en tegelijk goed geschreven gaf hij, hoewel ik er al lang zeker van was, nog meer inzicht in uw enthousiasme en eerbiedige genegenheid jegens mij, de zuivere en ware kennis van Christus en de evangelische waarheid.

Er is, zoals u schrijft, een wonderlijke samenzwering gaande van de vijanden van de hogere wetenschap, die alleen dient om rechtschapen, vrome en waarlijk geletterde mannen schade toe te brengen. Ik ben blij dat de zaak van Luther door de geleerden niet veroordeeld wordt en dat de werken van Doctor Maarten daar bij u door de meest gerespecteerde mensen gretig gelezen worden; des te meer omdat ook in onze streken en vorstendommen - om nog niet eens te spreken van de landen daarbuiten - vele rechtschapen en geleerde mannen wonderbaarlijk eensgezind zijn in hun lof voor zowel zijn levenswijze en gedrag als zijn geleerdheid. Dat hij immers tot nu toe in mijn gebied Saksen leefde, stond ik niet zozeer de persoon als wel zijn zaak toe, aangezien er niets is waar ik ooit minder op uit was dan dat mensen die beloningen verdienden, straf te verduren kregen. Evenmin zal ik, met hulp van de almachtige God, het zover laten komen dat door mijn toedoen een onschuldig iemand uitgeleverd wordt aan de goddeloosheid van lieden die hun eigen voordeel nastreven.

Daarnaast zal ik, met God als leidsman, de literatuur en de juiste soort studie, en ook degenen die daarin onderrichten of zich hierop toeleggen, evenzeer in de toekomst begunstigen als ik tot nu toe deed. Dit wilde ik, gezien mijn bijzondere welwillendheid jegens u, op dit moment niet voor u verborgen houden.

Vanuit mijn slot te Grimma, 14 mei 1519

1. Samen met Kaspar Schalbe, vgl. brief 977. De hier bedoelde brief van Frederik van Saksen is niet bewaard gebleven.

964 *Aan Hendrik VIII*
Antwerpen, 15 mei 1519

De doorluchtige koning Hendrik VIII van Engeland wordt hartelijk gegroet door Erasmus van Rotterdam

Zoals deze wereld hier beneden, doorluchtige koning, afhangt van de hemellichamen, en in het bijzonder van die welke de voornaamste plaats innemen onder de sterren, evenzo hangt de toestand van de staat en het volk af van de vorsten, vooral de machtigste monarchen met een groot rijk. Onder invloed van hun karakter, besluiten, gedrag, emoties, verdragen, ruzies ondergaat het volk telkens veranderingen; precies zoals de zee beïnvloed wordt door de loop van de maan en opkomend en afgaand tij kent, of de aarde onder invloed van de beweging van de zon het ene moment in bloei staat, dan weer door hitte gebarsten, met vruchten overladen of verstijfd door de vorst is. Verder, zoals de wil en de voorkeuren van het volk afhangen van het goeddunken van de koning, zo is volgens de spreuk van de wijze Hebreeër het hart van de koning in Gods hand:[1] wanneer Hij vertoornd is door de wandaden van de mensen, gebeurt het soms dat Hij volgens de woorden van Jesaja knapen tot vorsten geeft,[2] en volgens de uitspraak van de heilige Job een huichelaar de teugels van het koningschap in handen geeft.[3] Met een huichelaar bedoelt hij iemand die, in naam koning, zich in werkelijkheid gedraagt als een tiran en rover. Omgekeerd, wanneer Hij besloten heeft de volkeren een blijk te geven van een vredige en genadige stemming, dan wekt Hij bij de vorsten de gezindheid op die past bij het koningschap.

Op grond van deze redenering kan volgens mij stellig geconcludeerd worden, dat na zoveel orkanen van rampspoed eindelijk de eeuwige goddelijke macht met ons verzoend is, omdat hij bij de meest verheven koningen van deze tijd een zodanige gezindheid opwekt, dat ze niets belangrijker vinden dan wat met vrede en vroomheid te maken heeft en het belang van de staat dient. Hoewel bij Uwe Majesteit die gezindheid altijd aanwezig was, vormden toch de orkanen van het noodlot tot nu toe een belemmering. Nu u de steun hebt van gunstige tijden, besluit u niet tot datgene wat het beste is, maar brengt u ten uitvoer waartoe een waarlijk koninklijke gezindheid al in het verleden besloten had.

Als het gaat om deze soort lof, hoewel vele uitnemende vorsten met u

1. Spreuken 21:1.
2. Jesaja 3:4.
3. Job 34:30.

wedijveren - paus Leo, de Franse koning François, de katholieke koning Karel, de doorluchtige Schotse koning[4] -, verdient toch Uwe Majesteit naar mijn mening alleen al hierom het voornaamste deel van de roem, omdat vooral door uw initiatief, aansporing en wijsheid deze zaak in gang gezet is en geleid wordt. Hoewel de paus immers, overigens zeer verlangend naar vrede, slechts onderhandelde over een vijfjarige wapenstilstand tussen enkele vorsten, heeft Uwe Hoogheid, met uiterst strikte verdragen, een naar men hoopt eeuwige vrede tot stand gebracht tussen zo vele vorsten, de machtigste van de gehele wereld.[5] Wat een werkelijk koninklijke geest, wat een verheven houding, een christelijk vorst bij uitstek waardig! Hoewel geen andere koning beter met alle mogelijke middelen tot de oorlog is uitgerust, richt u toch al uw streven en al uw krachten op het herstel van de wereldvrede. In uw wijsheid ziet u immers in dat niets verderfelijker is dan dat de christelijke volkeren elkaar te lijf gaan met plundering en strijd, en ook dat niets de christelijke gemeenschap zo vreeswekkend maakt in de ogen van de vijanden van onze religie, als eendracht tussen vorsten en volkeren.

Deze houding evenwel hebt u geenszins voor de gelegenheid aangenomen, maar ligt beslist in uw aard. Daarvoor is alleen dit al voldoende bewijs: in de oorlog met Frankrijk,[6] die u weliswaar tegen uw zin, maar ten behoeve van het christelijk geloof was begonnen, getuigde uw gedrag van zoveel welwillendheid en mildheid, dat het voldoende duidelijk was dat de vrede u dierbaarder was, als niet het gevaar dat dreigde voor de gehele wereld en de christelijke kerk u tot de strijd had geroepen of, liever gezegd, gedwongen. Maar daarmee niet tevreden gesteld, streeft u ernaar de vrede, die dankzij uw wijsheid en gezag verworven is, te sieren met taken die haar passen, opdat zij niet lui of nutteloos lijkt, of een leermeesteres van weelde en verdorven genoegens. Roversbenden, waarvoor tot nu toe niets veilig was in Engeland, legt u met buitengewone strengheid aan banden,[7] misdadigers ruimt u uit de weg, u bevrijdt uw rijk van nutteloze landlopers, de goede wetten laat u weer van kracht zijn, de nutteloze schaft u af en u stelt er heilzame voor in de plaats. U bevordert de studie van de beste literatuur; u herstelt de godsdienstige discipline, bij iedereen, maar in het bijzonder bij de

4. James IV was in 1513 overleden, zijn zoon, James V, was zes jaar oud toen Erasmus deze brief schreef.
5. Het verdrag van Londen, dat op 2 oktober 1518 werd gesloten, betrof in eerste instantie Engeland en Frankrijk, maar andere landen sloten zich erbij aan.
6. In 1513 werden de Fransen overwonnen door de Engelsen in de ‘Battle of the Spurs’.
7. Hiervan wordt ook melding gemaakt in More's *Utopia* (boek 1).

monniken en geestelijken, in het besef dat vooral bij hen vandaan reinheid óf bederf van de zeden doorsijpelt naar het volk. Daarbij probeert u duidelijk op alle mogelijke manieren ervoor te zorgen, dat diegenen bijzondere eer ontvangen die het meest uitmunten, hetzij in reinheid van zeden, hetzij in uitnemende geleerdheid, hetzij - wat het mooist, maar ook het zeldzaamst is - in beide. U bent van mening dat deze parels een veel beter sieraad voor uw rijk zijn dan welke trofeeën of triomfbogen ook.

Van dit alles bent u niet alleen de bedenker en de instigator, maar ook het voorbeeld, want u verkondigt het niet alleen, maar laat het ook zien, ja, uzelf brengt meer ten uitvoer dan u anderen voorschrijft. Het gezag van een koning die beveelt heeft gewicht en effect, maar onuitsprekelijk veel meer effect heeft het gezag van een koning die ten uitvoer brengt wat hij beveelt en zijn leven lang een demonstratie geeft van zijn eigen wetten. De wetten vormen voor u geen bedreiging, en toch, wie zelfs onder de gewone burgers neemt beter de wetten in acht dan u? Wie is onkreukbaarder? Wie houdt zich beter aan verdragen? Wie is standvastiger in de vriendschap? Wie is meer gehecht aan wat redelijk en rechtvaardig is? Welk huis van uw onderdanen laat zo'n duidelijk voorbeeld zien van een eerbaar en harmonieus huwelijk? Waar zou men een echtgenote vinden die er meer op uit is haar voortreffelijke echtgenoot te evenaren?[8] Welke particuliere woning, ja, welk college, welke universiteit, waar dan ook, is meer gezegend met mensen die uitmunten in een onberispelijke levenswandel en uitzonderlijke geleerdheid, dan uw hof? De oude dichters vertelden verhalen over iets als een gouden eeuw. Maar wanneer Uwe Hoogheid op deze wijze handelt, wat anders (is mijn vraag) laat u terugkeren dan een werkelijk gouden eeuw, als er tenminste ooit een was? Iets dat zo moeilijk te verwezenlijken is slaagt onder uw leiding zo goed, dat er geen twijfel bestaat of het gebeurt met instemming van de goden. Welke streek op aarde wenst Engeland geen geluk, als ze aan dezelfde kant staat, of is jaloers, als ze vijandig gezind is? Welk koninkrijk op de hele wereld is op dit moment vermaarder en bekender?

Zonder twijfel is het de gezindheid van de koning die een rijk vermaard maakt of aan de vergetelheid prijsgeeft. Met wat voor boeken, in wat voor talen zal het nageslacht eens bekendheid geven aan het feit dat Engeland onder Hendrik VIII, een vorst als het ware daartoe naar de aarde gezonden, een zo grote bloei kende van alle soorten deugden, dat het zelfs herboren zou kunnen lijken! Hij maakte het land zo rein van zeden dat zelfs Marseille het tot voorbeeld voor burgerlijke discipline zou kunnen nemen;[9] hij maak-

8. Deze lof betreft Catharina van Aragon.
9. Valerius Maximus (II, 6, 7) schetst Marseille als een stad met een strakke moraal; vgl. *Adagia* II, 3, 98.

te het zo invloedrijk op het gebied van vroomheid, dat het zelfs voor Rome een leermeesteres in vroomheid zou kunnen zijn; hij zorgde dat het zo overliep van geleerden in elke soort van wetenschap, dat Italië jaloers zou kunnen zijn - als het niet zo was dat wedijver op het gebied van studie geen naijver kende; ten slotte bezat het een zodanig vorst dat het voor alle vorsten in de toekomst een richtsnoer kan zijn bij het regeren. Lieve hemel! Dat is pas een koninkrijk zijn, dat is pas handelen als een koning, dat is een vorstelijk hof hebben! Ooit gruwde ik van de hoven van koningen, wegens een werkelijk intense liefde voor de literatuur en de zoete smaak van vrij te besteden uren. Nu evenwel, wanneer ik bij mezelf overweeg welk een vorst en leider het Engelse hof heeft, wat voor koningin, wat voor hoogwaardigheidsbeklеders, wat voor raadgevers, wat voor beambten, popel ik van verlangen me naar een dergelijk hof te begeven. Ik zou me ook niet schamen voor deze ambitie, als mijn gezondheid, die al zwakker wordt, meer nog dan bij mijn leeftijd past, me het niet ontraadde; er is trouwens volstrekt geen reden om op dit punt te vrezen voor een slechte naam omdat ik te ambitieus zou zijn, omdat ik ook nu, op niet te versmaden voorwaarden, daartoe door meer dan een koning word uitgenodigd. Inderdaad, ik ben geen echte, maar een aangenomen zoon van Engeland; en toch, wanneer ik bij mezelf overweeg hoeveel jaren van mijn leven ik daar heb doorgebracht, hoeveel mecenassen ik aan haar te danken heb, hoeveel uitnemende en trouwe vrienden, hoeveel van mijn fortuin (indien al aanwezig), ben ik haar niet minder dankbaar voor deze zegeningen dan wanneer ze me ter wereld had gebracht.

Maar ondertussen heb ik niets gezegd over uw schitterende gaven op lichamelijk en geestelijk gebied, die we eerder aan God en de natuur te danken hebben dan aan onze werkzaamheid;[10] en toch resulteren ook deze goede dingen in geluk voor de staat, als ze een goed vorst ten deel vallen. Verder, ook al oogstte de literatuur al enkele eeuwen niet veel lof bij koningen, toch zal Uwe Majesteit weten te bereiken dat in het vervolg, zoals koningen zich ooit konden onderscheiden door uit te blinken in geleerdheid, het prachtig gevonden zal worden als een vorst geletterd is. Uw kwaliteiten zullen voorgoed een einde maken aan het oude sofisme, waarmee sommigen beweren dat de daadkracht van een koning verslapt door belangstelling voor de literatuur. Immers, heeft zich onder de ongeletterden ooit iemand voorgedaan die bekwamer was dan u in het vervullen van ook maar enige taak die voortvloeit uit het koningschap? Die meer gespitst was op het bedwingen van de misdaad? Die meer inzicht toonde bij beslissingen? Die een scherpere blik had bij voorspellingen? Die eerder klaarstond om een taak te aanvaarden? En

10. Vgl. de thematiek van de brieven aan en van Guillaume le Croy (nrs. 957-959).

toch heeft Uwe Majesteit in de literatuur, waarmee u in het verleden met succes kennismaakte, zulke vorderingen gemaakt (misschien niet door veel studie, maar dankzij een buitengewoon gelukkige aanleg), dat uw bezonnenheid en scherp verstand zelfs bij de meest geleerde theologen verwondering wekken. Immers, in de discussie die Uwe Majesteit onlangs voor uw genoegen aanging met een uiterst scherpzinnig en tegelijk zeer geleerd theoloog, waarbij u de stelling verdedigde dat van leken geen gebed vereist mag worden behalve het gebed dat door het denken van de geest tot God spreekt - lieve hemel, hoe bedreven toonde u zich! Wie had iets scherpzinnigers kunnen bedenken, fermer een conclusie kunnen trekken, een eleganter betoog kunnen ontvouwen? Bij al uw kwaliteiten en al wat u eer verschaft komt nog, als een soort kroon op het werk, dat niemand zich beminnelijker betoont bij een ontmoeting dan u, niemand minder trots of hooghartigheid tentoonspreidt; tegelijkertijd echter met behoud van een koninklijke waardigheid, zo vaak als de situatie dat vereist.

Ooit werden heersers over de aarde, zoals Horatius schrijft,[11.] door Olympische overwinningen omhoog gevoerd naar de goden. Ooit werden zij die op lovenswaardige wijze het rijk hadden bestuurd, met een plechtige ceremonie opgenomen onder de goden. Dit zijn daden die werkelijk onsterfelijk maken; zo stijgt men op tot de sterren. Geleerden zullen met inzet van hun talent, dat u op zoveel manieren eerde en bevorderde, niet dulden dat de herinnering aan uw kwaliteiten door het voortschrijden van de tijd in vergetelheid zal raken. Zowel de Griekse als de Latijnse welsprekendheid zal, uit dank voor uw verdiensten jegens haar, altijd verkondigen dat er in Engeland een zekere Hendrik VIII leefde, die, geheel alleen, de gaven en roemrijke daden van zoveel helden in herinnering bracht door die van hem: het enthousiasme voor de literatuur van Ptolemaeus Philadelphus,[12.] het succes van Alexander de Grote, de minzaamheid van Philippus,[13.] de onoverwinnelijke geestkracht van Caesar, de bezonnenheid van Augustus, de zachtzinnigheid van Trajanus, de rechtschapenheid van Alexander Severus, de kennis van Antoninus Pius, de vroomheid van Theodosius, en al wat er verder (naar we lezen) aan opvallende eigenschappen bij afzonderlijke personen uit de oudheid aanwezig was. We bidden dat God, die deze talenten geschonken heeft, wil dat ze tevens u en de uwen zegen en geluk brengen, en dat Hij, die deze bezieling gaf, haar tevens door zijn gunst bevordert en succesvol maakt.

Ik wist wel dat het vrij ongelegen zou komen dat ik Uwe Majesteit, toch

11. Zie Horatius, *Oden* I, 1, 3-6, waar ‘dominos terrarum’ evenwel een bijstelling bij ‘deos’ is.
12. Zie de eerste alinea van brief 919.
13. Philippus van Macedonië.

al druk bezet, met dit soort beuzelingen stoorde. Maar mijn vurig verlangen om een gelukwens te uiten kreeg de overhand toen ik uit de absoluut betrouwbare verhalen van verschillende mensen had begrepen wat voor tijdperk er zal aanbreken dankzij uw voortreffelijkheid. Tegelijk ook besloot ik een bewijs te geven dat ik uw goedgunstigheid jegens mij, die u niet alleen in woorden maar ook metterdaad hebt laten blijken, niet vergeten ben. Dat Uwe Doorluchtige Majesteit zou willen toestaan, smeek ik u, dat onder al die uitnemende mannen, wier talent luister en steun ontleent aan uw verhevenheid, en wier geschriften omgekeerd het aanzien van uw gevolg vergroten, ook deze Erasmus wordt opgenomen, wat hij ook waard is. De grote en almachtige Christus moge u bewaren, in goede gezondheid en met behoud van uw kracht. Antwerpen, 15 mei 1519

965 *Aan William Blount, lord Mountjoy*
Antwerpen, [15?] mei 1519

De zeer illustere baron William Mountjoy wordt gegroet door Erasmus van Rotterdam

Onvergelijkelijke mecenas, tot nu toe wenste ik uw Engeland geluk, dat het zoveel personen telde met een uitzonderlijk goed karakter en een al even uitzonderlijke geleerdheid; nu word ik bijna jaloers, dat het een zodanige bloei doormaakt in elke soort van studie, dat het de roem afpakt van andere landen en ze bijna in duisternis hult. Overigens is die roem niet zo nieuw voor uw eiland, omdat het al lang vaststaat dat daar uitstekende mensen te vinden waren. Dat is bijvoorbeeld te zien aan uw universiteiten, die in ouderdom en aanzien wedijveren met de oudste en beroemdste. Ik heb grote bewondering voor de zeer eerwaarde bisschop van Winchester, die op zijn kosten een schitterend college oprichtte, speciaal gewijd aan de literatuur.[1] Nog meer echter ben ik verrukt over de bijzondere en werkelijk heroïsche gezindheid van de zeer eerwaarde kardinaal van York, aan wiens wijsheid te danken is dat de universiteit van Oxford niet alleen zal worden gesierd met alle soorten talen en wetenschappen, maar ook met gedrag dat past bij de hoogste soort studie.[2] De universiteit van Cambridge bloeit allang met al

1. Corpus Christi College in Oxford, in 1517 gesticht door Richard Foxe.
2. Thomas Wolsey stelde in 1518 zes lectoraten in.

wat haar tot sieraad kan zijn, met aan het hoofd de zeer eerwaarde heer, de bisschop van Rochester, die zich in geen enkel opzicht geen voortreffelijk prelaat betoont.

Deze lof komt echter grotendeels toe aan het inzicht van de koning, de bron als het ware van deze beslissingen. Er is volmaakte en, zoals men graag voorspelt, eeuwige vrede tussen u en de koningen van zoveel landen. Misdadigers worden verdreven, er gelden goede wetten, de beste literatuur stijgt in aanzien. Van al die dingen is de koning zelf niet alleen de bedenker en de leider, maar ook het voorbeeld, door zelf ten uitvoer te brengen wat hij voorschrijft. Niemand ter wereld wens ik van harte meer goeds toe dan u, en toch scheelt het niet veel of ik was jaloers op Uwe Hoogheid, omdat u het voordeel geniet van zoveel goede dingen zonder mij, eens deelgenoot van voor- en tegenspoed. En wat erger is, intussen, terwijl u om zoveel redenen gelukkig bent, moet ik de strijd aanbinden met een aantal vreselijke, niet mensen, maar monsters. In deze situatie zou ik maar wat graag uitproberen waartoe de welsprekendheid in staat is, als christelijke schroom me niet, als een soort Homerische Pallas Athene,[3.] als ik mijn hand al uitsteek naar het gevest, bij de haren greep en tegenhield. Het ga u goed. Antwerpen. In het jaar 1519. [1] mei

966 *Aan Henry Guildford*
Antwerpen, 15 mei 1519

Sir Henry Guildford, ridder, bevelhebber van de cavalerie van de koning van Engeland, wordt hartelijk gegroet door Erasmus

Zeer illustere heer, van verschillende kanten hoor ik dingen zeggen waaruit ik begrijp hoe vriendschappelijk gezind u jegens mij bent, of u nu de eerste vonkjes van die welwillendheid voelde na het lezen van mijn werken, of dat u ze haalde uit wat de heer John Colet en andere vrienden vertelden. U hebt een zwak voor mij omdat u denkt dat ik echt zo ben als zij beweerden. Ik op mijn beurt ben u genegen omdat u met volle overtuiging kiest voor de deugd, voor de hoogste soort studie; immers, hierom kiest u ook voor mij. Niet omdat ik die gaven heb, maar omdat u ervan overtuigd bent dat ik die gaven heb. Zeker, ik heb altijd geprobeerd de juiste soort studie te bevorderen, vooral die welke dienstig is voor de ware vroomheid, maar ik mocht willen dat het succes even groot was als mijn ijver! De wereld krijgt haar verstand

3. Homerus, *Ilias* I, 193-198.

terug, ontwakend als het ware uit een diepe slaap; en toch, sommige lieden blijven zich hardnekkig verzetten, door de oude onwetendheid met handen en voeten en zelfs met tanden te willen handhaven. Maar ze zullen zich schamen voor hun dwaasheid, als ze merken dat de grootste koningen en hun hoogwaardigheidsbeklederS de hogere literatuur een warm hart toedragen, koesteren, in bescherming nemen.

Wat een wonderbaarlijke wisselingen kent het menselijk bestaan! Ooit was enthousiasme voor de literatuur iets van hen die onderrichten in de godsdienst; nu zij hun tijd grotendeels besteden aan eten, luxe en geld, neemt de behoefte aan eruditie intrek bij niet gewijde vorsten en vooraanstaande hovelingen. Welke universiteit immers, welk klooster telt zoveel mensen die opvallen door deugdzaamheid en geleerdheid, als het hof van uw koning? Is er niet alle reden dat wij ons voor onszelf schamen? De samenkomsten van priesters en theologen worden overspoeld met drank, zitten vol ongepaste grappen, zijn lawaaierig door de opgewonden stemmen, zijn bezaaid met venijnige opmerkingen over anderen. Aan de tafels van vorsten wordt op beheerste toon gediscussieerd over onderwerpen die geleerdheid en vroomheid bevorderen. Geen wonder dat iedereen zich haast het voorbeeld van de voortreffelijke koning te volgen: om te zwijgen over al die overige gaven, die hij met andere koningen gemeen heeft (op zo'n manier dat hij de meesten voorbijgaat en in geen enkele voor hen onderdoet) - waar treft men meer scherpzinnigheid in de discussie aan dan bij hem, meer vindingrijkheid bij het bedenken van argumenten, een verstandiger oordeel, een aantrekkelijker stijl?

Verleid door de zoete smaak van vrije uren die ik aan de literatuur kon besteden, gruwde ik ooit van de hoven van koningen. Maar naar zo'n hof zou ik graag willen verhuizen, zelfs met mijn hele hebben en houden (dat bijna helemaal van papier is), als mijn wankele gezondheid en het merkbaar ouder worden het niet zouden ontraden. Waar blijven nu de mensen die beweren dat kennis van de literatuur nadelig is voor de daadkracht van vorsten? Wie toont meer handigheid op het gebied van krijgszaken dan Hendrik VIII, of is verstandiger bij het instellen van wetten, of heeft een scherpere blik bij het nemen van beslissingen, of toont meer waakzaamheid bij het inperken van de teugelloze misdaad, of is zorgvuldiger bij het uitkiezen van magistraten en beambten, of weet beter vorsten voor zich te winnen met een verdrag?[1] Ik weet zeker dat er een gouden eeuw zal aanbreken. Het zal mij misschien niet meer gegeven zijn daarvan te genieten, aangezien ik de ontknoping van mijn toneelstuk nader;[2] maar ik wens de wereld geluk, ik wens de jongeren geluk,

1. Vgl. brief 964, p. 291.
2. Voor de beeldspraak vgl. Cicero, *Cato* 85.

in wier geest Erasmus in elk geval zal blijven voortleven door de herinnering aan verleende diensten.[3.]

Maar om mijn brief af te sluiten, zeer geachte Hendrik, ik laat uw genegenheid niet onbeantwoord; voor uw bijzondere blijken van hoogachting ben ik u des te meer dankbaar, omdat u die gaf zonder dat ik ze ooit uitlokte door enig dienstbewijs van mijn kant. Ik bid voor de lady, uw moeder,[4.] die ik ken van enkele gesprekken, om alle vreugde en voorspoed. Dat de grote en almachtige Jezus die gezindheid voor u, uzelf voor ons mag bewaren. Dat Uwe Edelheid mag doorgaan deze Erasmus tot zijn beschermelingen te rekenen; hij zal in ijver stellig voor niemand wijken.

Antwerpen, 15 mei 1519

Erasmus van Rotterdam, van harte de uwe

967 *Aan Thomas Wolsey*
Antwerpen, 18 mei [1519]

Aan de zeer eerwaarde heer Thomas, aartsbisschop van York, kardinaal van de titelkerk van St.-Cecilia, primaat van Engeland, vaste legaat van de paus, hoogste kanselier van het gehele koninkrijk, van Erasmus van Rotterdam

Hartelijke groet, zeer eerwaarde heer, niet het minste sieraad van het zeer verheven college van kardinalen. Dat ik nog steeds niet mijn mecenassen opnieuw een bezoek bracht - en Engeland biedt mij uitnemende mecenassen in groten getale -, dat was de schuld van de zware last van de studie, waaronder ik bijna bezweek, doordat de ene last zich op de andere stapelde, zoals de ene golf op de andere volgt, om de woorden van Ovidius te gebruiken;[1.] maar vooral toch van mijn gezondheid, die na vele ernstige en langdurige ziekten nog steeds zo zwak is dat ik het niet aandurf mezelf aan een zware zeereis bloot te stellen. Verder, wat betreft het feit dat ik Uwe Eminentie zelfs niet met een brief groette, aan de ene kant schaamde ik me ervoor u, druk als u bent met zoveel zware taken, dan voor het rijk, dan voor de kerk, met mijn beuzelingen te storen; aan de andere kant schrikte uw hoge positie

3. Namelijk het schrijven van boeken die geschikt waren voor het onderwijs.
4. Joan Vaux.
1. Erasmus citeert letterlijk Horatius, *Epistulae* II, 2, 176 (‘velut unda supervenit undam’), maar dit lijkt - ook in metrisch opzicht - veel op Ovidius, *Metamorphoses* XV, 181 (‘sed ut unda inpellitur unda’).

af: u bent iemand aan wie zelfs de allergrootsten niet zonder enige schroom schrijven. Maar omdat mensen die geregeld daarvandaan hierheen reizen, met wonderbaarlijke eenstemmigheid vertelden met hoeveel inzet en met hoeveel resultaat u, die grote ervaring aan vroomheid paart, zich inspant het bronzen Engeland tot een gouden Engeland te maken,[2] kon ik me niet inhouden en moest ik u met die gezindheid, ons Engeland met u gelukwensen. Immers, zoals algemeen bekend is door ieders getuigenis, zette u met de lijm van uiterst strikte verdragen de reeds lang gewenste vrede in elkaar tussen zoveel vooraanstaande heersers, terwijl paus Leo, overigens zeer verlangend naar vrede, slechts onderhandelde over een vijfjarige wapenstilstand.

U zuivert heel Engeland van roversbenden, bandieten, nutteloze landlopers, zodat je er niet minder veilig bent voor misdadige mensen als voor giftige of gevaarlijke dieren. Complexe geschillen weet u met uw gezag even succesvol door te hakken als Alexander de Grote Gordiaanse knopen. U beslecht geschillen tussen hooggeplaatsten, geeft de kloosters alom hun oude godsdienstige discipline terug, roept de gehele geestelijkheid op terug te keren naar een lofwaardiger manier van leven. Ja, zelfs de beoefening van de hogere wetenschappen, die de afgelopen tijd flink in verval was geraakt, brengt u weer op orde; de beschaafdere literatuur, nog steeds worstelend met de verdedigers van de oude onwetendheid, schraagt u met uw steun, beschermt u met uw gezag, siert u met uw glans, koestert u met uw goedgunstigheid, door met prachtige salarissen de allergeleerdste docenten te lokken.[3] Door te zorgen voor bibliotheken, boordevol met alle soorten goede auteurs, steekt u zelfs Ptolemaeus Philadelphus[4] naar de kroon, die hierom beroemder is dan om zijn koningschap. U zorgt dat de drie talen, die onontbeerlijk zijn voor iedere soort kennis, weer terugkomen. Want de weldaad die nu de vermaarde universiteit van Oxford wordt bewezen, is naar mijn oordeel een zegen voor geheel Engeland. Ja, ik geloof zelfs dat het gaat gebeuren dat dit prachtige voorbeeld ook onze vorsten eens zal wakkerschudden. Ik voorzie, ja, ik voorzie beslist de komst van een werkelijk gouden eeuw als die gezindheid van u zich meester maakt van flink wat vorsten. U zult voor uw zeer vrome inspanningen rechtvaardige beloningen ontvangen van Hem onder wiens leiding - zoals evident is - deze dingen gebeuren. Ook het nageslacht zal niet ondankbaar zijn. Ooit zullen de werken van geleerden spreken over dit nieuwe geluk dat de wereld verwierf dankzij u. Zowel de Latijnse als de Griekse welsprekendheid zal uw verstand, van natu-

2. Een verwijzing naar de ‘gouden eeuw’, waarvan ook sprake is in brief 964 (p.).
3. Zie brief 965, noot 2.
4. Zie de eerste alinea van brief 919.

re voorbestemd om de mensheid van nut te zijn, roemen in onvergankelijke werken. Met dit soort zuilen, met dit soort piramiden wordt het voor altijd voortleven van een grote naam bereikt en gehandhaafd.

Ik intussen, verheugd over het geluk waar iedereen in deelt, ben blij dat mijn naam in duisternis wordt gehuld nu het licht van een nieuwe generatie verschijnt: duidelijk zijn overal reeds talenten aan het ontluiken, waarbij ikzelf een ongeletterde en een stamelaar lijk te zijn. Voor mij is het voldoende dat ik deze lof oogst (als ik die tenminste verdien), dat er van mij gezegd wordt dat ik een van diegenen was die geprobeerd hebben de lompe barbarij en het beschamende gebrek aan welsprekendheid, waarover Italië ons tot voor kort kapittelde, uit deze streken te bannen. Ik weet niet hoeveel succes ik daarmee had, ik weet in elk geval wel dat mijn pogingen de nodige haat opwekten, iets waarmee het streven naar hoge doelen altijd vergezeld gaat, zoals licht met schaduw; alhoewel de meesten zich laten vermurwen. Slechts een paar verzetten zich nog steeds, mensen die te oud zijn om nog te hopen iets beters te leren, te lomp zijn om het te kunnen, te arrogant zijn om het te willen. Het is onmogelijk deze mensen ervan te overtuigen dat niet meteen hun hele gezag wordt ondermijnd, als we een verbeterde uitgave van de heilige boeken hebben en de betekenis ervan uit de bronnen zelf halen. Ze hechten zoveel waarde aan hun status dat ze liever willen dat talloze dingen onbekend blijven, dat talloze passages uit de Heilige Schrift verkeerd worden gelezen en geciteerd, dan dat duidelijk wordt dat zijzelf iets niet wisten. Maar ze merken wel dat ze niet tegen argumenten op kunnen, en, als ze boeken in de strijd werpen, niet anders bereiken dan dat ze hun eigen onwetendheid en dwaasheid verraden en zichzelf uitleveren aan het hoongelach van geleerden. Daarom hebben ze geen vertrouwen in een eerlijke strijd en nemen ze hun toevlucht tot listen, overladen ze de literatuur en de verdedigers ervan met laster, en vooral mij, omdat ik naar hun idee een belangrijke rol speelde bij het opnieuw invoeren van dat soort studie.

Alles wat bij verschijning misnoegen opwekt, werpen ze Erasmus voor de voeten. Je zou kunnen zeggen dat men hier zelfs talent voor laster heeft. Ze vermengen de literatuur met de kwestie van Reuchlin en Luther, terwijl die volledig los van elkaar staan. Mij hebben de kabbala en de Talmoed nooit aangetrokken. Reuchlin heb ik slechts één keer ontmoet in Frankfurt;[5] er is niets tussen ons behalve beleefde vriendschap, van het soort dat gebruikelijk is tussen alle mensen die zich op de studie toeleggen; maar ik zou me er niet voor schamen met deze man een nauwe band te hebben. Hij heeft een brief van mij,[6] waarin ik hem nog voor de eerste kennismaking de raad geef zich

5. In april 1515.
6. Brief 300.

te onthouden van openlijke beledigingen, waarmee hij in zijn apologie[7] op nogal Duitse wijze te keer gaat tegen zijn tegenstanders; laat staan dat ik zijn schotschriften ooit toejuichte. Luther is een volslagen onbekende voor mij en ik heb tot nu toe geen gelegenheid gehad de boeken van de man te lezen, behalve hier en daar een bladzijde; niet omdat het me tegenstond ze te lezen, maar omdat er door de drukte van de studie geen tijd voor was. En toch vang ik op dat sommige lieden beweren dat hij door mij werd geholpen. Als het goed is wat hij schreef, komt mij geen enkele lof toe; in het andere geval verdien ik geen enkel verwijt, aangezien er in al zijn werken zelfs geen tittel van mij is. Een ieder die het wil controleren zal vaststellen dat dit de zuivere waarheid is. Iedereen geeft met grote eenstemmigheid een gunstig oordeel over zijn levenswijze; bovendien is het als een belangrijk signaal te beschouwen, dat zijn rechtschapenheid zo groot is dat zelfs zijn vijanden niets vinden om te bekritiseren. Zelfs als ik gelegenheid had gehad ze te lezen, dan nog matig ik mij niet zoveel aan dat ik over de werken van een zo groot man een uitspraak zou willen doen, ook al heb je tegenwoordig overal kinderen die lukraak verkondigen dat dit ene hier een dwaling, dat andere daar ketterij is.

Inderdaad, ik stond ooit vrij vijandig tegenover Luther, omdat ik wilde voorkomen dat iets van het misnoegen teruggekaatst zou worden in de richting van de literatuur, die niet nog verder belast mocht worden. Het was me namelijk niet ontgaan hoeveel misnoegen het opwekt als je tornt aan datgene waar voor priesters en monniken een rijke oogst te halen valt. Eerst verscheen een flink aantal stellingen over pauselijke kwijtscheldingen;[8] kort daarop kwamen daar nog een paar boekjes over biecht en penitentie bij. Toen ik merkte dat sommigen popelden van verlangen om ze uit te geven, heb ik het hun ernstig afgeraden, om te voorkomen dat ze de literatuur ook nog hiermee gehaat zouden maken. Ook mensen die Luther welgezind zijn zullen dat bevestigen. Uiteindelijk verscheen een hele zwerm geschriften; niemand zag mij erin lezen, niemand hoorde mij er met goedkeuring of afkeuring over spreken. Ik ben immers niet zo onbezonnen dat ik goedkeur wat ik niet gelezen heb, of zo lasterziek dat ik veroordeel waarvan ik niets af weet; alhoewel dit tegenwoordig gebruikelijk is onder mensen die dit het minst behoren te doen.

Duitsland beschikt over een aantal jonge mannen die heel wat in hun mars hebben op het gebied van geleerdheid en welsprekendheid; ik voorspel dat door hun inspanningen Duitsland zich eens zal kunnen beroemen op datgene waar Engeland zich nu met het volste recht op beroemt. Ik ken nie-

7. *Defensio contra calumniatores suos Colonienses* (Tübingen, 1513).
8. De 95 stellingen tegen de aflaat.

mand van hen van gezicht, behalve Eobanus, Hutten en Beatus. Zij laten geen enkele soort geschut ongebruikt in de strijd met de vijanden van de talen en de literatuur, waarvoor alle gerespecteerde mensen partij kiezen. Ook ikzelf zou toegeven dat hun vrijpostige taal onverteerbaar is, als ik niet zou weten op wat voor verschrikkelijke manieren ze zowel gezamenlijk als individueel worden uitgedaagd. Die mensen zelf permitteren zich tijdens kerkdiensten, op universiteiten, bij maaltijden, op een bijzonder hatelijke, nee, opruiende toon, tegenover de onkundige menigte te roepen wat hun voor de mond komt. Maar ze menen dat het een onvergeeflijke misdaad is als een van degenen over wie ik het had, het zou wagen ook maar een kik te geven, terwijl ook bijen een angel hebben waarmee ze steken als hun iets wordt aangedaan, en ook de kleinste muizen tandjes hebben waarmee ze zich verdedigen als ze worden aangevallen. Waar komt deze nieuwe soort goden vandaan? Ze maken wie ze maar willen tot ketters, maar schreeuwen moord en brand als iemand hen lasteraars noemt; en hoewel ze er niet voor terugdeinzen dingen te bedenken waar zelfs Orestes[9] zich voor zou schamen, eisen ze toch van ons dat hun naam niet zonder betuiging van respect wordt vermeld: zozeer vertrouwen ze op de dwaasheid van de menigte - om over die van vorsten maar niet te spreken.

Ik voor mij heb weliswaar nooit voldoende kennis van de literatuur verworven, maar ben er wel altijd een groot liefhebber van geweest. Ik sta aan de kant van haar verdedigers; en zij worden overal gesteund door de aanzienlijken, op een paar Midassen[10] na die iemand nog wel een keer aan de schandpaal zal nagelen. Ik sta aan hun kant, maar op zo'n manier dat ik genoegen schep in wat deugdzaam is, niet als er sprake is van enig immoreel gedrag. Maar als iemand in overweging neemt hoe doordrenkt met ondeugden degenen waren die eertijds in Italië en Frankrijk hielpen bij de wedergeboorte van de klassieke literatuur, kan men niet anders doen dan deze mensen hier steunen, van wie het gedrag zodanig is dat het eerder door die zedenmeesters van theologen nagevolgd dan berispt zou moeten worden. Zij denken dat alles wat van hen verschijnt, van mij is; ook in uw land, als het tenminste waar is wat handelaren beweren die daarvandaan hierheen reizen. Ik zal het eerlijk bekennen: ik kan niet anders dan hun talent bewonderen, maar een teugelloze pen ongeacht van wie vind ik niet goed.

Enige tijd geleden schreef Hutten voor de grap een boek getiteld *Nemo*. Niemand die nietwist dat de inhoud komisch bedoeld was. De Leuvense theo-

9. Orestes verviel tot waanzin nadat hij zijn moeder Clytaemnestra en haar geliefde Aegisthus had gedood om zijn vader Agamemnon te wreken.
10. Koning Midas van Phrygië had onvoldoende waardering voor het citerspel van Apollo, die hem daarom ezelsoren gaf.

logen, die denken dat ze scherper zien dan Lynceus,[11.] beweerden dat het van mij was. Kort daarop verscheen de *Febris*: het was van mij, terwijl toch de geest ervan en de stijl volledig verschillen van de mijne. Er verscheen een rede van Petrus Mosellanus, waarin hij de drie talen verdedigt tegenover de talenbestrijders; ze meenden dat ik ervoor moest opdraaien, terwijl ik nog niet eens van het bestaan van de rede afwist. Alsof het direct mijn taak is, als deze of gene het idee krijgt iets te schrijven, uit naam van iedereen rekenschap af te leggen; en alsof ik niet al genoeg risico neem door te verdedigen wat ikzelf schrijf. Ze zijn Duitsers, ze zijn jong, ze kunnen schrijven, ze zijn niet zonder talent; evenmin ontbreekt het aan lieden die ergernis wekken met hun vervelend gedrag, evenmin ontbreekt het aan lieden die ophitsen en olie op het vuur gieten. Allemaal heb ik ze met brieven aangeraden hun buitensporige bandeloosheid te matigen en in elk geval kerkelijke hoogwaardigheidsbeklеders daarvoor te vrijwaren. Dit om te voorkomen dat ze een vijandige gezindheid jegens de literatuur opwekken bij mensen onder wier hoede ze kunnen standhouden tegen hun vijanden, of de verdedigers van de beschaafdere literatuur beladen met dit odium. Wat kan ik doen? Ik kan waarschuwen, ik kan niet dwingen. Het ligt binnen mijn bereik mijn eigen pen te matigen, maar het is niet mijn taak verantwoordelijk te zijn voor wat een ander schrijft. Ja, dit is bij uitstek lachwekkend: ze hadden het vermoeden dat het werk dat de eerwaarde bisschop van Rochester kort geleden tegen Lefèvre schreef, van mij was, terwijl er zo'n groot verschil in stijl is, ja, terwijl ik zover verwijderd ben van de geleerdheid van die verheven prelaat. Evenmin ontbrak het aan mensen die More's *Utopia* aan mij toeschreven: werkelijk, al wat er nieuw verschijnt, is van mij, of ik het nu wil of niet.

Enige maanden geleden verscheen er, en dat gebeurde onder slechte voortekenen, een of ander komisch bedoeld pamflet,[12.] waarvan de inhoud voldoende duidelijk maakt dat het geschreven is tijdens het laatste schisma;[13.] maar door wie is niet bekend, behalve dat het boek verraadt dat de persoon, wie het ook was, aan de kant van de Fransen stond.[14.] Heel wat mensen staan onder verdenking, vooral bij de Duitsers; want bij hen zijn afschriften in omloop met verschillende opschriften. Enkele jaren geleden ontdekte ik dat het hier in het geheim circuleerde, en proefde ik iets van het boekje - want het was eerder doorkijken dan doorlezen wat ik deed. Vele mensen kunnen

11. Een van de Argonauten, bekend om zijn uitzonderlijke gezichtsvermogen.
12. De *Julius exclusus e coelis.*
13. Zie brief 961, noot 6.
14. Met de Heilige Liga (1511) wilde Julius II de invloed van de Franse koning Lodewijk XII in Italië beteugelen.

getuigen wat voor verwensingen ik toen heb uitgesproken en hoe ik mijn best heb gedaan het in eeuwige duisternis te laten verdwijnen, iets wat ik ook bij andere pamfletten heb gedaan, zoals velen zullen beamen. Dat getuigt ook een brief van mij aan Johannes Caesarius,[15.] die sommigen heimelijk in afschrift verspreid hebben. En nu hoor ik dat er bij u mensen zijn die proberen mij het auteurschap van ook dit pamflet aan te wrijven! Ja, niets onbeproefd laten die lieden die niet graag zien dat de talen en de hogere soort studie weer opbloeien. Die verdachtmaking berust evenwel op geen ander bewijs dan de stijl, die echter niet erg op de mijne lijkt, of ik ken mijn eigen stijl niet. Trouwens, wat zou er zo vreemd aan zijn als hier en daar iets overeenkomt met mijn manier van zeggen? Immers, bijna niemand in deze tijd schrijft zonder iets van mijn stijl na te bootsen; dat komt omdat bijna iedereen mijn werken in handen heeft; ja, niet zelden herken ik ook bij schrijvers van boeken die tegen mij gericht zijn, mijn eigen stijl en heb ik het gevoel dat ik door mijn eigen pijlen doorboord word.

Ik heb tot nu toe geen enkel werk geschreven, en ik zal dat ook nooit doen, waar ik mijn naam niet boven zet. Ik gebruikte ooit scherts in de *Moria*, maar op een onschuldige manier, ook al permitteerde ik me misschien nogal wat vrijheid. Maar ik heb er altijd op gelet dat niets wat van mij afkomstig was de jeugd bedierf door schunnigheden, op enigerlei wijze de vroomheid tegenwerkte, oproer dan wel partijvorming teweegbracht of met een zwarte streep iemands goede naam besmeurde.[16.] Alles waar ik tot nu toe op gezwoegd heb, was bedoeld tot steun van de hogere studie en ter bevordering van de christelijke godsdienst. Overal betuigen alle mensen hun dank, behalve een paar theologen en monniken die geen betere geleerden of betere mensen willen worden. Ik roep de eeuwige toorn van Christus over mij af als ik niet zou willen dat, wat ik aan talent, wat ik aan welsprekendheid bezit, volledig in dienst staat van de glorie van Christus, de katholieke kerk en de gewijde studie. Ieder die bereid is mijn bedoeling tot zich door te laten dringen, zal merken dat het zo is.

Maar meer dan genoeg hierover. Ik was ook volstrekt niet van plan daarover te schrijven, als niet een Engelse koopman die bij u vandaan kwam vrij stellig had beweerd dat er mensen zijn die hebben geprobeerd die allerleugenachtigste verdenking bij Uwe Eminentie ingang te doen vinden. Uw uitzonderlijke wijsheid gaf mij evenwel het vaste vertrouwen dat u aan zulke onbeschaamde laster geen oor zou lenen en geen aandacht zou schenken. Integendeel, als u zich ooit zult verwaardigen van nabij de proef op de som te nemen, zult u merken dat Erasmus van ganser harte trouw is aan het gezag

15. Brief 622.
16. Voor deze laatste formulering vgl. Horatius, *Ars poetica* 446-447.

van de stoel van Rome, vooral van Zijne Heiligheid Leo X - hij weet heel goed hoeveel hij verschuldigd is aan diens goedheid; dan zult u merken dat hij zich van ganser harte overgeeft aan die mensen, die het belang van de literatuur en de christelijke godsdienst dienen: Uwe Hoogheid neemt temidden van hen de eerste plaats in. Ik stuur u het Nieuwe Testament, waarvoor het in mijn ogen een grote eer zal zijn, als u het een plaats in uw bibliotheek waardig acht. Het moge Uwe Eminentie goed gaan, in wier dienst ik mij stel met volledige overgave.

Antwerpen, 18 mei [1518]

967a *Aan Justus Jonas*[1.]
Antwerpen, [ca. 20-26 mei?] 1519

Erasmus van Rotterdam groet Jodocus Jonas van Erfurt[2.]

Omdat ik iets terug wil doen in ruil voor een zo erudiete en uitvoerige brief, zeer geleerde Jonas, hoog op de lijst van trouwe vrienden, zie hier de raad die ik besloot te geven aan een verstandig iemand als jij.

Hoewel de grote en almachtige God vermocht elk van de stervelingen van alle gaven te voorzien, meende Hij dat het beter was voor de saamhorigheid (want Hij wilde dat we speciaal daaraan aandacht gaven), dat ieder verschillende gaven toebedeeld kreeg, en wel zo dat we noodzakelijkerwijs door wederdiensten beurtelings van elkaar steun ontvangen. Met tegelijk als gevolg dat niemand buitensporig op zichzelf vertrouwt, omdat hij weet dat alles waartoe hij in staat is, volledig afhankelijk is van de goddelijke goedheid. Bovendien zal de een niet op de ander neerkijken, wanneer hij bedenkt dat God de mens een groot deel van zijn weldaden heeft willen schenken via de mens. Tenslotte zal niemand prat gaan op een weldaad die hij een ander bewees of de persoon die werd geholpen daarop aankijken, in de wetenschap dat hij dienaar en instrument is van de vrijgevigheid van een ander en niet de initiatiefnemer. Zo zal ook iemand die merkt dat hem een dienst bewezen is, op zo'n manier dankbaar zijn tegenover de mens, dat hij God als begin en bron van al het goede dank brengt, niet alleen voor de weldaad die hij van Hem via de mens mocht ontvangen, maar ook voor het weldoen zelf: dat deze mens immers de wil en het vermogen had zijn naaste een weldaad te bewijzen, is geheel en al Gods gave.

1. In de uitgave van Allen is dit brief 985.
2. Jonas was afkomstig van Nordhausen. Hij studeerde in Erfurt.

Allemaal horen we dus dit streven gemeen te hebben, dat we elkaar beurtelings weldaden bewijzen zo vaak als we kunnen, en dat we het niet erg vinden van elkaar steun te ontvangen zo vaak als we het nodig hebben. Maar omdat Gods gaven verschillend zijn en ieder weer andere toebedeeld kreeg zoals verschillende leden van eenzelfde lichaam,[3] dient ieder zich vooral op die taak toe te leggen waarvan hij weet dat hij daarmee het meest tot nut kan zijn. Want het is niet genoeg dat je als lid niet volledig je tijd verdoet, maar je moet van nut zijn voor het lichaam op het gebied waarop je het meest van nut kunt zijn. Vooral omdat juist met die bedoeling door God bepaald is wat een ieder aan talent kreeg: dat hij het aanwendt ten behoeve van het gemeenschappelijk welzijn. Het is niet voldoende de hoeveelheid talenten te wegen, veeleer moet de aard en de hoedanigheid van elk talent worden gewogen. Dan zal namelijk die heer uit de gelijkenis,[4] rijk, maar toch zeer begerig naar dit soort winst, zich erover verheugen dat zijn huis rijker en rijker wordt door wat zijn trouwe slaven met het te leen gekregen kapitaal doen. Op dit punt mis ik bij sommigen wijsheid dan wel geluk, mensen die hals over kop, voordat ze voldoende zelfkennis hebben, een bepaalde levensweg inslaan, waar ze noch zichzelf noch anderen tot nut kunnen zijn.

Deze overweging, mijn dierbare Jonas, kwam meteen bij me op toen ik me een idee had gevormd van je karakter op grond van je woorden en je gedrag en onlangs ook je gelaatstrekken en houding. Hoewel ik denk dat je over de nodige zelfkennis beschikt, besloot ik je toch de volgende aansporing te geven. God heeft je blijkbaar niet voorbestemd om onbeduidende rechtszaken te behandelen,[5] maar gevormd als een uitverkoren werktuig, om de glorie van zijn zoon Jezus in het licht te stellen, om de harten van de mensen te doen ontbranden in liefde voor Hem. Daarom moet je je volledig richten op die meest heilzame taak, en wel vroegtijdig, zolang je lichaam nog tegen het werk bestand is en je geestkracht onverminderd is. Geloof me, je inspanningen zullen begunstigd worden door Hem die je met zoveel uitnemende gaven tot die taak heeft uitgerust. Hij die je een hart schonk dat brandt van liefde voor de ware vroomheid, die je welbespraakte geleerdheid schonk, om te verwoesten, om uit te rukken, om te planten,[6] zal je niet bij je pogingen daartoe in de steek laten, vooral als je op niets anders het oog gericht houdt dan de winst van Christus. Inderdaad, het is groots met opgeheven hand het nederig volkje te zegenen, het is iets buitengewoons de sacramenten van de kerk te bedienen, maar beslist de allermooiste opdracht, en

3. Vgl. 1 Corinthiërs 12.
4. Mattheus 25:14-30; Lucas 19:11-27.
5. Sinds augustus 1518 was Jonas licentiaat in de rechten.
6. Jeremia 1:10.

waarlijk apostolisch en episcopaal, is dit: de menigte met heilzaam onderricht te bewegen tot een manier van denken en doen die Christus waard is.

Maar wat zijn dat voor mensen die zich tegenwoordig overal met deze moeilijke, maar ook prachtige taak bezighouden! De meesten van hen ontbreekt het aan opleiding, sommigen aan bezieling, die de christelijke welsprekendheid nodig heeft om effect te hebben, velen aan aangeboren geschiktheid - bijvoorbeeld een tong als een klankrijk plectrum,[7] en goede longen of in het algemeen een lichaam dat bestand is tegen dit soort inspanningen. Maar vooruit, laten we zoals onze Paulus genoegen nemen met de bedoelingen van die lieden, mits Christus wordt verkondigd[8] - als Christus tenminste wordt verkondigd. Een groot deel van hen verkondigt niet Christus, maar de mensen, en zichzelf. Maar het ligt nu niet in de bedoeling hierover een klaagzang aan te heffen. Je hebt er die ten overstaan van de onkundige menigte scotistische subtiliteiten behandelen, waarbij ze zelfs zo ingewikkeld mogelijke onderwerpen kiezen, met de bedoeling om bij de toehoorders voor een nog groter wonder door te gaan, als ze niets begrijpen van alles wat wordt gezegd. Kan het nog oninteressanter, of erger: nuttelozer? Anderen brengen in hun preek niets naar voren behalve scholastische dogma's; sommige daarvan zijn zodanig dat het niet uitmaakt als je er geen kennis van neemt, andere zodanig dat ze hun effect verliezen als ze buiten de universiteiten worden behandeld. Evenmin ontbreekt het aan lieden die de nieuwsgierigheid van hun toehoorders willen bevredigen door stof van alle kanten bij elkaar te brengen en als het ware uit verschillende zangen een cento samen te stellen: uit het burgerlijk recht, uit het canoniek recht, uit verschillende leraren, om de indruk te wekken dat er niets is wat ze niet gelezen hebben. Wie zich erop toelegt de ware vroomheid te zaaien in de harten van de stervelingen, moet elke menselijke begeerte afleggen.

Zo'n verstandig iemand als jij hoef ik er niet op te wijzen dat iemand eerder de filosofie van Christus zaait in de geesten van de mensen wanneer hij zo duidelijk mogelijk dat wonderbaarlijke en lieflijke beeld van de ware vroomheid voorhoudt, dan wanneer hij stem en longen uitput met het hekelen van vormen en soorten van zonden. De schoonheid zelf van de deugd is zeer effectief en wekt meteen liefde voor zichzelf op wanneer ze getoond wordt aan ogen die zuiver zien. Er komt geen einde aan als je wilt beschrijven op hoeveel manieren wordt afgedwaald van het goede. Het is beter dat ieder zich in stilte afmeet aan het voor ogen gestelde voorbeeld - behalve dat er de zonde van deze soort zal zijn, dat je wordt misleid door de bedrieglijke schijn van vroomheid. Die zonden dient men op de juiste plaats, zelfs met naam en

7. Het beeld komt voor bij Cicero, *De natura deorum* II, 149.
8. Filippenzen 1:18; vgl. brief 962.

toenaam, aan het licht te brengen, om te voorkomen dat iemand dwaalt als gevolg van misleiding. Nu zie je dat sommige lieden hun preken baseren op wat mensen hun bij de biecht toevertrouwen, waarbij ze de meest gruwelijke zonden juist zo afschilderen dat ze instrueren, en juist zo hekelen dat je zou zeggen dat ze jaloers zijn of er plezier in hebben. Wat voor voordeel heeft het als iemand opsomt op hoeveel manieren er uit wellust wordt gezondigd, of als iemand staat te schreeuwen dat de hele wereld vol is van echtbrekers? Het is belangrijker dat men de eerbiedwaardige gestalte van de kuisheid zichtbaar maakt voor de ogen van de ziel. Immers, vanaf het moment dat Augustinus die aanschouwd had,[9] begon hij alle vormen van schandelijke wellust te verafschuwen. Evenzo geldt voor andere dingen dat een ieder die in liefde ontbrandt voor de zeer schone idee van de christelijke vroomheid, meteen alles begint te haten waarvan hij ziet dat het daarmee in strijd is.

Evenmin heb ik veel op met lieden die, om onder het volkje een reputatie als vroom man te verwerven, op een opruiende toon uitvaren tegen de ondeugden van bisschoppen of vorsten; die raken door dat soort geschreeuw juist meer geërgerd, terwijl ze zich doorgaans wel laten corrigeren door een bescheiden en beleefde aansporing, gepresenteerd op een gelegen moment. Ook het geloof kent vrijmoedigheid, maar nooit zonder te smaken naar de honing der liefde. Voor zover dat kan dienen de dragers van het hoogste openbare gezag gespaard te worden. Als een bepaald voorval streng optreden vereist, moet die strengheid zich niet zozeer richten op de hooggeplaatsten zelf als wel op hen die de titels van pausen, bisschoppen of vorsten misbruiken voor om hun eigen verlangens te bevredigen. Evenmin moet men blindelings tekeergaan tegen groepen mensen; veeleer dient het protest gericht te zijn tegen hen die overigens voortreffelijke groepen mensen te schande maken met hun ondeugden. Er zijn mensen die verklaren de regel van Benedictus, Franciscus of Augustinus te onderhouden, maar leven voor hun maag, hun gehemelte, voor wellust, eerzucht, hebzucht. Welnu, het heeft meer nut te laten zien hoever deze lieden van de ware godsdienst afstaan dan de manier van leven zelf aan te vallen. Het zou minder nut hebben de publieke universiteiten te veroordelen dan aan te geven wat daarvan beter weggesneden kan worden of welke toevoegingen dienstig zouden zijn. Het is met de menselijke geest zo gesteld, dat hij zich eerder laat leiden door beleefdheid dan meesleuren door onvriendelijkheid.

Het zal niet weinig gewicht aan je woorden toevoegen als je wat je onderwijst vooral put uit de gewijde boeken, als je leven beantwoordt aan je leer, als de taak van het onderwijzen vrij blijft van iedere verdenking eer of gewin met zich mee te brengen. Het zal voor een krachtig effect zorgen als je al wat

9. Augustinus, *Confessiones* VIII, 11, 26-27.

je onderwijst van harte liefhebt; als je je niet naar de preekstoel begeeft direct na een drinkpartij of een conversatie over wereldse zaken, maar na een gebed uit het diepst van je hart, zodat je zelf vol vuur bent als je komt om de harten van anderen te doen ontbranden.

Maar dit hoef ik heus niet te zeggen tegen jou, die eerder mij moet onderwijzen. Het ga je goed, mijn beste Jonas.

Antwerpen, 1 juni 1519

968 *Aan Albrecht van Brandenburg*
Antwerpen, 20 mei 1519

De zeer eerwaarde kardinaal en aartsbisschop van Mainz, Albrecht, enz., wordt gegroet door Erasmus

Zeer eerwaarde heer en illuster vorst, ik twijfel niet of het boekje dat ik Uwe Hoogheid wijdde, is aan u overhandigd. Ik weet niet of het u tevredenstelt - mij in elk geval niet, maar op dat moment had ik niets anders bij de hand. Ik zal rondzien naar iets anders dat zowel aan uw grootheid beantwoordt als aan mijn genegenheid jegens u.

Richard Pace, die naar u toe komt als gezant in naam van zijn koning,[1] is iemand met, behalve ontelbare andere gaven, grote kennis van de literatuur in beide talen; iemand die bij de koning om vele redenen zeer in de gratie is, oprecht in zijn trouw, met een levenswijze zuiverder dan sneeuw, geheel van nature bestemd om overal geliefd te zijn en vrienden te maken. Ik weet zeker: als u zich zult verwaardigen hem beter te leren kennen, zult u blij zijn deze aansporing van mij te hebben ontvangen. In Engeland zegeviert de literatuur. De koning zelf samen met de koningin, de beide kardinalen,[2] bijna alle bisschoppen verdedigen, koesteren, bevorderen haar van ganser harte en geven haar aanzien. Aan alle kakelaars is door de koning het zwijgen opgelegd. Ik verwacht dat ditzelfde zal gebeuren in Duitsland, als de instemming van Uwe Eminentie en uw gelijken steun biedt; telkens weer vraag ik daarom. Want niets gaat sommige lasteraars te ver, vooral hier, waar de barbarij, op het punt om de aarde te verlaten, blijkbaar haar laatste voetstappen

1. Pace was op weg naar Frankfurt, waar de keurvorsten een nieuwe keizer zouden kiezen.
2. Wolsey en Campeggi.

heeft willen zetten;[3] hoewel ook de mensen hier tot bedaren komen en hun dwaasheid beginnen in te zien.

Hutten wordt door iedereen steeds meer gewaardeerd om zijn talent; door hem zo vriendelijk uw gunst te tonen oogst Uwe Hoogheid veel lof, ja, veel dankbaarheid onder alle geleerden. De onsterfelijke Jezus Christus moge u nog vele jaren behoeden en bewaren.

Antwerpen, 20 mei 1519

969 *Aan Antoon van Bergen*
Antwerpen, 20 mei 1519

De illustere jongeman Antoon van Bergen wordt gegroet door Erasmus van Rotterdam

Zeer geëerde jongeman, tot nu toe had ik u slechts om één reden lief, namelijk dat u tegen de gewoonte van de aanzienlijken in behagen schepte in lofwaardige studie en lofwaardig gedrag; nu moet ik u ook om deze reden liefhebben, dat ik mocht kennismaken met de buitengewone genegenheid van uw vader voor mij. Uit wat hij zegt maak ik op dat al zijn hoop gevestigd is op uw gelukkige aanleg; ik twijfel niet of u zult in alle opzichten beantwoorden aan de verwachting van uw voortreffelijke vader.

De literatuur komt overal tot bloei, de verdedigers van de oude onwetendheid verzetten zich vergeefs. In Engeland zegeviert de juiste soort studie met hulp van de koning, de kardinalen en de bisschoppen. De kakelaars, die slechts een tong hebben om kwaad te spreken, is het zwijgen opgelegd. Hier gaan ze nog altijd te keer, omdat we niet dergelijke beschermheren hebben, en ze proberen ons ook met boeken te belagen, maar daarin maken ze alleen maar hun eigen dwaasheid en botheid van geest belachelijk. Toch komen ook deze mensen langzaamerhand tot bedaren, alsof ze na hoge koorts weer tot zichzelf komen. Zelfs zal hun kritiek verstommen, als de houding van de vorsten gunstig is. Men verwacht veel van Ferdinand, ook van u verwacht men niet weinig. Karel bevindt zich niet hier. Chièvres[1] is waarschijnlijk weinig bekend met de literatuur, hoewel hij er niet tegen is. De zeer eerwaarde heer kardinaal Adriaan was nooit een groot voorstander van de literatuur; ook al is hij er ook weer niet een zo groot tegenstander van als sommigen zijn, die denken dat ze niet behouden zullen worden als de literatuur niet wordt onderdrukt.

3. Naar Vergilius, *Georgica* II, 473-474, waar sprake is van de godin van de gerechtigheid die de aarde verlaat.
1. Guillaume de Croy.

Als u brenger dezes, Richard Pace,[2] gezant van de zeer illustere koning van Engeland en bij hem zeer in de gratie, nader leert kennen, zult u zich verheugen in zijn gezelschap. Afgezien van zijn uiterst vriendelijk karakter is hij volkomen vertrouwd met de literatuur in beide talen. Het ga u goed. Doet u vooral Adrianus Barlandus namens mij de hartelijke groeten.

Antwerpen, 20 mei 1519

970 *Aan Jacopo Bannisio*
Brussel, 21 mei 1519

Erasmus van Rotterdam groet zijn vriend Jacopo Bannisio

Jij, een man overladen met alle mogelijke soorten eerbewijzen, mag je, naar ik hoor, opnieuw verblijden met een eervolle benoeming, en wel een zeer uitzonderlijke, waarmee ik je hartelijk feliciteer. Ik twijfel niet of de fortuin zal ooit nog vrijgeviger je uitnemende verdiensten vergelden. Wij hier werden opgeschrikt door tumult nog erger dan Pan teweeg kan brengen,[1] zo'n commotie brachten zekere theologen weer teweeg. Niets werd uitgevochten in een eerlijke strijd, alles ging met listen, onderaardse gangen en trucs. Het zat die lieden dwars dat het goed ging met de zaak van de talen. Ze waren bang dat, als het Nieuwe Testament overeind zou blijven, hun autoriteit zou wankelen. Daarom werd niets onbeproefd gelaten; maar ze beginnen tot inzicht te komen. Het Nieuwe Testament is verschenen, het wordt verkocht, en goed verkocht. Iemand waagde het mij in een pamflet aan te vallen,[2] maar dat is hem slecht bekomen, terwijl ik er alleen maar genoegen aan beleefde.

De literatuur zou zegevieren, als wij in ons land een vorst zouden hebben zoals Engeland heeft. De koning zelf bezit een behoorlijke kennis, heeft verder een scherp verstand, verdedigt openlijk de literatuur en legde alle kakelaars het zwijgen op. De zeer eerwaarde kardinaal van York zorgt voor herstel en verbetering van alle vormen van studie en wekt overal met zijn vrijgevigheid iedereen op tot liefde voor de studie.[3] Niet anders doet de zeer eerwaarde kardinaal Campeggi, een uitermate gerespecteerd en geleerd man. Het hof van de koning bezit meer mensen die uitmunten in geleerdheid dan welke universiteit dan ook. Ik constateer dat ook de Duitse vorsten de literatuur eer bewijzen, op aansporing van jou en jouw gelijken. Wij hier zijn er nog niet

2. Zie brief 968, noot 1.
1. De god Pan kon 'paniek' veroorzaken; vgl. *Adagia* III, 7, 3.
2. Jacobus Latomus, zie brief 934.
3. Zie brief 965, noot 2.

achter hoe dat moet. De zeer illustere vorst Ferdinand, een jong iemand die - ik verzeker je - voorbestemd is voor elke vorm van deugdzaamheid, is me genegen en schept genoegen in mijn boekjes. Zoals ik van anderen hoorde en hij me ook zelf vertelde, leest hij voortdurend in het boekje over de vorst.[4.] Men heeft pogingen gedaan hem mij als leraar te geven en hij schijnt dat ook zelf graag te willen; maar verschillende dingen weerhouden me ervan me aan het hof te binden, vooral mijn gezondheid, die zo zwak is dat ik er al gauw last van krijg als ik er niet naar eigen goeddunken mee omga. Als ik dood ben heeft zelfs de vorst niets meer aan mij, terwijl ik nu in elk geval met mijn pen van nut ben. Er verscheen een parafrase op de twee brieven aan de Corinthiërs, en ook op de brief aan de Galaten. In dit geval word ik dan toch door iedereen gewaardeerd, geleerd en ongeleerd. Als zich een keer een gelegenheid voordoet, moet je me aanbevelen bij de zeer illustere hertog Frederik van Saksen; ik heb hem pas geleden een brief geschreven,[5.] ik denk dat die wel bezorgd is. Het ga je goed, uitzonderlijk beschermheer.

Mocht het gebeuren dat je brenger dezes, Richard Pace,[6.] gezant van de Engelse koning, ontmoet, zorg ervoor dat je de man nader leert kennen: niets zo zuiver als zijn karakter. Hij is volkomen vertrouwd met de literatuur in beide talen; overeenkomstig zijn kwaliteiten is hij zeer geliefd bij de koning en de kardinalen, ja, zelfs de paus van Rome. Nogmaals, het ga je goed.

Brussel, 21 mei 1519

971 *Aan Gilles de Busleyden*
[Brussel?, ca. 21 mei 1519]

Erasmus groet zijn vriend Gilles de Busleyden

Zeer geachte heer, ik ben hierheen gekomen om uitgebreider te praten met de gezant van de Engelse koning, Richard Pace, een man volkomen vertrouwd met de literatuur in beide talen, maar wegens het ongunstige weer blijf ik binnen. Ik stuur u als geschenk boeken van Galenus,[1.] die dankzij Thomas Linacre beter Latijn spreken dan ze daarvoor Grieks spraken. De drie laatste zullen u

4. Erasmus' *Institutio principis christiani.*
5. Brief 939.
6. Zie brief 968, noot 1.
1. Galenus' *De sanitate tuenda*, dat uit zes boeken bestaat. De vertaling verscheen in 1517 te Parijs.

meer boeien, want de drie eerste besteedt hij bijna alleen aan het zalven, wassen en masseren, bij het kind, dan de adolescent, dan de volwassene. Het Nieuwe Testament is verschenen, onder gelukkige voortekenen: dat ik het niet meebracht komt omdat ik het heb laten liggen. De theologen komen tot bedaren, ja, ze krijgen zelfs hun verstand terug. Ik durf de deur niet uit. Ik durf Uwe Excellentie niet uit te nodigen voor een mager diner van drie eieren. Uw komst zal des te meer gewaardeerd worden naarmate het eten kariger is.

Het ga u goed. Ik hoop u nog voor mijn vertrek te spreken. [1518]

972 *Van Leonardus Priccardus*
Aken, 23 mei [1519]

Leonardus Priccardus groet zijn zeer geëerde leermeester Erasmus van Rotterdam zeer hartelijk

Een monnik verbreidde hier onlangs onder het roemloze slag volk waartoe hijzelf behoort, het verhaal dat in Leuven een of andere Engelsman Grieks doceert, iemand die honderd keer geleerder is dan Erasmus, die ook diens recent gedrukte uitgave van het Nieuwe Testament op meer dan honderd plaatsen ervan langs geeft en je misslagen zal publiceren in een pamflet dat ieder moment het licht kan zien. Ik kon dit monster van een mens werkelijk niet geloven, ook al had hij een air van wonderbaarlijke heiligheid. Bovendien zei hij erbij dat alle theologen tegen je zijn en je tegenspreken, en dat ze je beslist krachtens een unaniem besluit hun universiteit uit zullen jagen, zonder zich daarbij ook maar enigszins te bekommeren om keizerlijke bevelschriften, omdat men eerder naar God moet luisteren dan naar vorsten.

Dit en nog veel meer liet dat beest zich ontvallen, ‘en je hoort zijn gegrom door de hele stad’.[1] Daarom, mijn allerbeminnelijkste Erasmus, smeek ik je bij de onsterfelijke God vol goede moed te zijn en nu Hieronymus zelf, die je weergeeft in commentaren waar geen mens zich voor hoeft te schamen, na te bootsen in gedrag en onoverwinbare dapperheid. Geloof me, jij zult er niet zoveel werk aan hebben die Filistijn te verdrijven, als hij moeite en doorwaakte nachten moest besteden aan de sluwe redeneringen van Rufinus. Maak je slinger gereed tegen die Goliath, dat wil zeggen het woord van God, en werp hem regelrecht in zijn vertrokken gelaat de steen Christus: uit liefde voor Hem nam je de taak op je de Heilige Schrift te verklaren. Je zult de verwaten reus onmiddellijk vellen, je zult ook verwarring stichten onder de andere

1. Ovidius, *Ibis* 232.

Filistijnen, die schijntheologen namelijk van wie gezegd wordt dat ze tegen jou samenspanden. Het zal zijn met instemming van de Heilige Geest, naar het woord van Jesaja:[2] 'zij staan beschaamd en zijn ook te schande geworden allen tezamen, zij zijn smadelijk afgedropen, de makers van afgodsbeelden'.

Het ga je goed, mijn Desiderius naar wie ik zo verlang,[3] en laat ons zo snel mogelijk weten hoe het met je gaat naar lichaam en geest. Uit Aken. 23 mei.

De cantor,[4] de viceproost,[5] Schoenraid en verschillende anderen groeten je hartelijk en wensen je de overwinning toe, en verwachten een brief of althans briefje van je. Evenzo doet onze medebroeder Hasebart jou en ook De Neve de hartelijke groeten.

973 *Aan Richard Foxe*
Antwerpen, 25 mei 1519

De zeer eerwaarde vader Richard, bisschop van Winchester, wordt hartelijk gegroet door Erasmus

Zeer eerwaarde bisschop, als er ooit een moment was dat u behagen schepte in mijn gevoelens van genegenheid jegens u, vraag ik alleen dit als beloning: dat u niet zo maar geloof hecht aan alle laster met betrekking tot mij, waar het nu overal van wemelt als gevolg van een soort besmettelijke ziekte. Als Edward Lee met argumenten aantoont dat zijn oordeel beter is dan dat van mij, zal hij nooit mijn gevoelens kwetsen. Maar dat hij hier en in zijn eigen land, op papier en in gesprekken, door toedoen van hemzelf en van zijn medestanders, het overal laat gonzen van boze geruchten, daarmee doet hij ook zijn eigen reputatie te kort. Al een hele tijd spreidt hij openlijk een uiterst vijandige houding tentoon, en dat zonder ooit in woord of daad door mij te zijn uitgedaagd. Hij is nog jong, vol vurig verlangen naar roem, maar het was beter die onder gunstiger voortekens na te jagen. Ik ken uw wijsheid, die niet snel oordeelt, vooral niet als het een ongunstig oordeel zou zijn. De tijd zal alles aan het licht brengen. De waarheid kan in moeilijkheden raken, ze kan niet overwonnen worden. Als u met uw gezag Lee aanraadt zich óf in het

2. Jesaja 45:16. De vertaling volgt de interpunctie van de brief.
3. Woordspel: 'desideratissime mi Desideri'.
4. Johann Sudermann. Met hem en de hierna genoemde viceproost, en wellicht ook Johann Schoenraid, had Erasmus in 1518 kennisgemaakt (zie brief 867, noten 11-13).
5. Werner Huyn van Amstenrade.

geheel te onthouden van dat soort laster, waarmee hij eerder zichzelf dan mij belachelijk maakt, óf enkel met argumenten de strijd met mij aan te binden, zal dat in het belang zijn van zijn reputatie. Nu immers laat hij zich, dol als het ware door een geestelijke ziekte, door haat meeslepen. Ooit trachtte Erasmus uw gunst te verwerven, waarin hij niet slaagde; nu vraagt hij niet om uw gunst voor zichzelf, maar voor uw eigen Lee. Dat het u goed mag gaan, zeer eerwaarde vader, in wiens dienst ik mij stel met volledige overgave.

Antwerpen, 25 mei 1519

974 *Aan Thomas Ruthall*
Antwerpen, 25 mei 1519

Erasmus van Rotterdam groet de zeer eerwaarde vader Thomas, bisschop van Durham

Zeer eerwaarde vader, Aristoteles[1.] schrijft dat veel vriendschappen verbroken worden door stilzwijgen. Daarom wilde ik het niet zover laten komen dat ons hetzelfde lot treft, vooral waar het gaat om zo'n goede vriend. Ik zend u de Parafrase op de brief aan de Galaten, met de passage over de berisping van Petrus door Paulus,[2.] een plaats die volgens mij nog niet echt door een van de oude schrijvers opgehelderd is. Het ontgaat me niet dat er allerlei praatjes over mij worden rondgestrooid. De liefhebbers van barbarij merken dat de juiste soort studie in opkomst is en daarom laten ze geen steen op de andere; maar met het voortschrijden van de tijd zal de waarheid overwinnen. Dit zou ik Uwe Eerwaardigheid in elk geval willen vragen, dat u niet zo maar de Erasmiomastixen[3.] gelooft. Op dit moment verkeren ze door een of ander besluit van het lot in een toestand van razernij, maar binnenkort zullen ze hun dolheid betreuren, zodra ze tot zichzelf gekomen zijn, zoals bij Ajax gebeurde.[4.] Het ga u goed, zeer verheven vader, en blijf voor Erasmus de persoon die u altijd was.

Antwerpen, 25 mei 1519

1. *Ethica Nicomachea* VIII, 5, 1; vgl. *Adagia* II, 1, 26.
2. Galaten 2:11-14; vgl. brief 956.
3. Vgl. Homeromastix ('gesel van Homerus') als aanduiding van iemand die het werk van Homerus bekritiseerde.
4. Ajax was tot razernij vervallen nadat Odysseus de wapenrusting van Achilles had verworven.

975 *Aan Antoine Papin*
Leuven, [eind mei] 1519

Erasmus van Rotterdam groet de eerwaarde vader Antoine Papin, abt van Gembloux

Uit de catalogus van uw bibliotheek, waarover ik al een tijd geleden de beschikking kreeg, begrijp ik dat er bij u twee zeer oude handgeschreven boekwerken zijn met de werken van de heilige Cyprianus. Ik popel werkelijk van verlangen deze auteur aan de wereld toe te vertrouwen, gereinigd van fouten, en ook gescheiden van de werken die ten onrechte aan hem worden toegeschreven.[1] Onder hen die in het Latijn schreven, is er bij mijn weten niemand anders die zo dicht de kracht van de apostelen benaderde. Overal merk je dat een herder aan het woord is en iemand die voorbestemd was voor het martelaarschap. En wij theologen laten toe dat dergelijke mannen in het vergeetboek raken, om ons des te meer te vergapen aan de geesteloze onzin van latere schrijvers! Er is voor mij echter geen twijfel mogelijk of Uwe Eerwaardigheid, met zoveel aandacht voor de ware godsdienst, is een voorstander van de vrome studie en van Cyprianus, een voorbeeld van vroomheid. Ik vraag dit dienstbewijs niet zonder tegenprestatie. Cyprianus zal bij u terugkeren, en met flinke rente; intussen zal ik ook niet toelaten dat het nageslacht onkundig blijft aan wie zij die weldaad grotendeels te danken heeft. Ik ben u allang iets verschuldigd voor het sturen van de wildschotel, maar zal u nog veel meer verschuldigd zijn voor het sturen van Cyprianus. Het ga u goed, eerwaarde vader, samen met de heilige gemeenschap van uw broeders; dat ik in hun meest zuivere gebeden bij Christus aanbevolen mag worden.

Leuven, [1 juni] 1519

1. De uitgave van de kerkvader Cyprianus (3e eeuw) verscheen in 1520 bij Froben.

976 *Aan Johannes Fabri*
Leuven, [ca. eind mei] 1519

Erasmus van Rotterdam groet de hooggeachte heer Johannes Fabri, vicaris van de bisschop van Konstanz

Je bent werkelijk iemand die van nature bestemd is voor vriendschap! De drukke werkzaamheden die van alle kanten om je aandacht vragen en ook de enorme afstand hebben niet de herinnering aan een onbeduidende vriend kunnen uitbannen, en dan ook nog een door wie je zo verwaarloosd bent. Want toen ik in Bazel was, hield ik zo weinig tijd over naast alle aandacht die ik moest besteden aan het uitgeven van mijn boeken, dat ik amper een keer de tijd had een wedergroet te brengen aan een zo uitnemend vriend en beschermheer, die recht had op iedere mogelijke vorm van dienstbetoon. Het was werkelijk buitengewoon vriendelijk van je me mijn hooghartige houding te vergeven; en nu bedank je me ook nog in zo prachtige bewoordingen! Maar ik beantwoord je brief,[1] even geleerd als uitvoerig, niet anders dan ik gewend was in Bazel je groet te beantwoorden: van de bovenmatige lofprijzingen die je me toedeelt zal ik niets voor mezelf afnemen behalve de welgezindheid waarmee je - met meer kosten dan oordeel - mijn persoon bejegent.

Dan is er het punt dat Beatus Rhenanus mijn Methode[2] aan jou opdroeg. Ik zou dat zonder meer goedgevonden hebben, als hij me van zijn voornemen op de hoogte had gesteld voordat ik dat boekje aan de zeer eerwaarde bisschop van Mainz had opgedragen. Mijn dedicatie daarentegen was al algemeen bekend geworden voordat Beatus een exemplaar had kunnen ontvangen. Ik had er destijds geen opdracht aan toegevoegd, omdat ik niet wilde dat de lezer in het Nieuwe Testament twee dedicaties zou aantreffen, om te voorkomen dat iemand spottend zou zeggen dat ik uit één pot twee muren wilde witten.[3] Ik had het boekje bewust zo opgezet, dat het afzonderlijk gelezen kon worden en ook deel van het andere werk kon zijn, zoals ik meteen aan het begin duidelijk maak. Al met al was het naar mijn idee niet echt gelukkig dat dit plan bij Beatus Rhenanus opkwam, vooral omdat hijzelf zijn pennenvruchten in de la laat liggen. Daarmee zou hij zowel zichzelf als zijn vrienden luister kunnen verschaffen, beter dan met andermans werk. Overigens zou ik ook nu zelfs Beatus' ijver prijzen, als het niet zo ongelukkig was gelopen. Want ik geloof dat het eerder de schuld van het toeval is dan van hem. Verder, wat nu niet helemaal naar wens is verlopen, zal ik elders goedmaken, waar ik persoonlijk voor zal zorgen. Ik zal het waarachtig niet laten gebeuren dat het nageslacht geen weet heeft van onze vriendschap, als tenminste iets van mijn beuzelingen ooit in handen van latere generaties zal komen.

Richard Pace maakt het uitstekend, hij schittert en zegeviert in zijn land

1. Brief 953.
2. De *Ratio verae theologiae.*
3. *Adagia* I, 7, 3.

en is zeer geliefd bij de voortreffelijke koning, wiens eerste secretaris hij is, een functie die in Engeland bijzonder veel aanzien heeft. Hij was hier onlangs op doorreis, om als gezant van de koning, na een bezoek aan Margaretha en Ferdinand, aanwezig te zijn bij de verkiezing van de keizer. In geen jaren deed het bezoek van iemand me zoveel genoegen als dat van hem. Thomas More is raadsheer van de koning, evenals Colet; Thomas Linacre is zijn lijfarts. De koning zelf beoefent op gelukkige wijze de filosofie. De koningin heeft een voorliefde voor de literatuur, waarmee ze al op jonge leeftijd met succes kennismaakte. Wie zou zijn leven niet aan zo'n hof willen doorbrengen?

Het ga je goed, uitnemende vriend. Leuven. In het jaar 1519

977 *Van Kaspar Schalbe*
Brussel, 28 mei 1519

Erasmus van Rotterdam, in alle opzichten de grootste, wordt gegroet door Kaspar Schalbe

Door talrijke bossen, onveilig door struikrovers, langs talrijke steden, onveilig nu door de pest, ging de weg die wij, Jonas en ik, volgden om bij jou te komen, Erasmus; en, werkelijk, hoeveel geluk hadden we toen we precies op het goede moment aankwamen! We hadden volstrekt geen spijt van de reis, hoe lang en moeizaam die ook was, integendeel, hoewel we onderweg nog steeds geen idee hadden waar die unieke parel van de christelijke wereld zich verscholen hield, zwoeren we plechtig je te zullen zoeken in het verre India en het uiterste Thule, en al helemaal in Brabant of Frankrijk. Je mag niet langer lijden aan onvoldoende zelfrespect, zoals omgekeerd al die Aristotelische theologen lijden aan hooghartige eigenliefde. Als jij jezelf in dit opzicht niet kent, hoe groot een geschenk van deze tijd je bent, ons door Christus zelf vergund: ìk heb je thuis in de stilte van het studeren bij mezelf leren kennen uit je werken. Maar nu ontleende ik aan je lijfelijke aanwezigheid, aan je conversatie, zoet als suiker zonder geforceerd te zijn, als honing, - het zal je verbazen, Erasmus - bijna evenveel nut als een ander uit een van je boeken.

Ik zou je niet met mijn beuzelingen opzadelen, als ik niet even vurig als mijn reisgenoot Jonas een brief van je wenste. Immers, ik mag sterven als we - zelfs als je ons met een stok dreigt weg te jagen - van jou losgerukt kunnen worden, tenzij we iets hebben wat bij ons je aanwezigheid in herinne-

ring roept, nu onderweg en vooral wanneer we in die al te afgelegen streek van ons zijn teruggekeerd. Wat zal ik hier uitgebreid vertellen hoe waardevol ik onze reis vind? Ik verzeker je, ik zou die niet willen ruilen voor tien keer de Pactolus[1.] of bergen van massief goud. Het ga je goed, Erasmus, en verwaardig je (ook al moeten we er lang op wachten) enkel iets terug te schrijven. Nogmaals, het ga je goed.

Brussel, in het jaar 1519 na de geboorte van Christus. 28 mei

978 *Aan Georgius Spalatinus*
Leuven, 29 mei 1519

De uitnemende theoloog Georgius Spalatinus, kapelaan van de zeer illustere hertog van Saksen, wordt gegroet door Erasmus van Rotterdam

Mij is tot nu toe geen brief[1.] van jou overhandigd, niet van jou en niet uit naam van de zeer illustere hertog, en daarom enkele dingen[2.] als er geen misdrijf had plaatsgevonden. Je weet hoe groot de afstand is die ons scheidt, en de vijanden van de hogere studie zijn gespitst op het onderscheppen van brieven, precies als in oorlogstijd; daarom moet er extra op gelet worden dat brieven niet zomaar aan iemand worden toevertrouwd. Ik was heel blij met de munt, die bij mij een levensecht beeld van de voortreffelijke hertog opriep. De zeer eerwaarde bisschop en vorst van Luik[3.] wenste zijn brief te zien; die heb ik hem samen met de munt gestuurd, maar daarna was het niet mogelijk de man te ontmoeten. Al de sympathie, de vrijgevigheid, de hulp van de kant van de zeer illustere hertog, met als doel het bevorderen van de hoogste studie, beschouw ik als speciaal aan mij bewezen diensten. Ik heb niets in Jonas kunnen waarnemen wat me niet buitengewoon behaagde. Ik verzeker je, wat ik zag was een uitverkoren werktuig om de glorie van Christus in het licht te stellen temidden van de dichte duisternis van deze tijden. De gaven van zijn collega Schalbe leert men beter kennen uit wat hij schrijft dan wat hij zegt. Vanaf nu zal Georgius Spalatinus niet alleen op mijn lijst

1. Rivier in Klein-Azië, bekend om het goudzand dat ze meevoerde.
1. Waarschijnlijk gaat het om brief 711, waarvan Erasmus de ontvangst pas in brief 1001 kon bevestigen.
2. Letterlijke vertaling van de Latijnse tekst (‘eoque nonnulla’), die op deze plaats niet duidelijk of misschien - zoals Allen oppert - niet volledig is.
3. Érard de la Marck.

van bijzondere vrienden staan, maar ook op die van hoog te achten beschermers, niet zozeer op papier als wel in mijn hart. Het ga je goed, mijn dierbare Georgius.
Leuven, 29 mei 1519

979 *Aan Frederik van Saksen*[1.]
Leuven, 30 mei 1519

De zeer illustere Frederik, hertog van Saksen, wordt hartelijk gegroet door Erasmus van Rotterdam

Zeer illustere vorst, voor de genegenheid waarmee ik mijn herziene uitgave van de levens van de keizers[2.] aan Uwe Hoogheid heb opgedragen, meen ik nu al meer dan genoeg dank te hebben ontvangen, nu u in een uiterst vriendelijke brief verklaart dat ze u niet onwelgevallig was. Want toen ik besloot dat dit boek voor u bestemd zou zijn, was het me nog niet zo bekend als nu, met hoeveel enthousiasme u de literatuur steunt, die nog altijd in gevecht is met de verdedigers van de oude onwetendheid, maar dan op zo'n manier dat de vijanden met hun verzet niets anders bereiken dan dat ze onze overwinning glans verlenen en hun eigen dwaasheid te schande maken. Al de sympathie, de vrijgevigheid, de hulp van de kant van Uwe Edelheid, met als doel herstel van de hogere studie en meer aanzien en steun voor de verdedigers ervan, beschouw ik volledig als aan mij bewezen diensten. Daar hoeft u beslist geen spijt van te hebben. De literatuur zal zich niet ondankbaar tonen, integendeel, ze zal met drietalige welsprekendheid haar voorvechter onsterfelijke roem bezorgen. Ooit zal Frederik beroemder zijn om het bevorderen van de studie dan om de luister van zijn afkomst. Ik zal vanaf nu niet schromen ook andere geesteskinderen van mij aan u op te dragen, gezien de goede afloop van mijn eerdere waagstuk. Moge de grote en almachtige Christus Uwe Hoogheid in het belang van het vaderland, de studie en de vroomheid zo lang mogelijk behoeden en bewaren. Leuven, 30 mei 1519

1. Een Duitse vertaling van deze brief, in het handschrift van Spalatinus, is opgenomen in de uitgave van Allen, bij brief 939.
2. Suetonius' *De vita Caesarum*; vgl. brief 586.

980 *Aan Maarten Luther*
Leuven, 30 mei 1519

Erasmus van Rotterdam aan Maarten Luther

Hartelijk gegroet, zeer dierbare broeder in Christus. Je brief[1] deed me zeer veel genoegen: hij toont een scherp verstand en is vervuld van een christelijke geest. Het is met geen pen te beschrijven wat een commotie je boeken hier teweeggebracht hebben. Nog steeds lukt het niet hen af te brengen van het volkomen uit de lucht gegrepen denkbeeld dat jouw werken met mijn hulp zijn geschreven en ik van deze kliek, zoals ze het noemen, de vaandeldrager ben. Ze denken dat ze nu een aanleiding hebben om de literatuur ten val te brengen - waaraan ze een hartgrondige hekel hebben, alsof ze de theologische verhevenheid in de weg staat, waaraan ze veel meer waarde hechten dan aan Christus - en tegelijk mij, omdat ik in hun ogen een belangrijke bijdrage lever aan de opleving van de studie. De hele zaak ging gepaard met geschreeuw, onbezonnen uitspraken, listen, afgunst, kleingeestige vitterijen: als ik het niet met eigen ogen had gezien, ja, er zelfs onder geleden had, zou ik geen enkele zegsman ooit geloofd hebben dat theologen zo dwaas konden doen. Het leek wel een gevaarlijke ziekte. Evenwel, het gif dat deze kwaal veroorzaakte, afkomstig van enkelen, verspreidde zich over een grotere groep, zelfs zo dat een groot deel van deze universiteit, waar toch heel wat mensen rondlopen, besmet raakte en in een staat van uitzinnigheid verkeerde.

Ik verklaarde dat je een volslagen onbekende voor me was en dat ik je boeken nog niet gelezen had, dat ik daarom niets afkeur en niets goedkeur. Ik gaf hun slechts de raad niet tegenover het volk luidkeels van afkeer blijk te geven zonder je boeken gelezen te hebben; dat dit in het belang van henzelf was, omdat hun oordeel uiterst bedachtzaam behoorde te zijn. Ja, zelfs wees ik hen erop dat ze moesten overwegen of het wel opportuun was ten overstaan van het volk in al zijn diversiteit zaken te hekelen die geschikter zijn voor een weerlegging in gedrukte vorm of voor een discussie onder geleerden, vooral omdat de levenswijze van de auteur unaniem geprezen wordt. Het mocht niet baten. Tot op dit moment gaan ze als dwazen tekeer met hun disputaties vol toespelingen, ja, vol beledigingen zelfs. Hoe vaak hebben we vrede gesloten! En hoe vaak zijn ze, bij het minste beetje argwaan dat iedere grond miste, opnieuw onrust gaan stoken! En die lieden denken dat ze theologen zijn! Theologen zijn hier gehaat aan het hof, iets wat ze mij ook aanrekenen. Alle bisschoppen staan aan mijn kant. Ze vertrouwen niet op boeken.

1. Brief 933.

Hun hoop op de overwinning berust alleen op kleingeestige vitterijen. Die veracht ik, me verlatend op een zuiver geweten. Tegenover jou worden ze wat milder. Ze vrezen mijn pen, omdat ze een slecht geweten hebben: ik zou ze werkelijk in hun eigen kleuren afschilderen,[2] hun verdiende loon, als Christus' leer en ook het voorbeeld dat Hij gaf mij niet op andere gedachten brachten. Wilde dieren worden tam als je ze vriendelijk benadert, deze lieden worden juist wilde beesten als je iets voor hen doet.

Er zijn in Engeland mensen die gunstig oordelen over wat je schrijft, en dat zijn zeer hooggeplaatsten. Ook hier zijn er die aan je kant staan, onder anderen de bisschop van Luik.[3] Ikzelf houd me, voor zover mogelijk, onpartijdig, om des te meer de wederopbloei van de literatuur te kunnen bevorderen. Ook denk ik dat meer te bereiken valt met beleefdheid en zelfbeheersing dan met emotie. Op die manier haalde Christus de wereld over tot aanvaarding van zijn gezag. Op die manier bereikte Paulus afschaffing van de joodse wet, door alles allegorisch op te vatten. Het heeft meer zin te protesteren tegen mensen die het gezag van pausen misbruiken dan tegen de pausen zelf; ik denk dat bij vorsten op dezelfde manier moet worden gehandeld. Men moet de universiteiten niet zozeer afwijzen als wel doen terugkeren naar een zinniger soort studie. Over dingen die te zeer zijn ingeburgerd om plotseling losgelaten te kunnen worden, kan men beter een discussie aangaan met compacte en krachtige argumenten, dan blijven beweren dat iets zo is. Het giftige gekrakeel van sommige lieden kan men beter laten voor wat het is dan weerleggen. We moeten overal opletten dat we niets zeggen of doen wat naar arrogantie of partijdigheid riekt: zo is het, volgens mij, zoals de geest van Christus het wil. Intussen is het zaak te waken over het gemoed, dat geen toorn of haat of eerzucht tot verdorvenheid leidt; want in het vuur van geloofsijver ligt eerzucht op de loer.

Ik geef deze adviezen niet met de bedoeling dat je die dingen doet, maar dat je voortdurend blijft doen wat je doet. Ik heb even geproefd van je commentaren op de psalmen;[4] ze staan me zeer aan en ik verwacht dat ze van groot nut zullen zijn. Er is iemand in Antwerpen, de prior van het klooster daar,[5] een zuiver christen, die jou ten zeerste bewondert, een vroegere leer-

2. *Adagia* I, 4, 6.
3. Érard de la Marck. In de gedrukte versie van de brief verving Erasmus ‘de bisschop van Luik’ door ‘een uitnemend persoon’. Een ongeautoriseerde uitgave had evenwel de oorspronkelijke aanduiding, wat tot gevolg had dat Érard zich tegenover de Leuvense theologen moest verantwoorden.
4. *Operationes in psalmos* (Wittenberg, 1519).
5. Jacob Proost.

ling van je, zo beweert hij. Van allemaal is hij bijna de enige die Christus verkondigt, de anderen verkondigen gewoonlijk verzinsels van mensen of hun eigen voordeel. Ik heb Melanchthon geschreven.[6] Moge de Here Jezus van dag tot dag overvloediger zijn geest op je overbrengen, tot zijn glorie en ieders welzijn. Bij het schrijven hiervan had ik je brief niet bij de hand.

Het ga je goed. Leuven, 30 mei 1519

981 *Aan Kaspar Schalbe*
Leuven, 30 mei 1519

Erasmus van Rotterdam groet zijn vriend Kaspar Schalbe

Zeg me, zeer geleerde Schalbe, is dit vragen of dwingen?[1] Je weet dat ik nauwelijks tijd over heb om op mijn gezondheid te letten, je weet dat ik bedolven word onder zoveel intensieve studie, en toch eis je een brief. Met zoveel onstuimigheid en hartstocht gaat liefde gepaard, vooral bij een Duitser; iedere poging tot verzet zal niets opleveren. Daarom beantwoord ik je brief, maar zodanig dat ik vrees dat je zult zeggen geen antwoord gekregen te hebben. Als medelijden met mijn persoon je er niet toe kan brengen begrip te hebben voor de kortheid van deze brief, dan zul je er in elk geval begrip voor hebben als je denkt aan de studie in het algemeen. Die heeft eronder te lijden als ik mijn aandacht versnipper over dit soort beleefdheden. Dat zijn peulenschillen in de ogen van de afzonderlijke personen aan wie ze worden bewezen; voor mij evenwel, op wie ze in hele drommen afkomen, vormen ze een enorme extra belasting.

Aangezien je niet voor Jonas onderdoet in genegenheid, acht ik het redelijk dat ik jouw genegenheid niet minder dan die van hem beantwoord. Dat je zo'n lange reis, aan zoveel gevaren onderhevig, om mij hebt ondernomen, zou ik betreuren, als jij er niet zoveel vreugde zelfs aan beleefde. Als je dit weloverwogen doet, benijd ik je de winst niet; als het op fantasie berust, is de zaak deels te redden door geen schade te lijden. En hoe Duits is dit: met geen knuppel kun je weggejaagd worden, als je niet iets krijgt wat bij jou, na terugkeer in je eigen land, de aanwezigheid van Erasmus in herinnering roept. Wat een brutaliteit! Vind je het niet genoeg ogen, oren en hart verzadigd te hebben met mijn - zoals je schrijft - honingzoete overvloed, moet je ook nog mijn hele persoon meenemen? En wel naar zo'n ver weg gelegen

6. Brief 947.
1. Zie brief 977.

streek? Wat een klein beetje Erasmus zul je meenemen, als je naar huis gaat met een afbeelding van dit povere lichaam op een schilderij of munt! Het beste deel van Erasmus is te zien in zijn boeken, zo vaak als je wilt, als tenminste al iets van mij het bekijken waard is. Het ga je goed, mijn dierbare Kaspar.

Leuven, 30 mei 1519

982 *Aan Helius Eobanus Hessus*
Leuven, 30 mei 1519

Erasmus van Rotterdam groet de beroemde dichter Eobanus Hessus

Het gedicht over je reis[1] viel zo in de smaak, dat ik het na verbetering van de zetfouten hier opnieuw heb laten drukken. Het was me een groot genoegen Jonas en Schalbe hier te zien. Maar dat je hen hierheen stuurt betekent tegelijk dat je weinig aandacht hebt voor mijn reputatie: daarvan gaat altijd een deel verloren bij dergelijke ontmoetingen.[2] Maar toch dreig je nog meer soortgelijke mensen hierheen te sturen.

Omdat ik het geluk had dat zij hier waren, die me bij uitstek de mogelijkheid gaven te schrijven, juist daarom schrijf ik minder. Via anderen is het te riskant te schrijven, maar via hen is het nutteloos, omdat zij alles ter plekke beter zullen vertellen dan ik het in een brief kan doen.

Ik zou liever willen dat mijn brieven niet waren gepubliceerd, die je bijgevoegd hebt bij je gedicht; ik was van plan ze op korte termijn te publiceren, maar dan in uitgebreider vorm. Het gedicht voor de graaf van Nassau[3] wil ik heel graag lezen. Hij is de literatuur gunstig gezind, en omwille van haar ook mij. Maar onze vorsten zijn gul met lofprijzingen en niet met geld. Dat zeg ik evenwel niet om mijzelf: ik ben nergens op uit, tevreden als ik ben met mijn lot. Het ga je goed, oprechtste onder de vrienden.

Verder, kijk nu rond en kies een vruchtbaar thema dat je de mogelijkheid biedt het nageslacht te laten zien van welk formaat je bent. Daaromheen verzamel je beetje bij beetje al wat je dagelijkse lectuur je aan bijzonders ver-

1. Eobanus' *Hodoeporicon*, vgl. brief 870 (inleiding).
2. De gedachte is dat iemand een ontmoeting met Erasmus in levenden lijve als een teleurstelling zal ervaren gezien diens reputatie. Vgl. brief 857, waar Zasius een soortgelijke redenering toepast op zichzelf.
3. Het gedicht is onbekend. De bedoelde persoon is waarschijnlijk Hendrik III van Nassau.

schaft. Maar ik herinner je beslist aan dingen waar je al goed aan denkt. Nogmaals, het ga je goed.

Leuven, 30 mei 1519

983 *Aan Johann Lang*
Leuven, 30 mei [1519]

Deze brief is, evenals nr. 872 (zie de inleiding bij nr. 870), in Erasmus' tijd ongepubliceerd gebleven.

Aan de eerwaarde vader Johann Lang, vicaris van de augustijnen, oprecht hoog te achten broeder

Eerwaarde vader, dit vraag ik u nadrukkelijk: dat u mijn genegenheid voor u niet afmeet aan mijn brieven als blijk van dienstvaardigheid. Ik word van alle kanten bedolven onder zoveel brieven, dat ik amper de tijd heb ze te lezen. In hoge mate bewonder ik uw gezindheid, die waarlijk christelijk is en altijd op de bres staat voor de christelijke vroomheid. Ik hoop dat het mag gebeuren dat Christus de zeer vrome pogingen van u en andere mensen zoals u begunstigt. Hier gaan de pausgezinden tot op de dag van vandaag ongelofelijk te keer: ze hebben elkaar eindelijk gevonden nu het om krenken gaat; maar ze zijn wat milder en ik heb goede hoop dat het ooit gaat gebeuren dat ze spijt krijgen van hun dwaasheid. Het zijn de voortreffelijksten die Luthers vrijmoedigheid bewonderen; en ik twijfel er niet aan of hij zal er in zijn wijsheid voor zorgen dat de zaak niet uitloopt op partijvorming en splitsing. Want volgens mij moeten we ons er eerder op richten dat we Christus langzaamaan laten doordringen in de harten van de mensen, dan dat we de strijd aanbinden met mensen die het masker van de christen dragen. Uit die hoek valt geen eer of overwinning te behalen zonder opheffing van de tirannie van de Roomse stoel met zijn handlangers, predikheren, karmelieten en minderbroeders - ik bedoel alleen de slechten onder hen. Ik zie niet in hoe daartoe een poging ondernomen kan worden zonder veel ophef. Het ga u goed, hooggeachte vader. Ik weet hoeveel ik aan uw vriendelijkheid verschuldigd ben.

Leuven, 30 mei

Erasmus van Rotterdam

984 *Van Antoine Papin*
Gembloux, 30 mei [1519]

Antoine Papin, abt van Gembloux, groet Erasmus van Rotterdam

Zeer beminnenswaardige Erasmus, met zeer veel genoegen zend ik u de boeken van Cyprianus, zoveel als ik in onze bibliotheek kon vinden.[1] Van ganser harte wil ik bijdragen aan de glorie van zo'n vroom man en ook aan uw onafgebroken studie en moeite, die u besteedt aan het uitgraven en reinigen van de gewijde boeken. Dat Christus uw niet genoeg te prijzen ijver moge zegenen en bevorderen. Want velen worden afgehouden van de gewijde studie door mensen die teksten drukken die zo corrupt zijn, dat je ze niet kunt begrijpen of lezen. Uw inspanningen daarentegen zullen de mensen opwekken ze te gaan lezen. Daarom, zeer geleerde vader, als er bij ons iets is wat kan helpen bij het uitvoeren van uw prijzenswaardige plan, weet dat alles hier tot uw beschikking staat. Ja, als u dat wilt, zal zelfs onze hele bibliotheek in een keer naar u toe verhuizen en volledig aan uw hoede worden toevertrouwd. Het ga u goed, beminde vriend, mij buitengewoon dierbaar.

Uit Gembloux, 30 mei

985 *Aan Justus Jonas*

Deze brief is opnieuw gedateerd en is nu te vinden onder nummer 967a.

986 *Van Ulrich von Hutten*
Mainz, 5 juni [1519]

Hutten groet zijn vriend Erasmus

Ik heb de ontelbare brieven die je me schreef niet onder ogen gekregen; want ik kreeg er één in het leger, tijdens het beleg van Tübingen,[1] en nog wel een heel korte; daarom moet je goed opletten aan wie je al die ontelbare brieven

1. Zie brief 975.
1. Tübingen werd ingenomen op 1 mei 1519. Zie verder brief 923, noot 3.

meegeeft. Maar over de man die je hierheen stuurde met het boek dat voor de vorst bestemd was,[2] hoef je je volstrekt geen zorgen te maken; hij heeft alles overhandigd. Met niet minder ijver heb ik vervolgens je zaak geregeld. De vorst was zeer belangstellend. Je geschenk had mijn aanprijzing helemaal niet nodig, het was sieraad genoeg voor zichzelf. Zodra hij het snel doorgebladerd had, zei hij: 'Kijk, dat is echt een onderwerp voor Erasmus! Dat hij nog vele jaren mag leven voor ons allen, om nog vele jaren zulk werk te doen!' en hij wenste je alle mogelijke geluk. Hij is vervuld van hoge verwachtingen omtrent jouw persoon, aangezien hij begrijpt hoezeer je licht brengt in de duisternis van de studie en hoeveel je doet voor hen die zich op de studie toeleggen. Later arriveerde Stromer, want hij was in Saksen getrouwd en niet meteen met het hof meegekomen. Hoewel hij ook verder alles van jou meer bewondert dan iemand voor mogelijk houdt, is hij over dit boek wel het meest verrukt. Van Gregor Kopp, de andere lijfarts van de vorst, heb je helemaal een Erasmusaanhanger gemaakt; hij heeft voortdurend je werken in handen en leest ze met een gretigheid als bijna geen ander. Heel wat mensen zijn hierom boos op jou: je maakt, zeggen ze, van artsen theologen. Nu ben je ook al een plaag voor de juristen, omdat sommigen door jou Bartolo[3] de rug toekeren; ze brengen hun tijd nu met jouw boeken door en laten de rechtbank voor wat ze is. Omdat je het enthousiasme van de schijntheologen een even gevoelige slag hebt toegebracht, vind je het nog steeds vreemd dat ze je haten? Dat nu doen ze alsof het hun privilege is, zou je kunnen zeggen; want zelden bewijzen ze iemand een weldaad.

Een maand lang deed hier het gerucht de ronde - en ik denk dat het ook jullie bereikte - dat ik in de oorlog was gesneuveld. Voor hen natuurlijk een reden om te juichen en te triomferen. Als me iets was overkomen, zouden ze beslist gezegd hebben dat Christus hun gebeden heeft verhoord; want ik weet nu dat ze ons weinig goeds toewensen. Ik las de dialoog van Latomus, waar ik erg om moest lachen. Je hoeft echt niet te denken dat het verloren tijd was die je aan het schrijven van de apologie besteedde; want voor ons gold het als een flinke winst.

Verder schrijf je over Ferdinand; het doet me enorm genoegen dat de jongeman interesse heeft voor onze soort studie. Het gaf me moed en ik hoop dat het mag gebeuren dat de groten op aarde zich bij ons zullen voegen in de strijd tegen de barbarij. Kardinaal Albrecht steunt ons met grote vastberadenheid, hij betoont zich nog steeds vrijgevig tegenover mij en is vervuld van een groot verlangen naar jou. Je doet hem onrecht door je niet te laten

2. De *Ratio verae theologiae*, opgedragen aan Albrecht van Brandenburg.
3. Bartolo da Sassoferrato, een belangrijke middeleeuwse jurist.

zien; kennelijk geloof je me niet al die keren dat ik luidkeels roep over de vrijgevigheid jegens jou waartoe hij bereid is. Hij heeft aan mij het geschenk toevertrouwd waarmee hij op zijn beurt jou wil vereren. Het is een bokaal van verguld zilver; behalve dat hij een enorm gewicht heeft, is hij bovendien kunstig gemaakt. Je zult het beslist een geschenk vinden dat de vorst waardig is. Hijzelf zou overigens kunnen zeggen dat hij dit geschenk geeft terwijl je hem ontvlucht - hij zal je veel rijkere geschenken geven als je ooit naar hem toekomt; en hij noemt het een vriendschapsbeker. Ikzelf twijfel waar ik hem naartoe moet sturen, want ze zeggen dat je naar Engeland vertrekt. Schrijf me in de eerste plaats wat je wilt dat er met de bokaal gebeurt, verder wat je plannen zijn.

De oorlog[4.] is goed afgelopen. We hebben Duitsland bevrijd van een groot gevaar, van een bedreiging voor de staat. Wat zouden we ons druk maken dat die man[5.] nog leeft? Omdat we hem alles hebben afgenomen, moet zijn leven miserabel zijn. Je zult nog wel eens de hele geschiedenis lezen. In Stuttgart[6.] ontmoette ik Reuchlin, die in grote angst verkeerde. De goede vader vreesde de razernij van de soldaten. Maar ik had ervoor gezorgd, via commandant Franz,[7.] die met de aanvoerders is gaan praten, dat, in geval Stuttgart met geweld ingenomen moest worden, het leger de verordening zou krijgen dat niemand het huis van Reuchlin schade mocht toebrengen. Je weet niet hoezeer hij dit opvatte als een grote en bijzondere weldaad, terwijl ik me bewust was van mijn taak erop toe te zien dat de zeer geleerde en voortreffelijke man niets te verduren zou krijgen wat hem onwaardig was. Vooral hierbij toonde Franz zijn grootheid, een man zoals Duitsland lange tijd niet gezien heeft, iemand die het verdient dat ook jij hem in je werken onder de aandacht van toekomstige generaties brengt. Ikzelf heb hoop dat dit land zich dankzij deze man grote roem zal verwerven. Er is niets wat we bewonderenswaardigs vinden bij de ouden, of hij volgt met grote ijver hun voorbeeld. Hij is besluitvaardig, weet zich goed uit te drukken, heeft een energieke aanpak en een werklust zoals je verwacht van een hooggeplaatst leider. Wat hij zegt, wat hij doet, is nooit kleingeestig; en nu is hij misschien met het allermooiste bezig. Dat de grote en almachtige God de dappere man mag steunen bij wat hij onderneemt! In mijn aanwezigheid richtte hij zich op vertrouwelijke toon tot Reuchlin, die ons bij de begroeting de gesel Gods noemde. Franz beloofde ons alle hulp die hij kan bieden. Moet ik nog meer zeggen? Je be-

4. Zie brief 923, noot 3.
5. Ulrich von Württemberg.
6. De stad gaf zich op 7 april 1519 over aan het Zwabische leger onder leiding van hertog Willem IV van Beieren.
7. Franz von Sickingen.

grijpt wat een steun hij voor ons kan betekenen; hij zal vooral niet dulden dat Reuchlin wordt aangepakt. Laat dit ons groot vertrouwen geven.

Het ga je goed, en schrijf me zo snel mogelijk uitgebreid over wat er in het land gebeurt; want waarom werp je me je korte briefjes toe? Nogmaals, het ga je goed.

Mainz, 5 juni

987 *Van Guillaume Budé*
Parijs, 10 juni [1519]

Budé groet Erasmus

Luis Vives, iemand die zich met succes toelegt op de literatuur, zoals ik uit een gesprek met hem opmaakte, wekte bij mij de indruk jouw en mijn goede naam ten zeerste te steunen. Zijn uitzonderlijke en van ontwikkeling getuigende wellevendheid zal volgens mij in de toekomst een krachtige lijm kunnen zijn om onze vriendschap te beschermen en in stand te houden, als zich tussen ons, zoals dat onder mensen gaat, enige rivaliteit of liever lichte verdenking voordoet. Want nooit zal ik zeggen dat zich zoiets tot nu toe heeft voorgedaan, wat mij betreft althans, zelfs niet tegen de priester bij wie ik gewoonlijk kom om mijn ziel te verkwikken.

Ik wil terloops je brief beantwoorden, die ik ontving toen ik elders verbleef,[1] waarin je, geheel overbodig, bezweert dat je altijd op eervolle wijze over mij spreekt, en tegelijk verzekert dat die ene brief van jou,[2] breedvoerig in jouw ogen, bondig in mijn ogen, jou pas echt hierom mishaagt, omdat hij mij blijkbaar ergerde. (Om je eens en voor al van dit idee af te brengen, aangezien je mij toch niet gelooft, of ik het nu ontken of bevestig: je hebt mijn toestemming die brief aan je drukkers te geven, als hij jou niet mishaagt; ik immers heb hem gelezen zonder me te ergeren.) Welnu, als je me nog niet kent, zou ik willen dat je alsnog de wat stugge aard van mijn karakter leert kennen: ik heb een hekel aan kruiperige blijken van verering en doe niet graag aan vriendschappen waarbij de een de ander wrijft,[3] maar evenmin leerde ik bitterheid en toorn met mijn pen aan de openbaarheid prijs te geven. Liever wil ik in de ogen van anderen met een grapje over de schreef gaan en onvoor-

1. Zie brief 924. Budé's antwoord lijkt betrekking te hebben op brieven 930 en 954.
2. Brief 906.
3. D.w.z. waarbij de een de ander vleit.

zichtig zijn dan ervan beschuldigd te worden de tegenovergestelde fout te maken. Daarmee heeft waarschijnlijk ook je uitspraak te maken, dat we als Kretenzers elkaars kant moeten kiezen,[4] namelijk alsof ik tegenovergestelde ideeën heb, of mezelf er met moeite toe breng met dit streven van jou in te stemmen. Maar door een ongunstig besluit van het lot is het met mij zo gesteld dat ik weliswaar ooit die liefhebbers van barbarij de oorlog verklaarde, en zelfs vol strijdlust de oorlog aanging, maar er niet mee door kan gaan, en me ook niet naar eigen goeddunken kan inzetten voor de goede partij, waarover jij het opperbevel voert: alsof ik bij geen enkele partij hoor, en de ene groep niet steun en de andere niet aanval, ook al haat ik de ene en wil ik het beste voor de andere. Maar wat is dit anders dan als een nutteloze last voor de aarde[5] de ouderdom te naderen, alsof je in een theater zit? Verder, wat betreft datgene wat je zo graag wilde weten, wat mijn mening is, zoals je in een briefje schreef:[6] tot mijn schande stemt mijn geweten in. Ik wens alleen dat je ooit te weten zult komen hoe het in mijn ogen staat met het pleidooi van hen die beloofden onze soort studie te zullen verdedigen. Ik zou willen dat je me schreef als de bisschop, die buitengewoon op je gesteld is, je iets heeft gestuurd. Want dat ging buiten mij om - of dat nu goed is of niet. De zaken staan er zo voor dat het volgens mij beter is hier te stoppen met schrijven en tegen je te zeggen: het ga je goed.

Parijs, 10 juni

988 *Van Albrecht van Brandenburg*
Frankfurt, 13 juni 1519

Albrecht, bij de gratie Gods kardinaal-priester van de heilige titelkerk te Rome van St.-Chrysogonus, aartsbisschop van Mainz en Maagdenburg, keurvorst, primaat en administrator van Halberstadt, markgraaf van Brandenburg, enz., groet Erasmus van Rotterdam

Het zijn gewichtige zaken waarvan snelle afhandeling in ieders belang is, die op dit moment om onze aandacht vragen en de nodige zorg met zich meebrengen. We houden ons immers, zeer geleerde Erasmus, niet met een of andere privézaak bezig, maar we zijn gedwongen onze plicht te vervullen en

4. Zie brief 930, noot 2.
5. Homerus, *Ilias* XVIII, 104, waar Achilles dit van zichzelf zegt na de dood van Patroclus.
6. Niet bewaard; zie ook het postscriptum van brief 929.

iemand te kiezen die keizer zal zijn over de hele wereld. Dat verhindert ons evenwel niet voortdurend en met genoegen aan je te denken. Het is dan ook onmogelijk dat ik te maken krijg met iets zo neteligs dat het me zou storen bij het lezen van jouw geleerde brieven, hoe vaak en waar die me ook worden overhandigd. Ik vraag je met klem ons geregeld op deze manier te storen. Wees er dan nu van overtuigd dat wij juichen van vreugde iedere keer dat we ook maar enige brief van je ontvangen.

Hoewel dit in het bijzonder voor jou geldt, scheppen we toch niet weinig genoegen in de kennismaking met geleerden, langs welke weg dan ook. Daarom is Richard Pace, de gezant van de onoverwinnelijke koning van Engeland, ons dierbaar en ontvangen wij hem graag. Onze aandacht was op hem gevestigd allereerst door zijn eigen deugdzaamheid - waarvan we al eerder op de hoogte waren, omdat we daarover namelijk al vaak lovende woorden van geleerde mannen hadden gehoord -, vervolgens door brieven van de koning en van de kardinaal van York[1] en ten slotte door jouw getuigenis.

Houd vast aan dat bewonderenswaardige streven van je en ga door met het verrijken van de gewijde literatuur en de heilige theologie. Zo zal het immers gebeuren dat een land, barbaars als geen ander, ophoudt barbaars te zijn. We wensen je daarbij alle mogelijke voorspoed en van harte succes, en we beloven je daarbij onze hulp en medewerking.

We zijn onze vriend Hutten graag genegen, alleen al hierom omdat we horen dat hij bij jou hoog aangeschreven staat. Wat betreft de opdracht van het boekje aan ons, er is geen enkele reden dat je je ongerust maakt; we vonden het niet erg dat het door een ander van een opdracht aan anderen is voorzien, omdat jij al eerder besloten had dat het voor ons bestemd was. We zullen direct op onze beurt ons geschenk sturen.

Het ga je intussen goed. Uit de keizerlijke stad Frankfurt, de dertiende juni, 1519

989 *Van Nicolas Bérault*
Parijs, 20 juni [1519]

Nicolas Bérault groet de zeer welsprekende theoloog Erasmus van Rotterdam

Eerder, zeer geleerde Erasmus, gaf ik de voortreffelijke en uiterst vriendelijke heer Francesco Calvo brieven voor jou mee van Budé, Deloynes en ook

1. Thomas Wolsey.

mijzelf; ik twijfel niet of hij heeft die weliswaar laat, maar met zekerheid en als een betrouwbaar man bij jou bezorgd. Ook al was er nu niets om over te schrijven, toch kon ik het niet laten deze bode[1.] die hiervandaan naar jou op weg gaat, een paar regels voor jou mee te geven; vooral omdat je vriend Wilhelm Nesen me hierom vroeg en er zelfs schaamteloos op aandrong, tegelijk om je duidelijk te maken hoezeer we hier naar een brief van jou verlangen, en om je te verleiden tot een brief aan de voortreffelijke en zeer geleerde heer Guillaume Hué, deken van de kerk te Parijs. Deze laatste wil namelijk liever door jou uitgedaagd worden om (als ik het zo mag zeggen) dit strijdperk te betreden dan jou uitdagen. Het is in elk geval iemand die grote ervaring heeft met welk genre je maar wilt, en zo enthousiast is voor alle literatuur, maar in het bijzonder de gewijde, dat hier niemand te vinden is die we boven hem stellen. Voorlopig doe ik je de groeten namens hem. Bovendien vraag ik je de omgang met deze uiterst integere en vriendelijke man niet te versmaden, iemand die je vriendschap waard is om vele redenen, maar vooral omdat hij die zo fel, ik zou bijna zeggen: zo eerzuchtig najaagt. Hij zou haar voor elke prijs kopen, als Erasmus niet door iedereen te benaderen was en zonder betaling tot ieders beschikking stond. Deloynes, Ruzé en alle anderen doen je de groeten. Budé verbleef toen ik dit schreef op zijn buiten, samen met vrouw en kinderen; hij zal gauw weer terugkomen naar de stad, ik denk zodra zijn vrouw bevallen is en de familie Budé is uitgebreid.[2.] Het ga je goed.

Parijs, 20 juni [1518]

990 *Aan John Claymond*
Leuven, 27 juni 1519

Erasmus van Rotterdam groet de uitnemende theoloog John Claymond

De eerwaarde vader Richard,[1.] bisschop van Winchester, stond altijd al, dankzij de faam die overal rondging, bekend om zijn buitengewone wijsheid. Maar, mijn beste Claymond, sieraad voor de theologie, daarvan gaf hij ons geen duidelijker blijk dan door het luisterrijke college, door hem op eigen kosten opgericht, speciaal te wijden aan de drie voornaamste talen, en aan de hogere

1. Waarschijnlijk Haio Herman.
2. Het betreft waarschijnlijk de geboorte van de tweede dochter van Budé.
1. Richard Foxe.

literatuur en de oude schrijvers. Want hoe had hij zich verdienstelijker kunnen maken voor de mensheid, met welk gedenkteken had hij beter zijn naam onsterfelijk kunnen maken? Dat is pas een steunpilaar van de kerk, dat is pas handelen als een bisschop! Meer nog verheug ik me dat de eerwaarde heer Thomas,[2] kardinaal van York, de eerwaarde kardinaal Campeggi en, om een al te lange opsomming te vermijden, Hendrik VIII zelf, een vorst die iedere tijdgenoot achter zich laat als het gaat om werkelijk koninklijke gaven, van ganser harte deze onderneming steunen. Hun gezag doet makkelijk elk boosaardig protest verstommen, evenzo verschaft hun vrijgevigheid ruimschoots de middelen waarmee de werklust van docenten wordt opgewekt en die nodig zijn om in alle rust te kunnen studeren.

Verschillende gebieden ontlenen hun faam aan een alom bekend gedenkteken. Rhodos is beroemd om de reusachtige Colossus, Carië om het graf van Mausolus, Memphis om de piramiden, Cnidus om de gebeeldhouwde Venus, Thebe om de magische Memnon.[3] Ik voorvoel dat ooit in de toekomst dit college, als een heilige tempel gewijd aan de hoogste literatuur, over de hele wereld beschouwd zal worden als een van de voornaamste sieraden van Engeland; en ook dat het aantal mensen dat naar Oxford wil om die drietalige bibliotheek te zien, waar niets van goede auteurs ontbreekt, waar niets van slechte auteurs mag blijven, groter zal zijn dan Rome, met zoveel bezienswaardigheden, ooit naar zich toe wist te lokken.

Ja, ook dit was voor mij een bewijs van het heldere inzicht van de uitnemende bisschop, dat hij van iedereen juist jou koos, iemand wiens rechtschapenheid geenszins nieuw, maar al lang bekend en beproefd is, als leider van het nieuwe college. In de eerste plaats ben jij in staat onderwijs te geven in die literatuur, en wel op een uitstekende manier; vervolgens kun jij alleen al als bewijs gelden dat de hoogste literatuur volkomen verenigbaar is met de beste zeden. De slechtheid van een klein aantal zorgt ervoor dat zij die weinig welwillend tegenover de literatuur staan, beweren dat dit soort studie tot verdorvenheid leidt en de mensen afhoudt van de christelijke vroomheid. Verder zijn er bij ons, vooral in Duitsland, enkele nog jeugdige personen, op wier levenswandel niets is aan te merken, maar die de hogere literatuur verdedigen op een manier waarbij ze met grote vrijpostigheid als een stel viswijven te keer gaan tegen de vijanden ervan.

Ik zal niet ontkennen dat hun leeftijd om toegeeijkheid vraagt, ja, ook de volksaard, vooral wanneer ze met zo bittere blijken van haat worden geprovoceerd, dat het niet bijtend genoeg kan zijn wat ze hun tegenstanders toe-

2. Thomas Wolsey.
3. Een van de twee kolossen van Memnon bij Thebe zou bij zonsopgang een zingend geluid hebben gegeven; zie bijv. Juvenalis, *Satiren* 15, 5.

voegen. Toch zal jouw rustige waardigheid en beschaafde zachtmoedigheid naar mijn mening veel meer gewicht in de schaal leggen. Daarmee zul je zelfs hen die ooit protesteerden, die voor de vijand vochten, overhalen naar jouw kamp; van de gevaarlijkste vijanden zullen ze de trouwste soldaten worden die pal staan voor de zaak. Iemand die door zijn gematigdheid zorgt dat iedereen gunstig over de literatuur denkt, bereikt meer dan iemand die voortdurend ruzie maakt met de hardnekkige aanklagers ervan. Welke soort belediging heb ik niet ondergaan van de kant van die liefhebbers van barbarij? Wat een opschudding hebben ze veroorzaakt! Wat een commotie hebben ze teweeggebracht! Wat een hinderlagen hebben ze gelegd! Het ontbrak mij waarachtig evenmin aan klauwen of tanden of pijlen, als ik die had willen gebruiken; ook weet ik vrij goed op welke manier dergelijke monsters aangepakt moeten worden. Maar ik was van oordeel dat het niet alleen Christus welgevalliger was, maar ook beter voor het bevorderen van de juistere soort studie, het protest met redelijkheid tot bedaren te brengen, of in elk geval uit de weg te gaan, totdat het kortzichtig fanatisme bij hen met het voortschrijden van de tijd afzwakt of zijzelf hun verstand terugkrijgen. Tot nu toe heb ik geen spijt van dit besluit.

Ik zou het niet gewaagd hebben, zeer geleerde Claymond, je met mijn brief te storen, als Cuthbert Tunstall, Thomas More en Richard Pace zich niet in hun brieven met grote eenstemmigheid zo lovend hadden uitgelaten over je bereidheid om anderen van dienst te zijn en je minzaamheid, die gelijke pas houdt met je integriteit. Vertrouwend op deze zegslieden deinsde ik er niet voor terug het handschrift te gebruiken waarmee ik gewoonlijk de snelheid van mijn gedachten probeer bij te houden. Het ga je goed.

Leuven, 27 juni 1519

991 *Aan Tranquillus Andronicus Parthenius*
[Leuven], 28 juni 1519

Erasmus van Rotterdam groet Tranquillus Parthenius uit Dalmatië

Vanuit Antwerpen, zeer geleerde Tranquillus, had ik geschreven dat ze je, als je nog niet was weggegaan, enkele dagen moesten vasthouden tot ik terug was; en, als dat niet lukte, dat ze in elk geval moesten zorgen dat je niet zou vertrekken zonder met mij gesproken te hebben; ik zou uit eigen zak de kosten van een langer verblijf vergoeden. Maar je snelle vertrek was mijn brief

voor. En zo trof ik bij terugkeer in Leuven in plaats van mijn vriend Tranquillus een tweetal gedichten aan, allebei even geleerd, maar allebei beslist vol verwijten. Volgens het ene gedicht was je bij je vertrek boos op de universiteit hier, volgens het andere boos op mij. In het eerste beschuldig je ons allemaal van een werkelijk barbaars te noemen gebrek aan beschaving. Want je wilde ons een staaltje van je geleerdheid laten zien, ons kennis laten maken met de literatuur, maar je kreeg geen gelegenheid, terwijl andere universiteiten met beloningen mensen aansporen tot datgene wat jij gratis uit jezelf aanbood. In het andere gedicht beschuldig je me een Bataaf te zijn, iemand die niets van doen heeft met de Gratiën, omdat ik je een gesprek weigerde, terwijl verlangen om mij te zien jou van zo ver weg over gevaarlijke wegen naar onbekende streken had gelokt. Ik evenwel zal uit beider naam antwoorden; maar ik bepleit mijn eigen zaak eerst.

Het eerste is meer dan waar, mijn beste Tranquillus, omdat ik op dat moment in Antwerpen verwikkeld was in bepaalde zaken die ik heel lastig vond. Maar ik heb het nooit zo druk dat ik Tranquillus geen gesprek zou gunnen, als ik Tranquillus zelf had gekend of iemand anders mij een juiste karakterschets van hem had gegegeven. Men had het tegenover mij niet over een geleerde, aardige, bescheiden jongeman, maar over een onbehouwen en arrogante Davus of Geta,[1] een rondhangende nietsnut, een type mensen waar ik een ongelofelijke hekel aan heb. Door dat soort lieden word ik vaker aangevallen dan ik wil en dan het belang van de studie toelaat. Dat kwam door een verwisseling van personen; want op dat moment was er zo'n figuur in Antwerpen die zich wilde opdringen. Voor dit soort bezoekers, vervelende mensen met te veel tijd, ben ik een enkele keer niet thuis, heb ik soms geen tijd, ben ik soms niet wakker, zoals men destijds niet voor iedereen lag te slapen.[2] Voor het geval dat niet zo aardig overkomt: ik vind het veel onbeleefder wanneer je hun gewauwel aanhoort en ondertussen geen acht slaat op de smeekbeden van zoveel geleerde mensen, die voortdurend iets van me willen hebben waar de juiste soort studie bij gebaat is. Als iemand mij Tranquillus, ik zeg nog niet eens: had afgeschilderd in zijn eigen kleuren, maar slechts met een paar lijnen had geschetst, dan was ik spontaan op je afgevlogen om je in de armen te vallen.

Tot zover mijn eigen verdediging. Rest mij namens de Leuvense universiteit iets te antwoorden. Je weet dat bij alles wat je doet, het allerbelangrijkste is dat je er op het goede moment aan begint. Jij had niet op een ongelegener moment in Leuven kunnen arriveren om colleges over de literatuur te ge-

1. Namen van slaven uit barbaarse landen in de komedies van Terentius.
2. Cicero, *Epistulae ad familiares* VII, 24, 1; *Adagia* I, 6, 4.

ven, omdat toen juist een kort daarvoor begonnen samenzwering voor grote opwinding zorgde, een samenzwering van bepaalde lieden die hun leven ervoor over leken te hebben om een eind te maken aan de betere literatuur. Ze zijn namelijk zo dwaas geweest om zichzelf wijs te maken dat hun eigen aanzien zal wankelen als deze literatuur aanzien verwerft. Verder zien ze dat overal ter wereld niet meer alleen universiteiten, maar zelfs vorstenhoven besmet raken met deze nieuwe soort studie; des te meer doen ze hun best om Leuven tegen deze invloed te beschermen. Dit wordt door de mensen die het meest gerespecteerd zijn niet goedgekeurd. Want het is volkomen uit de lucht gegrepen waarmee alle opschudding begonnen is; er is duidelijk sprake van onterechte argwaan bij een paar lieden. Vervolgens, aangezien ze zelfs bij minder gelukkige ondernemingen zich niet ervoor schamen inconsequent over te komen, gaan ze om veel dommere redenen met de zaak verder dan waarom ze haar begonnen waren. Verder berust het hele toneelstuk op een of twee regisseurs, zodat je niet het odium van dit kwalijke gebeuren op de gehele universiteit mag overbrengen. Ze wisten sommigen met hun vasthoudendheid te overtuigen, anderen door hun brutaliteit mee te slepen; sommigen zijn volgzaam om bij hen in de gunst te komen, anderen spelen hun rol in een stuk dat ze afkeuren, in de hoop er iets bij te winnen of uit vrees voor nadelige gevolgen. Heel wat mensen verheffen hun stem om geen andere reden dan dat ze merken dat veel anderen dat doen. Wie dit alles van een afstand aanhoort, denkt dat men handelt volgens een algemeen besluit, vooral omdat men het geheel met indrukwekkende titels opsiert: ‘de universiteit, de rector, de faculteiten’. Zij die het toneelstuk van dichterbij bekijken of zich zelfs op het toneel bevinden, hebben in de gaten dat deze hele machine beweegt door toedoen van een of twee personen. Ik schrijf dit soort opschudding eerder toe aan de godin Ate[3] uit Homerus, of de god Pan van de dichters, of Tisiphone of wie van de Furiën dan ook, of, zoals de astrologen doen, aan een ongunstige conjunctie van de sterren, eerder dan aan de menigte.

Ik vermoed dat het ook in je nadeel heeft gewerkt dat je al te onomwonden je enthousiasme voor mij hebt laten blijken. De regisseurs van dit toneelstuk denken dat ze bekritiseerd worden als Erasmus wordt geprezen. Misschien heeft het ook niet ontbroken aan lieden die het idee hadden dat jij geheime instructies had om de theologen aan te vallen met de vrijheid die de poëzie eigen is. Ik heb nog nooit een soort mensen gezien die zich zo te buiten gaat aan verdenkingen. Deze versregel van jou gaat in Leuven rond als een gevleugeld woord: ‘Het was niet mogelijk de welsprekende Erasmus te zien.’ Waarom ze hierom lachen, begrijp ik niet helemaal. Want het vers is

3. Zie brief 948, noot 3. Voor Pan zie brief 970, noot 1. Tisiphone is een van de Furiën.

niet zo slecht dat je erom zou moeten lachen, en Erasmus is niet zo'n stamelaar dat het werkelijk een wonder is als een vriend hem welsprekendheid toeschrijft. Want ik denk niet dat er hier zo verdorven gemeneriken rondlopen dat ze genoegen scheppen in het feit zelf dat het niet gelopen was zoals je gewenst had. Maar vooruit, laten ze dankzij mij dit genoegen beleven, wat het ook voorstelt. Ik zou graag willen dat jij een mildere houding aanneemt tegenover onze universiteit, waar het niet ontbreekt aan talent of jonge geleerden, als talent maar werd gerespecteerd en er geen lieden waren die luidkeels tegen de betere soort studie protesteren. Als ik een beschrijving van ieder van die halfgoden zou geven met naam en toenaam, zou je niet verbaasd zijn dat de oude barbarij in zodanige personen haar voorvechters heeft. Men zegt dat je hen had uitgekozen als mikpunt van allerlei beledigingen; dat keur ik zo sterk af, mijn beste Tranquillus, dat ik zelfs niet wil geloven dat het waar is. 'Maar ze verdienen het,' zul je zeggen. Dat mag wel zijn, stel dat ze zelfs de strop verdienen: maar ik wil dat jij in gedachten houdt wat past bij mensen die voorstanders zijn van literatuur die juist haar waarde ontleent aan haar humaniteit.

Doe namens mij de groeten aan Luis Vives; mocht hij nog weten wie ik ben, ik ben blij voor hem; als hij het niet meer weet, benijd ik hem. Want ik hoor dat de man stond te juichen van blijdschap dat hij ontsnapt is aan dit, zoals hij het uitdrukt, bolwerk van de barbarij en weer de oude vrijheid om te studeren terug heeft. Het ga je goed, mijn dierbare Tranquillus. 28 juni 1519

992 *Van Guillaume Budé*
Parijs, 30 juni [1519]

Guillaume Budé groet Erasmus van Rotterdam

Ik had je onlangs geschreven[1] via Luis Vives, een uiterst geleerd man en jou zeer welgezind, zoals me tijdens twee ontmoetingen duidelijk werd. En nu was Glareanus mij komen opzoeken, in het gezelschap van Jacobus Ceratinus, iemand met grote kennis van de beide talen, waarin hij ook lesgeeft. Ik kon niet anders dan dit briefje voor jou meegeven, omdat zij zo vriendelijk waren ondertussen bij mij thuis te wachten. Tijdens mijn verblijf elders ontving ik twee briefjes[2] van je met bijna dezelfde inhoud, in elk geval weinig verschillend van onderwerp. De voornaamste reden dat jij die lange brief van je[3] verwenst en verafschuwt alsof hij goed voor het privaat is, is kenne-

1. Brief 987.
2. Brieven 930 en 954.
3. Brief 906.

lijk dat hij mij boos op jou maakte. Je vergist je enorm óók op dit punt, zoals je eerder je op andere punten vergiste, iets wat ik voor mijn vertrek duidelijk heb gemaakt, en wel in de brief die begint met: 'Ik las de verklarende commentaar die je op mijn brief schreef.'[4] Voor het geval je me zelfs nu niet gelooft: je hebt mijn toestemming die van jou samen met die van mij aan de drukkers te geven; ik verzeker je dat ik daar geen bezwaar tegen heb. Ik geloof niet dat ik me zorgen hoef te maken om de mening van geleerden; althans als het erom gaat dat bij scherpzinnige en onbevooroordeelde lezers het idee zou kunnen postvatten, als de inhoud van deze brieven bekend zou worden, dat wij niet te goeder trouw een vriendschap onderhielden en onze pen oefenden. Want ik maak graag een grapje als ik aan het schrijven ben - als ik ongeremd aan het schrijven ben misschien, maar ik accepteer ook zonder tegenzin, of in elk geval zonder wrevel, als het me op speelse wijze betaald wordt gezet, zelfs als dat gebeurt met gebruikmaking van ambiguïteit. Omdat ik nu eenmaal van spel houd, zou ik er volstrekt geen moeite mee hebben bekend te staan als een liefhebber van plagerij. De consequentie is natuurlijk (wil ik voor een man uit één stuk doorgaan), dat ik me niet erger als ik op mijn beurt doelwit word van goed bedoelde en trefzekere scherts.

Je moet begrijpen dat ik zo'n uitwisseling van brieven, althans tussen mensen die wat gewend zijn, anders opvat dan jij gewoonlijk doet. Want jij denkt dat daardoor een hechte vriendschap gaat wankelen, of je bent bang dat anderen dat zullen denken, terwijl ik van mening ben dat ze daardoor wordt bevestigd en in alle opzichten bekrachtigd wordt. Weet dat niemand verder verwijderd is van de literatuur dan ik op dit moment. Het gevolg is dat ik mijn leven de helft minder waard vind; ik heb maar één wens: dat ik de mogelijkheid krijg weer mijn eigen aanleg te volgen, hoeveel van mijn vermogen me dat ook kost. Ik neem ieder spoortje verdenking dat ik ontstemd zou zijn, bij je weg, zodat jij in het vervolg niet meer van die overbodige verklaringen hoeft af te leggen, dat je over mij met bewondering spreekt[5] en meer van dat soort. Het ga je goed.

Parijs, 30 juni

Ik ben bang dat ik Glareanus en zijn metgezel te lang laat wachten. Ik vraag me af waarom je niet geantwoord hebt op de brief die ik zojuist ter sprake bracht.[6]

4. Brief 915.
5. Zie brief 930.
6. Brief 915.

Lijst van brieven

842. Aan Helias Marcaeus	13
843. Aan Maarten Lips	14
844. Aan Johannes Eck	37
845. Van Thomas More	46
846. Van Pieter Gillis	47
847. Aan Pierre Barbier	48
848. Aan Thomas More	48
849. Van Pieter Gillis	49
850. Van Johannes Thurzo	50
851. Van Caspar Ursinus Velius	52
852. Van Maarten van Dorp	54
853. Aan Jean le Sauvage	58
854. Van Ambrogio Leoni	60
855. Aan Paolo Bombace	63
856. Aan Willibald Pirckheimer	66
857. Van Udalricus Zasius	68
858. Aan Paul Volz	69
859. Aan Udalricus Zasius	89
860. Aan Antonio Pucci	91
861. Aan Osvaldus Myconius	94
862. Aan Bonifacius Amerbach	94
863. Van Jakob Spiegel	96
864. Van Leo X	98
865. Van Paolo Bombace	99
866. Van Adolf Eichholz	101
867. Aan Beatus Rhenanus	103
868. Aan Ambrogio Leoni	111
869. Aan Guillaume Budé	115
870. Aan Conradus Mutianus Rufus	116
871. Aan Johannes Draconites	116
872. Aan Johann Lang	117

873. Aan Heinrich Beyming 119
874. Aan Helius Eobanus Hessus 119
875. Aan Johann Werter 120
876. Aan Justus Jonas 121
877. Aan Wolfgang Faber Capito 122
878. Aan [Hermann von Neuenahr] 123
879. Aan Christoph Eschenfelder 124
880. Aan [Matthias von Saarburg?] 125
881. Aan Johannes Longicampianus 126
882. Aan Maternus Hatten 126
883. Aan Nikolaus Gerbel 127
884. Aan Hermannus Buschius 128
885. Aan Johann Froben 128
886. Aan Cuthbert Tunstall 130
887. Aan Richard Pace 133
888. Aan [William Blount, lord Mountjoy] 134
889. Aan [John Fisher] 134
890. Aan Henry Bullock 136
891. Aan John Colet 136
892. Aan Thomas Bedyll 137
893. Aan [William Warham] 138
894. Aan Nicolas de Malaise 140
895. Aan John Smith 142
896. Van Guillaume Budé 142
897. Aan Maarten Lips 146
898. Aan Maarten Lips 146
898a. Aan Maarten Lips 147
899. Aan Maarten Lips 148

900. Van Maarten Lips 149
901. Aan Maarten Lips 150
902. Van Johannes Hovius aan Maarten Lips 152
902a. Aan Bruno Amerbach 152
903. Aan Henricus Glareanus 153
904. Van Lambertus Hollonius 154
905. Aan Paolo Bombace 155
906. Aan Guillaume Budé 157
907. Van Thomas More 174
908. Aan Thomas More 175
909. Aan de lezer 176
910. Van Philippus Melanchthon 178
911. Van Petrus Mosellanus 179
912. (nu 898a) Aan Maarten Lips 182
913. Aan Jan de Hondt 183
914. Van Christophe de Longueil aan Jacques Lucas 183
915. Van Guillaume Budé 187
916. Aan Érard de la Marck 192
917. Aan [Juan de la Parra] 206
918. Aan Érard de la Marck 207
919. Aan de lezer 208
920. Aan Ludovicus Carinus 210
921. Aan Maarten Lips 210
922. Van Maarten Lips 211
923. Van Ulrich von Hutten 213
924. Van Guillaume Budé 214
925. Van Nicolas Bérault 216
926. Van Louis Ruzé 217
927. Aan Juan Luis Vives 219
928. Aan Louis Ruzé 219
929. Van Guillaume Budé 222

930. Aan Guillaume Budé 223
931. Aan Wilhelm Nesen 223
932. Van Jan Becker van Borssele 224
933. Van Maarten Luther 226
934. Aan Maarten Lips 228
935. Aan Christophe de Longueil 229
936. Aan John Fisher 231
937. Van Richard Pace 234
938. Van Wolfgang Faber Capito 236
939. Aan Frederik van Saksen 236
940. Aan Jacobus Theodorici van Hoorn 240
941. Aan Euricius Cordus 241
942. Aan Johannes Draconites 242
943. Aan Johannes Thurzo 243
944. Aan Caspar Ursinus Velius 244
945. Aan Guillaume de Croy 245
946. Aan [Jan Briart] 246
947. Aan Philippus Melanchthon 247
948. Aan Petrus Mosellanus 248
949. Van Lodovico Ricchieri 256
950. Aan Jan Šlechta 258
951. Aan Ulrich von Hutten 260
952. Aan Jan Becker van Borssele 262
953. Van Johannes Fabri 264
954. Aan Guillaume Budé 267
955. Aan Maarten Lips 268
956. Aan Antoine de la Marck 268
957. Aan Guillaume de Croy 269
958. Van Guillaume de Croy 274
959. Aan Guillaume de Croy 278
960. Aan Maarten Lips 283
961. Aan Lorenzo Campeggi 283
962. Aan Richard Pace 286
963. Van Frederikvan Saksen 288
964. Aan Hendrik viii 289

965. Aan William Blount, lord Mountjoy 294
966. Aan Henry Guildford 295
967. Aan Thomas Wolsey 297
967a. Aan Justus Jonas 304

968. Aan Albrecht van Brandenburg 308
969. Aan Antoon van Bergen 309
970. Aan Jacopo Bannisio 310
971. Aan Gilles de Busleyden 311
972. Van Leonardus Priccardus 312
973. Aan Richard Foxe 313
974. Aan Thomas Ruthall 314
975. Aan Antoine Papin 315
976. Aan Johannes Fabri 315
977. Van Kaspar Schalbe 317
978. Aan Georgius Spalatinus 318
979. Aan Frederik van Saksen 319
980. Aan Maarten Luther 320
981. Aan Kaspar Schalbe 322
982. Aan Helius Eobanus Hessus 323
983. Aan Johann Lang 324
984. Van Antoine Papin 325
985. (nu 967a) Aan Justus Jonas 325
986. Van Ulrich von Hutten 325
987. Van Guillaume Budé 328
988. Van Albrecht van Brandenburg 329
989. Van Nicolas Bérault 330
990. Aan John Claymond 331
991. Aan Tranquillus Andronicus Parthenius 333
992. Van Guillaume Budé 336

Lijst van correspondenten

De cijfers geven de briefnummers weer. De cursief gezette briefnummers *902* en *914* komen vaker voor, aangezien het geen brieven zijn van of aan Erasmus, maar van Erasmus' vrienden onderling.

Amerbach, Bonifacius 862
Amerbach, Bruno 902a
Bannisio, Jacopo 970
Barbier, Pierre 847
Bedyll, Thomas 892
Bérault, Nicolas 925, 989
Bergen, Antoon 969
Beyming, Heinrich 873
[Blount, William, lord Mountjoy] 888, 965
Bombace, Paolo 855, 865, 905
Borssele, Jan Becker 932, 952
Brandenburg, Albrecht 968, 988
[Briart, Jan] 946
Budé, Guillaume 869, 896, 906, 915, 924, 929, 930, 954, 987, 992
Bullock, Henry 890
Buschius, Hermannus 884
Busleyden, Gilles de 971
Campeggi, Lorenzo 961
Capito, Wolfgang Faber 877, 938
Carinus, Ludovicus 920
Caspar Ursinus Velius 851
Claymond, John 990
Colet, John 891
Cordus, Euricius 941
Croy, Guillaume de 945, 957, 958, 959
Dorp, Maarten van 852
Draconites, Johannes 871, 942
Eck, Johannes 844
Eichholz, Adolf 866
Eschenfelder, Christoph 879
Fabri, Johannes 953, 976
[Fisher, John] 889, 936
Foxe, Richard 973
Froben, Johann 885
Gerbel, Nikolaus 883
Gillis, Pieter 846, 849
Glareanus, Henricus 903
Guildford, Henry 966
Hatten, Maternus 882
Hendrik VIII 964
Hessus, Helius Eobanus 874, 982

Hollonius, Lambertus 904
Hondt, Jan de 913
Hoorn, Jacobus Theodorici 940
Hovius, Johannes *902*
Hutten, Ulrich von 923, 951, 986
Jonas, Justus 876, 967a, 985
Lang, Johann 872, 983
Leo X 864
Leoni, Ambrogio 854, 868
Lezer 909, 919
Lips, Maarten 843, 897, 898, 898a, 899, 900, 901, *902*, 912, 921, 922, 934, 955, 960
Longicampianus, Johannes 881

Longueil, Christophe de *914*, 935
Lucas, Jacques *914*
Luther, Maarten 933, 980
Malaise, Nicolas de 894
Marcaeus, Helias 842
Marck, Antoine de la 956
Marck, Érard de la 916, 918
Melanchthon, Philippus 910, 947
More, Thomas 845, 848, 907, 908
Mosellanus, Petrus 911, 948
Myconius, Osvaldus 861
Nesen, Wilhelm 931
[Neuenahr, Hermann von] 878
Pace, Richard 887, 937, 962
Papin, Antoine 975, 984
[Parra, Juan de la] 917
Parthenius, Tranquillus Andronicus 991
Pirckheimer, Willibald 856
Priccardus, Leonardus 972
Pucci, Antonio 860
Rhenanus, Beatus 867
Ricchieri, Lodovico 949
Rufus, Conradus Mutianus 870
Ruthall, Thomas 974
Ruzé, Louis 926, 928
[Saarburg, Matthias von?] 880
Saksen, Frederik 939, 963, 979
Sauvage, Jean le 853
Schalbe, Kaspar 977, 981
Šlechta, Jan 950
Smith, John 895
Spalatinus, Georgius 978
Spiegel, Jakob 863
Thurzo, Johannes 850, 943
Tunstall, Cuthbert 886
Velius, Caspar Ursinus 944
Vives, Juan Luis 927
Volz, Paul 858
[Warham, William] 893
Werter, Johann 875
Wolsey, Thomas 967
Zasius, Udalricus 857, 859

Register van persoonsnamen

Het register heeft betrekking op personen (met inbegrip van personages uit de mythologie en literatuur) die in de brieven zelf worden genoemd of aangeduid. De personen zijn zoveel mogelijk gerangschikt op hun achternaam, met uitzondering van regerende vorsten en pausen. Voor personen uit de Oudheid of de Middeleeuwen geldt vaak een afwijkend gebruik. *Cursief* gezette cijfers verwijzen naar nummers van brieven.

A

Abraham, bijbelse figuur, 75
Adrianus VI (Adriaan Florisz Boeyens, 1454-1523), kanselier van de universiteit van Leuven vanaf 1497, gouverneur van Karel V vanaf 1507, paus vanaf 1522, 309
Adrianus, Matthaeus (bekend 1501-1521), hebraïst en arts, 56, 109, 123
Aeneas, Trojaanse held, 53, 232
Aesopus (†564/63 v.Chr.), Grieks fabeldichter, 177
Agamemnon, held uit de Griekse mythologie, leider van de expeditie naar Troje, 301
Ajax, Griekse held uit de Trojaanse oorlog, 164, 218, 314
Alcibiades (ca. 450-404/03), Atheens politicus en strateeg, volgeling van Socrates, 21
Alcionio, Pietro (ca. 1487-1527), hellenist uit Venetië, 62, 113
Aleandro, Girolamo (1480-1542), hellenist en hebraïst; vriend, na 1520 vijand van Erasmus, 112, 180
Alexander, persoon uit het Nieuwe Testament, 194
Alexander de Grote (356-323 v.Chr.), koning van Macedonië, groot veldheer, 39, 293, 298
Alexander Severus (ca. 209-235), Romeins keizer, 293
Álvaro Pelayo (†1349), franciscaan, canonist, schrijver van politieke werken, 72
Ambrosiaster, auteur van een commentaar op de brieven van Paulus dat aan Ambrosius werd toegeschreven, 196
Ambrosius (337-397), Latijns kerkvader, bisschop van Milaan, 15, 16, 22, 23, 26, 38, 42, 93, 147, 196, 198, 205

Amerbach, Basilius (1488-1535), Zwitsers humanist en jurist, gevestigd te Bazel, 64, 69, 101, 131, 155
Amerbach, Bonifacius (1495-1562), Zwitsers humanist en jurist, gevestigd te Bazel, 64, 69, 91, *862*, 101, 131, 154
Amerbach, Bruno (1484-1519), Zwitsers humanist, zette de drukkerij van zijn vader voort onder Johann Froben, 64, 69, 101, 127, 129, 131, *902a*, 155
Amerbach, Johann, 151
Ammonio, Andrea (ca. 1478-1517), uit Lucca, secretaris van Hendrik VIII van Engeland, 66, 92
Andrelini, Fausto (1462?-1518), Italiaans humanist, hofdichter van de Franse koning, 47, 65, 285
Andronicus Parthenius, Tranquillus (1490-1571), uit Trogir, studeerde in Dubrovnik en verschillende Italiaanse steden, 181, *991*
Angleberme, Jean Pyrrhus d' (ca. 1470/75-1521), jurist te Orléans, 101
Angst, Wolfgang (ca. 1485-ca. 1523), werkte voorde drukkers Johann Froben (1517-1518) en Johann Schöffer (1518-1519), 210, 261
Annius, Johannes (†1502), dominicaan uit Viterbo, samensteller van de *Antiquitatum variarum auctores*, 133
Antoninus Pius (86-161), keizer van Rome vanaf 138, 293
Apelles (4e eeuw v.Chr.), beroemdste schilder uit de Griekse Oudheid, 230
Argyropoulos, Johannes (1415-1487), uit Constantinopel, vertaler van Aristoteles, doceerde Grieks in Florence, 95
Aristarchus (ca. 217-144 v.Chr.), Alexandrijns geleerde, criticus van Homerus, 147
Aristophanes (ca. 445-ca. 385 v.Chr.), Grieks blijspeldichter, 181, 199
Aristoteles (384-322 v.Chr.), Grieks wijsgeer, 20, 23, 24, 33, 44, 61, 62, 95, 113, 114, 125, 201, 277, 314, 317
Arius (4e eeuw), priester uit Alexandrië, bestreden als ketter, 28, 201
Ate, godin van de verblinding, 66
Ateca, Jorge de (†1545), biechtvader van Catharina van Aragon, 255
Atensis, zie: Briart, Jan
Athanasius (†373), Grieks kerkvader, aartsbisschop van Alexandrië, 47
Atlas, mythische figuur, drager van het hemelgewelf, 58
Augustinus, Aurelius (354-430), Latijns kerkvader, bisschop van Hippo, 15, 16, 18-22, 24, 27-30, 33-36, 38, 41-45, 77-79, 82-84, 86, 93, 96, 147-149, 151, 166, 195-197, 200, 212, 213, 233, 239, 240, 254, 269, 307
Augustus (63 v.Chr.-14 na Chr.), Romeins keizer vanaf 27 v.Chr., 215, 218, 293
Ausonius, Decimus Magnus (ca. 310-394), Latijns dichter van Gallische afkomst, 160
Averroës (1126-1198), Arabisch filosoof uit Córdoba, commentator van Aristoteles, 63, 112

B

Bade, Josse (ca. 1461-1535), uit Gent, drukker te Parijs, 49
Baechem, Nicolaas (†1526), uit Egmond, karmeliet en theoloog te Leuven, 124
Baer, Ludwig (1479-1554), hoogleraar theologie te Bazel, 55, 123
Balbi, Girolamo († na 1535), uit Venetië, humanist en diplomaat, bisschop van Gurk, 285
Bannisio, Jacopo (†1532), geestelijke, keizerlijk diplomaat en secretaris, *970*
Barbier, Pierre († 1551/52), kapelaan en secretaris van Jean Le Sauvage (tot 1518), *847*, 58, 131, 183
Barlandus, Adrianus Aelius (†1535), student te Leuven, gouverneur van Antoon III van Bergen, 310
Barlandus, Adrianus Cornelii (1486-1538), geleerde te Leuven, 56, 128, 191
Barnabas, persoon uit het Nieuwe Testament, 65
Bartolini, Riccardo (ca. 1475-ca. 1529), geleerde uit Perugia, verbonden aan het hof van Maximiliaan I, kapelaan van Matthäus Lang, 53, 97, 245
Bartolus (Bartolo da Sassoferrato, 1313/14-1357), Italiaans rechtsgeleerde, 326
Basilius (ca. 330-379), kerkvader, bisschop van Caesarea, 26, 86, 93, 233
Bathodius, Lucas (†1554), geestelijke uit Straatsburg, 127
Becker, Jan (ca. 1475-1536), uit Borssele, geleerde te Leuven, 49, 56, *932*, *952*
Bedyll, Thomas (ca. 1486-1537), secretaris van William Warham, *892*
Beieren, Ernst van (1500-1560), derde zoon van Albrecht IV van Beieren, administrator van het bisdom Passau (1516-1540), 46
Bembo, Pietro (1470-1547), Italiaans humanist, secretaris van Leo X, 180
Benedictus van Nursia (ca. 480-547), abt van Monte Cassino, 86, 307
Bérault, Nicolas (ca. 1470-ca. 1545), Frans juristen humanist, 153, *925*, 221, 222, *989*
Bergen, Antoon III van (1500-1541), zoon van Jan III, markies van Bergen op Zoom vanaf 1532, *969*
Bergen, Jan III van (1452-1532), heer van Bergen op Zoom, Bourgondisch hoveling, 264
Bergen, Maximiliaan van (†1522), heer van Zevenbergen, 265
Berquin, Louis de (†1529), Frans hervormer, ter dood veroordeeld wegens ketterij, 216
Berselius, Paschasius (ca. 1480-1535), benedictijn uit de abdij van Saint-Laurent bij Luik, 111, 141, 218, 220, 268
Beyming, Heinrich (bekend 1502-na 1518), schoolhoofd te Butzbach, *873*
Biel, Gabriel (†1495), Duits theoloog, 43, 72
Birckmann, Arnold (bekend 1508-1541/2), boekhandelaar te Keulen, broer van de volgende, 102, 129, 138, 142

Birckmann, Franz (†1530), boekhandelaar te Keulen, agent voor andere drukkers, 47, 49, 102, 129, 138
Blount, William, zie: Mountjoy
Boerio, Bernardo, zoon van Giovanni Battista Boerio uit Genua, die lijfarts van Hendrik VII en Hendrik VIII was, 101, 156
Boerio, Giovanni, broer van de vorige, 101, 156
Boëthius, Anicius Severinus (480-524), Romeins filosoof, 21, 22, 173
Bombace, Paolo (1476-1527), Italiaans humanist, pauselijk functionaris, *855*, 92, *865*, *905*, 175
Bonaventura (Giovanni di Fidanza) (1221-1274), franciscaans theoloog, 73
Bonomo, Pietro (1458-1546), bisschop van Triëst, 97
Borssele, Anna van (ca. 1471-1518), vrouwe van Veere, gehuwd met Filips van Bourgondië en na diens dood met Lodewijk van Montfoort, 226
Borssele, Jan Becker van, zie: Becker, Jan
Bourgondië, Adolf van (1489/90-1540), heer van Veere, 47, 226, 263, 264
Bourgondië, Filips van (ca. 1464-1524), bisschop van Utrecht, 263
Brandenburg, Albrecht van (1490-1545), aartsbisschop van Mainz en kardinaal, 97, 117, 137, 155, 213, 260, 266, *968*, 326, *988*
Briart, Jan (1460-1520), hoogleraar theologie te Leuven, 30, 56, 111, 124, 211, *946*, 249, 283
Brie, Germain de (ca. 1490-1538), geestelijke, jurist, humanist, Frans hoveling, 221
Budé, Guillaume (1468-1540), Frans humanist, 47, 49, 95, 101, *869*, 131, *896* 147, *906*, 183-186, *915*, *924*, 216, 219-221, *929*, *930*, 224, 229, 230, *954*, 274, 278, *987*, 330, 331, *992*
Bullock, Henry (ca. 1497-1526), wiskundige en theoloog te Cambridge, *890*
Buschius, Hermannus (†1534), Duits humanist, 102, 104, 122, *884*
Busleyden, Gilles de (ca. 1465-1536), Bourgondisch hoveling, broer van Jérôme (de oprichter van het Leuvense Collegium Trilingue), *971*

C

Caesar, Gaius Julius (100-44), Romeins staatsman en schrijver, 273, 293, 319
Caesarius, Johannes (ca. 1468-1550), humanist en arts te Keulen, 102, 303
Cajetanus (Tomasso de Vio) (1468-1435), dominicaans theoloog en filosoof, kardinaal, 122, 137, 238
Calvo, Francesco Giulio (†1548), Italiaans humanist en drukker, 216, 256, 330
Caminadus, Augustinus Vincentius (†1511), uit Viersen bij Keulen, student te Parijs en te Orléans, 176, 177
Campeggi, Lorenzo (1474-1539), jurist, pauselijk functionaris en kardinaal, *961*, 308, 310, 332

Cantiuncula, Claudius (†1549), uit Metz, jurist te Bazel, 56
Capito, Wolfgang Faber (ca. 1478-1541), Duits humanist, hoogleraar theologie te Bazel (1515-1520), 55, 111, *877*, 227, *938*
Caracciolo, Marino (1469-1538), pauselijk functionaris, 101, 156
Carbach, Nikolaus van (ca. 1485-ca. 1534), humanist te Mainz, 210
Carinus, Ludovicus (ca. 1496-1569), uit Luzern, student te Leuven (1519-1520), *920*
Castere, Jacob van (bekend 1504-1529), medicus te Leuven, 226
Catharina van Aragon (1485-1536), koningin van Engeland vanaf 1509, 255, 291
Cato (Maior, Censorius), Marcus Porcius (234-149), Romeins staatsman en schrijver, 60
Cato (Minor, Uticensis), Marcus Porcius (95-46), Romeins politicus, 273
Cellarius, Johannes (ca. 1496-1542), Duits hebraïst, 122
Ceratinus, Jacobus (†1530), humanist uit Hoorn, 336
Chièvres, zie: Croy
Chromatius (†406/407), bisschop van Aquileia, 31
Chrysippus (ca. 280-208/04 v.Chr.), Grieks wijsgeer, hoofd van de Stoa, 23
Chrysostomus, Johannes (349/50-407), Grieks kerkvader, aartsbisschop van Constantinopel, 20, 26, 39, 86, 93, 147, 193
Cicero, Marcus Tullius (106-43 v.Chr.), Romeins staatsman, schrijver en redenaar, 20, 22, 44, 45, 62, 69, 160, 207, 270, 276, 281, 287
Claymond, John (†1537), theoloog te Oxford, *990*
Clement, John (†1572), humanist te Oxford, 174
Cleopas, persoon uit het Nieuwe Testament, 118
Codrus, jaloerse herder uit Vergilius' *Eclogae* 7, 209
Colet, John (1467-1519), Engels humanist, deken van de Saint Paul's in Londen, 34, 64, *891*, 295, 317
Cono, Johannes (ca. 1463-1513), hellenist, 129
Cop, Guillaume (ca. 1466-1532), arts en astronoom te Parijs, 95, 114, 221
Cordus, Euricius (1484-1535), humanist te Erfurt, *941*
Craeys, Sebastiaan (†1523), theoloog, prior van het karmelietenklooster te Antwerpen, 252
Croy, Catherine de (1470-1546), echtgenote van Robert II de la Marck, 268
Croy, Charles de (1460-1527), prins van Chimay, 268
Croy, Guillaume de (1458-1521), heer van Chièvres, invloedrijk hoveling onder Karel V, 271, 309
Croy, Guillaume de (ca. 1498-1521), aartsbisschop van Toledo en kardinaal, 207, 219, *945*, 261, *957*, *958*, *959*, 292
Curtius Rufus, Quintus (1e eeuw n. Chr.?) schrijver van de *Historia Alexandri Magni*, 46, 132

Cyprianus, Thascius Caecilius († 258), Grieks kerkvader, bisschop van Carthago, 15, 19, 26, 33, 93, 147, 315, 325
Cyrillus (ca. 313-386), Grieks kerkvader, bisschop van Jeruzalem, 93

D

Damasus (305-384), paus vanaf 366, 24, 28, 31
Davus, personage uit de komedies van Terentius, 334
Delft, Gillis van (†1524), theoloog, onder meer te Parijs, 211
Deloynes, François (ca. 1468-1524), Frans humanist en jurist, 115, 174, 190, 216, 220, 330, 331
Democritus van Abdara (5e eeuw v.Chr.), Grieks wijsgeer, 182
Demosthenes (384/83-322 v.Chr.), Atheens redenaar en staatsman, 39, 62, 270
Descousu, Celse-Hugues 129
Desiderius, tijdgenoot van Hieronymus 31
Desparts, Jacques (ca. 1380-1458), Frans medicus, 71
Diogenes de Cynicus (4e eeuw v.Chr.), Grieks wijsgeer, 164
Dionysius de Areopagiet (Pseudo-, ca. 500), christelijk neoplatoons denker, 193
Dionysus (Bacchus), god van de wijn, 54
Donatus, Aelius (4e eeuw na Chr.), Latijnse grammaticus, 18, 215
Dorp, Maarten van (1485-1525), theoloog te Leuven, 23, 32, *852*, 111, 124, 126, 211, 246
Draconites, Johannes (1494-1566), Duits theoloog, *871*, *942*
Duprat, Antoine (1463-1535), kanselier van Frankrijk, 226
Durandus van Saint-Pourçain (ca. 1275-1334), dominicaans theoloog, 43, 72

E

Eck, Johannes (1486-1543), theoloog te Ingolstadt, *844*, 118, 181
Egnazio, Giovanni Battista (Giambattista) (1478-1553), humanist uit Venetië, 112, 114
Egranus, Johannes (†1535), priester te Zwickau, 118
Eichholz, Adolf (†1563), jurist te Keulen, *866*
Elisa, bijbelse figuur, 32
Emilio, Paolo (†1529), uit Verona, kanunnik van de Notre Dame te Parijs, schrijver van een geschiedenis van Frankrijk, 40, 221
Eobanus Hessus, Helius (1488-1540), humanist en dichter te Erfurt, 116, 117, 119, *874*, 122, 126, 127, 242, 243, 301, *982*
Epictetus (ca. 55-ca. 135), Grieks stoïsch wijsgeer, 276, 280

Epimetheus, figuur uit de Griekse mythologie, broer van Prometheus, aan wie de doos van Pandora werd overhandigd, 160, 161, 163, 187, 188
Eschenfelder, Christoph (bekend 1518-1546), douanebeambte te Boppard, 104, *879*
Euripides (ca. 485/80-406 v.Chr.), Grieks tragediedichter, 287

F

Fabri, Johannes (1478-1541), jurist, priester, vicaris-generaal van Konstanz (1517-1521), *953*, *976*
Ferdinand van Oostenrijk (1503-1564), broer van Karel V, koning van Hongarije en Bohemen vanaf 1526, keizer vanaf 1556, 47, 50, 60, 139, 206, 207, 219, 226, 244, 264, 309, 311, 317, 326
Ficino, Marsilio (1433-1499), Italiaans humanist en neoplatonist, 95
Filelfo, Francesco (1398-1481), Italiaans humanist, 41, 42
Fisher, John (1469-1535), bisschop van Rochester, *889*, *936*, 234, 254
Fisher, Robert (†1511?), familielid van John Fisher, studeerde in Parijs en was daar leerling van Erasmus, 176
Flaming, Johann (1469-1532), priester te Boppard, 105, 125
Foxe, Richard (ca. 1448-1528), bisschop van Winchester, 294, *973*, 331
Franciscus van Assisi (1182-1226), stichter van de naar hem genoemde kloosterorde, 86, 307
Frans I (1494-1547), koning van Frankrijk, 122, 124, 131, 226, 230, 264, 290
Frederik III de Wijze (1463-1525), keurvorst van Saksen, beschermer van Luther, 117, 209, *939*, 248, *963*, 311, *979*
Froben, Hieronymus, (1501-1563), drukker en uitgever te Bazel, zoon van de volgende, 153
Froben, Johann (ca. 1460-1527), drukker en uitgever te Bazel, 49, 54, 57, 89, 94, 98, 121, *885*, 131, 153-155, 173, 216
Fust, Johann (ca. 1400-1466), als geldschieter betrokken bij het ontstaan van de boekdrukkunst, 208

G

Galenus (129-199), Griekse arts, gevestigd in Rome, 95, 114, 133, 311
Gallinarius, Eucharius (bekend 1475-1531), priester te Spiers, 126
Gallinarius, Johannes (bekend 1495-1525), vanaf 1516 priester te Breisach, 103
Gaza, Theodorus (1400-ca. 1476), Byzantijns geleerde, vanaf 1438 gevestigd in Italië, 95
Gebwiler, Hieronymus (ca. 1473-1545), hoofd van de school van Sélestat (tot 1525), 104, 127

Georg (1471-1539), hertog van Saksen, neef van Frederik III de Wijze, 118, 180, 181, 254
Gerbel, Nikolaus (ca. 1485-1560), jurist en humanist te Straatsburg, 104, *883*
Gerson, Jean Charlier de (1363-1429), theoloog, kanselier van de universiteit van Parijs vanaf 1395, 239
Geta, personage uit de komedies van Terentius, 334
Gillis, Pieter (ca. 1486-1533), gemeentesecretaris van Antwerpen, *846*, *849*, 101, 102, 208, 252
Giustiniani, Agostino (ca. 1470-1536), dominicaan uit Genua, bisschop van Nebbio, hebraïst te Parijs (1517/18-1522), 122, 124, 131, 171, 223
Glareanus, Henricus (1488-1563), Zwitsers humanist, verbleef in Bazel, Parijs (1517-1522) en Freiburg, 47, 94, 115, 145, *903*, 172, 174, 221, 336, 337
Glauco, broer van Plato, 275
Gouffier, Artus (ca. 1475-1519), hoofd van de hofhouding van de Franse koning, 215
Gratius, Ortwinus (ca. 1480-1542), docent aan de universiteit van Keulen, tegenstander van Reuchlin, 66
Gregorius I de Grote (ca. 540-604), Latijns kerkvader, paus vanaf 235, 200
Gregorius van Nazianze (ca. 326-ca. 390), Grieks kerkvader, 24
Grimani, Domenico (1461-1523), Venetiaans geleerde en kardinaal, 92, 99
Guildford, Henry (1489-1532), Engels hoveling, *966*

H

Hasebart, Aegidius (bekend 1483-1539), geestelijke te Aken, 313
Hatten, Maternus (†1546), vicaris van de dom van Spiers (tot 1527), 104, *882*
Heliodorus (ca. 330/40-ca. 404/05), bisschop van Altinum (Venetië), 31
Hendrik III (1483-1538), graaf van Nassau 323
Hendrik VIII (1491-1547), koning van Engeland, *964*, 332
Hercules, held uit de Griekse mythologie, 28, 58, 245
Herman, Haio (1498/1500-1539/40), studeerde onder meer te Parijs, 153, 331
Herodotus (484?-ca. 425), Grieks geschiedschrijver, 184, 219
Hesiodus (ca. 700 v.Chr.), Grieks dichter, 106, 277
Hieronymus (347/48-419/20), Latijns kerkvader, 14-16, 18-20, 23, 24, 26, 28-33, 36, 38-45, 52, 55, 87, 93, 138, 144, 147, 153, 155, 166, 170, 189, 208, 212, 213, 233, 255, 269, 312
Hieronymus van Praag (ca. 1370-1416), medestander van Jan Hus, ter dood gebracht door het Concilie van Konstanz, 25
Hilarius van Poitiers (†367/68), kerkvader, bisschop van Poitiers, 15, 26, 93, 147
Hollonius, Lambertus (bekend vanaf 1518, † voor 25 mei 1522), uit Luik, *904*, 176, 178

Homerus, dichter van de *Ilias* en *Odyssee*, 51, 63, 65, 66, 70, 105, 112, 182, 190, 220, 245, 287, 295, 329, 335
Hondt, Jan de (†1571), Vlaams geestelijke, vanaf 1517 kanunnik te Kortrijk, *913*
Hoogstraten, Jacob van († 1527), theoloog, dominicaan, vanaf 1510 inquisiteur van de aartsbisdommen Mainz, Keulen en Trier, 50, 67, 123, 124, 128, 135, 136
Horatius Flaccus, Quintus (63-8 v.Chr.), Romeins dichter, 19, 22, 43, 53, 99, 106, 176, 185, 267, 293
Hovius, Johannes (bekend 1518-1527), bediende van Erasmus, 108, *902*
Hué, Guillaume (†1522), kanunnik te Parijs, 331
Hugo van Saint-Cher (†1263), dominicaans theoloog en bijbelcommentator, 32
Hus, Jan (ca. 1370-1415), Tsjechisch kerkhervormer, ter dood gebracht door het Concilie van Konstanz, 25
Hutten, Ulrich von (1488-1523), Duits ridder en humanist, 97, 119, *923*, *951*, 284, 301, 309, *986*, 330
Huyn van Amstenrade, Werner (†voor 23 april 1534), viceproost te Aken, 106, 313
Hymenaeus, persoon uit het Nieuwe Testament, 194

I

Innocentius I (†417), paus vanaf 402, 29
Irenicus, Franciscus (1495-1559/64), Duits humanisten theoloog, 122
Irus, personage uit de *Odyssee*, 282
Isaäk, bijbelse figuur, 75, 76, 199
Isocrates (436-338 v.Chr.), Attisch redenaar en schrijver, 62

J

Jacobus, apostel, 121, 196
Jacobus V (1512-1542), koning van Schotland, 290
Jeremia, profeet, 38, 76, 305
Jesaja, profeet, 38, 203, 240, 289, 313
Johannes, schrijver van het bijbelboek Openbaring, 22
Johannes uit Westfalen, kanunnik uit de omgeving van Mainz, 104, 125
Jonas, Justus (1493-1555), Duits jurist, humanist en theoloog te Erfurt en Wittenberg, *876*, 288, *976a*, 317, 318, 322, 323
Josephus, Flavius (37/38-na 100), Joods geschiedschrijver, 13, 14, 133
Jovinianus († vóór 406), christelijk denker, tegenstander van Hieronymus, 32
Julianus, Salvianus (2e eeuw n. Chr.), Romeins rechtsgeleerde, 68

Julius II (Giuliano della Rovere, 1443-1513), neef van Sixtus IV, paus vanaf 1503, 50, 56, 122, 175, 285, 302
Jupiter, Romeinse oppergod, 106, 179, 271
Juvenalis, Decimus Junius (ca. 60-na 130), Romeins satirisch dichter, 200

K

Karel V (1500-1558), heer der Nederlanden, koning van Spanje, keizer vanaf 1519, 47, 58, 60, 145, 265, 290, 309
Karlstadt, Andreas (ca. 1480-1541), theoloog te Wittenberg tot 1523, 181, 228
Kierher, Johann (†1519), vicaris van de dom van Spiers, 126
Kopp, Gregor (bekend 1500-1520), lijfarts van Albrecht van Brandenburg, 326

L

Lachner, Gertrud (†1560), dochter van Wolfgang Lachner, echtgenote van Johann Froben, 129, 130, 155
Lang, Johann (ca. 1486-1548), theoloog te Erfurt, *872*, *983*
Lang, Matthäus (1468-1540), raadsman van Maximiliaan I, kardinaal, bisschop van Gurk, vanaf 1519 aartsbisschop van Salzburg, 52
Lascaris, Janus (1445-1543), geleerde uit Constantinopel, gevestigd in Italië, 100, 153, 156, 180
Latimer, William (ca. 1460-1545), Engels geleerde, 130
Latomus, Jacobus (ca. 1475-1544), theoloog te Leuven, 228, 232, 233, 246, 250, 263, 279, 310, 326
Laurinus, Marcus (1488-1540), kanunnik, vanaf 1519 deken, van de Sint-Donaaskerk in Brugge, 50, 111, 148
Le Sauvage, Jean (1455-1518), grootkanselier van Bourgondië, kanselier van Castilië, 48, *853*, 131
Lee, Edward (1482?-1544), theoloog en diplomaat, student te Leuven (1516-1525), aartsbisschop van York vanaf 1531, 15, 132, 133, 147-151, 170, 190, 212, 232, 234, 253, 283, 313, 314
Lefèvre d'Etaples, Jacques (ca. 1460-1536), Franse humanist en theoloog, 17, 31, 49, 55, 65, 68, 95, 115, 124, 131, 132, 136, 144, 160-163, 165-171, 173, 174, 191, 221, 231, 232, 302
Leo X (Giovanni de' Medici) (1475-1521), paus vanaf 1513, 26, 30, 74, 92, 93, *864*, 100, 155, 156, 240, 259, 284, 290, 298, 304
Leoni, Ambrogio (ca. 1459-ca. 1524), arts en filosoof, gevestigd te Venetië, *854*, *868*
Leoniceno, Niccolò (1428-1524), Italiaans geleerde, 95, 180
Licentius, tijdgenoot van Augustinus, 19

Linacre, Thomas (1460-1524), Engels humanist, 64, 95, 113, 133, 174, 311, 317
Lips, Maarten (ca. 1492-1555/59), uit Brussel, kanunnik in Sint-Maartensdal bij Leuven (tot 1525), *843*, *897*, *898*, *898a*, *899*, *900*, *901*, *902*, *912*, *921*, *922*, *934*, 253, *955*, *960*
Livius, Titus (59 v.Chr.-17 na Chr.), Romeins geschiedschrijver, 52, 184, 208, 209
Longicampianus, Johannes (ca. 1495-1529), geleerde uit Langenfeld in Beieren, 104, *881*
Longueil, Christophe de (ca. 1488-1522), Frans jurist en humanist, 156, *914*, *935*
Lodewijk II (1506-1526), koning van Hongarije, 51
Lodewijk IX de Heilige (1214-1270), koning van Frankrijk, 229
Lucanus (39-65), Romeins dichter, 244, 245
Lucas, evangelist en schrijver van het bijbelboek Handelingen, 27, 40, 132, 193
Lucas, Jacques (bekend 1510-1519), deken van Orléans, *914*
Lucianus van Samosata (ca. 120-na 180), Grieks sofist en satiricus, 164, 177, 200
Luther, Maarten (1483-1546), kerkhervormer, 118, 122, 154, 179, *933*, 232, 234, 236, 238, 240, 248, 251, 285, 288, 299, 300, *980*, 324
Lycurgus, legendarische wetgever van Sparta, 164
Lynceus, Argonaut, beroemd om zijn scherp gezichtsvermogen, 302
Lyra, zie: Nicolaas van Lyra

M

Makkabeeërs, martelaren uit een van de apocriefe boeken van het Oude Testament, 13, 14
Malaise, Nicolas de (†1538), abt van het benedictijnerklooster van Saint-Hubert in de Ardennen, 128, *894*
Manuzio, Aldo (1452?-1515), uitgever te Venetië, 115
Manuzio, Manuzio (1506-1568), zoon van Aldo, 115
Marcaeus, Helias († voor 27 augustus 1527), rector van een benedictijns convent in Keulen, *842*
Marck, Antoine de la (ca. 1495-1528), aartsdiaken van Brabant en Chartres, prior van verscheidene abdijen, *956*
Marck, Érardde la (1472-1538), prins-bisschop van Luik, 109, 128, *916*, *918*, 219, 263, 269, 318, 321
Marck, Robert II de la († 1536), oudere broer van Érard, 268
Margaretha van Oostenrijk (1480-1530), dochter van Maximiliaan I, regentes der Nederlanden vanaf 1517, 317
Maria Magdalena, persoon uit het Nieuwe Testament, 231

Martens, Dirk (1456/57-1534), drukker te Leuven, 54, 109, 116, 151, 266
Maruffo, Raffaele (bekend 1497-1535), koopman uit Genua, gevestigd in Engeland, 138
Massinissa († 148 v.Chr.), koning van Numidië en bondgenoot van Rome, 60
Mattheus, evangelist, 40
Maximiliaan I (1459-1519), keizer vanaf 1493, 191
Mazzocchi, Giovanni (bekend 1509-1522), Italiaanse drukker, 129
Meghen, Pieter (1466-1540), bijgenaamd Eenoog, kopiist en koerier voor Erasmus, 234
Melanchthon, Philippus (1497-1560), Duits hellenisten kerkhervormer, 119, 122, *910*, 182, 228, *947*, 256, 322
Menard van Hoorn († voor 5 december 1518), reisde naar Bazel om voor Froben te werken, 128, 130, 154
Menelaus, koning van Sparta ten tijde van de Trojaanse Oorlog, 105
Midas, koning van Phrygië, kreeg van Bacchus de gave alles in goud te veranderen; kreeg ezelsoren nadat hij de muziek van Pan verkozen had boven die van Apollo, 133, 301
Minerva, Romeinse godin van de wijsheid, 180
Mithridates VI Eupator (132-63 v.Chr.), koning van Pontus, 273
Montanus, grondlegger van een christelijke sekte in de 2e eeuw, 195
More, Thomas (1478-1535), Engels humanist en staatsman, *845*, *848*, 50, 64, 80, 104, 142, 154, *907*, *908*, 234, 254, 255, 290, 302, 317, 333
Morillon, Guy (†1548), secretaris van Jean Le Sauvage, hoveling van Karel V, 48
Mosellanus, Petrus (†1524), hellenist, docent aan de universiteit van Leipzig, *911*, *948*, 302
Mountjoy, William Blount, lord (1479-1534), beschermheer van Erasmus, 64, *888*, 274, 278, *965*
Mozes, bijbelse figuur, 86, 137, 199
Musurus, Marcus (ca. 1470-1517), geleerde uit Kreta, gevestigd in Italië, aartsbisschop van Monemvasia vanaf 1516, 62, 65, 112, 113, 180
Mutianus Rufus, Conradus (1470-1526), jurist, kanunnik te Gotha, *870*
Myconius, Osvaldus (1488-1552), schoolmeester te Bazel (1514-1516) en Zürich (1516-1519), *861*

N

Nepos, Jacobus (bekend 1516-1527), bediende van Erasmus, 54, 131, 154
Nero (37-68), Romeins keizer vanaf 54, 276, 280
Nesen, Wilhelm (1493-1524), privé-docent te Parijs (1518-1519), 210, 216, 221, *931*, 331
Nestor, Griekse held uit de Trojaanse Oorlog, 112

Neuenahr, Hermann graaf von (ca. 1492-1530), domkanunnik van Keulen, docent Grieks en Hebreeuws aan de universiteit aldaar, kanselier van de universiteit vanaf 1524, 102, 105, *878*, 135, 136, 139, 154, 156
Neve, Jan de (†1522), Leuvens geleerde, regent van het Leliecollege, 313
Nicolaas I (†867), paus vanaf 858, 198
Nicolaas van Lyra (ca. 1270/75-1349), franciscaan, bijbelcommentator, 32
Novatianus, grondlegger van een christelijke sekte in de 3e eeuw, 195

O

Odysseus, Griekse held uit de Trojaanse Oorlog, 70, 112, 164, 282, 314
Oecolampadius, Johannes (1482-1531), theoloog te Bazel, 155
Oedipus, held uit de Griekse mythologie, loste het raadsel van de sfinx op, 163
Orestes, figuur uit de Griekse mythologie, 301
Origenes (185-ca. 253/54), Grieks kerkvader, 20, 23, 26, 28, 40, 45, 93, 208
Orpheus, figuur uit de Griekse mythologie, 248
Ovidius Naso, Publius (43 v.Chr.-ca. 17 na Chr.), Romeins dichter, 34, 117, 119, 127, 242, 297

P

Pace, Richard (ca. 1483-1536), Engels diplomaat, 64, *887*, *937*, 255, 267, *962*, 308, 310, 311, 316, 330, 333
Paleotti, Camillo (ca. 1482-1517), humanist uit Bologna, 65
Pallas Athene, Griekse godin van de wijsheid, 295
Pandora, figuur uit de Griekse mythologie, 271
Pannonius, Janus (1434-1472), Hongaars humanist en dichter, 244
Papin, Antoine (†1541), abt van het benedictijnerklooster van Gembloux, *975*, *984*
Parra, Juan de la (†1521), lijfarts van Ferdinand van Oostenrijk, *917*
Paulus, apostel, 16, 19, 30, 34, 35, 38-41, 43, 47, 65, 74, 75, 79, 84, 85, 154, 179, 181, 193-206, 216, 224, 235, 251, 260, 261, 268, 276, 286, 287, 306, 314, 321
Pelagius (350/54-na 418), Britse asceet, bestreden om zijn ketterij, 44
Pericles (495/90-429 v.Chr.), Atheens staatsman, 199
Persius, Aulus Flaccus (34-62), Romeins satirisch dichter, 201
Petrus, apostel, 36, 38, 41, 74, 78, 85, 196, 252, 276, 314
Petrus Lombardus (†1160), theoloog, bisschop van Parijs, 32, 33, 71, 198, 201
Peutinger, Konrad (1465-1547), stadssecretaris van Augsburg, keizerlijk raadsheer, 97

Pfefferkorn, Johann (ca. 1469-na 1521), schrijver van anti-joodse pamfletten, tegenstander van Johann Reuchlin, 66

Philippus II (382-336), koning van Macedonië, 293
Pico della Mirandola, Giovanni (1463-1494), neoplatoons filosoof te Florence, 95
Pilatus, Pontius, persoon uit het Nieuwe Testament, 78
Pins, Jean de (ca. 1470-1537), Frans diplomaat en humanist, bisschop van Rieux (vanaf 1523), 221
Pirckheimer, Willibald (1470-1530), geleerde en stadsbestuurder te Neurenberg, keizerlijk raadsheer, *856*, 180
Piso, Jacobus († 1527), Hongaars jurist, ambassadeur in Italië, 51, 244
Plato (427-347 v.Chr.), Grieks wijsgeer, 21, 23, 35, 80, 121, 164, 264, 273, 275, 279
Plautus, Titus Maccius (vóór 250-184), Latijns komediedichter, 22
Plinius Caecilius Secundus (Minor), Gaius (61/2-ca. 112), auteur van de *Epistulae*, 160, 185
Plinius Secundus (Maior), Gaius (23/4-79), auteur van de *Naturalis historia*, 61, 272
Polycrates († 522 v.Chr.), tiran van Samos vanaf 538 v.Chr., 70
Poncher, Étienne (1446-1525), bisschop van Parijs, vanaf 1519 aartsbisschop van Sens, 115, 171, 215, 216, 222
Poppenruyter, Johann (ca. 1457-1534), wapensmid uit Neurenberg, gevestigd in Mechelen, 70
Porphyrius (234-ca. 305), filosoof uit Tyrus, auteur van commentaren op Aristoteles, 44
Potkyn, William (bekend 1492-1538), notaris, 137-139
Priccardus, Leonardus (†1541), kanunnik te Aken, 154, *972*
Prierias, Silvester (1456-1523), dominicaan, hoogleraar theologie te Rome, 118, 123
Prometheus, figuur uit de Griekse mythologie, 161
Proost, Jacob (1486-1562), prior van het augustijnerklooster te Antwerpen, aanhanger van Luther, 321
Proteus, zeegod uit de Griekse mythologie, 60, 61, 112, 204
Prudentius (348/49-na 405), Latijns christelijk dichter, 24
Ptolemaeus II Philadelphus (308-246), koning van Egypte, 208, 293, 298
Pucci, Antonio (1484/85-1544), neef van de volgende, pauselijk functionaris, bisschop van Pistoia, kardinaal vanaf 1531, 55, 63, *860*, 101, 129, 156, 175
Pucci, Lorenzo (1458-1531), oom van de vorige, pauselijk functionaris, kardinaal, 99, 156
Pylades, figuur uit de Griekse mythologie, neef en vriend van Orestes, 47
Pythagoras (6e eeuw v.Chr.), Grieks wijsgeer, 60, 61, 112, 173, 280

Q

Quintilianus, Marcus Fabius (ca. 35-ca. 95), Romeins redenaar, schrijver van de *Institutio oratoria*, 22, 69, 80, 277

R

Rescius, Rutgerus (ca. 1497-1545), uit Maaseik, als hellenist verbonden aan het Collegium Trilingue te Leuven, 154
Reuchlin, Johann (Capnio, 1454/55-1522), Duits jurist, hellenist en hebraïst, 67, 119, 122, 147, 170, 180, 214, 259, 299, 327, 328
Rhamnusia, benaming van Nemesis/Fortuna ontleend aan het heiligdom te Rhamnus, 150
Rhegius, Urbanus (1489-1541), theoloog te Ingolstadt, 46
Rhenanus, Beatus (1485-1547), Duits humanist en geschiedschrijver, 46, 47, 50, 55, 69, 97, *867*, 115, 119, 126, 127, 154, 158, 173, 177, 221, 261, 266, 316
Riario, Raffaele (1461-1521), kardinaal, 99
Ricchieri, Lodovico (1469-1525), Italiaans humanist, *949*
Robyns, Jan, karmeliet 246
Rudolfinger, Johann (bekend 1505-1534), vicaris van de kathedraal van Straatsburg, musicoloog, 104, 127
Ruel, Jean du (1474-1537), hoogleraar geneeskunde te Parijs, lijfarts van Frans I, 216
Rufinus, Turrianus (ca. 345-411/12), christelijk denker, tegenstander van Hieronymus, 32, 44, 166, 312
Ruser, Johann (†1518), medewerker van Matthias Schürer, 89
Ruthall, Thomas (†1523), Engels jurist en geestelijke, bisschop van Durham, secretaris van Hendrik VIII, *974*
Ruzé, Louis (ca. 1468-1526), stadsbestuurder te Parijs, 115, 163, 174, 190, *926*, *928*, 229, 331

S

Saarburg, Matthias von (†1539), officiaal te Koblenz, 105, 123, *880*
Sacchetti, Francesco 257
Sallustius Crispus, Gaius (86-35 v.Chr.), Romeins geschiedschrijver, 22, 219
Salomo, koning van Israël, zoon van David, 72
Sandrien, Cornelia (ca. 1496-1526), vrouw van Pieter Gillis, 50
Schabler, Anna (ca. 1498-1519), vrouw van Bruno Amerbach, 127
Schalbe, Kaspar († na 1526), humanist te Erfurt, 288, *977*, 318, *981*, 323
Schiner, Matthäus (c. 1465-1522), bisschop van Sion en Novara, kardinaal, 94, 251

Schoenraid, Johann (†1541), kanunnik te Aken, 106, 313
Schöffer, Johann (ca. 1475-ca. 1531), drukker te Mainz, 209
Schürer, Matthias (ca. 1470-1520), drukker te Straatsburg, 46, 103, 127
Scipio Africanus, Publius Cornelius (236-183), Romeins veldheer, overwinnaar van Hannibal, 268, 280
Scotus, Johannes Duns (1266-1308), franciscaans theoloog en filosoof, 17, 29, 72, 73, 103, 264
Seneca, Lucius Annaeus (4 v.Chr.-65 na Chr.), Romeins wijsgeer, tragedieschrijver en staatsman, 49, 185, 207, 287
Sickingen, Franz von (1481-1523), Duitse aanvoerder van huursoldaten, 327
Sigismund I (1467-1548), koning van Polen 96, 97
Silvius, niet geïdentificeerde Fransman 100
Sixtinus, Johannes (†1519), uit Bolsward, jurist, maakte een kerkelijke carrière in Engeland, 50, 137
Šlechta, Jan (1466-1525), Boheems edelman, *950*
Smith, John (bekend 1512-1518), bediende van Erasmus, 104, 134, *895*
Socrates (469-399), Grieks wijsgeer, 21, 181, 275-277, 280
Spalatinus, Georgius (1484-1545), secretaris aan het Saksische hof, medestander van Luther, 97, *978*, 319
Spiegel, Jakob (ca. 1483-1547), jurist, keizerlijk secretaris (1513-1526), *863*
Stabius, Johannes (†1522), hoogleraar wiskunde, geografie en astronomie te Wenen, keizerlijk geschiedschrijver, 97
Standish, Henry (†1535), Engelse franciscaan, 32, 182
Staupitz, Johann von (†1524), Duits theoloog, 118
Stokesley, John (ca. 1475-1539), Engels geestelijke en hoveling, vanaf 1530 bisschop van Londen, 64
Stromer, Heinrich (1482-1542), medicus, lijfarts van Albrecht van Brandenburg (1516-1519), 97, 326
Sturm, Jakob (1489-1553), secretaris van de proost van het domkapittel te Straatsburg, 127, 253
Sudermann, Johann (†1537), cantor te Aken, 106, 313
Suetonius Tranquillus, Gaius (ca. 70-?), Romeins geschiedschrijver, 118, 132, 288, 319
Symmachus, Quintus Aurelius (ca. 340-402), Romeins politicus en schrijver, 160

T

Tacitus, Cornelius (ca. 56-?), Romeins geschiedschrijver, 209
Taleus, Cyprianus (bekend 1510-1532), geleerde uit Venetië gevestigd te Parijs, 153

Tarasconio, Evangelista (bekend 1518-1529), pauselijk secretaris, 98
Terentius Afer, Publius (ca. 185-ca. 160 v.Chr.), Romeins blijspeldichter, 43
Theodorici, Jacobus († voor 10 februari 1533), theoloog te Erfurt, *940*
Theodosius I de Grote (ca. 346-395), Romeins keizer, 293
Theophylactus (ca. 1050/60-1125/26), aartsbisschop van Achrida, bijbelcommentator, 47, 205
Thersites, personage uit de *Ilias*, 282
Theseus, held uit de Griekse mythologie, 58, 94
Thomas van Aquino (1225-1274), dominicaans theoloog en filosoof, 21, 32, 72
Thraso, personage uit Terentius' *Eunuchus*, 147
Thucydides (ca. 460-ca. 400), Grieks geschiedschrijver 184, 219
Thurzo, Johannes (1464/65-1520), bisschop van Wrocław, *850*, 53, *943*, 245
Timotheus, volgeling van Paulus, 38, 75, 194, 200, 202
Titus, metgezel van Paulus, 40, 85, 180, 198
Torresani, Andrea (1451-1529), schoonvader en compagnon van Aldo Manuzio, 114
Trajanus, Marcus Ulpius (53-117), Romeins keizer vanaf 98, 280, 293
Trebatius Testa, Gaius (ca. 84 v.Chr.-ca. 4 n. Chr.), Romeins jurist, 63, 160
Trebizonde, Georgius van (1395-ca. 1472), geleerde uit Heraklion, gevestigd in Italië, 95
Truchsess, Thomas (†1523), jurist, domkanunnik van Spiers, 104, 126
Tunstall, Cuthbert (1474-1559), Engels jurist, geestelijke en diplomaat, rijksarchivaris (1516-1522), bisschop van Londen vanaf 1522, 48, 49, 64, *886*, 133, 139, 168, 189, 333
Tychonius, tijdgenoot van Augustinus, 254

U

Ulpianus, Domitianus († 223), Romeins rechtsgeleerde, 95
Ulrich (1487-1550), hertog van Württemberg, 214, 327
Ursinus Velius, Caspar (1493-1539), geleerde uit Silezië in dienst van Matthäus Lang, 51, *851*, *944*
Utenheim, Christoph von (ca. 1450-1527), bisschop van Bazel, 123

V

Valla, Lorenzo (1406/07-1457), Italiaans humanist, 18, 20, 176
Varnbüler, Ulrich (1474-1545), keizerlijk secretaris, 104
Vaux, Joan (†1538), moeder van Henry Guildford, 297

Vergilius Maro, Publius (70-19 v.Chr.), Romeins dichter, 53, 95, 112, 118, 180, 215, 232, 262, 272

Vigilantius (ca. 400), christelijk Gallisch priester, tegenstander van Hieronymus, 32
Vitellius, Erasmus (Erazm Ciołek) (ca. 1474-1522), bisschop van Płock, 96, 97
Vives, Juan Luis (1492-1540), humanist uit Valencia, gevestigd te Brugge, 207, *927*, 278, 328, 336
Vladislav II (ca. 1456-1516), koning van Bohemen en Hongarije, 258
Volz, Paul (1480-1544), benedictijn, abt van Hugshofen (Honcourt), *858*, 121
Vroye, Joost (†1533), uit Gavere, jurist te Leuven, 226

W

Warham, William (ca. 1456-1532), aartsbisschop van Canterbury, beschermheer van Erasmus, *893*, 278
Werter, Johann (bekend 1511-1518), student te Erfurt (1511-1517), 116, *875*
Willem van Ockham (ca. 1286-1349), franciscaans theoloog en filosoof, 72
Wimpfeling, Jakob (1450-1528), Duits humanist en theoloog, gevestigd te Straatsburg, 89
Winsheim, Jodocus (†1520), theoloog, studeerde te Erfurt, 119
Witz, Johann (Johannes Sapidus) (1490-1561), schoolmeester te Sélestat (tot 1526), 89
Wolsey, Thomas (ca. 1473-1530), aartsbisschop van York, kardinaal en kanselier van Engeland, 286, 294, *967*, 330, 332
Wycliffe, John (ca. 1330-1384), Engelse theoloog wiens opvattingen door het Concilie van Konstanz (1414-1418) als ketterij werden veroordeeld, 25

Z

Zasius, Ulrich (1461-1535), hoogleraar rechten te Freiburg, *857*, *859*, 94-96, 153, 154, 323
Zeno van Citium (335-263), stichter van de Stoa, 277
Zobel, Theoderich (†1531), vicaris-generaal van de aartsbisschop van Mainz, 209
Zoch, Lorenz (1477-?1533), kanselier van Maagdenburg onder Albrecht van Brandenburg, 97
Zoïlus († ca. 330 v.Chr.), Grieks geleerde, criticus van Homerus, 37
Zuutpene, Pieter († voor 1552), juridisch adviseur van Adolf van Bourgondië, 264